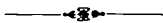

მთიულეთი

1804 წ.

ტიფლისი

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის ტიფლისის განყოფილება

1896

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 31 января 1896 г.

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული ამბავი

ათას რეას ოთხის წლის აღელვებამ მთაში დიდად გაუჭირა საქმე საქართველოში ახლად დამკვიდრებულ რუსეთის მცირე მხედრობასა და მართვაგამგეობას. ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზა ერთად-ერთი გზა იყო კავკასიონის ქედზე, რომლის შემწეობითაც შეეძლო რუსეთს განუწყვეტელი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა საქართველოსთან. ამ გზით გადმოჰყავდათ ჯარები, მოჰქონდათ სამანქანო სურსათი და თოფ-იარაღი. (სრულიად არც შავი ზღვა და არც კასპიისა მაშინ რუსეთს არ ეკუთვნოდა, რომ იქიდან დახმარება გაეწია საქართველოში დაბანაკებულ ჯარისათვის გაჭირვების დროს, თუ ვინიციობაა დარიალის კარი დაიხშობოდა. მხოლოდ ამ გზითვე შეიძლებოდა მუდმივი სადიპლომატო მიწერ-მოწერა იმერეთთან და კავკასიის დანარჩენ დამოუკიდებელ სამფლობელოებთან.

რუსეთის მთავრობას, საქართველოს და მთიულთ კარგად ესმოდათ საქართველოს სამხედრო გზის დიდი მნიშვნელობა. უამგზოდ რუსეთი მკვიდრად ფეხს ვერ მოიკიდებდა საქართველოში და, მაშასადამე,

ვერც დაიმორჩილებდა მთელს კავკასიას შაჰის ზღვის პირიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის პირამდე, თერგისა და ყუბანის მიდამოებიდან არეზის კიდემდე. წორედ ესაა მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველი კურთხეული დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, როდესაც შეიტყო, რომ აჯანყებულმა მთიულებმა საქართველოს სამხედრო გზა შეჰკრეს და ჯარებს აღარ უშვებენ ლინიიდან საქართველოშიო. იმპერატორმა ფიცხელი ბრძანება გასცა, მიიღეთ ყოველგვარი ღონისძიება, არა დაჰზოგოთ-რა, ოღონდ ეს საქირო გზა დაუყოვნებლივ გახსენით როგორმეო. იმ ქამად საქართველოს განაგებდა მხნე, უშიშარი, მამაცი და თან სასტიკი თავადი პაეღე დიმიტრისძე ციციშვილი. მხედართ-მთავარი ერეენისკენ იყო გალაშქრებული, რაც რამ ჯარი მოიპოვებოდა, მეციხოვნეთა გარდა, სულ თანა ჰყვანდა წაყვანილი. რუსეთთან მოწყვეტა და გზის შეკერა საქართველოს მეორე სამზღვარზე ლაშქრობის დროს სიკვდილი იყო მთავარ-მართებელისათვის. პეტერბურგსა და საქართველოში ყველას ეგონა, რომ ამ საშინელს განსაცდელს რუსეთი ვერ აიტანს, რომ თავად ციციშვილის მცირე მხედრობა, ისედაც შესუსტებული და დაქანცული, ცალკე უსურსათობით, და ცალკე საშინელის სიცხითა, სრულიად ამოწყდება სპარსელების ხელით, რადგან კავკასიის ლინიიდან მაშველი ჯარი ვეღარ მოვა მევამოხეთა წყალობით და ამგვარად ბოლო მოეღება რუსეთის მართვა-გამგეობას საქართველოშიო.

მაგრამ შიში არ გამართლდა; რუსეთმა, თუმცა გაჭირვებით, მაინც შესძლო დაეთრგუნა ყოველგვარი დაბრკოლება. მთიულთა აჯანყების დროს ევროპაში ნაპოლონ დიდი დანაგარდობდა, სახელმწიფოებს და სამეფოებს ეს საკვირველი მეომარი ნაფოტსავეთ ამხნერედა (რუსეთის სამხედრო და საერო მოღვაწენი შიშითა და კრძალვით შესცქეროდნენ კორსიკანელს გმირს. ან ფულს, ან მომეტებულს ჯარს საქართველოს შესარჩინად როგორ გამოიმეტებდნენ, როდესაც განსაცდელი თვით რუსეთს მოელოდა დასაღვთიდან! თუ საქართველო სამუდამოდ არ დაჰკარგა მაშინ რუსეთმა, ეს მხოლოდ თავად ციციშვილის გენიოსობის წყალობით მოხდა. მთავარ-მართველმა უალრესი მხნეობა გამოიჩინა, შეჰკრიბა გაფანტული ჯარები, მოიშველია ლინიიდან არა მცირედი მხედრობა, შეკრული გზა გახსნა, უცბად ჩააქრო მთაში აღზნებული ცეცხლი და ამით საბოლოოდ უზრუნველ-ჰყო რუსეთის მფლობელობა, როგორც საქართველოში, აგრეთვე მთელს ამიერ კავკასიის მხარესა.

საგნად ამ ისტორიულ ამბისა ჩვენ ავიღეთ აი სწორედ ეს გაჭირვებული ხანა რუსეთის დამკვიდრებისა ჩვენს ქვეყანაში და ვეცდებით, რამდენადაც გარემოება და რუსულად დაბეჭდილი მასალა ნებას მოგვცემს, დაწერილებით განვმარტოთ ყოველი წვლილი მთიულთა ამბოხებისა და საესებით დაეასურათოთ მიზენი, რომელთაც გამოიწვიეს მთიულეების

ჯიუტი და მედგარი ბრძოლა ახლად დამკვიდრებულ მთაწარმის წინააღმდეგ. აქვე ბოდიში უნდა მოვიხადოთ მკითხველთან, რომ ამ საყურადღებო ამბის მოთხრობა ცოტა შორიდან დაგვეჭირდება, რადგანაც უამისოდ ძნელია მიხედვს ადამიანი, თუ რამ გაამწარა მთიულნი, რამ გააბედინა იარაღის ხელში აღება ძლიერ სახელმწიფოს წინააღმდეგ და როგორ გაუწიეს თითქმის ხუთს თვეს ურჩობა რუსეთის მხედრობის სარდლებს და თვით ულმოზელ თ. ციციშვილს. საჭიროდ ვსცანით აგრედვე, გზა-გზა ავუხვიოთ ხოლმე ჩვენს საგანს და ხან სხოლიოებში, ხან თვითონ ტექსტში მოვიხსენიოთ ისეთი გარემოებანიც, რომელსაც პირდაპირი კავშირი არა აქვს ჩვენს მოთხრობასთან.

I

რაკი რუსეთმა მეთერამეტე საუკუნის დასასრულს სრულიად დაიმორჩილა ყირიმის ნახევარი კუნძული და მეფე ერეკლე მეორესთან ქალაქს გეორგიევსკში 24 მკათათვეს 1783 წ. დადებულ ხელშეკრულობის ძალით საქართველო თვისის მფარველობის ქვეშე მიიღო, ძალა-უნებურად უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოსაკენ კავკასიონის ქედზე რიგიანი და უშიშარი გზა ჰქონოდა. ერთად-ერთი ხეობა, რომელზედაც რუსეთის მთაწარმას ადვილად შეეძლო გადმოეყვანა საქართველოში თვისი მხედრობა, დარიალის ხეობა

იყო და ამისათვისაც სწორედ ამ ეიწრო ხეობას მი-
აქცია ყურადღება მთაერობამ. არც ხარჯს და არც
შრომას არ ერიდებოდა, რომ როგორმე დარიალი,
ეს ბუნებით პირქუში ადგილი, მუდამ ხელში სჭე-
როდა და მის მიდამოს დამკვიდრებულ მთიულებს
წინააღმდეგობა არ გაეწიათ ნელ-ნელა, მაგრამ შეუ-
ჩერებლივ და განუწყვეტლივ წინ მიმავალის რუსე-
თის მხედრობისათვის.

უხსოვარ დროიდან დარიალის ხეობას დიდი
მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერ კავკასიის ერთათვის. ამ
ეიწროების ბატონს მუდამ შეეძლო ებატონა მთელს
კავკასიაზედ; ვისაც ბედი მის კლიტე-ვასალებს ჩა-
უგდებდა ხელში, ის მცირე მფლობელიც რომ ყო-
ფილიყო, უძლიერეს ფეოდალად გარდაიქცეოდა. მა-
შინ სწორედ მის ნება-ყოფლობაზე იქნებოდა დამო-
კიდებული, ვინ გაატაროს და ვის შეუკრას გზა. სა-
ბედნიეროდ რუსეთისა, ამ ეიწრო ხეობაში რამდენ-
იმე მცირე მფლობელი იჯდა მეთერამეტე საუკუნის
დასასრულს და მეცხრამეტეს დასაწყისს. როცა ამათ
აშკარად დაინახეს, რომ რუსეთი აღარა ჰხუმრობს და
საფუძელიანად სურს დამკვიდრდეს, როგორც მთასა,
აგრედვე ამიერ-კავკასიაში, ბევრმა მათგანმა ურბობა
დაიწყო, მაგრამ საჩუქრები, ჩინები და ორდენები
სასწაულებრივ ჰმოქმედებდა მათზე და მალე წყნარ-
დებოდნენ. თავაუარელების სოფელ ჩიმის მამასახლისს
პირდაპირ კაპიტნობა ებოძა, მოინათლა კიდევ და
მიმრქმელად თვით გენერალ-პორუჩიკი პ. ს. პოტემ-

კინი ჰყავდა¹⁾). სტეფანწმინდის ბატონს გაბრიელ ყაზიბეგს აგრედვე პირდაპირ მაიორის ჩინი ებოძა. ამ საჩუქარმა და წყალობამ ისეთი ერთგული გაჰხადა გაბრიელ ყაზიბეგი, რომ მთელს თავის სიცოცხლეში ერთხელაც არ უმტყუნია იმ მთავრობისთვის, რომელმაც ასე დააჯილდოვა პირველშივე, თუმცა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გაბრიელს ბევრი შემთხვევა ჰქონდა ასეთის ღალატისათვის.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებ მებატონეთა ერთგულობა დიად ფრიად სახეირო და სასარგებლო იყო რუსეთისათვის, მაგრამ აქასთანავე ცარიელ ერთგულობაზე საქმის სიმტკიცის დამყარება მოუხერხებელი იქნებოდა და ამისათვის შეუდგნენ ციხე-სიმაგრეთა აგებას და შიგ მცვიზონეთა ჩაყენებას. ახარატოვისა და კავკასიის გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორმა პაველე სერგეის-ძემ პოტემკინმა 1784 წელს ციხე-სიმაგრე ააგო თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად უწოდა ელადიკავკაზი. ამავე წელს გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით ამ ახალს ციხეში თორმეტი ზარბაზანი შეიტანეს. ამ სახით ქალაქი მოზლოკი ელადიკავკაზის წყალობით მეტის-მეტად დაუახლოვდა საქართველოს. კავკაიის ციხის აშენებამდის ქალაქი მოზლოკი, სადაც მთავრობის დაწესებულებანი იყო მოთავსებული და სა-

¹⁾ იხ. Материалы для новой истории Кавказа съ 1722 по 1803 г. П. Гр. Буткова, ч II, стр. 131.

კმარისი ჯარი დაბანაკებული მთიულებთან საბრძოლველად, თითქმის მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საშინლად ძნელდებოდა მისელა-მოსელა მთაწარის მოხელეთა და მსწრაფლ-მსრბოლ შიკრიკთა. კავკავის აშენებით ეს დაბრკოლება ცოტად თუ ბევრად მოიხსნა.

ნაკლებად არ იყო საჭირო ხიდები მდ. თერგზე. საქართველომდე სულ 27 ხიდი იყო გასაკეთებელი, აქედან 13 თაგაურელების მამულზე და 14 საკუთრად საქართველოს მიწა-წყალზედ. პოტემკინმა რეაასი ჯარის-კაცი გააყოლა ობერ-კვარტირმეისტერს ფოხტს ხიდების გასაკეთებლად და ერთი ბატალიონი კიდევ, რომ ყური ეგდოთ და მთიულებს ხელი არ შეეშალათ მუშაობისათვის. გაკეთებული ხიდები პოტემკინმა ჩააბარა თაგაურელებს და შრომისა და ყარაულობისთვის წელიწადში 510 მანეთი გაუჩინა ჯამაგირად. თაგაურელები მოვალენი იყვნენ აგრედვე შიკრიკნი ანუ კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და მფარველობა გაეწიათ რუსის მგზავრთათვის. ამ გზით გამოიარა ორმა ბატალიონმა რუსის ჯარმა პოლკოვნიკ ბურნაშოვის უფროსობით და 3 ნოემბერს 1783 წ. მშვიდობით ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მეფე ერეკლე დიდის მხიარულებით დახვდა. თვით ქალაქი გაჩირადნებული იყო, ნიშნად მხიარულებისა, რომ რუსეთის მხედრობა უნებლიე მოვიდა ტანჯულ ქვეყანაში აუარებელ მტრისაგან დასაცველად და საპატრონებლად²⁾.

1) იხ. Материалы Буткова, ч. II, стр. 131 და 165.

დარიალის ხეობის დიდი მნიშვნელობა რუსეთზე ნაკლებ არც ქართველებსა და სხვა კავკასიის ტომთ ესმოდათ. ამ საგნის შესახებ აი რა საყურადღებო ამბავს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი: „ახალიციხის ფაშის ელჩმა, აბრაიმ-ბეგმა, სთხოვა მეფე გიორგი XIII-სა, იტვირთე ხონთქრის სელიმის მფარველობა და აღვითქვამ ახალიციხისა და სრულიად სამცხის შეერთებას საქართველოს სამეფოსთანა, ვითარცა იყო ძველად. მეფემ იწყინა აბრაიმ-ბეგის ნათქვამი და სრული უარი განუცხადა; ხოლო რომ უფრო გული მოეკლა ელჩისათვის, გაჰგზავნა რუსეთისათვის გზის გასაკეთებლად დარიალიდან შანშე ერისთავი, გლახა ბაბანას-შილი და ქალაქის ნაცვალის მიკირტუმ სტეკრუნაშილი. მაშინ თურმე სიტყვა-მარჯვე ჩერქეზმა და ახალიციხის ფაშის მახლობელმა მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფე და კარის-კაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთ თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? დახშვა კარისა ამისა, უბრძანა მეფემან, იქნება დახშვა ქრისტიანობისა კარისა; ამისათვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესავეთ, იქნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განალებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“³⁾.

კავკასიის ქედზე ეხლა გაკეთებულია მშენიერი და სამაგალითო გზა - ტკეცილი, წელიწადში მის

³⁾ იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-ისა გვ. 143.

შესანახად და შესაკეთებლად თითქმის ოცი ათასი თუმანი იხარჯება, მაგრამ, ვინ არ იცის, რა ძნელია ამ გზით მგზავრობა ზამთრობით, როდესაც ორ-სამ კვირაობით საქართველო მოსწყდება ხოლმე რუსეთს. ადვილი მისახედრია, რა ძნელი და საშიში იქნებოდა მისელა-მოსელა ამ გაუკეთებელ გზით ასის წლის წინად, ოდეს რუსის მხედრობა ხან-გამოშვებით ჩვენის ქვეყნისკენ მოდიოდა. 1769 წელს აკეისტოს თევში გენერალ ტოტლებენმა თავის ჯარით გამოიარა დარიალის ვიწრო ხეობა და ათის ვერსის მანძილზე სოფელ სტეფან-წმინდამდე, საქართველოს მაშინდელ საზღვრამდე, ათის ხიდის გაკეთება დასჭირდა მდ. თერგზე! ექვსი ხილი ტოტლებენს თავაურელებმა გაუკეთეს, სამი ქართველებმა და ერთიც თვით რუსებმა. ტოტლებენის ჯარს ადგილობრივმა გუბერნატორმა⁴⁾, თავად ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილმა, ორასი ქართველი მიაშველა, რომელთაც სამის დღის განმავლობაში ხელით და ზურგით გადმოჰიდეს ზარბაზნები, ტყვია-წამალი და სხვა სამხედრო იარაღი. სტეფან-წმინდიდან, თუმცა უვარკისი და ქვა-კლდიანი გზა იყო, მაგრამ ურემს მაინც შეეძლო წვალეებით და გაჭირვებით გაელა და თულის ოსებისაგან თავდასხმის შიში აღარ იყო⁵⁾.

⁴⁾ ასე ეძახის პროფესორი ა. ა. ცაგარელი. იხ. Грамоты и другіе историческіе документы XVIII ст., относящіяся къ Грузіи. т. I, გვ. IX.

⁵⁾ ibidem. გვ. 60—66. რაპორტი თ. ან. თარხან-მოურავოვისა გრაფ ნ. ი. პანინთან.

თარხან-მოურავოვის შემდეგ⁶⁾ ელჩად საქართველოში დედოფალმა ეკატერინე მეორემ გამოჰგზავნა გვარდიის კაპიტანი იაზიკოვი. ახალი ელჩი ასე აღგვიწერს თვისსა მოგზაურობას კავკასიის მთებში: სოფელ ჩიმიდან, რომელიც ეკუთვნის ერთ წარჩინებულ ოსს, გვარად ახმეტოვს, სოფელ სტეფან-წმინდამდე ოც და ერთი ვერსია. სტეფან-წმინდის ბატონი ყაზიბეგი თავის ხელქვეითის ხალხით ემორჩილება მეფე ერეკლეს.

დარიალის ვიწროებში გავლა ერთი უბედურება და ღეთის რისხვაა. მდ. თერგი შუილ-ღრიალით მოჰქუხს. თვალაუწედნელ, ციცაბო კლდეებს შორის

⁶⁾ ანტონ რომანის ძე თარხან-მოურავოვი, რუსეთის ელჩი საქართველოში, რომელიც ტოტლებენის ჯარს მოჰყვა, დაიბადი რუსეთში. მამა მისი გადაჰყვა მეფე ვიხტანგ ლეონის ძეს რუსეთში 1724 წელსა, ებოძა კაპიტნის ჩინი და მოკლულ იქმნა 1738 წ. ხოტინის აღების დროს. ანტონმა სწავლა მიიღო შლიახტების კადეტთა კორპუსში და 1753 წ. ებოძა პოდპორუჩიკობა ქართველთა გუსარის პოლკისა. მონაწილეობა მიიღო პრუსიასთან მომხდარ ომში. ამას შემდეგ მსახურებდა სამოქალაქო უწყებაში. ნადვორნი სოვეტნიკის ჩინით დაჯილდოვებული დაინიშნა რუსეთის სანდო ელჩად მეფე ერეკლეს და სოლომონის კარის წინაშე. ტოტლებენი გადაემტერა მოურავოვს და დააბეზდა იმპერატრიცასთან—როგორც ქართველი, ერეკლეს მიემხრო და რუსეთის ინტერესებს ჰღალატობდაო. ამისათვის დაიბარეს პეტერბურგსა, სამართალში მისცეს და, ბევრის წვალებისა და ვაი-ვაგლახის შემდეგ, საქმე მოსპეს. ანტონმა მშვენიერად იცოდა ქართული და მონიბლული მეფე ერეკლეს ნამდვილ მეფურის ხასიათით, საცა კი შემთხვევა ეძლეოდა, ყველგან ქებითა და დიდებით იხსენიებდა მეფესა. დაბრუნებული რუსეთად, დარიალის ხეობაში ოსებმა გაძარცვეს და სიკვდილს ძლივს გადაარჩა. ასე უღმობელად მოეკიდა ბედი ამ პატიოსანს კაცსა. იხ. *Грамоты*, I, გვ. XXXV, 66, 368—367 და 418.

თერგის ღრიანცელი ადამიანს ყურს უჭედავს და თავ-
ბრუს ასხამს. მისი ზვირთები გულის უხეთქავს მგზაერ-
სა. უხილობის გამო თერგს წამ-და-უწუმ უნდა აუ-
ხეიო და ციცაბო კლდეებზე ცოცვითა და ფოფხვით
გადიარო. შიშისაგან ჯერაც გონს ვერ მოესულეარ;
შეუძლებელია დაწერილებით აღეწერო ყველა ის გა-
ჭირება, რაც ამ მგზაერობაში გამოვიარეო. ვისაც
არ გადუვლია ამ საშინელ მთებზე, არ მოუსმენია
თერგის გრგვინვა და ქუხილი, არ ჩაუხედნია მის ჩაბნე-
ლებულ უფსკრულში, ის ვერ წარმოიდგენს ამ გზის
სიძნელეს. თერგი უშველებელ ლოდებს აგორებს და
ხშირად რამდენისამე საყენის სიმაღლიდან მდგრად
გადაჰქუხს ძირსა. როდესაც მალლა აიხედავ, ცას
ძლივს დაინახავ, თავზე თითქო უშველებელი ლოდ-
ნი დაკიდულან და გემუქრებიან ჩანთქმას. ბილიკის
სიფიწროის გამო იძულებული ვიყავ თენსაცმელი
გამეხადა და რომ უფსკრულში არ გადაეჩილიყავ,
თოკებით შემკრეს ოსებმა და ისე მიყავედითო. ხან-
დისხან მთის ციცაბოდან მეწყერი და ზეაფი ჩამოწვე-
ბა ხოლმე და მგზაერთ სიცოცხლეს უსპობსო. მე
მხოლოდ ერთი ყაზახი გადამეჩება უფსკრულში და
ეს დიდ ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რადგან
ხშირად მრავალი ხალხი ილუპება ამ წყეულ და შე-
ჩვენებულ გზაზეო.

გაჭირება და უბედურობა მარტო ამითი არა
თავდება. მთიულ-ოსებს სასყიდელი უნდა მისცე,
თორემ უამისოდ ცოცხალს არ გაგატარებენ. წინად,

ვიდრე ფულის ყადრს ისწავლიდნენ, უბრალო ხაშსა სჯერდებოდნენ, ეხლა კი ამას ცოტაობენ, თუმცა ერთი ნეესის, ყვითელი ღილის და სარკის საფასურში ქათამს მოგცემნო. ხოლო კაჟისა და ტყვია-წამალი-სთვის ყმად დაგისახლდებიანო. მაგრამ სანწუხარო-დაო, ამბობს იაზიკოვი, ეს საჩუქრები ვერ იხსნიან მგზავრს გაჭირვებისაგან. ხშირად დასაჩუქრებული ოსები დაგხედებიან სადმე ყრუ ალაგას და ისე გაფუცქენიან, რომ დედი-შობილას გაგიშვებენ. ზარბაზნებისა ოსებს საშინლად ეშინიანთო, ამბობს იაზიკოვი და ამისათვის ურჩევს მთაერობას, რომ დარიალის ვიწროებში რამდენსამე ალაგას ააგოს სიმაგრენი, ჩააყენოს მეციხოვნენი და იქონიოს თითო სიმაგრეში ოროლი ზარბაზანი⁷⁾.

ასეთი იყო მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში საქართველოს სამხედრო გზა, რომლის შემწვობითაც შეეძლო მხოლოდ რუსეთს შემოეყვანა ჯარები საქართველოში და გადმოეზიდა სურსათი და სამხედრო იარაღი. უკეთეს მდგომარეობაში ვერა ეხედავთ ამ გზას მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, როდესაც ჩენი ქვეყანა სამუდამოდ შეუერთდა რუსეთსა. წინად თუ დროებით და ათასში ერთხელ მოდიოდა რუსეთის ლაშქარი, ეხლა, რაკი მეფობა მოისპო და რუსული მართვა-გამგეობა დამკვიდრდა, ცისმარე დღეს ახალ-ახილი ჯარები იგზავნებოდა რუსეთის

⁷⁾ ibidem, გვ. 263—265.

შიდა გუბერნიებიდან^ა საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთს სურვილი გაეღვიძა დაეპყრო მთელი მხარე კავკასიონის ქედლიდან მოყოლებული მდინარე არეზამდე და შავის ზღვის კიდებიდან კასპიის ზღვის ნაპირამდე. თავადი პავლე დიმიტრის ძის დროს (1802—1806 წ.) რუსეთს სულ სამი-ოთხი პოლკი ჰყავდა, საქართველოს სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეული, და გრაფ გუდოვიჩის მთავარ-მართველობის დროს კი (1806—1808 წ.) უკვე დივიზიობით ითვლებოდა რუსეთის მხედრობა^ბ).

დარიალის ხეობაში მცხოვრებთათვის სწორედ აუტანელ ბეგარად გარდაიქცა ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზის კეთება. მარტო ხიდების შეკეთება მდინარე თერგზე, თოვლის გადახვეტა ზამთრობით და ლორღის მოცილება ზაფხულობით ყოველ წიაღერის შემდეგ იმოდენა შრომასა და ჯაფასა თხოულობდა მთიულთაგან, რომ თავიანთი საზრდოს მოსაპოვებლად დრო და მოცალეობა აღარა რჩებოდათ. მართალია, გასამრჯელო იყო დანიშნული, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ძალიან მცირე და მეორეც ისა, რომ ან დროზე არ აძლევდნენ წვრილმანი მოხელონი, ან თუ მოინებებდნენ და დაურიგებდნენ რასმეს, იმასაც დაკლებით ურიგებდნენ. ამ ნაირად მიდიოდა დრო 1804 წ. 19 აპრილამდე,

^ა) იხ. В. Потто, т. I, выпускъ 3, гл. 437. Кавказская война въ отдѣльныхъ очеркахъ, эпизодахъ, легендахъ и биографіяхъ.

როდესაც თ. ციციშვილს აცნობეს პეტერბურგიდან, რომ გზის შესაკეთებლად, ხუთის წლობით, გადაღებულია 6,000 მ. ყოველ-წლიურად, იმ პირობით კი, რომ როდესაც საქართველოს შემოსავალი იმატებსო, ეს დანახარჯი სახელმწიფოს დაუბრუნდესო⁹⁾.

რა თქმა უნდა, მაშინდელ საქართველოს სამხედრო გზას ექვსი ათასი მანეთი წელიწადში პირს ვერ მოსწმენდავდა. ზარბაზნების გადმოსატანად იძულებულნი იყვნენ, ნაწილ-ნაწილ დაეშალათ და ისე ეზიდათ ზურგით, ან ცხენებით ეაკემდე. გზაზე გაჩხირული კლდის წვეტები ნაღმით არ იყო დანგრეული, ქვისა და რკინის ხიდების მაგიერ ხის ხიდები იყო გადებული მდ. თერგზე, რომელიც წყალდიდობას სულ ერთიანად ჰგლეჯდა და არღვევდა. ამისათვის გზის შესაკეთებლად გადაღებული ფული მუშებს არ ეძლეოდათ და მხოლოდ სხვა-და-სხვა მასალისთვის იხარჯებოდა. რომ მუშებს სასყიდელს არ აძლევდა მაშინდელი მთავრობა, ეს ცხადადა სჩანს თვით მთავარ-მართველის თ. ციციშვილის განკარგულებიდან. თ. ციციშვილმა, მთაში აღელვების დაწყნარების შემდეგ, მთიულებს დაუნიშნა კაცზე ღლეში სამი შაური, მაგრამ თან ისიც უბძანა, რომ ეხლა უფასოდ უნდა შეაკეთოთ გზა, რადგან მთელს სა-

⁹⁾ იხ. Материалы П. Г. Буткова, ч. II, გვ. 503 და ч. III, გვ. 372.

ქართველოში არაეის გაუგონია, რომ გზის გასაკეთებლად გლეხებს ფასს აძლევდნენ¹⁰⁾.

კავკასიის მთაზე უზიფათოდ გადმოსვლას რუსეთის მხედრობისას საქართველოში ხელს უშლიდა აგრედვე ერთი მთის ბატონთაგანი, სოფ. ჩიმის მფლობელი ოსი დუდარუკო ახმეტი. დუდარუკო, თავაურის თემის ჩამომავალი, ძლიერი კაცი იყო მთაში, მთელი თერგის ხეობა, კავკავიდან დაწყებული სოფ. სტეფან-წმინდამდე, ამ მებატონეს ეკუთვნოდა და, მის დაუკითხავად, ფრინველიც ვერ გადმოფრინდებოდა ამ ეიწრო და უგზო-უკელო ხეობაზე. საშუალო საუკუნის ფეოდალსავეით დუდარუკოს დაემართნა საბაჟონი და გამეღელ-გამომღელისაგან უხეს ბაჟს იღებდა. ციხე-სიმაგრენი ბლომადა ჰქონდა სხვა-და-სხვა ალაგას და მეფურს განცხრომაში ატარებდა დროს ეს შფოთიანი და მოუსვენარი მთის ბატონი. რუსეთის მთაერობის წყალობას არა სჯერდებოდა და ხშირად მოწოდებულნი მომავალ რუსებს არბევდა და სძარცვავდა. ჩიმის მფლობელი ხშირ მიწერ-მოწერაში იყო ახალციხის ფაშა სულეიმანთან, რომელსაც დაწერილებით ატყობინებდა ყოველსავე, რასაც კი რუსები განიზრახავდნენ. საიდუმლო ბარათებს რაჭისა და იმერთის გზით უგზავნიდა ფაშას, რომ როგორმე რუსებს არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში¹¹⁾.

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, собранные Кав. Археологическою Комиссією. Тифлисъ, 1868 г. т. II, стр. 319, 334—335.

¹¹⁾ ბუტკოვის აზრით, ესეთივე ერთგული კაცი ჰყოლია ახალციხის ფაშას, სულეიმანს, თვით საქართველოში. ამკვარ კაცად ბუტ-

დუღარუკოს ძარცვა-გლეჯისაგან მოთმინებიდან გამოასულმა გენერალ-ლეიტენანტმა კნორრინგმა განიძრახა სამაგალითოდ დაესაჯა ეს მოუსვენარი მთიული, რომ შემდეგში მაინც თავისუფლად ევლოთ მგზავრთა და ვაჭართა. მაიორს ბუტკოეს ჩააბარა ერთი როტა ჯარი, ორასი ყაზახი და უბრძანა, ჭკუა ასწავლე დუღარუკოსაო. ბუტკოემა სინამდვილით შეასრულა უფროსის ბძანება, სოფ. ჩიმი სულ მთლად გადასწვა, ციხესიმაგრენი დაანგრია, დაანგრია აგრედვე ერთად-ერთი მეჩეთი, მტერად აქცია, მოუკლა 19 კაცი და 6 მძიმედ დასჭრეს ბრძოლაში. ერთის სიტყვით, დუღარუკოს სადგომ სოფელს ჩიმის ნაცარ-ტუტა ააღინეს¹²). დუღარუკო მაინც თავისას არ იშლიდა, მაგარამ როცა აკლების მეორე დღეს ს. ჩიმს ზარბაზნები მოადგნენ კავკაიდან, მეტი ჯანი არ იყო, დაწყნარდა და ბედს დაემორჩილა. მოუსვენარი დუღარუკო დიდ ხანს არ დაწყნარებულა თავის სამფლობელი აკლების შე-

კოვს მიაჩნია თ. ზაალ ორბელიანი, თუმცა... დასაჯერებელია. მეფე ერეკლეს თ. ზაალი დიდადა ჰყავდ... უხელი და კიდევ ენდობოდა. სანდო რომ არ ყოფილიყო ორბელ... ი, ერეკლე ელჩად არ გაპგზავნიდა რუსეთში. ორბელიანი დაესწრო ასპინძის ომს, დიდი მხნეობა და ვაჟაკობა გამოიჩინა ამ ომში, როგორც მოწვეულს ახ. რ. თარხან-მოურავოვი. მეფე ერეკლემ თ. ზაალ ორბელიანის პირით აუწყა დედოფალ ეკატერინე მეორეს ასპინძის გამარჯვება და თან გაატანა ნიშნები ამ გამარჯვებისა: ორი ტყვე ოსმალი; ერთი ლეკი და მრავალი ბაირადი. იხ. А. А. Цагарели, Грамоты, т. I, გვ. 172, 226, 232; Материалы, ч. II, гв. 192.

¹²) Материалы... Буткова, ч. II, гв. 524—525; ч. III, гв. 365.

მდგგ. ქვემოლ ენახავთ, რომ კიდევ გაუმკლავდა რუსებს და მცირე გაჭირვება არ მიაყენა¹³⁾.

II

რვა მაისს, 1802 წელსა, საქართველოს გამგემ¹⁾ გენერალ-ლეიტენანტმა კარლო თეოდორეს ძემ კნორრინგმა დიდის ამბით გამოაცხადა ტფილისში უმაღლესი მანიფესტი, რომლის ძალითაც საქართველო სამუდამოდ უერთდებოდა რუსეთსა. ამავე დროს კნორრინგმა დააარსა უმაღლესი საქართველოს მმართველობა²⁾. ამ დღესვე გამგებელმა თავისთან მიიწვია საქართველოს წარჩინებულნი თავადისშვილნი და მოქალაქენი, სადგურს სალდათები შემოარტყა და უმაღლესი მანიფესტი წაუკითხა სტუმრებს სადილზღ. მანიფესტის მოსმენის შემდეგ კნორრინგმა დააფიცა

¹³⁾ დღევანდელს სკლები მაიორი ბუტკოვი იყო კნორრინგის კანცელარიის მდივანი და ავტორი კავკასიის ახალის ისტორიის მასალებისა, რ. ბუტკოვი ჩვენ, სხვათა შორის, ხელთა გვაქვს ამ აპზის საწერად. იხ. ბუტკოვის წინასიტყვაობა, გვ. I, დაბეჭდილი Материалы-ის პირველ ნაწილში.

¹⁾ ასე უწოდებს კნორრინგს პლატონ იოსელიანი. სრული ტიტული კნორრინგისა იყო: Главнокомандующий вь Грузіи, Инспекторъ Кавказской линіи и Астраханскій военный губернаторъ. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII, გვ. 295 და Закавказье Н. Дубровина, გვ. 33.

²⁾ რუსულად ერქვა: Верховное Грузинское Правительство, რომელიც იყოფებოდა ოთხს ექსპედიციად. შემდეგში თ. ციციშვილმა ოთხის მაგიერ სამი ექსპედიცია დასტოვა. ოთხივე ექსპედიცია ექვემდებარებოდა კოვალენსკის. იხ. Буткова Мат., ч. III, გვ. 351—352; Акты, т. II გვ. 45—47.

რუსეთის ტახტის ერთგულობაზე ყველა ქალაქში დამსწრე წარჩინებული თავადიშვილი და მოქალაქე.

კნორრინგისავე ბრძანებით მთელი ქალაქი რვა მაისს გაჩირალდნებული იყო და შუშხუნებს უშვებდნენ. მართალია, ქალაქში დიდი მხიარულება იყო, მაგრამ თვით მთავარ-მართველის სახლში, სადაც შეკრბენ საქართველოს დიდებულნი, მღუპარება და უკმაყოფილება სუფევდა. არაეინ მოელოდა მეფობის მოსპობას და კნორრინგის მიერ წაკითხული მანიფესტი ელდასავით ეცა გენერლის სტუმრებს. ამას გარდა მთავარ-მართველის უნდობლობამაც ბევრს ცეცხლი მოუკიდა. როგორ, გაიძახოდნენ სტუმრები, რუსები ჩვენ მოვიწვიეთ, ვემუდარებოდით ჯარის შემოყენას საქართველოს დასაცველად, და მთავარ-მართველი კი მანიფესტს გვიკითხავს, მეფობა მოისპოვო და, თითქო ჩვენ მტრები ვიყენეთ რუსებისა, სახლს სალდათები შემოარტყა გარსა! ალბად ჩვენი დატუსალება თუ სურსო! ვინც კნორრინგის საქციელი შეურაცხებად ჩასთვალა, გამწყრალი და ამრეზილი დაბრუნდა სახლში და ერთგულობის ფიცი არ მიიღო: ამ ურჩობისათვის მრავალი მათგანი კნორრინგმა მართლა დაატუსალა.

კნორრინგის უხერხულმა საქციელმა ხალხი მეტის-მეტად გააბრაზა და ყველგან განაზნია თესლი უკმაყოფილებისა. შემდეგშიაც კნორრინგი ისე იქცეოდა, თითქო განზრახვა აქვს სულ მთლად ააღელვოს ქართველები და შეაძულოს მისგანვე დადგინებული ახალი მართვა-გამგეობაო. მანიფესტის გამო-

ცხადების შემდეგ გაგზავნა გენერალი ტუჩკოვი ³⁾ მარია დედოფალთან სამეფო რეგალიების ჩამოსართმევად. დედოფალმა ეს დიდად იუკადრისა და დიდად უსაყვედურა კნორრინგს. დაგვირდი სამეფოს დაცვას და ახლა ასე გელალატობო. მარიამს დედოფალმა დარეჯანმაც მხარი დაუჭირა და გამგებელს სულს უმწარებდნენ საყვედურით. კნორრინგმა რომ ველარა მოახერხა-რა, ის გამოუცხადა ორივე დედოფალსა, რომ მეფობის შესახებ არაერთარი ბრძანება არ მიმიღიაო და შემდეგ გაეშურა ლინიაზედ, სადაც ვითომ უსაჭიროესი საქმენი მოითხოვდნენ იმის იქ ყოფნას ⁴⁾. სამხედრო საქმეთა გამგეობა ჩააბარა გენერალ-მაიორს ლაზარევს და სამოქალაქო საქმეთა—კოვალენსკის. უმაღლესის მმართველობის წევრებად დანიშნა თ. იოანნე ჩოლაყაშვილი და მდივნები ევნატე და სულხან თუმანიშვილები ⁵⁾.

³⁾ გენერალი ტუჩკოვი იყო საქართველოში 1801—1804 წ. მისი სახელი ხშირად შეხვდება მკითხველს რუსთა საქართველოს დამკვიდრების ისტორიაში. ტუჩკოვი ფრიად განვითარებული კაცი ყოფილა და ამ გენერლის თხოვნით დაუწერია ბატონიშვილს დავითს, საქართველოს ტახტის მემკვიდრეს, მოკლე ისტორია საქართველოსი. იხ. Краткая история Царевича Давида. Тифлисъ, 1893 г. გვ. VII—VIII.

⁴⁾ პ. იოსელიანი მოგვითხრობს, რომ კნორრინგის მიერ გამოცხადებული მანიფესტი მეფობის მოსპობის შესახებ და მისივე გამოცხადება საქართველოს ერისადმი აღიბეჭდა ქართულად 4,000 ცალი მეფე გიორგი XIII-ს მიერ გამართულ სტამბაში. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვრ. გვ. 297.

⁵⁾ იხ. Закавы. Н. Дубровина, გვ. 25, 32—33. მოხელე ლოჭიციმ ცალკე წერილი მიართვა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, სადაც ამ-

ქართველები განცვიფრებულნი დარჩნენ კნორ-
რინგის ასეთი საქციელით. საზოგადოდ, ძნელია იმე-
დის გაცრუება და ერთი-ათად უფრო ძნელად ასა-
ტანია, თუ გაცრუებული იმედი შეეხება სამშობლოს
ბედ-იღბალსა. ახალი მთაერობისა ქართველებს არა
გაეგებოდათ-რა, ვერ მიმხედარიყვნენ, ამ უცნაურ და-
წესებულებაში სამართალი სად ეძებნათ. ქართველი
კაცი, მიჩვეული მეფის სამართალს, იბნეოდა და ვერ
მიმხედარიყო, ვინაა უფროსი ამოდენა უფროსთა შო-
რისო. კახეთი არ დაემორჩილა ახალ სასამართლოებს
და აღელდა. რამდენიმე თავადიშვილი ერევანს გა-
იქცა ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. აპირობდნენ
გაქცევას აგრეთვე ბორჩალოს თათრები. ტფილისში
ვაჭრებმა ღუქნები დაჰკეტეს, აღარც ხარჯს გადვიხ-
დით და აღარც ვაჭრობა გვინდაო. სამოქალაქო სა-
ქმეთა გამგებელი კოვალენსკი სამსახურში არ და-
დიოდა, დანარჩენი უფროსნი მოხელენი, ზოგი ავად-
მყოფობის გამო და ზოგიც სიყმაწვილით ვერას აკე-
თებდნენ. ლოჭიციკის სიტყვით, ქართველები, რაკი
სამართალს ვერა ჰპოულობდნენ, შინ დაღერემილნი
და გულჩათუთქულნი ბრუნდებოდნენ. ყველა სწუხ-
და, რომ ვერ მიაღწია იმ კეთილ-დღეობას, რასაც

ბობს, რომ კოვალენსკიმ სულ თავისი ნათესავები დანიშნაო უმთავრეს
ადგილებზედ. მთაერობის სურვილი იყო, უმაღლესს სამართველოში
საყვარელი და ყველასაგან პატივცემული ქართველები ყოფილიყვნენ
დანიშნულნი, კოვალენსკიმ კი სინიდისიერნი გააძევა და ისეთნი და-
ნიშნა მოხელეებად, რომელთა ღირსებაზედაც თავაზიანობა ნებას არ
გვაძლევს ვილაპარაკოთო. Закавк. გვ. 49—50.

ასე გულ-მხურვალედ ელოდა რუსეთის მთაწრობისაგან. ერთის სიტყვით, რამდენადაც აქამდისინ ენატრებოდათ რუსეთის მართვა-გამგეობა, იმდენად დღეს უკმაყოფილონი არიანო, ამბობს ლოჭიკვი⁶⁾.

უფრო მკაცრისა და სასტიკის სიტყვებით იხსენიებს მაშინდელს გამგეობას სოკოლოვი⁷⁾. უწესოება და ბოროტ-მოქმედება აუცილებელი იყო, რადგან უმაღლესად დამტკიცებულ მართვა - გამგეობის წესდებაში მთაწარ-მართებელს და საქართველოს გამგებელს შეეძლოთ ისეთი ცვლილება მოეხდინათ, როგორცა სურდათ და ხმის გამცეში არავენ იყო, რადგან პროკურორი მხოლოდ 19 მკათათვეს 1803 წ. დაინიშნა, როდესაც უკვე გვიან-ლა იყო. კოვალენსკიმ მთლად გააწყო ქალაქში ვერცხლისა და ოქროს ფული და თავის სახლი ნამდვილ ზარაფხანად გადააქცია. კოვალენსკის ხელს უწყობდა მდიდარი ვაჭარი ივანე ბეგთაბეგიშვილი⁸⁾. სასმელ-საქმელი, სანოვაგე და სალეველი საშინლად გაძვირდა ტფილისში. ხალხი დრტვინაედა. კოვალენსკიმ კი იმოდენა ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა, რაც საქართველოში მატყლი მოიპოვებოდა, რომ მოგებით სახაზინო მაუდის ქარხნისათვის მიეყიდნა. თვით

⁶⁾ იხ. Закавк. Н. Дубровина, გვ. 42—43.

⁷⁾ სოკოლოვი იმერეთს იყო გაგზავნილი ბატონისშვილი კონსტანტინეს გასათავისუფლებლად. იქიდან ქართლზე გამოიარა და რაც უწესოება ნახა, მთაწრობას მოახსენა. Закавк. Н. Дубр. გვ. 50.

⁸⁾ კოვალენსკიმ ივანე ბეგთაბეგიშვილი საგუბერნიო ხაზინადრად დაქინა. Ак. II, გვ. 14.

ქარხანა ვითომ ხაზინის ხარჯით შენდებოდა, მაგრამ ბატონიშვილ დავითის სასახლე დაანგრიეს და ამ მასალით აშენებდნენ. ბატონიშვილმა იჩიელა, რომ საკუთარი სახლი დამინგრიესო, მაგრამ ყურიც არავინ გაიბერტყა⁹⁾).

კოვალენსკის იმდენად თავს გაუყიდა, რომ გარსევან ჭავჭავაძეც კი არ დაინდო და შეურაცხება მიაყენა. 1802 წ. ოქტომბრის გასულს პეტერბურგიდან დაბრუნდა საქართველოს ელჩად ნამყოფი გარსევან ჭავჭავაძე, დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი სტატსკის სოვეტნიკის ჩინით. ყაზიბეგში ორასამდე ყაზახ-ბორჩალოს ალაღარები და თათრები მიეგებნენ. რადგან კოვალენსკისთან სადარბაზოდ არ მივიდნენ, საშინლად განრისხდა და ყველაზე წარჩინებული ალაღარები და თვადიშვილები, რომელნიც გარსევანს ახლდნენ, ორის დღით დაატუსაღა¹⁰⁾).

სასამართლოებში მოხელენი სრულიად არ დაიარებოდნენ და არაფერს არ აკეთებდნენ. ჩემის მისვლის მეექვსე დღესაო, სწერს თ. ციციშვილი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრ. კოჩუბეის, შევედი სასამართლოში და ვერაინა ენახე მდივანს გარდა, რომელმაც ბარათი წარმომიდგინა, ვითომც კოვალენსკი ამა და ამ დროს გამოცხადდა სამსახურში და ამა და ამ დროს წაეიდაო, ესა და ეს საქმე მოისმინეს და სხვა და თან ისაც დაუმატა, რომ ყოვე-

⁹⁾ Закав. Н. Д—на, 83. 49, 50, 52. АКТЫ, II, 83. 12.

¹⁰⁾ *ibidem*, 83. 52.

ლივე ეს ტყუილია და კოვალენსკის სამსახურში ფენიცი არ შემოუდგამსო 11).

თავადი პიელე დიმიტრის ძე ციციშვილი განცვიფრდა კოვალენსკის საქციელით. ქვეყნის მმართველი სამსახურში არ დაიარებოდა და თუ აკეთებდა რასმეს, მხოლოდ თავისს სახლში, ეს არაფერი. იმოღვანა უფლებმა მიანიჭა თავისს თავსა და ნათესაებს, რომ თვით მთავარ-მართველსაც არა ჰქონდა ასეთი უფლებანი და ციციშვილის სიტყვით, არც შეიძლება, რომ მიენიჭოსო 12). უფრო სასტიკად იხსენიებს კოვალენსკის სოკოლოვი 13). იმის სიტყვით,

11) იხ. АКТЫ, II, გვ. 20. ეს მართლის მოყვარე მდივანი ის ლოჭიციკია, რომელმაც აღექსანდრე პირველს ზემოდ მოხსენებულთ ცალკე წერილი მიართვა სხვა-და-სხვა უწყისობის შესახებ.

12) რა აზრისანი უნდა იყვნენ კოვალენსკის საქციელის მნახველნი ქართველებიო, ამბობს გულს ცეცხლ-წაქიდებული თ. ციციშვილი ერთს თავისს მოხსენებაში, რუსულ მართვა-გამგეობაზე და თითქმის ევედრება შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კონუბეის, რიგიანი, პატროსანი და განვითარებული მოხელენი გამოიმგზავნენ საქართველოში, თორემ ახალს მმართველობას სულ ერთიანად სახელს გაუტევენ კოვალენსკისთანა მოღვაწენო. АКТЫ, II, გვ. 19—20. Зак. გვ. 53.

13) იხ. სოკოლოვის საიდუმლო მოხსენება, გაგზავნილი სახელმწიფო კანცლერის გრაფ ა. რ. ვორონცოვის წინაშე, АКТ. II, გვ. 5—6. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სოკოლოვი კოვალენსკის მეტის-მეტად საძაველ კაცად იხსენიებს თავისს მოხსენებაში და ჰკვირობს, როგორ უთმობდნენ ქართველები ამდენ უზრდელობას და ბოროტებით და მოქრთამეობით საესე საქციელსაო. პ. იოსელიანი კი ამბობს, რომ მეფე გიორგი კოვალენსკის დიდის პატივისცემით ეპყრობოდაო. ვერ დააშოშმინა მხოლოდ მეფე გიორგიმ გენერალი ლაზარევი, კაცი მეტის-მეტად ფიცხელი და ანჩლი. დედოფალი თითქმის ყოველდღემის ახალგაზნა ცოლს საჩუქრებს უგზავნიდა, მაგრამ ამითიც არა გამოვიდა-რა. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება, გვ. 144. ბუტკოვიც ჰვი-

კოვალენსკი უზღვევდა ეკიდებოდა როგორც მეფეს და იმის სახლობას, აგრედვე ხალხსა. თავგასული და გამძვინვარებული მოხელე პატივს არაფერსაც სცემდა, არც დიდებულსა და არც უბირ კაცსა; ყველას ერთგვარად შეუბღალა სახელი და თავ-მოყვარეობა. მეფე გიორგიმ კოვალენსკის დიდის ამბით დაუნიშნა აუდიენცია. დარბაზი სავსებით იყო სავსე დიდებულებით და ბატონიშვილებით. ყველა მოუთმენლად ელოდა რუსეთის იმპერატორის განსაკუთრებულ ელჩსა. კოვალენსკი პირდაპირ სამეფო დარბაზში შევიდა ქურქ-წამოსხმული, ფეხზე თბილი წაღები ეცვა და თავზე საგზაო ქუდი ეხურა. კოვალენსკიმ წინაღვე შეუთვალა მეფეს, რომ მისთვის განსაკუთრებული სავარძელი მოემზადებინა და შესვლისათნავე პირდაპირ მომზადებულ სავარძელში ჩაჯდა; სავარძელი ისე ახლო მიაწეინა მეფის საჯდომთან, რომ კოვალენსკის ფეხები მეფე გიორგისას ეხებოდა. მეფე გიორგის დიდად ეწყინა ასეთი უზრდელობა ელჩისა, როდესაც გარსევან ჭავჭავაძემ უამბო, რა დიდის მოწიწებითა და თავაზიანობით იქცევიან ხალმე უცხო სახელმწიფოთა ელჩნი აუდიენციის დროსაო.

ქრობს, რომ სოკოლოვი მტერი იყო კოვალენსკისა და იმისათვის დააბეზდაო. მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ციციშვილის გამოძიებამ ნათლად დაამტკიცა კოვალენსკის მოქრთამეობა. ამბობენ, დღესაც მის მემკვიდრებს, პოლტავის გუბერნიაში, სახლი სავსე აქვთ საქართველოდან გაზიდულ ძვირფასის თვალ-მარგალიტით და ოქროსა და ვერცხლის ნივთებითაო.

კოვალენსკი იმავე უცნაურის ტანთსაცმელით შევიდა დედოფალ მარიამთან და, შესვლისათანავე საათს დაჰხედა და, რადგან თორმეტი იყო, გამოაცხადა, რომ ებლა საადმირალო საათია და დროა არაყის დაღვეისაო. დედოფალმა მაშინადვე უბრძანა, მოართვით არაყიო და კოვალენსკიც არ მოერიდა დედოფალს და ამ აუდიენციის დროს არაყი დალია. კოვალენსკის უწესო საქციელი მარტო ამ ამბით არ დასრულებულა. ერთხელ მეფე გიორგიმ სადარბაზო სადილი გაჰმართა და კოვალენსკიც მიიპატიჟა. კოვალენსკიმ უარი შეუთვალა მეფესა, ავადა ვარო და სადილად ვერ გაიხლებიო. თავის მაგიერ მეფეს აწვია თავისი მოსამსახურენი, თვითონ კი მალვით შეიპარა ქალების განყოფილებაში და უცქეროდა სადილად მსხდომ ქალებსა ¹⁴).

ბოროტ-მოქმედება რუსის მოხელეთა უმაღლეს ხარისხამდე ავიდაო, ამბობს ნ. დუბროვინი. უვარგისობა ახალის მთავრობისა დღითი-დღე მატულობდა და ხალხი ძალა-უნებურად ძველს დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავენენ, აგინებდნენ და ხშირად მომჩივან-მოპასუხეს კიდევ სცემდნენო. სა-

¹⁴) აი თვით დედანში როგორ სწერია: „а самъ (Коваленскій) инкогнито забрался на галерею, гдѣ сидятъ за рѣшотками у Азіатцовъ женщины и во все время, пока столъ продолжался, министръ черезъ рѣшотку глядѣлъ, по окончаніи же обѣда отправился домой“. Акт. II, 33. 5—6.

კმარისი იყო ვიამზე მცირე ეკვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდნენ, ხელებს ზურგზე თოკით შეუკრავდნენ, კისერზე საბელს წააბამდნენ და ამგვარად ტუსადს ატარებდნენ ერთის ქალაქიდან მეორემდე. ამასაც არა სჯერდებოდნენო, ამბობს იგივე დუბროვინი. მოხელენი სოფლებიდან ქალებს იტაცებდნენ და აუპატიურებდნენო.¹⁵⁾

მართვა-გამგეობის საქმის აწეწ-დაწეწას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ საქართველოს ამ დროს რამდენიმე მოხელე განაგებდა. ყველა მათგანს ცალკე ინსტრუქცია ჰქონდა მიბოძებული და ამ ინსტრუქციის ძალით მოქმედობდა. ხალხი კი გონებასა ჰკარგავდა და ვერ მიხვედრილიყო, ვინაა მათ შორის უფროსი და ვის ეკითხება ქვეყნის წელილი და აელა-დიდებაო. ერთი რომ მომჩივანს დაუკმაყოფილებელს გაისტუმრებდა და შესტუქსავდა, მეორე უფროსი კიდევ დააკმაყოფილებდა და სანუგეშოსაც ბევრს რასმეს ეტყობდა, ხშირად ყურში იმასაც ჩააწვეთებდა, რომ მე ვარ აქ პირველი და ყველაფერი მე უნდა მეკითხებოდესო. ასეთმა წესმა და რიგმა

¹⁵⁾ იხ. უქვეშევრდომილესი მოხსენება თ. ციციშვილისა 9 თებერ. 1803 წ. თარიღით. *Зак. გვ. 53. Акт. II, გვ. 17.* მაიორმა ვერშინინმა ძალით მოსტაცა ბატონიშვილ ვახტანგის მუღლღეს ქეთევანს ქ. დუშეთში ა დ ს ა ზ რ დ ე ლ ა დ ა ყ ვ ა ნ ი ლ ი ქ ა ლ ი (*ВОШТАННИЦА*) და გაიტაცა ქ. მოზდოკს. ციციშვილმა მაიორი დაითხოვა სამსახურიდან და მოტაცებული ქალი დაუბრუნა პატრონს. თუ ბატონიშვილებს არ ინდობდნენ ვერშინინები, ცხადია, სხვას უფრო თავისუფლად მოექცეოდნენ.

სრულიად გააწილა და გაათახსირა მართვა - გამგეობის საქმე. 16)

თ. ციციშვილის მთავარ-მართველად დანიშვნამდე საქართველოში ოთხი უფროსი მოხელე იყო: კოვალენსკი, სოკოლოვი, გენერალი ლაზარევი და მუსინ-პუშკინი, რომელნიც განკერძოებით მოქმედობდნენ. სხვათა შორის, ეს იყო მიზეზი, რომ ხალხში ვაერცვლდა ხმა, რომ რუსები აქ დროებით არიან და საქართველოდან მალე წავლენო. 17)

თ. პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი მალე მიხვდა, რომ საჭიროა დავაწყნარო და დავამშვიდო აოხრებული და დაწიოკებული ქვეყანა; მალე უნდა მოედოს ბოლო მოხელეთა გარყვნილ და უზნეო საქციელს, თორემ შესაძლოა, ხალხმა მეტი ვეღარ მოითმინოს, აჯანყდეს და რუსეთის მცირე მხედრობა დიდ გაჭირვებაში ჩააგდოსო. ადვილად შეიძლებოდა, რომ 1802 წ. კახეთის აჯანყებას ერთიანი

16) იხ. აქტ. II, გვ. 17.

17) დარიალის ხეობაში თ. ციციშვილმა თავაურელებს პირდაპირ გამოუცხადა, ნუ ოცნებობთ ტყუილად, ვითომ რუსები საქართველოში დროებით არიან და მალე წავლენო. რუსები, რაკი რომელსაჲმ ქვეყანას თავისს გუბერნიად დაქსახვეწენ, ფეხს თავისს დღეში აღარ მოიცვლიან იქიდანაო. ამასვე ხშირად იმეორებდა ციციშვილი შემდეგში ამიერ-კავკასიის ხანებთან მიწერ-მოწერის დროს. ხელმწიფე იმპერატორმა თ. ციციშვილს დიდი უფლებანი უბოძა. სრულიად მოსპო განაწილება უფლებათა და მხოლოდ მთავარ-მართველს ეკითხებოდა ყველაფერი. იხ. რესკრიპტი თ. ციციშვილის სახელობაზე ბოძებული 1803 წ. 30 იანვარის თარიღით. აქტ. II, 33-15, 16—17.

ამბოხება მოჰყოლოდა და მაშინ ვინ იქმნებოდა თავმდები, რომ რუსეთის მცირე რაზმი შესძლებდა თვისს გადარჩენასა და ქვეყნის დაწყნარებას. ამისათვის თ. ციციშვილი მოსელისათანავე ტფილისში დაუხანებლივ შეუდგა გამოძიებას, თუ რა იყო მიზეზი ქართველების გაბოროტებისა და უკმაყოფილებისა. აღმოჩნდა, რომ ყველაფრის თავი მიზეზი იყო საქართველოს გამგებელი კოვალენსკი¹⁸⁾.

ათის თვის განმავლობაში კოვალენსკიმ ჭირსავით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათ-მიერ განწესებული მართვა-გამგეობა. მისმა ბოროტ-მოქმედებამ, ამბობს თ. ციციშვილი, მოთმინება დააკარგვინა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც კი შეიძლებოდა, ევნოთ რამე რუსეთისთვის, და წინააღმდეგობა გაეწიათ. მთავარ-მართებელი ბოდიშს იხდის გრაფ კოჩუბეის წინაშე, რომ შეგაწუხებ კოვალენსკის საზიზღარი საქციელის აღწერით, რომლის სახლი შეიქმნა უმთავრეს ბუდედ, საიდანაც იგზავნებოდა დატუსაღებისა, გამოძიებისა და საცხოვრებლის ჩამორთმევის უქაზებო¹⁹⁾.

მთავარ-მართებელი ციციშვილი იძულებული

¹⁸⁾ კოვალენსკის ბოროტ-მოქმედებაზე ხმამ თვით ხელმწიფემდინ ზიადწია. **Зак.** გვ. 54; **Акт.** II, 22; რუსის მოხელეთა უკანონო საქციელი აქვს აწერილი აგრედვე ა. პ. ბერეეს. იხ. *Руская Старина*, 1880 წ. II, გვ. 1—32.

¹⁹⁾ თ. ციციშვილი შემოვიდა ტფილისში 1803 წლის პირველ თებერვალს. კნორინგი და კოვალენსკი 1802 წ. 9 აპრილს. იხ. **Акты**, II, გვ. 17, 23—25; **Закавказ.** გვ. 31.

გახდა აღელვებულ და აღშფოთებულ საქართველოს დასამშვიდებლად მაშინაღვე დაეთხოვნა სამსახურიდან კოვალენსკი. ამის უფლება პეტერბურგშივე მიიღო ციციშვილმა იმპერატორ ალექსანდრესაგან. ციციშვილი საშინელი მკაცრის ხასიათის ადამიანი იყო. გულ-ჩვილობა და თავაზიანად ლაპარაკი თითქმის არავესთან ეხერხებოდა. ენა-მახვილი, გესლიანი, მხნე და ბრძანებლობით აღსაესე კილო მისი საშიშარი იყო, არამც თუ ხელ-ქეითისთვის, არამედ ამხანაგთათვისაც. კოვალენსკიმ მალე იგემა ამ სასტიკის კაცის სიმკაცრე. ციციშვილმა დაიბარა თავისთან, სადაც შეკრებილი ჰყავდა მრავალი თავადიშვილობა და ამოდენა ხალხის წინაშე უბრძანა, საქმეები ჩააბარე შენს ძმას, როგორც უფროსს მოხელეს და თვითონ შინ წაბრძანდი ქ. გეორგიევსკს, სადაც უნდა იცადო, ვიდრე შენი ბედი ასე თუ ისე გადასწყდება. შემდეგ კოვალენსკი მისცეს სამართალში და რითი გათავდა მისი საქმე უუმართებულეს სენატში, აქტებიდან არა სჩანს 20).

20) აღბად ეს წამი აქვს პ. იოსელიანს სახეში, ოდეს ამბობს: „კოვალენსკი 1803 წ. კნიაზმა ციციანოვმან დიდის შეურაცხებით განდევნა ტფილისიდან რუსეთად“. იხ. მეფე გეორგი XIII ცხოვ. გვ. 138. უადგილოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ, მაშინდელი დროის და მოღვაწეთა დასასურათებლად, შემდეგი: კოვალენსკი თავის დათხოვნის რაპორტში, სავადმყოფობას გარდა, იმასაც ასახელებს, რომ შეურაცხება მომაცენეთო. „и по поводу поражения чувствительно неожиданнѣмъ и незаслуживаемѣмъ пріемомъ, какой угодно было ему, Цицианову, при отверзтыхъ нарочно дверяхъ въ посрамленіе его, при множествѣ князей, сдѣлать“. ამაზე

არც საჭიროა ვიცოდეთ, რა განუჩინა სენატმა კოვალენსკის. ჩვენთვის ისიც საკმარისია ვიცოდეთ, რა კაცის ხელში ჩააგდო ბედმა მაშინდელი საქართველო და რომ ამ კაცის დასჯა საჭიროდ დაინახა უმაღლესმა მთაფრობამ. კოვალენსკი ორჯერ იყო საქართველოში: პირველად, როგორც უფლება-მოხილი მინისტრი და ელჩი მეფე გიორგი XIII-ს კარის წინაშე და მეორედ, როგორც გამგებელი სამოქალაქო საქმეთა. გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დიდად ენდობოდა კოვალენსკის და სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეც კისერზედ მოახვია, თვითონ კი კავკასიის ლინიანზედ წავიდა. სულ ორი-სამი თვე დაჰყო ტფილისში კნორრინგმა და თავი ისახელა მხოლოდ მანიფესტის გამოცხადებით შესახებ მეფობის მოსპობისა და იმითი, რომ ქართველებს საქვე-

ციციშვილმა უპასუხა, რომ რაპორტი საჭირო არ არის, რადგან საშახტრიდან გადაყენებული ხარო და შემდეგ დაციხვის კილოთი სწერს: „нѣжной чувствительности вашей поражение, буде было не-притворное, то по крайней мѣрѣ было слѣдствіемъ той не-чувствительности. которую вы полагали въ здѣшнихъ князьяхъ, когда оскорбляли ихъ своимъ поведеніемъ и тѣмъ за-ставили возненавидѣть правленіе до такой степени, что я пашель страшное колебаніе умовъ противъ Россійскаго Прав-ленія. Двери же отворять я приказываю по собранію князей ко мнѣ ежедневно и при нихъ работаю для того, чтобы они на меня также не жаловались, какъ на ваше превосходитель-ство, что по 5 дней васъ не видали и что не рѣдко дожидав-шимся вашего лицезрѣнія царевичамъ отказывали подъ тѣмъ предлогомъ, что у васъ времени нѣтъ ихъ принять.“
Акт. II, стр. 20.

ყნოდ აღუთქვა და დაჰპირდა მშვიდობას, მყუდროებას და ქონებრივს ხელ-შეუხლებლობას ნრავალ სხვა წყალობასთან ერთად. დანაპირების სისრულეში მოსაყვანად კი არამც თუ არაფერი იზრუნა, ყურსაც არ უგდებდა თვისის ხელქვეითის მოქმედებას. კნორრინგის წასვლის შემდეგ ლინიაზედ, კოვალენსკი სრული გამკებელი გახდა საქართველოსი; მეფურად, მედიდურად ეჭირა თავი, გენერალ ლაზარევს ცისამარა დღეს ეჩხუბებოდა, უცხო ქვეყნიდან მოსული მეუნდა მივიღო ხოლმე და არა შენაო, ერეოდა სამხედრო საქმეებში, ბრძანებას აძლევდა მეციხოვნეთა უფროსთ და სხვა. ერთის სიტყვით, კოვალენსკი ისე ურედა საქმეს, რომ შეუძლებელი იყო მცირე ხნის განმავლობაში რაიმე შფოთი და არეულობა არა მომხდარიყო-რა ქვეყანაში. ამასობაში თავგასული წერილ-ფეხი მოხელენი მაზრებში ხალხს აწიოკებდნენ და ისე იქცეოდნენ, როგორც სურდათ, მით უმეტეს, რომ მაგალითის აღება შეეძლოთ თავიანთისავე უფროსისაგან.

ამგვარად კოვალენსკიმ მცირე დროს ისე გააზბოროტა ქართველები, რომ თითქმის ყველა, დიდი და პატარა, ნატრობდა, როგორმე მოეშორებინათ თავიდან თვისის ნებითვე გამოწვეული მფარველობა მართლმადიდებელ სახელმწიფოსი. თ. ციციშვილის მოსვლის შემდეგაც უკმაყოფილება ერისა ძლიერდებოდა და ბოლოს შეგუბებულმა და გულში ჩამარხულმა უკმაყოფილებამ თავი ბევრს ალაგას იჩინა, რაიცა

ქვემოდ იქნება ნაამბობი, მაგრამ მხნე და საკვირველის
ენერგიისა და ნიჭის პატრონმა მხედართ-მთაყარმა
ყველა დაბრკოლება დასთრგუნა და საქართველო
რუსეთის სკიპტრას შეარჩინა.

III

კოვალენსკის მოშორების შემდეგ, რომელმაც
ასე უღმობელად შეჰბღალა რუსეთის ახლად-დამკვი-
დრებულ მთაყრობის სახელი, მთაყარ-მართებელმა
თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელად და სა-
ქართველოს უმაღლესის მთაყრობის უფროსად და-
ჭნიშნა განდევნილ კოვალენსკის ღვიძლი ძმა. სამწუ-
ხაროდ, ვერც ახალი გამგებელი გამოდგა შესაფერი
მოღვაწე, პატიოსანი და რიგიანი მოხელე. ძმის წა-
ხედვით ამანაც მოქრთამეობას მიჰყო ხელი და ძმის
ჭაგალითმა სრულიად არ დააშლევინა უკანონო მო-
ქმედება. თ. ციციშვილმა ამის გამო ეს ახალი გა-
მგებელიც მალე დაითხოვა სამსახურიდან.

მაშინდელ მოუსვენარ და შფოთიან დროს, რო-
ცა რუსთა მთაყრობა ჯერ საფუძელიანად არ იყო
დამკვიდრებული, ხალხი ზღვასავით ჰღელავდა და
ვერ გადაეწყვიტა, შეეურიგდე ახალს წესსა და რიგსა,
თუ თავი გამოვიდო მეფობისთვისაო; იმ შფოთიანსა
და აღელვებულს დროს, როდესაც მრავალი შინაუ-
რი და გარეული მტერი ემუქრებოდა რუსთა მთა-
ყრობას, სამოქალაქო საქმეთა გამგებელს დიდი მნი-

შენელობა ჰქონდა. მთავარ-მართებელი ვერ იცლიდა სამოქალაქო საქმეთათვის, მუდამდღე იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორ მოეწიშორო სამხდელარზე მომდგარი მტერი და როგორ განედევნო ქართლ-კახეთიდან ლეკებიო. დაღესტნიდან შემოსეულ მძარცველების ალაგმვა დიდ მხნეობასა, სიფრთხილესა და გამჭირახობასა თხოულობდა. საქართველო ისე ძლიერ იყო შერყეული პოლიტიკურად, რომ წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდა ლეკობას. ერი დაიქსაქსა, გაბოცდა და, ვიდრე გონებას მოვიდოდა, ლეკები თავისუფლად დაჰნაევარდობდნენ და არბევდნენ ცხვრებივით გზა-დაბნეულ ქართველებს. თავისუფლად და უშიშრად დათარეშობდნენ თავზე ხელ-აღებული ლეკები საგურამოს კალებში, წალკაზე და ახალციხეში ხომ მკვიდრი ბინა გაიმართეს, რადგან აქ ახალციხის ფაშები შემწეობასა და მფარველობას უწევდნენ და დახმარებას არ აკლებდნენ, როგორც ტყვია-წამლით, აგრეთვე სურსათითა და ნუზლ-სანოვაგით. ლეკების ბრბო მოულოდნელად შემოერეოდა ქართლს, მოედებოდა საჯავახოდან დაწყებული საციციანომდე, გზა-გზა იკლებდა ხოლეს, ქარელს, აწიოკებადა სხვა უფრო პატარა სოფლებს, იტაცებდა ტყვეთა და, ასე გასინჯეთ, უბრალო ქვაბების წაღებასაც კი არ უკადრისობდნენ. ვიდრე შიშისაგან თავზარ-დაცემული ქვეყანა მდევარს თავს მოუყრიდა, ლეკების გუნდი უკვე ბორჯომის ხეობაში ამოჰყოფდა თავს და იქიდან აწყურის გზით ახალციხეს მიაშურებდა, სადაც

სიხარულითა და დიდის მასპინძლობით ეგებებოდნენ ახალციხის ფაშები. მთავარ-მართველსაც მეტი რა ჯანი ჰქონდა, საშიშ ადგილებში ჯარები უნდა ჩაეყენებინა ლეკების გაბედულ თარეშობის ასაოაგმავად, ცხინვალსა, გორსა, სურამსა, მუხრანსა და წალკას თითო ბატალიონი იყო დაბანაკებული, აგრედვე სოფლებად—ზოგან როტა, ზოგან ასი კაცი ყაზახთა მხედრობისა იდგა და დავალებული ჰქონდათ, თვალყური ადევნეთ ლეკებსაო. როგორც ჯარებს, აგრედვე მკვიდრ ხალხს ილაჯი ჰქონდათ გაწყვეტილი ამ რიცხვ-მცირე, მაგრამ მეტად-მოუსვენარ, გალალეზულ მტრისაგან.

რა გაბედულებასაც იჩენდნენ ლეკები, ამას ცხადად ჰმოწმობს შემდეგი შემთხვევა. ეს მცირე ეპიზოდი ნათლად ასურათებს მაშინდელ აწეწ-დაწეწვას და შინაურ საპოლიტიკო მოუძღოურებას. თ. ციცი-შეილმა რომ განჯისაკენ გაილაშკრა, კაპიტან-ისპრავნიკს ენოხინს უბრძანა, გზა გააკეთე წალკიდან გორამდეო. ენოხინმა წაასხა 108 ქართველი მუშა და თან გაიყოლია 9 ყაზახი რუსი და თერთმეტი ეგერი. გზის კეთება მშვიდობით დაასრულეს და შინისკენ არხეინად დაბრუნდნენ. ოცი ვერსი რომ გამოიარეს წალკიდან, თავს დაესხა ლეკების ბრბო, არა ნაკლებ 600—800 კაცისა. რა თქმა უნდა, ნიჩაბბარებით შეიარაღებული ქართველობა წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა ლეკებს, რომელთაც ზოგი გასწყვიტეს და ზოგიც დაატყვევეს.

სიკვდილს გადარჩა მხოლოდ თვით ენოხი და ექვსი ყაზახი, რადგანაც მარდი ცხენები ჰყავდათ და თავს უშველეს. გულ-გახეთქილი ენოხი ჩამოიჭრა გორში და ყოველივე უამბო პოლიციის უმფროსს ცეხანოესკის. ენოხიმა და მისმა მხლებლებმა ცხენები კინალამ დაჰხოცეს ჭენებითა. სამს საათს გაეფლოთ სამოც და ათი ვერსი. ცეხანოესკიმ უმაღლმდევარი დაადენა ლეკების ბრბოს, მაგრამ ვიდრე მდევარი ლეკებს იპოენადა, იმათ კიდევ აიკლეს ხოლმე და ქარელისკენ ვასწიეს. ქარელს იყო დაბანაკებული კაპიტანი სევერინი 44 ჯარის-კაცით. სევერინი მაინც არ შეუშინდა ლეკებს და 44 კაცით მხნედ შეუტია მოსეულ ბრბოს. იმ წამსვე ლეკები გარს შემოერთყნენ გულად მეომრებს და სევერინი ლუკმა-ლუკმა აჰკუწეს. სევერინმა მხოლოდ ამ ანდერძის დატოვება-ლა მოასწრო. პორუჩიკ როგულსკის დაუძახა: „გახსოვდეს, რომ რუსნი თავის დღეში ცოცხალნი მტერს არ ჩაუვარდებიან ხელში“. ახალგაზდა როგულსკი, გამხნეებულნი თავისის უფროსის მაგალითით, იერიშით მივიდა მტერზე, მაგრამ ესეც მალე გამოასალმეს ლეკებმა წუთი-სოფელსა. მხოლოდ თავის უნკროს ძმას დაუძახა: „სევერინის სიტყვები არ დაივიწყო“. ტყვიამ ეს ახალგაზდა აფიცერიც მალე გაჰკმირა; უაფიცროდ დარჩენილი ჯარის-კაცი იბრძოდნენ კიდევ, მაგრამ მალე ყველანი ამოსწყვიტეს ლეკებმა. გორიდან წამოსულმა მდევარმა ლეკები განდენა და ბრძოლის

ველზედ მხოლოდ ოთხი მძიმედ დაკოდილი და ცოცხალ-მკვდარი მეომარი-ღა ჰნახა, რომელთაც ეს სიკვირველი ამბავი უამბეს. სევერინის რაზმის უწყალოდ ამოჟლეტა მოხდა 12 თიბათვეს 1803 წელსა. ლეკები, დატვირთული ნადავლით და ტყვეებითა, ახალციხისკენ წაეიდნენ. უკან დაედევნა ქართლში დაბანაკებული ჯარებით უფროსი გენერალი თ. ორბელიანი და იძულებულ-ჰყო ახალციხის ფაშა მოეცა 600 ლეკი. ამათ იარალი აჰყარეს, გარს ხიშტიანი ჯარის-კაცნი შემოარტყეს და ისე სამარცხვინოდ ჩამოატარეს ქართლზე, გადაიყვანეს ალაზანს იქით და დაღესტნისკენ უყვეს პირი ¹⁾.

ლეკს ასე თუ ისე პასუხს მისცემდა რუსეთის მხედრობა, რომ ამავე დროს საქართველოს სამზღვრებზე სპარსეთი არ აზვავებულყო. სპარსეთს მხარს აძლევდნენ ეხლანდელ ბაქოსა, ერევნისა და განჯის გუბერნიებში გაბატონებული ყენები. განსაკუთრებით ჰშოთათედა სპარსეთი. ამ ქვეყნის მფლობელს ლახვარივითა ჰხედებოდა რუსის მხედრობის დამკვიდრება საქართველოში. შაჰი კარგადა ჰხედავდა და ჰგრძნობდა, რომ რუსეთი ჯერ საქართველოს მოიდნობს და მერე რიგი თვით სპარსეთზედ მოდგებაო. ამისათვის ირანის მფლობელი არაერთარ ღონესა და ხერხს არა ჰზოგავდა, ოღონდ კი გაეძევებინა როგორმე საქართველოდან გიაური - რუსები,

¹⁾ იხ. Потто—Кавк. война, т. I, вып. 3, стр. 345—347.

გადაერეკა კავკასიის ქედს იქით და მათი სინსილა გაეწყვიტა ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში.

გულ-ხელ-დაკრეფილნი არც საქართველოს ტახტის მადიებელნი ბატონიშვილნი ისხდნენ. მუქარა მუქარაზე მოდიოდა იმერეთს, დაღესტანსა და სპარსეთს გადახეწილ ბატონიშვილებისაგან, ხშირად ჯარებსაც ჰმხედარ-მთავრობდნენ და ისე მოდიოდნენ საქართველოსაკენ. თ. ციციშვილის მოუსვენარ ყოფას სხვა გარემოებაც აძლიერებდა. ბატონიშვილების ერთგულნი ყმანი, თავადნი და აზნაურნი, არ ისვენებდნენ თვით საქართველოში, იგებდნენ აქაურ ამბებს და მალეით ატყობინებდნენ ყველაფერს თავიანთ ბატონებს. სპარსეთიდან კიდევ მოჰქონდათ ბაბა-ხანის ფირმანები, რომ საქართველოს გასათავისუფლებლად ამხედრდა დიდებული შაჰი და მცირე ხანს შემდეგ გაჰრეკავს რუსებსაო და სხვა; აერცვლებდნენ ხალხში ამ ხმებსა და შფოთსა და მღელვარებას აძლიერებდნენ. ამ საშინელ დროს დარწმუნებით ვერავინ იტყოდა, ხვალინდელი დღე რას მოიტანდა, სპარსეთი გაბატონდებოდა, თუ რუსეთი, ლეკები გალენდნენ საქართველოს, თუ ახალციხის ფაშა გაიმარჯვებდა. ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო, ყველა თოფსა და იარაღში ჯდებოდა, ჰშფოთავდა, ჰბორგავდა; ზოგი რუსეთს ემხრობოდა, ზოგი სპარსეთს ნატრულობდა და ზოგიც კიდევ საქართველოს განთავისუფლებას შესთხოვდა ღმერთს ორთავესაგან და გაჰრბოდა ბატონიშვილებთან, რომელ-

თაც ასე ცხადად, აშკარად, განსაკუთრებით ალექსანდრემ, აღმართეს დროშა თავისუფლებისა. ძნელი გამოსაცნობი აღარ არის, რომ ამისთანა დრო და ჟამს წესიერების მაგიერ ჰმეფობდა უწესობა, უსამართლობა და უკანონობა.

მთავარ-მართებელს არც პეტერბურგიდან აძლევდნენ მოსვენებას. გამხნეების მაგიერ, მაშინდელი მინისტრები, და თვით ხელმწიფე იმპერატორიც, განუწყვეტლივ სწერდნენ თ. ციციშვილს, ეცადე და როგორმე მოახერხე, რომ საქართველოს შემოსაველმა იმატოს, რომ მანდაურივე შემოსაველი უძღვებოდეს მართვა-გამგეობისა და ჯარისთვის საჭირო ხარჯსაო. მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს რუსეთის ხაზინის მდგომარეობა მეტის-მეტად სამწუხარო იყო და, რასაკვირველია, უხვად ვერ გაიმეტებდნენ ფულსა ახლად-შეძენილ ქვეყნის მოსაველელად და საპატრონოდ. წესსა და რიგში აგრე მალე ვერც საქართველოს შემოსაველი ჩაეარდებოდა, მით უმეტეს, რომ ყველა მოხელე, დიდი და პატარა, თავის საკუთარ ჯიბის გასქელებისათვის უფრო ჰზრუნაედა, ვიდრე სახელმწიფოსათვის. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ აქედან მუდმივ თხოვნა იგზავნებოდა პეტერბურგს, ფული მოგვაშველთო. იქიდან კიდევ მოწერილობა და ბძანება მოდიოდა, ხაზინაში ფული არ არის და იოლად წადით მანდაურის შემოსაველითაო.

ამდენი სავალალო და სადავიდარაბო საქმე დაატყდა თავს მთავარ-მართებელს და სადღა მოიცლი-

და, რომ სამოქალაქო საქმეთათვის გული დაედო, ყური ეგდო, რიგზე და წესზე მოეყვანა და ბოროტ-მოქმედება მოხელეთა იქვე დასაწყისში აღმოეფხვრა. სამოქალაქო საქმეთა სრული გამკვებელი გახდა სხვა-და-სხვა გაიძვერა, უნიჭო და უსვინიდიხო მოხელე, რომელნიც ისე ატრიალებდნენ საქმეს, როგორც მათი საკუთარი ინტერესი მოითხოვდა. სამი-ოთხის წლის განმავლობაში ხუთი გამკვებელი გამოიცვალა საქართველომ და არც ერთი არ გამოდგა ჰატიოსანი. ძმათა კოვალენსკებმა, თ. ვოლკონსკიმ, ტარასოვმა და ლიტვინოვმა წარუხოცველი სახელი დასტოვეს საქართველოში. თ. ციციშვილმა ზოგი მათგანი სამართალში მისცა და ზოგიც გაჰრეკა მსახურიდან, როგორც უნიჭონი და რუსეთის სახელის გამტეხელნი.

ერთის მაგალითის მოყვანა სრულიად საკმარისია, რომ საესებით გაეითვალისწინოთ, თუ რა-ნაირად იქცეოდნენ მართვა-გამკეობის უმაღლესნი წარმომადგენელნი. მთავრობამ ბატონიშვილებს ჩამოართვა მამულები, სოფლები, ქარვასლები, ქარხნები, სამღებროები და ვენახ-ბაღები. ყოველივე ესე იჯარით გაიცემოდა ხოლმე წესისამებრ, რომ შემოსავალი უფრო მეტი ჰქონოდა ხაზინას. რაც ქალაქში საუკეთესო ბაღები იყო, იმ წესით შეძენილი, ტარასოვმა სულ თვითონ აიღო იჯარით, ზოგი ცოლის სახელობაზე და ზოგიც თავის წერილმან მოხელეებს დაურიგა, იმ იმედით, რასაკვირველია

რომ შემდეგში მევე ვისარგებლებ, ხოლო ხაზინას სულ მცირე შემოსავალს მივსცემო: რა გვექმნა, იჯარით გაცემის დროს, ამა და ამაზედ მეტი არავინ შემოგვაძლიაო. ასე რომ, ფორმალურად, საქმე გაჩარხული იყო. თ. ციციშვილმა სულ ცეცხლი აფრქვია, როცა შეიტყო ტარასოვის ასეთი საძაგელი საქციელი და პირდაპირ ხელმწიფეს მისწერა, რომ ამგვარი მოქმედება მაღალ-ხარისხოვან მოხელესი ხალხს გაჭრყენის, გულს აუცრუებს მართლ-მსაჯულებაზედ და ხაზინას ხომ აუარებელს ზარალს მისცემს, რადგან ვერც ერთი მოქალაქე ვაჭრობას ვერ გაჰბედავს, რაკი შეიტყობს, რომ ვაჭრობაში ჩაეარდნილი ბაღის აღება თვით უფროსის ცოლსა სურსო²⁾.

ასეთები იყვნენ თ. პავლე დიმიტრის ძის თანაშემწენი! დახმარების მაგიერ, ხელს უცარავდნენ მართვა-გამგეობაში და, რაც კი თავისუფალ დროს შოულობდა მთავარ-მართველი, თავისის თანაშემწეების წახდენილ საქმის გასწორებას ანდომებდა. საკვირველიც იმიტომაა თავად ციციშვილის მოღვაწეობა, რომ ერთსა და იმავე დროს რისხვითა და მუქარით საესე ბარათებსა სწერდა საქართველოს მოსამზღვრე ყენებსა და შინაურ საქმეებსაც ასე თუ ისე უძღვებოდა და ხშირად დაწერილებით აძლევდა დარიგებას ადგილობრივ მოხელეებს. ტფილისის კამენდანტი, პოდპოლკოვნიკი ჩერნოვი მთავარ-მართვე-

²⁾ იხ. АКТЫ, т. II, 83. 57—58.

ბელმა სამართალში მისცა, რადგან მეტის-მეტად ურიგოდ იქცეოდა და უზომო ქრთამებს იღებდა³⁾. რომ მის მოადგილეს, მაიორს თ. სააკაძესაც, ჩერნოვის ბედი არ დაჰმართებოდა, თ. ციციშვილი ინსტრუქციას უწერს და აფრთხილებს, როგორ უნდა მოეპყრას ხალხსა. უპირველეს ყოვლისა, არიგებს მთავარ-მართებელი მაიორს სააკაძეს, უნდა დაიცვა და დაიფარო მკვიდრნი ჯარის-კაცთა და ქალაქში მყოფ რუსთა შეწუხებისაგანაო. სწორედ საჭიროც იყო ასეთი დარიგება ტფილისის კამენდანტისათვის. ეინ მოსთელის და ეინ აღნუსხაეს, რამდენს უკანონობას და ბოროტებას ჩაიდენდნენ მაშინდელ შუთითთა და მღელღარებით საესე დროს ჯარის-კაცი, მხოლოდ თითო კვირაობითა და თვეობით დაბანაკებულნი ტფილისში დასასვენებლად?! მუდმივმა ველმინდერად ყოფნამ, მუდმივმა განუწყვეტელმა ლაშკრობამ და ომმა მტრებთან და მერე როგორ მტრებთან, სულ თათარ-ლეკებთან, რომელთაც რუსის ჯარის-კაცმა საკუთარი სახელი მოუძებნა, სახელი ბასურმანისა, გააბოროტა და გააგოროზა, როგორც აფიცრები, აგრედეე მდაბიო ჯარის-კაცი. ასე გაბოროტებულნი წშირად ჯაერსა ჰყრილობდნენ მშვიდობიან მკვიდრზედ. იმდროინდელი მხედრობა მაინცა და მაინც დიდ განსხვავებას ეერა ჰხედაედა ამ მკვიდრსა და შემოსულ მტერს შორის; იმისათვის ერთიცა და

³⁾ *ibidem*, გვ. 87.

მეორეც „ბასურმანი“ იყო. ეს კარგად იცოდა მთავარ-მართველმა და სწორედ ამისათვის უბრძანებს თ. სააკაძეს, აქაური მკვიდრი და მშვიდობიანი ბინადარი დაიფარე ჯარის-კაცისაგანაო. ნაკლებად საყურადღებო არც მეორე მუხლია დარიგებისა. მთავარ-მართველი უბრძანებს კამენდანტს: დაყვავებით, თავაზიანობითა და სრუტკობით მოისმინე მკვიდრის ყოველი საჩივარი, ნუ დასტუქსავე შომჩივანსა, სამართლიანად გაარჩიე საქმე და მხოლოდ მაშინ დასდე მსჯავრიო. ასეთი დარიგება, ანუ ბრძანება ეხლანდელ დროშიც არ არის მეტი, ხოლო მაშინდელისათვის აუცილებელი საჭიროება იყო. შემდეგ თ. ციციშვილი განაგრძობს: თვალ-ყური ადევნე ქალაქის სისუფთავეს, ქუჩები ნაგეითაა საესე, სასტიკად დასაჯე, ვინც კი ქუჩაში სარეცხის წყალს გადმოღვრისო; ნებას ნუ მისცემ, რომ საკლავი თვით ქალაქში იხოცებოდეს, რადგან ჰაერი იწამლება სისხლითა და განავალით. უსათუოდ საჭიროა, საკლავი იკვლებოდეს ქალაქ გარედ და ხორცი, სუფთა ტილოთი გადაფარებული, შემოჰქონდეთ ყასბებსაო. აგრედვე უბრძანე, რომ სადაბლო ქარხნები გალიტანონ სადმე ქალაქის განაპირას, რადგან ადამიანს იმათ ახლო ვერ გაუვლია, ისეთი საშინელი სუნის სდგას გარშემოვეო. მთერალი ჯარის-კაცები ათას უწესობას ჰკადრულობდნენ აბანოებში; ამიტომ თ. ციციშვილი სასტიკად უბრძანებს თ. სააკაძეს, ნებას ნუ მისცემ უდრო-უდროოდ იხეტიალონ აბანოებში,

დაუნრწნე კვირაში ერთი დღე და, როცა საბანებ-
ლად გაისტუმრებ ჯარის-კაცებს, უსათუოდ ერთი
საიმედო უნტერ-აფიცერი გააყოლე ხოლმეო. დასა-
სრულ, მთავარ-მართველი უბრძანებს კამენდანტს,
ურჩიე მოქალაქეთ, მალე ააშენონ ჯარის-კაცთათვის
ყაზარმები, რადგან ჯერ ერთი, უამისობა ხომ არ
იქნება, და მეორეც, ჯარების სახლებში დაყენებით
მრავალი უწესოება იბადება და ეს მკვიდრისათვის
აუტანელი ბეგარა, რაც შეიძლება, მალე უნდა მო-
ისპოსო *).

მოხელეთა სიაგვაცე რამდენადმე შეკავებულ-
ალაგმულ იქმნა სასტიკ მთავარ-მართველის ში-
შით. მომჩივანს და დაზარალებულს შეეძლო პირ-
დაპირ მთავარ-მართველთან მისულიყო, ეჩილა და
სამართალი მიელო. სულ სხვა ყოფაში იყო ამ მხრივ
მაშინდელი სოფელი. როგორც მუდამ, სოფელი მა-
შინაც უნუგეშოდ იყო დატოვებული. იქ თავისუფ-
ლად ჰდანაეარდობდნენ და ჰპარპაშობდნენ წერილ-
ფეხი მოხელენი. სამართალი და ადმინისტრაცია ნე-
ტარხსენებულ კაპიტან-ისპრაენიკების და მდივან-ბე-
გების ხელში იყო. სწორედ ძნელად დასაჯერებელ
ამბებს ამოიკითხავს ადამიანი საარხეოგრაფიო აქტებ-
ში. კაპიტან-ისპრაენიკების უკანონო საქციელთა აღ-
ნუსხვით აჭრელებულია პირველი ტომები ამ ძვირ-
ფასის წიგნისა. ამ მხრივ ნამდვილ დაუშრეტელ წყა-

*) *ibidem*, გვ. 25—26.

როდ უნდა ჩაითვალოს ეს წიგნი საქართველოს ისტორიისათვის. აი, მაგალითად, რას მოგვითხრობს აქტების მეორე ტომი შესახებ ერთის კაპიტან-ისპრავნიკის მოქმედებისა: 1804 წელს, 27 მარტს ოსებმა მიართვეს საჩივარი თ. სოლომონ ერისთავს, რომ ს. ქამურს ამოვიდა ანანურის მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკი, გაბაწრა ოსები და აჭამა ძალღებისათვის გაჩორკნილ გობში სალაფავიო. სალაფავი ამ ნაირად მოამზადა კაპიტან-ისპრავნიკმა: შიგ ჩაასხა შრატის, მერმე ჩაჰყარა დაკუწული კატები *) და ყოველივე ესე ადამიანის ფენით შეაზავაო. ამას არ დაგვაჯერაო, სჩივიან ოსები, რვა სახლი გადაგვიწვა, სადაც დაგვეღუპა 300 კოდი ქერიო. თუ ჩვენი საჩივარი არა გჯერა, ემუდარებიან ქამურელები თ. სოლომონ ერისთავს, გამოჰგზავნენ ერთი კეთილ-საიმედო და სანდო კაცი და დაავალე, გამოიძიოს ყოველივე დაწერილებით და სიმართლე მოგახსენოსო. 5)

კაპიტან-ისპრავნიკებზე ნაკლებად სახელი არ გაითქვეს ბოროტ-მოქმედებითა და მოქრთამეობით წერილ-მანძა მოხელეებმა. ჭირი და ჟამი ისე ვერ და-

*) ნუ დაივიწყებთ, რომ ოსებს კატა წმინდა ცხოველი ჰგონიათ, და, ალბად, მოხერხებულმა ადმინისტრატორმა, რათა უმწვერვალესად შეელახა ოსების ადამიანობა და კაცობა, სალაფავიო კატები ჩაჰყარა და არა სხვა ოთხ-ფეხი.

5) იხ. ART. II. გვ. 305. აქვეა აღნუსხული, რამდენი პური, ქერი, თივა, ღვინო, ქათამი, ერბო და ფული წაართვეს უფასოდ, რასაკვირველია, კაპიტანის მიერ გაგზავნილმა მდივანბეგმა და ყაზახებმა და რამდენი მუშა და ურემი გაიყვანეს სამუშაოდ.

აზარალებდა ერს, როგორც ეს უზნეო, გაუწურთენელ-განუვითარებელნი და ლოთნი გადამწერელნი აზარალებდნენ და სჩაგრავდნენ ხალხსა. მომჩივანს მოხელეთა ენა არ ესმოდა და ამისათვის ყურ-მოჭრილ ყმად უნდა გადაქცეულიყო, რაკი მათს ხელში ჩაეარდებოდა. სამწუხარო უფრო ის იყო, რომ წერილმანი მოხელენი მეტის-მეტად უზნეო და ხასიათ გაუფუჭებულნი იყვნენ, განათლებას მოკლებულნი და უეიცნი სამსახურისა. რიგიანი მოხელე არ ეტანებოდა მაშინდელ საქართველოს. ან კი რომელი პატიოსანი და მცოდნე მოხელე დასტოვებდა სამშობლოს, ნათესაეთა და სამსახურის საძებნელად გადმოიხვეწებოდა შორეულს საქართველოში, საიდანაც შეიძლებოდა ცოცხალი ვეღარც კი დაბრუნებულყო. მხოლოდ უვარგისი და გამოუსადეგარი სამშობლოში, ლოთი და წყალ-წაღებული ჰკისრულობდა საქართველოში სამსახურსა, გატაცებული მარტო ერთის აზრით, რომ გზის ფულს ბლომად მივიღებ და შემდეგ თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ დარჩებაო. ⁶⁾

⁶⁾ 1808 წელს შემოდგომაზე მასწავლებლად ახლად დაარსებულ სკოლაში დაინიშნა სტეფანე გულიავევი. ერთი წელიწადიც ვერ დაჰყო სასწავლებელში ბ-მა გულიავემა, ისე უვარგისი აღმოჩნდა, და თ. ციციშვილი იძულებული იყო დაეთხოვა. აი რა სიტყვებით იხსენიებს მთავარ-მართველი სტეფანე გულიავეს: „съ прискорбіемъ долженъ донестъ В. С. (графу Завадовскому, министру народ. пр.), что изъ числа присланныхъ учителей вышняго класса Гудяевъ не общаетъ успѣховъ, не имѣя дара заставить уче-

ზემოდაც მოეხსენიეთ და ეხლაც გაეიმეორებთ, რომ მისგლა-მოსელა მაშინდელის საქართველოს სამხედრო გზით მეტის - მეტად იყო გაძნელებული. აღამიანი წერილს რომ გაჰკზანა და საქართველოდან პეტერბურგს, დარწმუნებული არ იყო, მი-აღწევს წერილი დანიშნულს ალაგას, ან მომივა პა-სუხი, თუ არაო. აი როგორ გადაჰქონდათ თ. ცი-ციშვილის დროს, და შემდეგაც კარგა ხანს, წერი-ლები და ფოსტა. ქალაქ მოზდოკიდან კვირაში ერ-თხელ მოდიოდა ფოსტა ტფილისისკენ. ფოსტას თან მოსდევდა ხან ერთი როტა ჯარისა და ხან მთელი ბატალიონი ზარბაზნით. ასეთს მგზავრობას „ოკა-ზიას“ ეძახდნენ მაშინ და მოზდოკში კვირაობით მომწყვდეული მგზავრები ოკაზიას გამოჰყვებოდნენ ხოლმე, რადგან უამისოდ ცოცხალნი ვერ მოახწევ-დნენ საქართველოში; გზაში ან გაძარცვავდნენ, ან ტყვედ წაიყვანდნენ სხვა-და-სხვა მთის ხალხნი, ან შესაძლო იყო წუთი-სოფლისათვისაც გამოესალმე-ბინათ. ჯარის მფარველობითვე მიდიოდნენ მგზავრნი ტფილისიდან რუსეთს. რადგან მუდმივი წაწიალი ჯარის-კაცთა და თრევა ზარბაზნებისა გაფუჭებულის გზით საშინლად ჰლალავდა და ჰქანცავდა ჯარის-კა-ცებსა, მთავრობა ზოგჯერ ფოსტას ორ-სამს კვირას

никовъ уважать себя. Къ тому же рѣчь имъ говоренная мо-
жетъ свидѣтельствовать предъ в. с. о новости, вводимой имъ
въ краснорѣчіе пословицами и обидными изрѣченіями для по-
вопріобрѣтенной земли“. Акты, II, стр. 199.

არა ჰგზავნიდა, მაშასადამე, მგზავრებიც იძულებულნი იყვნენ მთელი თვე ეცადნათ ოკაზიისათვის. ასე რომ პეტერბურგიდან წამოსული ბარათი, ან ოფიციალური ქალაქიდან თვე-ნახევარსაც და ორ თვესაც უნდებოდა ტფილისამდე მოღწევას. ამდენივე თვე აქედან პეტერბურგამდე და ამ სახით სამი-ოთხი თვე გაივლიდა, ვიდრე აღამიანი პასუხს მიიღებდა სატახტო ქალაქიდან, ან ადგილობრივი მთაერობა განკარგულებას მიიღებდა იმის შესახებ, თუ სხვა-და-სხვა დროსა და შემთხვევაში როგორ მოქცეულიყო. ზამთრობით: ხომ გზა ხშირად იკვრებოდა და მგზავრი მრავალჯერ ავაზაკებისა და თულის ოსების წყალობით სიცოცხლესაც ვსალმებოდა⁷⁾). ასეთი საშიში და საძინელო იყო მგზავრობა მაშინდელ დროს და, აბა, რომელი რიგიანი მოხელე დაანებებდა თავს თავისს სამშობლოს, რომელი პატიოსანი მოღვაწე მოსწყდებოდა თავისს ქვეყანას, აიღებდა თავსა და გამოსწევდა საქართველოსაკენ, სადაც მრავალი განსაცდელი მოელოდა, ხშირად სიკვდილიც! ეხლანდელი ჩვენი სამშობლო რუსებს სამოთხედ მიაჩნიათ და მაშინ კი სულ სხვა აზრისანი იყვნენ. თვით ევროპულად განათლებული ლიტვინოვი, თავმჯდომარე იმ კომისიისა, რომელმაც განასამართლა მთიელნი მევამოხენი, წყველითა და კრულვით იხსენიებს სამეგრელოსა და საქართველოს და ემუდარება თ. ციციშვილს, ბოლო

⁷⁾ იხ. Акт. II, 83. 61.

მოუღე ჩემს აქ ყოფნას და ნება მიბოძე სამშობლოში დაებრუნდეთ. ლიტვინოვს მარტო გზის ფულად 3,000 მანეთი ებოძა, 100 მ. თევზი საქმელ-სასმელისა და წინანდელი სამსახურის ჯამაჯირი და მაინც უკმაყოფილო იყო ბედისა⁵⁾ და მაშ რა გაჭირვებასა და შეწუხებაში ჩაეარდებოდნენ წერილმანი მოხელენი, ადელი წარმოსადგენია. ამისათვის მაშინდელ საქართველოს რიგიანი მოხელე არ მოეტანებოდა, თუ არ წყალ-წაღებული, რომელთათვის სულ ერთი იყო, სადაც უნდა გაეგზავნათ, ოღონდ კუჭის მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინათ და, თუ გარემოება ხელს შეუწყობდა, ჯიბეც გაესქვლებინათ.

თავადი პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი კარგად ჰხედავდა, რა დიდი ზარალი მოჰქონდათ ამგვარ მოხელეთა, რა საშინელის სისწრაფით უტყებოდნენ სახელსა და ეხტიბარს რუსეთის მთავრობას. მათმა ენით გამოუთქმელმა უვარგისობამ ხალხს შეაძულა რუსობა და აქაურნი მტრად გადაჰკიდა რუსეთსაო, ამბობდა ხშირად მთავარ-მართველი. მართ-

⁵⁾ *ibidem*, 35, 37. აქ მოკიყვანთ ლიტვინოვის წერილის ერთს ალაგს, სადაც დამწერი თავს აბრალებს თ. ციციშვილს და ეხვეწება, სამშობლოში დამითხოველ. „Cependant j'espère que la triste vie que l'on y mène et tous les désagréments inséparables du séjour et des affaires que l'on traite ici, vous inspireront assez de pitié pour moi, pour mettre un terme à un séjour ici et en Géorgie; j'ose vous demander, mon prince, de le fixer au septembre prochain et obtenir par vos bontés la permission de retourner par la Crimée que je n'ai pas encore vûe“. *ibid* გვ. 485.

ლაც, ქართველები ასე ფიქრობდნენ: ალბად მთელი რუსობა ისეთივეა, როგორც არიან აქ გამოგზავნილნიო და, აბა, ამათგან რა სიკეთეს უნდა მოელოდეს ჩვენი ქვეყანაო. მეორე ტომი აქტებისა საესეა თ. ციციშვილის ჩივილითა და წუწუნით, რომ მოხელენი არ მივარგანო. მინისტრებს ემუდარებოდა, რიგიანი მოხელენი გამომიგზავნეთ, თორემ ყოველი ჩემი განკარგულება აუსრულებელი რჩება, ან ისე ასრულებენ, რომ აუსრულებლობა ემჯობინებოდაო. ხალხი კი ჰფიქრობს, რომ რუსებს სამართლიანად განსჯა და განხილვა საქმისა არ შეუძლიანთო.⁹⁾ თვით ხელმწიფე იმპერატორსა სწერს თ. ციციშვილი ერთს თავისს უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში, რომ „პატროსანი და მუყაითი მშრომელი მოხელენი სანაღით საძებნელნი არიანო“.¹⁰⁾ შინაგან საქმეთა მინისტრს, გრაფს კოჩუბეის, თითქმის, საყვედურით ახრჩობს, თუ კი ირკუტსკში განწესებულ მოხელეთ წინდაწინვე

⁹⁾ რაკი თვით რუსეთის ძლიერმა და ერთგულმა მხედართ-მთავარმა ასე სასტიკად მოიხსენია მაშინდელი მოხელეობა, ვილას უნდა გაუყვირდეს პლატონ იოსელიანის მამის, ეგნატე მოძღვარის სიტყვები: „პატრონის ასულო, მოახსენებს მამა ეგნატე ბატონიშვილს თეკლეს, მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებითსაცა ჩემსა სიტყვასა: „არვინ ველოდით რუსისაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვხედავთ, რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა; უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი, ცივად მგრძნობელნი, აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუსნი. განიხილონ“. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-სა. გვ. 249—250.

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 25, 27, 29, 31, 36, 37, 44, 47, 54, 57 და სხვა.

ორს ჩინს აძლევთ, საქართველოში განწესებულთათვის უფრო უპრიანია მაგგვარი დაჯილდოვება და წათამამებაო. მართალია, საქართველო ისე შორს არ არის, როგორც ირკუტსკის გუბერნია, მაგრამ არც ის უნდა დაეიფიწყოთ, რომ რუსის მოხელენი აქაურ ჰაეას ძნელად იტანენ, სასმელ-საჭმელს ჯერ ვერ შე-
სჩევიან და ძვირობაც არის აქ, ასე რომ ძალიან შორი-შორს არის შედარება საქართველოსა და ირკუტსკს შორისო. მთაერობამ შეისმინა თ. ციციშვილის ეედრება და უბრძანა მცირე რუსეთის გენერალ-გუბერნატორს და სლაბოდო-უკრაინის გუბერნატორს, გაუგზავნეთ საქართველოს მთაერ-მართველს საკანცელიარიო წესის რიგიანი მცოდნე მოხელენიო. ამ საკანცელიარიო წესების რიგიან მცოდნე მოხელეთ წინდაწინვე მიეცით ჯამაგირის ერთი მესამედი, გზის ფული და აგრედვე ერთი ჩინიცაო. მეორესაც მაშინვე მიიღებენ, თუ საქართველოში ოთხს წელიწადს დაჰყოფენ, იმას გარდა, რაც კანონით ჯილდო ერგებათო.¹¹⁾

მინისტრთა საბჭომ საჭიროდ არ დაინახა საქა-

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 47.

საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიხსენიოთ, რომ ეხლა ჩინს ის მნიშვნელობა აღარა აქვს, რაც ძველად. ბატონ-ყობის დროს, პირველი ჩინი, ეხლა სასაცილოდ გამზდარი კოლლექსკი რეგისტრატორობა, კაცს პირადად ააზნაურშიილებდა და ანთავისუფლებდა, როგორც გარდასახადისაგან, ისე გაროზგვისაგანაც. ეს იყო მიზეზი, რომ კოლლექსკი რეგისტრატორობისთვის თავპირს იმტვრევდა წვრილ-ფეხი მოხელეობა.

რთველოში გამოეგზავნა უნივერსიტეტში კურს-დამთავრებულნი მოხელენი. პირველ ხანში უნივერსიტეტ-დასრულებულნი სარგებლობას ვერ მოიტანენ და იმათ კანცელიარისტები აჯობებენო. მინისტრების აზრით, რადგან საქართველოში საქმის წარმოება რუსულად იყო, ამისათვის წერილმანი, გაუნათლებელნი, მაგრამ ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში გავარჯიშებულნი უფრო საჭირონი არიან, რომ ახალი საქმე მართვა-გამგეობისა წესსა და რიგში ჩააყენონო. ამის გამო საქართველოს მრავლად მოაწყდა წერილმანი მოხელეობა. თ. ციციშვილი განვითარებულს მოხელეებს თხოულობდა, რომ მისი განკარგულება აღესრულებინათ მაინც, თუ თვითონ ახალს ვერას მოიგონებდნენ, და ამის მაგიერ გადამწერლებს უგზავნიდნენ. მთავარ-მართველი, გულმოსული მათის უნიკობით და უკვანო საქციელით, მოქრთამეობითა და გარყვნილის ცხოვრებით, განსაკუთრებით პროვინციაში, ზიზღით იხსენიებს ოფიციალურ ქალაქებში ამგვარს ცივილიზატორებს ¹²).

¹²) „Чиновники пзъ приказныхъ“, ასე ეძახდა მათ მთავარ-მართველი. აღბად ზემოდ მოხსენებულმა განკარგულებამ ათქმევინა მთავარ-მართველს შემდეგი მწარე სიტყვები. „Не могу безъ стѣсненій сердца довести В. С. (графу Кочубею), что генераль-ный недостатокъ въ чиновникахъ и даже по штату положенныхъ лишаетъ меня способовъ отправлять служеніе мое по долгу званія моего, ибо, невозможно равнодушно смотрѣть на то, что проекты Высочайше апробованные и въ исполненіе коихъ настоятъ необходимость, остаются по два года безъ исполненія.“ Акты, II, 33. 57.

უმთავრესი და უძლიერესი მიზეზი ქართველების უკმაყოფილებისა ის იყო, რომ ხალხი სამართალს ვერა ჰპოულობდა. ახალის წესისა და რიგისა არავინ არა იცოდა-რა და ამის გამო დიდი თუ პატარა, ბრალიანი და უბრალო, განურჩევლად წოდებისა, დრტვინაედა და სწუხდა. მეფობის დროს სამართლის პოვნა ძალიან ადვილი იყო და თან ამასთან მეტის-მეტად მცირე დრო უნდებოდა დაეისა და დარაბის გათავებას. დაჩაგრული თავისს საჩივარს მოახსენებდა სიტყვიერად მდივანს, ძღვიან-ბეგს, ან თვით მეფეს და უმაღლეს გაირჩეოდა საქმე, გადასწყდებოდა და უბრალო ქალაქებზე დაიწერებოდა ყოველივე: საქმის ვითარება, მოწმეთა ჩვენება, განაჩენი და ბრძანება, რომ ამა და ამ მოხელემ აღასრულოს ესა და ეს გადაწყვეტილებაო. მიჩვეულნი ასეთ ჩქარს, მარტივს და სამშობლო ენაზე წარმოებულ სამართალს, ქართველები პირველს ხანში განცვიფრდნენ, როცა დაინახეს დაუსრულებელი სამართალი რუსისა. უბრალო საქმე, თუნდ მამლის მოპარვისა, თევობით არა თავდებოდა; დაბარება, ჩვენების ჩამორთმევა, მოწმეთა კითხვა, ერთის სიტყვით, ათასი თრევა და ვაი-ვაგლახი უნდა აეტანა მცირედის საჩივრის დამწყებსა. უცხო ენაზე წარმოება სამართლისა ხომ სულ ერთიანად ჰრევედა და სწეწაედა საქმეს. ამ უცნაურად საქმის წარმოებაში მომჩივანიც და მოპასუხეც იბნეოდნენ, ხშირად ველარც კი არჩევდნენ ხოლმე, ვინ დაიწყო საქმე, მო-

მჩივანი ვინაა და მოპასუხე ვინაო. ეს სრულიად საკვირველი არ არის. მოსამართლემ ქართული არ იცოდა, ქართული გვარები ეხამუშებოდა, ჯერ ყური არა ჰქონდა შეჩვეული და ისე უცნაურად და გადამახინჯებით ჩასწერდა მოხელე, „პრიკაზებში“ განსწავლული, რომ ადვილი მისახვედრი არ იყო, მართლა ორი სამი წლის წარმოების შემდეგ, გაგეგო, ვინ მომჩივანია, და ვინ მოპასუხე. აი ამის გამო სწერდა თავადი ციციშვილი პეტერბურგსა: „მოსამართლეს მომჩივანისა არა გაეგება-რა და მომჩივანს კიდევ მოსამართლისა და ორთავენი კი უკმაყოფილონი არიანო.“¹³⁾

მოთმინებიდან გამოსულმა ქართველობამ საყვედურით დაარჩო მთავარ-მართველი, არავითარს საქმეს ბოლო არ ეღება, რისთვის აჭიანურებენ საქმეს მოსამართლენი, არ გვესმისო და თუ არაფრის თავი არა აქვთ, შენ თვითონ გაგეასამართლეო. სწორედ დიდ გაჭირებაში იყო ხოლმე მთავარ-მართველი ამ აუარებელ საჩივრებისაგან, როცა კი ლაშქრობიდან დაბრუნდებოდა ტფილისში.¹⁴⁾

¹³⁾ იხ. აკ. II, გვ. 46.

¹⁴⁾ ერთს თავის მოხსენებაში სწერს მთავარ-მართველი, რომ მოსალოდნელი იყო ქართველებს გაეხარდებოდათ და ესიამოვნებოდათ წესითა და რიგით წარმოებული სამართალი, მაგრამ ეს არ მოხერხდაო. შემდეგ ამ საყურადღებო აზრს წარმოსთქვამს: სასურველია, რომ ქართველები მალე შევაჩვიოთ რუსის კანონებსაო; ხოლო თუ გვინდა ადვილად მოვახერხოთ ესა, საჭიროა, თვით კანონი მოიხაროს და მოიგრიბოს ზნე-ჩვეულების მიხედვითაო. (Законы должны поступать по нравамъ). აკ. II, გვ. 46.

ყველაზე საოცარი და უცნაური ახალს რუსის სამართალში ესრედ-წოდებული ფორმალური სამართალი იყო, ანუ როგორც მაშინ ეძახდნენ „СУДЪ ПО ФОРМѢ“. ფორმალური სამართალი თ. ციციშვილის მოხელამდე კვალენსკიმ შემოიღო და ასე სწარმოებდა: მოძიებანი, ანუ მისი ვეჭილი, მოვალე იყო მოსამართლეს წინაშე მთელი არზა ზეპირად წაეკითხა რუსულად. თუ ერთი ასოც არის შეეშლებოდა და წაიბორძიკებდა, მოძიებანი დაჰკარგავდა უფლებას ეწარმოებინა სამართალში საქმე. ნაშინდელმა ქართველობამ რუსული არ იცოდა და კიდევ რომ სცოდნოდათ თითო ოროლას, ასეთის სუსტის ცოდნით ფონს ვერ გაეიღოდნენ, რადგან არზის ზეპირად წაკითხვა უნაკლულოდ და შეუშლელად მოუხერხებელი იქმნებოდა და ამგვარად ამ დაუჯერებელ სამართლის მეფობის დროს ვერც ერთი ქართველი, ცამდის მართალიც რომ ყოფილიყო, საქმეს ვერ მოიგებდა.

თ. ციციშვილმა მალე მიაქცია ჯეროვანი ყურადღება ამ უწესობას და ხელმწიფე იმპერატორსა ს.ხ.ოვა სრულიად მოსპობა ამ უეარგისისა და დროსა და ვითარების შეუფერებელ სამართლის წარმოების წესებისა. ფორმალური სამართალი თვით რუსეთშიაც უეარგისი და ხალხის დამლუბველიაო, სწერდა მთავარ-მართველი და ადვილად წარმოსადგენია, რამდენად მანებელი და საზარალო უნდა იყოს ქართველებისათვის. აქ რუსული არავენ იცის და მხო-

ლოდ იმისთვის უნდა წააგოს ხშირად საქმე ქართველმა, რომ რუსული ენა არ იცის და ფორმალურის წესებისა არა გაეგება-რაო. მერე ფორმით არზის დაწერას თვითონ ხომ ვერ მოახერხებს, რუსის ადვოკატმა უნდა შეუდგინოს ამგვარი არზა და ვინ ჩამოსთვლის ამის გამო რამდენი ბოროტება მოხდება. ამისათვის თ. ციციშვილი სთხოვდა ხელმწიფეს, კეთილ ინებეთ და მოსპეთ სრულიად საქართველოში კოვალენსკის მიერ შემოღებული ფორმალური სამართალი, მიეცით ნება ქართველებს მიართვან მოსამართლეს არზა მიუხედავად ფორმისა, ქართულადაო. ამასთანავე მოსპობილ უნდა იქმნას გერბის გადასახადიცა, რადგან შემოსავალი მავდენი არა არის-რა და ხალხს კი დიდად ავიწროებსო. ხელმწიფემ შეიწყნარა მთავარ-მართებელის თხოვნა და ნება დაჭრთო ქართველებს, მიუხედავად ფორმისა, მიერთმიათ არზები მოსამართლეებისათვის ქართულად. ამ საგნის შესახებ სენატის ბრძანება აღნიშნულია 1805 წლის 13 მაისის თარიღით ¹⁵⁾.

ამ სახით, გონიერმა განკარგულებამ საშინლად დაიგვიანა და სწორედ მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა ამბოხება მთაში, ქსნისა, არაგვისა და ლიახვის ხეობაში უკვე ჩაქრობილ-ჩანელებული იყო.

ზემოდ მოხსენებულმა მიზეზებმა მწარე ნაყოფი მოიტანა. ერთგულება ქართველებისა რუსეთისადმი

¹⁵⁾ იხ. АК. II, გვ. 45 - 47; 52 - 53.

შესამჩნევად შეირყა და საერთო უკმაყოფილება ნელ-ნელა ვრცელდებოდა. მაშინდელ შფოთიან, დროს მცირე შემთხვევა იყო საკმარისი, რომ ალელეება და-ბადებულყო და ამდენ ვაი-ვაგლახს, უეჭველია, დი-დი განხეთქილება უნდა გამოეწვია და კიდევ გამო-იწვია. რამდენადაც წინად ქართველებს სურდათ რუ-სების დამკვიდრება საქართველოში, იმდენად ეხლა ხმა-მალლა გაიძახოდნენ: როგორც მოსულან, ისევე ისე წაბრძანდნენო. ახალის მთაფრობის შეცდომა მრავალი და დაუსრულებელი იყო და საიმედო ნიშ-ნებსაც კი ვერა ჰხელავდნენ; იმედიც კი აღარა ჰქონ-დათ, რომ როდისმე მოეღებოდა ყოველსავე ამას ბოლო. პირველმა გამგებლებმა ისეთივე მართვა-გა-მგეობა დაამყარეს საქართველოში, როგორც თვით რუსეთის შიდა გუბერნიებში ჰმოქმედობდა. კნორ-რინგი და კოვალენსკი იმდენად უნიჭონი აღმოჩნდნენ, რომ მცირეოდნად ვერ შესცვალეს და ვერ შეუფე-რეს წესნი მართვა-გამგეობისა ქართველთა ზნესა, ჩვეულებასა, ხასიათსა და ისტორიულ ტრადიციებს. ქართველი, მიჩვეული, ავი იყო თუ კარგი, მსწრაფლ სამართალს, საპრიკაზო ფორმების მხვერპლად გა-ჰხადეს, გააბეს საშინელს ქსელში და სრულიად გო-ნება დაუბნის. ასე გასინჯეთ, ისიც კი ვერ მოი-საზრეს კნორრინგმა და კოვალენსკიმ, რომ ახლად დამორჩილებულმა ერმა რუსული არ იცის, ორსა და სამს თვეს ამ ენას ვერ შეისწავლის და, მაშასა-დამე, საჭირო იყო სასამართლო წარმოების ენა მაინც

შეეცვალათ. გაბატონებული საქართველოში უსულო და უგულვო ძველი საპრიკაზო „судъ по формѣ“, მასხარად აგდებული და დაწუნებული თვით სამშობლოში, სადაც იგი აღმოცენდა ბიზანტიურის ფორმალიზმის წყალობით, გულს უმღერევდა ცოცხალი ხასიათის ერსა. ქვეყანას გული აუცრუვდა და ნდობა და მოწიწება დაჰკარგა საზოგადოდ სამართლის წინაშე. ასეთი დამლუბველი გავლენა ჰქონდა ამ ნეტარხსენებულს ფორმალურს სამართალს¹⁶⁾.

16) პირველად საქართველოში დაარსებულს უმაღლეს მართვა-გამგეობას დაერქვა „Верховное Грузинское Правительство“, რომელიც შესდგებოდა ოთხის ექსპედიციისაგან. თ. ციცი შვილის დროს ორი ექსპედიცია, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა, ერთად შეერთდა და სახელად დაერქვა „Экспедиция суда и расправы.“ საინტერესოდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ მაშინდელი შტატები მოხელეთა და რაოდენობა იმისი, თუ ვინ რა ჯამაგირს იღებდა. ექსპედიციის გამგებელს, ანუ უფროსს, წელიწადში ეძლეოდა 1,350 მან.; ოთხი თანაშემწე, ანუ სოვეტნიკი, ორი რუსი და ორი ქართველი, თითოც ჯამაგირი 750 მ., ორი მდივანი, თითოც 450 მან.; ორი თარჯიმანი—თითოც 250 მან. საყურადღებოა აგრედვე წვრილმან მოხელეთა თანამდებობის სახელ-წოდებანი.

ჯამაგირი თითოც,

პროტოკოლისტი	1	—	200 მ.
თანაშემწე	1	—	120 „
არზაუარიუსი	1	—	150 „
პოვიტნიკი (უდრის ეხლანდელ სასამართ. ბოქაულს)	3	—	180 „
თანაშემწე	3	—	120 „
პოდკანცელიარისტი	5	—	90 „
კოპიისტი	5	—	70 „
ქართველი თავადი ან აზნაური	2	—	150 „
ვახშისტრი	1	—	60 „
მოსამსახურე	1	—	50 „
თითო ექსპედიცია: Экспедиция суда и расправы, Казен-			

მძიმე ტვირთად დააწვა საკმარისად გაბეგრისს ხალხს სამხედრო გარდასახადი, ესრედ-წოდებული „ВОЕННЫЙ ПОСТОЙ“. ადგილობრივი მკვიდრი მოვალე იყო რამდენიმე ჯარის-კაცი მიეღო დასაბინაეებლად თავისს სახლში, როცა რომელსამე ქალაქში, ან სოფლად დაბანაკდებოდა სალაშქროდ წასასვლელი რაზმი. მისელა-მოსელა ჯარებისა, მათი მოძრაობა მუდმივ და განუწყვეტელ ომიანობის დროს ხშირი იყო. ადვილად მისახვედრია, რა აუტანელი და გამაბეზრებელ-გამაბოროტებელი იქნებოდა ეს არა-სასიამოვნო ბეგარა. ქონების გატაცებას, დარბევას, ძარცვა-გლეჯას ვინღა სჩიოდა, ყველა ამას მკვიდრი ჩირის ფასად არ ჩააგდებდა იმ შეურაცხებასთანა და თავის მოჭრასთან, რაც იმას თავს ატყდებოდა მისის ცოლ-შვილის გაბიაბრუებითა, არამც თუ უბრალო ჯარისკაცებისაგან, არამედ თვით აფიცრებისაგანაც კი. შეზარხოშებული მეომარნი კალიასავით მოედებოდნენ სოფლის დედაკაცებს და ძნელად თუ ვინმე გაღურჩებოდათ ნამუს-აუხდელი ვნება-აშლილ გმირებს. დიდი განსხვავებაა ეხლანდელს და მაშინდელს ჯარისკაცთა შორის. მაშინ ჯარის-კაცი მსახურებდა ოციდან ოც და ათ წლამდე და ხშირად მთელს თავისს სიცოცხლეს ჯარის-კაცობაში ატარებდა, ვიდრე ჯა-

ная и Исполнительная, მაგდენი მოხელეები ჰყავდა. ვერ მივხვდით, ქართველი თავადი ან აზნაური რა მოხელეობა იყო, ალბად ეხლანდელ „присяжный свидетель“-ს თუ უდრიან, ნატარიუსებთან რომ არიან. Акты, II, გვ. 47—48. Бутковъ, II, გვ. 495—499.

ნი შესწევდა. ასეთი მეომარი, მოკლებული ოჯახის აღერსს, დანატრულებული ცოლ-შვილიანობას, ძნელად იგრძნობდა, რა პატივისცემა ეკადრება დედაკაცს, ძნელად თუ დაინდობდა ქალის ნამუსს, როცა კი დრო და გარემოება ხელს შეუწყობდა. ამას გარდა ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსეთში ურთიერთობა ქალისა და კაცისა, განსაკუთრებით მდაბიო წოდებაში, მეტად მარტივია და გარშეყება სხვისის ცოლისა სრულიადაც არ მიაჩნიათ მომაკვდინებელ ცოდვად. სულ სხვა თვლით უყურებს ამ საგანს ქართველი კაცი და მის ცოლშვილთან სუმბუქი, თავ-დაუჭერელი ლაპარაკი და არიშიყოფა, რასაც სტუმარნი მეომარნი გათამაშებას ეძახდნენ და ხუმრობად მიაჩნდათ, მასპინძელს ბოღმასა ჰგვრიდა. ბევრჯელ სისხლი დაღერილა ჯარის-კაცის მიერ ჩადენილ უზრდევლობისა და უწესოების გამო და ერთი უბედურება და ალიაქოთი გამოუწვევია როგორც სამხედრო ბანაკში, აგრედვე ახლო-მანლო სოფლებში, სადაც გულ-მოსულნი მკვიდრნი შეიარაღებულან თავიანთ მეზობლის ოჯახის ნამუსის დასაცველად.

ერთს ტაფაში იწვოდა, როგორც ბარი, ისე მთაც, მაგრამ იქ, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, საქმე უფრო იმიტომ გამწვავდა, რომ მთიელებს ელად დაედოთ სამხედრო გზის გაწმენდა-გასუფთავება თოვლისაგან და აგრედვე შეკეთება ამ გზისა. ეს მოვალეობა მით იყო უფრო შემაწუხებელი, რომ მთიელნი მეტის-მეტად ღარიბნი იყვნენ და საშინლად უძნელდებოდათ ამ მოვალეობის შესრულება.

საქართველოს ადმინისტრაციის უწყსოება და მოხელეთა ბოროტ-მოქმედება ისე თვალ-საჩინო შეიქმნა, რომ აქაურ უკანონობის ხმამ თვით პეტერ-ბურგამდე მიაღწია. ალექსანდრე პირველმა საჭიროდ დაინახა ჯერ თავის საილუმლო კომიტეტში განეხილა საქმე და მხოლოდ შემდეგ გადაეცა სახელმწიფო საბჭოსათვის.¹⁷⁾ იმპერატორს პირველად არა ჰსურდა საქართველოს შეერთება რუსეთთან, ვერ მოეუფლით ამ სიშორედან საქართველოსაო. ასეთისავე აზრისა იყო მისი საილუმლო კომიტეტი: აუტკივარი თავი რაზედ ავიტკიოთო; იმდროს რუსეთს დიდი საქმე უჩნდებოდა ევროპაში და ახალის მოვალეობის ტვირთად აღება სახელმწიფო იმტერესების წინააღმდეგი იქნებოა. ნამდვილს მფარველობას ქართველებს ვერ გაეუწყეთ და შეიძლება უფრო დიდს განსაცდელში ჩაეაგდოთო. დიად, ასე ჰფიქრობდა პირველად იმპერატორი ალექსანდრე პირველი და მისი მეგობრები: გრაფი სტროგანოვი, ნოვოსილცევი, ჩარტორიისკი და კოჩუბევი, მაგრამ შეიძლება აზრი შეიცვალეს, რაკი საქართველოს შეერთების საქმე განსახილველად სახელმწიფო საბჭოს გადაეცა. საბჭომ ის აზრი წარმოსთქვა, რომ აქამდის ცოტ-ცოტათი ვეხმარებოდით საქართველოს მეფეებს. ნამდვი-

¹⁷⁾ იხ. Богдановичъ—Исторія царствованія Императора Александра I, т. I, 1819 г., С.П.Б. Извлеченія изъ „защданій неофіціального комитета“. Замѣтки пр. п. А. Строганова. გვ. 63.

ლი დახმარება ვერ გავუწიეთ, მტერი გავაბრაზეთ ჩვენის მფარველობით და ლამის დაეღუპოთ უდანაშაულო ქვეყანა, რომელიც სამართლიანად მოელოდა დახმარებას, რაკი საქვეყნოდ ვპირდებოდით ასეთს დახმარებასა და ეხლა კი სრულიად ხელს ვიღებთ საცოდავ ქვეყნის მფარველობაზე და სპარს-ოსმალთ უნდა ჩაუფდოთ ჩვენი ერთ-მორწმუნე ერიო. სახელმწიფო საბჭოს ამ მოსაზრებამ დასძლია ალექსანდრე პირველი და მისი მეგობრები და სამუდამოდ გადასწყდა საქართველოს ბედი. ამისათვის, რაკი იმპერატორმა შეიერთა საქართველო და დიდს წყალობას დაჰპირდა ქვეყანას 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით,¹⁸⁾ მეტი ღონე აღარ იყო, ნამდვილი მფარველობა უნდა გავწია საქართველოსთვის და როგორმე აღმოვეხებრა ის საშინელი ბოროტ-მოქმედებანი, რომელთაც აქ ფეხი მოიკიდეს კნორრინგისა და კოვალენსკის წყალობით. თ. ციციშვილის დანიშვნით საქართველოს მთავარ-მართვე-

¹⁸⁾ ეს საყურადღებო მანიფესტი დაბეჭდილია ბევრჯან: Полн. Собр. Св. Зак., т. XXVI, გვ. 782, № 20007, აქ მოხსენებულია სრული ტიტული რუსეთის მეფეთა: АКТЫ, т. I, გვ. 432—433; აქვეა დაბეჭდილი რესკრიპტი გენერალ-ლეიტენანტის კნორრინგის სახელობაზე; Закавк. Д.—на, გვ. 23—30; ცხოვება მეფე გიორგი XIII, პ. იოსელიანისა, გვ. 287—294. ქართული თარგმანიც არის აქ მოყვანილი, მაგრამ მეტის-მეტად ძნელი გასაგებია: Матеріалы П. Гр. Буткова, ч. II, გვ. 485—488. ბუტკოვი ამოწმობს, რომ ეს მანიფესტი დაუწერია თავად პლატონ ალექსანდრეს ძეს ზუბოვს და Постановление внутренняго въ Грузіи управленія оъимъ бუტковс. об. Матеріалы, III, გვ. 442—443.

ლად ბევრი უკანონობა მოიხსოვ, მაგრამ სრულიად აღმოფხვრა ფესვებ-გამდგარ უკანონობისა საშინლად გაძნელდა და ამისათვის ალექსანდრე პირველმა განიზრახა აღედგინა საქართველოში მეფობა, ამოერჩია რომელიმე ბატონიშვილი ბაგრატიონთა გვარისა და იმისთვის მიენდო მართვა-გამგეობა. წინად სწორედ ასრე იყო განზრახული: საქართველოში მეფე უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშე. ასეთივე აზრი წარუდგინა ხელმწიფეს თავადმა ციციშვილმა შესახებ იმერეთისა და სამეგრელოსი. ამ აზრმა ისე მკვიდრად მოიკიდა ფეხი პეტერბურგის უმაღლეს უწყებათა შორის, რომ შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ საიღუმლოდ მოსწერა თ. ციციშვილს, 8 მკათათვეს 1804 წელსა: „იმპერატორსა სურს შეიტყოს თქვენი აზრი, არ შეიძლება ქართლშიაც ისეთი მართვა-გამგეობა შემოვიღოთ, როგორც განზრახულია იმერეთსა და სამეგრელოში, ესე იგი, სამეფო არსებობდეს, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იყენენ სამეფონიო. და თუ ამ აზრის განხორციელება შესაძლებელიაო, ამბობს კოჩუბეი, მაშინ დაასახელებთ ერთ-ერთი ბაგრატიონი, რომელსაც ღირსეულად იცნობთ საქართველოს მეფობისაო.¹⁹⁾ სამწუხაროდ, აქტებიდან არა სჩანს, რა პასუხი მისცა მთავარ-მართველმა კოჩუბეის, ან მისცა რამ პასუხი თუ არა. შეი-

¹⁹⁾ იხ. აკ. II. გვ. 51 და წინასიტყვაობა პირველის ტომისა.

ძლება, შეუთვალა ესა თუ ის პასუხი, მაგრამ საჭიროდ არ დაინახეს დაებეჭდათ აქტებში. რედაქტორი აქტებისა ბ-ნი ბერჟე წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ მრავალი საყურადღებო დოკუმენტები პეტერბურგს გაიგზავნა და აქ ვერ იბეჭდებო. იქნება სხვა საყურადღებო დოკუმენტებ შორის თ. ციციშვილის პასუხიც მოჰყვა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ მთავარ-მართველი მინისტრის დავალებას ამ საყურადღებო საგნის შესახებ აუსრულებლად ვერ დასტოვებდა და აუცილებლად პასუხს რასმე მისწერდა.

IV

რაც ხანი გადიოდა, საქმე უფრო მეტად იწეწებოდა და იხლართებოდა. ახალმა მთავრობამ გული ვერ მოიგო ქართველებისა და ვერც მოიგებდა, რადგან მართვა-გამგეობის წესი უფროსმა მოხელეებმა ვერ შეუხამეს და ვერ შეუფერეს ქართველების ზნესა, ჩვეულებასა და ტრადიციასა. დიდი სიფრთხილე და გამჭკრიანობა იყო საჭირო პირველ ხანში მაინც, მაგრამ ამის მაგიერ მოხელობა კალიასაებრ დაესია ქვეყანას, დიდი და პატარა, ყველა ცდილობდა მალე გამდიდრებულიყო, რადგან არავის ეგონა, რომ დიდ ხანს დარჩებოდა ამ უცხო ქვეყანაში. ერთის სიტყვით, კეთილ-გონიერების მაგიერ, მოხელობამ სახელი გაითქვა ანგაარებით, ხალხის სიძულვილით და ვერცხ-

ლის მოყვარეობით. ან კი რა უნდა მოეთხოვნა ადამიანს იმდროინდელ მოხელეებისაგან, რომელთაც არც ნიჭისა, არც პატიოსნებისა და არც განათლების ნიშან-წყალიც არ ეტყობოდათ.

რუსის მხედრობის შემოსვლისათანავე დაიწყო მღელვარება საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში. მღელვარებით დაიწყო თვით ერთგულების ფიცის მიღება. შემდეგ, 1802 წელს, მოჰხდა ამბოხება კახეთში. მართალია, მალე ჩააქრეს ეს მღელვარება კახეთის თავად-აზნაურებისა, მაგრამ უკმაყოფილება მთელს საქართველოს მოედო და, დატყვევებას ვინც გადაარჩა, განითქმნენ და მთელს ქვეყანაში განთესეს უკმაყოფილების თესლი.

არც ერთი კუთხე საქართველოსი ისე არ იყო შეწუხებული იმ დროს, როგორც საქართველოს ჩრდილოეთის სამხლდარი. ძალა-უნებურად მთიულნი დარიალის ხეობის დარაჯებად გადიქცნენ და ჯარის მიმყვან-მომყვანად გაჰხდნენ. ხუმრობა საქმე არ იყო ლაღობა ამ საშინელის გზისა. მუშაობით წელში სწყდებოდნენ ისედაც ღარიბნი მთიულნი. პოლიტიკურად მოხევე-მთიული თითქმის სრული თავისუფალი იყო და რუსეთის მხედრობის შემოსვლის შემდეგ უფრო მომეტებულს სილაღეს მოელოდა. ამის მაგივრად მთიულმა იგემა კაპიტან-ისპრავნიკების მწარე მათრახები და მათი ენით გამოუთქმელი უჯიათობა. საშინელია სოფლელისთვის ეხლანდელი ჩაფრის მკლავი და რამდენად მძიმე და საშინელი იქნებოდა მაშინდელი

ჩათარ-ყაზახის მათრახი, მერე როცა მათ ჰბრძანებ-
ლობდა ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკისთანა უფროსი,
ადვილად მისახვედრია. მთიულებს შესძულდათ გუ-
შინდელი მეგობრები, და, რადგანაც მთა სილადეს
იყო მიჩვეული და პოლიტიკურად თვით საქართვე-
ლოს მეფესაც არ ემორჩილებოდა, თუ არა თვისის
სურვილით, იმიტომაც ყველაზე უწინარეს აქ იფეთქა
ამბოხებამ 1804 წელსა. მთაში აკიზგზვებულ ცეც-
ხლის ნაპერწკლები თითქმის ნახევარ ქართლს მო-
ედო და ვინ იცის, რითი გათავდებოდა ეს საქმე,
რუსეთს საქართველოში მხნე და ნიჭიერი მთავარ-
სარდალი თ. ციციშვილი რომ არა ჰყოლოდა.

გაბრაზებული და გამწარებული მთა მხოლოდ
შემთხვევას და მოხერხებულ დროს ელოდა, რომ
გულში ჩაგუბებული ბაღლამი ნაკადულსავეთ გადმო-
ექუხებინა. ასეთი დროც მალე დადგა. 1804 წელსა,
გაზაფხულზე, მთავარ-მართველი ციციშვილი შეუდგა
ერევნისაკენ გალაშქრების სამზადისსა. მიზეზი ომის
დაწყებისათვის მრავლისაგან მრავალი აღმოჩნდა.
რაკი რუსეთმა გადმოლაზა კავკასიონის ქედი და და-
მკვიდრდა საქართველოში, აუცილებლად უნდა ეზ-
რუნა, რომ ახალ შეძენილ სამფლობელოს უშიშარი
სამხლერები ჰქონოდა. განჯის დაპყრობის შემდეგ
რიგი ერევნის სახანოზე მიდგა. საქართველოს სა-
მხლევარი სამხრეთით ღია იყო, არავითარი ბუნებრივი
ზღუდე არა ჰქონდა შემორტყმული ამ მხრით საქარ-
თველოს და მტერსაც თავისუფლად და დაუბრკო-

ლებლივ შეეძლო შემოსეოდა ქვეყანას. ჩენი ძველი ისტორია უტყუარი მოწამეა, რომ სწორედ აქედან ხშირად დასხმიან თავსა ჩვენს ქვეყანას მტრის ურღობრობნი. ეს კარგად ესმოდა თ. ციციშვილს და ამისათვის, რაც უნდა საძნელო ყოფილიყო, უსათუოდ უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოს სამზღვრები არეზის მდინარემდე მიეტანა და აქ გამაგრებულიყო¹). თ. ციციშვილის საპოლიტიკო იდეალი ის იყო, რომ აღედგინა საქართველოს უძველესი სამზღვარნი კასპიის ზღვიდან შავ-ზღვამდე და კავკასიონის ქედიდან არეზამდე. ამ იდეალის მისაღწევად თ. ციციშვილი არაფერს არა ჰზოგავდა, ასე რომ საჭირო არც კი იყო იმისთვის რაიმე მიზეზი ერევნის ხანის შინაურ საქმეებში ჩასარევად. იმპერატრიცა ეკატერინა მეორე და მისი ძლიერი მინისტრი თავადი პოტემკინი ოცნებობდნენ ჯერ ისევ მეთვრამეტე საუკუნეში ერთი ძლიერი საქრისტიანო სახელმწიფო დაეარსებინათ ამიერ-კავკასიაში, და როგორც ამბობენ, მეფობა ამ სამეფოში თვით პოტემკინს უნდოდაო²). თ.

¹) იხ. შაკავ. დ-ნა, გვ. 293.

²) თ. გარსევან ქავკაჟაძე მეგობარი იყო თ. პოტემკინისა. გარსევანი ურჩევდა მეფე ერეკლეს, პოტემკინი ვასსალად გაიხადე და უბოძე ბატონობა დარეილის ზეობისა, ზევისა და შთისაო. რაკი ასეთი ძლიერი კაცი დაუმეზობლდება საქართველოსა, ევროპული განათლება შეუმჩნეველად დამკვიდრდება საქართველოშიაცაო. ამასთანავე გარსევანი ურჩევდა მეფეს, როგორმე მოახერხეთ, შეაძლებეთ თქვენს ქალს, 18 წლის ანასტასიას, თ. რევაზ ერისთავი და პოტემკინს შეერთოთო. გარსევანს ყური მოეკრა, რომ ვითომ თვითონ პოტემკინ-

ციციშვილიც შეზობელ ხანებს მუდამ ჟამს იმას აკონებდა, რომ უკანონოდ გიჭირამთ ესა და ეს საქართველოს ნაწილი და ნება-ყოფლობით უნდა დამითმოდოთ თქვენი სახანოები და თქვენ თვითონ რუსეთს უნდა გადასახლდეთო. ომს რომ გამოუცხადებდა, პირდაპირ უთელიდა ხოლმე, თქვენი სამფლობელო საქართველოს მეფეებს ეკუთვნოდა, და რადგან მე საქართველოს დამცველი ვარ, მოვალეობად მიმაჩნია ამ ქვეყნის ძველი სამზღვრები აღედგინო. ასე რომ მთავარ-მართებელს პირდაპირი მიზეზი სრულიადაც არ ესაჭიროებოდა ერეენისკენ გასალაშკრებლად; მისთვის მხოლოდ დრო და ჟამი იყო საჭირო, სხვა არაფერი. საბუთი ყოველთვის მზადა ჰქონდა.

მაგრამ ეიდრე განვაგრძობთ ჩვენს მოთხოვრებას, საჭიროდ მიგვაჩნია, მცირეოდნადაც არის ეუამბოთ მკითხველს თ. პავლე დიმიტრის ძის ციციშვილის ბიოგრაფია, რადგან უამისოდ მრავალის მკითხველისათვის გაუგებარი იქნება ზნე-ხასიათი ამ კაცისა და შეიძლება ბევრს ეგონოს კიდევ, რომ თ. პავლე ჩვენებური თავადიშვილი იყო და არა რუსის გენერალი.

ღვიძლი ჰაპა მთავარ-მართებელისა ჰაატა (რუსებმა ეგ სახელი პავლედ გადააკეთეს) გადაჰყუა რუსეთში მეფე ეახტანგ VI კანონ-მდებელს პეტრე დი-

საც სურდა ჩვენს მეფეს დამოუკრებოდა. ეს განზრახვა გარსევანისა არ ასრულდა და ანასტასია თ. რევაზ ერისთავს მისთხოვდა. იხ. БУТКОВЪ, ტ. II. გვ. 188—189.

დის მეფობის უკანასკნელ წამსა. პაატა ჩაირიცხა იმ დროს დაარსებულ ქართველებისთვის გუსართა პოლკში და მალე მიიღო ჩინი კაპიტნობისა. პაატა მოკლულ იქმნა ბრძოლის ველზე პრუსიაში, ქ. ვილმანსტრანდთან. პაატას შვილი დიმიტრი აღიზარდა კადეტთა კორპუსში სახელოვან რუმიანცეე-ზადუნაისკისთან ერთად. აგრედვე მრავალი სახელოვანი რუსეთის მოღვაწე სწავლობდა დიმიტრის დროსვე. დიმიტრი მსახურებდა მერე საქალაქო უწყებაში, მიიღო სტატსკი სოფეტნიკის ჩინი და ბოლოს ითვლებოდა თარჯიმანად მოსკოვში, საცა არსებობდა ესრედწოდებული იუსტიც-კოლლეგია⁸). დიმიტრი გარდაიცვალა 1777 წელსა, ექვს შვილში პაეღე დაიბადა 8 სექტემბერს 1754 წელსა მოსკოვში. პაეღე დიმიტრის ძემ შშენიერი განათლება მიიღო. ზედმიწევნით იცოდა ფრანგული, მრავალი თხზულება სთარგმნა ამ ენიდან რუსულად, ზოგი მარტოდ და ზოგიც თვისის უფროსის ძმის იაგორის დახმარებით. პაეღე სწერდა აგრედვე ლექსებს. მაშინდელი დროის ჩვეულებისამებრ პაეღე ბაეშეობაშივე ჩაირიცხეს

⁸) ირაკლის ელჩმა ნამაიშვილმა (ნათიშვილმა) გამოუტყაბა მთავრობას, რომ მეფე ვერ ენდობა თარჯიმანს პოდპოლკოვნიკ აბაზაძეს, რადგან მეფემ ზეერი ქართლის დიდებულნი დასაჯა ამბოხების გამო და შეიძლება აბაზაძემ, როგორც ქართლელმა, მეფეს უმტროს და განზრახ სხვანაირად გადასთარგმნოს წერილებიო. ამიტომ დაასახელა ორი თარჯიმანი, ერთი იერომონახი და მეორე თ. ციციშვილი. ელჩმა სთქვა, პირველი, როგორც კახელი და მეორე, როგორც ნათესაური მეფისა, მტრობას არ შიინდომებენ მეფისთვისაო. იხ. Грамоты... Царярей, გვ. 151—152.

ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში და 1777 წლის პირველ იანვარს უკვე კაპიტან-პორუჩიკობის ჩინი ებოდა.

პაეღე დიმიტრის ძემ დიდი სახელი გაითქვა გმირობისა და ეაქვაცობისა 1787 წ. ოსმალეთთან ომში, ასე რომ ეკატერინე დიდმა თ. ციციშვილს „თაეისი გენერალი“ უწოდა. 1794 წელს პოლონელთა აჯანყების დროს თ. ციციშვილი გრენადერთა პოლკით ვილნოსთან იდგა. ვილნოს დაქცევას უპირობდა, რომ მოქალაქენი არ დამორჩილებოდნენ და 100,000 მ. კონტრიბუცია არ მიეცათ სასტიკის გენერალისათვის. ამას შემდეგ თ. ციციშვილმა დაამარცხა პოლონელთა გენერალი საპეგა. ამ გამარჯვებისთვის ებოდა წმ. გიორგის ჯვარი მესამე ხარისხისა. კიდევ მრავალჯერ გაძოიჩინა თავი თ. ციციშვილმა და განსაკუთრებით გაითქვა სახელი პოლონელ რევოლიუციონერების დამარცხებით, რომელთაც წინამძღვანელობდა პოლკოვნიკი გრაბოესკი. პოლონეთის დამშვიდების შემდეგ ციციშვილს ებოდა 1,500 სული გლეხი, სხვა დანარჩენ გენერლებს კი მხოლოდ ხუთას-ხუთასი სული. ამბობენ, როცა ეკატერინე მეორეს წარუდგინეს სია გენერლებისა და საჯილდოეებლად, დედოფალმა თ. ციციშვილის გვარის წინ დაწერილ ციფირს 500-ს მიუმატა 1 და თან წარმოსთქვა, მართალია, ციციშვილი გენერალ-მაიორია, მაგრამ გენერალ-პორუჩიკებზე უკეთესად მოქმედობდაო.

ოსმალებთან ბრძოლაში და პოლონეთის ამბო-
ხების დამშვიდების დროს თ. ციციშვილმა ისეთი
გმირობის სახელი მოიხვეჭა, რომ „გამოჩენილმა მხე-
დართ-მთავარმა სუეოროვემა ყველასთვის სამაგალი-
თოდ დაჰსახა. ეარშაფის ასაღებად რომ გაემზადა სუ-
ეოროვეი, ასეთი ბრძანება დაურივა ჯარებს: იბრძო-
ლეთ ისე მხნედ, როგორც იბრძვის მამაცი გენერა-
ლი თ. ციციშვილიო. 1796 წლის უკანასკნელ თვეებ-
ში და 1797 წ. დამდევს თ. ციციშვილი ბაქოს კო-
მენდანტად იყო დანიშნული. ბაქოში პავლე დიმიტ-
რის ძემ გაიცნო ბაქოს ხანი ჰუსეინ-ყული-ხანი და
დაუმეგობრდა. შემდეგ, 8 თებერვალს 1806 წელსა,
როდესაც ციციშვილი ბაქოს შემოერთყა და აღებას
უპირობდა, ჰუსეინ-ყული-ხანმა შეუთვალა, ჩემის ხე-
ლით ჩაგაბარებ ციხას გასაღებსაო და ბრძოლა შე-
ეწყვიტოთო. თ. ციციშვილი, სადარბაზოდ გამოწყო-
ბილი, მარტო თარჯიმანის პოდპოლკოვნიკ თ. ერის-
თაფისა და ერთის ყაზახის ამარად, წავიდა ციხისა-
კენ, სადაც ამალით გამოევება ჰუსეინ-ყული-ხანი.
ბოუახლოვდნენ თუ არა მთავარ-მართებელს, ხანმა
ანიშნა ამაღას და იბრაჰიმ-ბეგმა დამბაჩა დასცა თ.
ციციშვილს; სეიდ-ბეგმა და ამიდ-ჰამირზამ დამბაჩები
დასცეს თ. ერისთავს. გადარჩა მხოლოდ სიკედილს
ყაზახი. მთავარ-მართებელს მოჰკვეთეს თავი და ძღვნად
გაუგზავნეს სპარსეთის შაჰსა. თ. ციციშვილი საქარ-
თველოს მთავარ-მართებლად დანიშნა 1-ს სექტემ-
ბერს 1802 წელსა, ასე რომ ოთხი წელიწადიც არ

გასულა ამ საკვირველ კაცის ყოფნისა ჩვენს ქვეყანაში. გარდაიცვალა 51 წლისა უცოლშვილოდ. მისი გვამი მარკიზ პაულუჩიმ გადმოასვენა 1811 წელსა ტფილისს და დაასაფლავა სიონის ტაძარში. საფლავის ძეგლს რუსულ-ქართულად აქვს წარწერა⁴⁾.

ადვილად მისახვედრია, რა ძრიელ გვინდოდა გაგვეგო, იცოდა თუ არა თ. პავლე დიმიტრის ძემ ქართული, მაგრამ ეს კანონიერი ცნობის-მოყვარეობა ჩვენი ვერას გზით ვერ დაეკმაყოფილეთ. ვერსად ვერ ამოვიკითხეთ ვერაფერი ამ საგნის შესახებ. საფიქრებელი კია, რომ თ. ციციშვილმა ქართული იცოდა, რადგან მამა მისი დიმიტრი მშვენიერი მცოდნე იყო ქართულისა, უამისოდ თარჯიმანობასაც ხომ ვერ გასწევდა. მაშინ მოსკოვში მრავლად სცხოვრობდნენ ქართველები, ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა რუსეთს საქართველოსთან, წარჩინებულ გვამთ და სასულიერო წოდებას მრავლად მისდევდნენ აქედან მხლებელნი და ძნელი საფიქრებელია, რომ თ. დიმიტრის ოჯახს კავშირი არა ჰქონოდა საქართველოდან მისულ ქართველებთან. სამსახურის მოვალეობაც ისეთი ჰქონდა, რომ კავშირს ვერ გასწყვეტაედა ქართველებთან და, მაშ, რა ნაირად გადარუსდებოდა ამ კაცის ოჯახი მცირეს ხანს? ამიტომ, ჩვენა გვგონია, რომ საქართველოს მთავარ-მართველს უსათუოდ უნდა სცოდნოდა ქართული,

⁴⁾ იხ. А. В. Впсковатыи—Біографія кн. Циціанова, Кавказскій Календарь. 1848 годъ.

კარგად თუ არა, მცირედ მაინცა, რადგან წმინდა ქართულ ოჯახში ძნელად თუ ასცდებოდა თავისის დედა-ენის შესწავლა. მართალია, სასწავლებელში ბავშვი მიაბარეს, მაგრამ მამის სიკედილის ქამს პავლე 23 წლისა იყო და ნუ თუ სწავლის გამო სრულიად იქნებოდა ოჯახს მოწყვეტილი?!

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, რომ თ. ციციშვილი უცნაურის თვალით უცქეროდა საქართველოს, ისე არა, როგორც მოხელეს შეჰფერის. განუსაზღვრელი ერთგული რუსეთის ტახტისა, მუდამ იმის ზრუნვაში იყო, რომ აღედგინა ძველი ტერიტორია საქართველოსი, დაემშვიდებინა, დაეწყნარებინა და განათლება გაეცრცლებინა ამ ქვეყანაში. საქართველოს „თავის სამშობლოს“ ეძახის და განგებას მადლობასა სწირავს, რომ წილად არგუნა ამ ქვეყნის მოვლა-პატრონობა. თ. ციციშვილი მეტის-მეტი სასტიკი იყო, განსაკუთრებით სასტიკად ეპყრობოდა სამეფო საგვარეულოს. ისეთი სიჩქარით და ასწრაფებით ჰგზავნიდა ბატონიშვილებს რუსეთში, თითქოს მოხუც დედაბერის აქ ყოფნა კერძოდ თ. ციციშვილის ბედნიერებას ხელს უშლისო. სძულდა აგრედვე თავისი თანამეგვარენი და ამიტომ ცუდად ეპყრობოდა. ძნელია მიხვდეს ეხლა ადამიანი, რას ეტანებოდა, რას შესტრფოდა, რა სწადდა თ. პავლე დიმიტრის ძეს და რა აზრითა ჰხელმძღვანელობდა თავის მოღვაწეობაში, საით მიისწრაფებოდა მისის სულის კეთება, რადგან წერილობითი საბუთი არა დარჩა-რა.

უმბრალთ მოხელე იყო, სხვასავეთ ერთგული აღმა-
სრულებელი თვისის მოვალეობისა, თუ ჰფიქრობდა
განებორციელებინა თ. პოტემკინის ოცნება—დავა-
არსებ ერთს საქრისტიანო სახელმწიფოს ამიერ-კავ-
კასიაში და სამეფო გვირგვინით შევიმკობ თავსაო.

ეხლანდელ დროში ძნელად თუ რომელსამე
განდიდებულს მოხელეს მოუვა ასეთი საოცნებო აზ-
რი ფუქრად, მაგრამ მეთერამეტე საუკუნეში და მე-
ცხრამეტე საუკუნის დამდეგს ამისთანა ამბავი არა-
ვისაც არ გააკვირვებდა. გაეხსენოთ თუნდ ნაპოლეონ
პირველი, რომელიც თავის გენერლებს ამეფებდა და
ნამდვილს მეფეებს ამხობდა. მაინცა და მაინც ჩვენ ამ
აზრს მტკიცედ არ ვადგივართ და წარმოვსთქვით
მხოლოდ, როგორც საეგებო მოსაზრება, ანუ ჰიპო-
ტეზა.

დაეუბრუნდეთ შეწყვეტილ მოთხრობას. ზემოდ
აღნიშნულ საზოგადო მიზნებს გარდა, თ. ციციშვილს
პირდაპირი მიზნებიცა ჰქონდა ჩარეულიყო ერევნის
ხანის მაჰომედის შინაურ საქმეში, რადგან მაჰომედი
არ ასრულებდა რუსეთის იმპერატორის სურვილსა.

30 ოქტომბერს 1800 წელსა იმპერატორმა პავ-
ლემ დაამტკიცა სომხეთის კათალიკოსად იოსები,
გვარად არლუთაშვილი-მხარგძელი, კაცი ცნობილი
თავისის გვარიშვილობით საქართველოში. დამტკი-
ცების შემდეგ იოსებ წამოვიდა ტფილისს პეტერბუ-
რგიდგან. აქ, 1801 წელს, მარტში იოსები გარდაი-
ცვალა და ეჩმიადინს წასვლა, იქ მირონ-ცხება და

კათალიკოსად კურთხევა ველარ ელირსა⁵⁾). ეჩმიაძინის საკათალიკო კათედრის გამგემ, მთავარ-ეპისკოპოსმა და ვითმა, ჰოისყიდა ერეენის ხანი მაჰომედი და იმის დანმარებით ეკურთხა პატრიარქად 1801 წელსა. და ვითმა მოახსენა უმაღლესს მთავრობას, განსვენებულმა კათალიკოსმა იოსებმა ანდერძად დასტოვა, რომ მის შემდეგ კათალიკოსად იყოს და ვითითა და ამის გამო სთხოვდა, დამამტკიცეთ კათალიკოსად. მთავრობამაც აღარ გამოიძია საქმე დაწერილებით და დაამტკიცა და ვითით. შემდეგში აღმოჩნდა თვალთმაქცობა და ვითითსა და ყოველივე გამოაშკარა ვედა. განსვენებულ იოსებ არღუთაშვილს არა ვითთარი ანდერძი არ დაეტოვებინა. რუსეთის უმაღლესი მთავრობა, მოტყუებული და ვითითს მიერ, ცდილობდა როგორმე გაესწორებინა თა ვის უეცლომა და ამისათვის საღიბლომატიო მიწერ-ძოწერა გაჰმართა ერეენის ხანთან. რუსეთი ცდილობდა დაერწმუნებინა მაჰომედი, რომ და ვითმა უკანონოდ დაიჭირა საკათალიკოსო კათედრა და სთხოვა, გადააყენე და ვითით და დაამკვიდ-

⁵⁾ ბეტკოვი მოგვითხრობს, რომ მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ არღუთაშვილი დიდი პატივის მოყვარე კაცი იყო ვო, სურდა ანდერძინა სომხეთის სამეფო და მეფედ თა ვისი ძმისწული დაესვაო. სახელს კი არ მოიხსენიებს ამ სამეფო არღუთაშვილისას; ჩვენის აზრით, ეს უნდა იყოს სოლომონ არღუთაშვილი, მომხრე პატრიარქის და ვითითსა, რომელთაც ერთად გაძარცვეს ეჩმიაძინის მონასტერი, რათა დაექრთათ ერეენის ხანი მაჰომედი. სომხეთის მომავალ მეფისათვის კათალიკოსს იოსებს პეტერბურგშივე გაეკეთებინებინა სამეფო გვირგვინი. იხ. **Материалы, II, გვ. 456 და სწოლიო: Закав. Д-на, გვ. 117—128.**

რე არქივებისკოპოსი დანიელ, შეწყნარებული, როგორც რუსეთის იმპერატორის მიერ, აგრედვე ბრწყინვალე პორტისაგან სომხეთის სურვილისამებრო.

რადგან მიწერ-მოწერამ არაეითარი ნაყოფი არ მოიტანა, თებერვალში 1803 წ. მთავარ-მართებელმა ციციშვილმა გაჰგზავნა ერევანს ელჩები: ახალგაზდა გრაფი ეორონცოვი,⁶⁾ კაპიტანი ჩუიკო,⁷⁾ და თავადი თამაზ ორბელიანი. ელჩების პირით თ. ციციშვილმა შეუთვალა ერევნის ხანსა, უსათუოდ განდევნე ცრუ პატრიაქი დაეით და დაამკვიდრე ნამდვილი კათალიკოსი დანიელი, რომელიც უკვე შეწყნარებულია ორის ძლიერის ხელმწიფისაგან, თორემ საშინელი წყრომა მოგელის ჩრთილოეთიდან და დასავლეთიდანაო. მაგრამ მაჰომედი არ შეუშინდა საქართველოს მთავარ-მართებლის მუქარას და ელჩებს უარი უთხრა, თქვენს თხოვნას ვერ ავასრულებო. ამგვარად ელჩები ხელცარიელები დაბრუნდნენ ტფილისში.

მთავარ-მართებელი ცეცხლს აფრქვევდა სიბრაზისაგან: ძლიერმა რუსეთმა უბრალო რამ სთხოვა ერევნის ხანსა და როგორ გაბედა ასეთი უჩიზბაო. იმ წამსვე იმპერატორს მისწერა მთავარ-მართებელმა წერილი, რომ ერევნის ხანი მაჰომედი ასეთის უჩიზ-

⁶⁾ შემდეგში მთავარ-მართებელი კავკასიისა, თავადი მ. ს. ეორონცოვი.

⁷⁾ საკამერალიო აღწერა საქართველოსი პირველად ამ კაპიტანმა შეასრულა. ჩუიკო ირიცხებოდა კვარტირმეისტერის უწყების აფიცრად, რაიცა ეხლა უდრის საგენერალო შტაბის აფიცრს.

ბისტვის სასტიკად უნდა დაისაჯოსო, ⁸⁾ თორემ სახელი გაგვიტყდება საქართველოს მეზობელთა შორისაო. აზიაში კი, თ. ციციშვილის აზრით, მხოლოდ შიში შეიქმს მოარჩილებასა და მართო ძალასა სცემენ პატივსაო ⁹⁾.

რაკი არც თხოვნამა და არც მუქარამ არ იმოქმედა ერევნის ხანზე, მთავარ-მართებელი შეუდგა სალაშქროდ მზადებასა. ამ დროს საქართველოში იყო დაბანაკებული შემდეგი პოლკები: კავკასიის გრენადერთა, 9, 15 და 17 ეგერთა პოლკები, ტფილისისა, ყაბარდოსი, სარატოვისა და სევასტოპოლის მუშკეტერთა პოლკები თავ-თავიანთის არტილერიით. ზარბაზნების რიცხვი არ აღემატებოდა 24-ს. კავალერიას შეადგენდა ნარვის დრაგუნთა პოლკი და ერთი დონელ ყაზახთა პოლკი. არც ერთი აქ დასახელებული პოლკი სრული არ იყო ჯარის კაცებით: ზოგს მათგანს ნახევარი აკლდა. ამას გარდა ჯარები გაბნეული იყო საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. აი რა და რა ადგილები ეჭირა რუსეთის მხედრობას 1804 წლის გაზაფხულზე: ორი როტა ერთის ზარბაზნით იდგა ცხინვალში ოსების აეკაცობისა და ქურდობის ასალაგმევად; ერთი ბატალიონი ორის ზარბაზნით სურამში. ამ დაბას თ. ციციშვილის დროს დიდი მნი-

⁸⁾ თუმცა ერევნის ხანი სრულიად დამოუკიდებელი იყო რუსეთისაგან, თავ. ციციშვილი ხანის უარს მაინც უარჩობას ეძახის (რუსულად *ослушаніе*).

⁹⁾ იხ. *Закавказ. Д—на*, გვ. 121—122; 292.

შენელობა ჰქონდა, როგორც მოსამზღერე ადგილს. იმერეთი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო და რუსთ-იმერეთის ელჩები აქ იკრიბებოდნენ მოსალაპარაკებლად. ერთი როტა ქარელში, ერთი—ხოელეში ზარბაზნით და ორიც გორში. ბატალიონი ტფილისის პოლკისა ორი ზარბაზნით წალკაზე იყო დაბანაკებული, ერთი ბატალიონი ბამბაკში თათრების დასაწყნარებლად, სამი როტა ერთის ზარბაზნით ბორჩალოს იდგა მთა-მადნის წარმოების დასაცველად; ერთიც ს. დმანისში. მეჩვიდმეტე ეგერთა პოლკი სამის ზარბაზნით იდგა მეციხოვნედ განჯას და ამ ახლად დაპყრობილ ქვეყნის მოვლა ჰქონდა დავალებული. ერთი ბატალიონი და ორი როტა იდგა ტფილისში, ღართის კარსა და სოღალულსა; ორი როტა ერთის ზარბაზნით ანანურში იდგა, საიდანაც თვალ-ყურს ადევნებდა თუშ-ფშავეხეესურებს. ალაზნის პირად იდგა მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკი და ორი ბატალიონი ყაბარდოს პოლკისა, ზარბაზნებით, რომელიც იცავდა კახეთს ლეკების ცარცვა-რბევისაგან; ბატალიონს ყაბარდოს პოლკისას ერთის ზარბაზნით ბინა ჰქონდა ყვარელში, გაეაზში, ფშაველში და მატანში¹⁰). ძნელი იყო ამ ჯარების ხელის ხლება, რადგან მეტის-მეტად საჭირო ალაგნი ეჭირათ, მაგრამ რადგან მთავარ-მართებელს სხვა ახალი ჯარები არ მოუყიდოდა რუსეთიდან, მეტი ჯანი არ იყო,—

¹⁰) იხ. ЗАКАВЪ. Д.—НВ. გვ. 293—294.

ისე ცოტ-ცოტა ყველა ჯგუფისათვის უნდა მოეკლო და ამგვარად შეედგინა საომარი ლაშქარი. მთავარ-მართველი სწორედ ასეც მოიქცა და რის ვაი-ვაი-გლახით გააშადა სალაშქრო ჯარი, სულ 3,421 ქვეითი ჯარის-კაცი; კავალერიად იყო ოთხი ესკადრონი ნარვის დრაგუნთა პოლკისა, სულ 400 კაცი და 440 დონელი ყაზახები. რუსის მხედრობას 300 კაცამდე ქართველი თავად-აზნაურობაც გაჰყვა, სულ, მაშასადამე, მთავარ-მართველს ჰყავდა 4,461 კაცი ცხენოსანი და ქვეითი.

რაკი შეიტყო თ. ციციშვილის მზადება, ერეენის ხანმა საჩქაროდ შიკრიკები აფრინა სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანთან და შეუთვალა, მალე მომეშველე, რუსები ამხედრდნენ საომრად. ბაბა-ხანს მაჰომედის თხოვნა არც კი უნდოდა, უიმისოდაც მზად იყო ყველას გამოსარჩლებოდა, ეინც კი ხმალი-ამოღებულნი შეებრძოლებოდა რუსებს. მთავარ-მართველს ამბავი მოუვიდა, რომ სპარსეთის დიდ-ძალი ჯარი იკრიბება არეზის ნაპირებად და დღე-დღეზე აპირობს ერეენის სახანოში შემოსელასაო. ზოგი ამბობდა, ორმოცი ათასიაო და ზოგი კი—სამოცი ათასიაო. გაქცეულ ბატონიშვილების, ალექსანდრესი და თეიმურაზის წერილებიცა ჰმოწმობდა, რომ სპარსეთს დიდ-ძალი მხედრობა შეეგროვებინა.

მხნემა და დაულალაემა ბატონიშვილმა ალექსანდრემ, რუსეთის დიდმა მოძულემ, რომელმაც თვისნი დღენი ამ ძლიერ სახელმწიფოსთან ბრძოლაში

დალია, შიკრიკები აფრინა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს და იწვევდა ხალხს, დასტოვეთ სახლ-კარი და მოდით შაჰის კარზეო. აქედან ურიცხვი ჯარი მოდის საქართველოს განსათავისუფლებლად და რუსების განსადევნელადო. შაჰმა ქალაქის მოქალაქეთაც ფირმანი გამოუგზავნა და იწვევდა საბრძოლველად რუსეთის წინაღმდეგ. ალექსანდრემ ორი კარდანიანელი გლეხი იმერეთს გაჰგზავნა, რათა იქიდან უფრო ადვილად გაეგრცელებინათ მისი ბარათები, საქართველოს თავადიშვილებთან მოწერილი, რადგან თ. ციციშვილის ჯაშუშები თვალ-ყურს ადევნებდნენ ბატონიშვილის შიკრიკებს, ქართლში შემოსულებს¹¹).

მართალია, დიდი განსაცდელი მოელოდათ ბატონიშვილ ალექსანდრეს შიკრიკებს საქართველოში, მაგრამ ერთგულ ყმებს ვერა განსაცდელი და თვით სიკვდილიც ვერ აშინებდა. თავკადადებული ზაქარია ჯორაშვილი უვნებლივ უსწოტებოდა ხელიდან მთავარ-მართველის მიერ სამზღერებზე ჩაყენებულ სამხედრო პიკეტებს და მიწის მგელივით ხან სად გაჩნდებოდა, ხან სად. ოც და თხუთმეტამდე ბარათი დაარიგა ალექსანდრემ და სთხოვდა ქართველობას, თავადსა და გლეხსა, ამხედრებულიყვნენ სამშობლოს განსათავისუფლებლად. ზოგს ანუგეშებდა, ზოგს ძრავალს წყალობას ჰპირდებოდა, ზოგს ამხნევებდა, რომ შაჰი, როგორც ძველად, ჩვენი მწყალობელია და 50,000

11) იხ. აკ. II, გვ. 165; Закавказ. I—II, გვ. 300—301.

ჯარის-კაცით ჰგზავნის თვისს მემკვიდრე აბას-მირზას რუსების გასარეკადაო, ზოგს კიდევ მასხარად იგდებდა და არცხვენდა ქალაქუნობით. დედოფალს დარიას, თავის დედას, უთვლავდა, თუ ცოცხალი ვარ, საქართველოს ტახტს დავიბრუნებ და თუ მომკლეს, დაივიწყე, რომ შენ და ბატონს ერეკლეს ოდესმე გყავდათ შეილი ალექსანდრეო¹²⁾. ბატონიშვილი ალექსანდრე დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ბაბა-ხანსა, უბოძა გუბერნატორობა არეზის ახლო მდებარე პროვინციებისა, და მიანდო ციხეთა აშენება, დაუნიშნა პენსია და აჩუქა მრავალი სოფელი. ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ ბატონიშვილი დიდად იყო მიჩნეული სპარსეთის მფლობელისაგან და ამისათვის მის ბარათებს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველებზე. მომეტებულ ნაწილს ქართველობისას კარგად ახსოვდა საშინელი დარბევა და აოხრება ტფილისისა ალა-მამად-ხანის მიერ და ჰფიქრობდა, სპარსეთის ძლიერებას ოთხი ათასი რუსის მეომარი როგორ გაუძლებსო. ამ ნაირად ბატონიშვილის ბარათებმა მაშინდელი ქართველობა გამოურკვეველ მდგომარეობაში ჩააგდო, კიდევ უნდოდათ დაჰხმარებოდნენ მხნე და გამბედაობით აღსაესე ბატონიშვილსა, თან კიდევ ეშინოდათ სასტიკის მთავარ-მართებლისა, რომელიც დაუყოვნებლივ ციხეში უკრავდა ხოლმე მოღალატეებს თავსა და შემდეგ რუსეთში ისტუმრებდა. თ. ციცი-

¹²⁾ იხ. აკ. II, გვ. 151.

შვილის დროს რუსეთში გაგზავნა საშინელ და უსასტიკესს სასჯელად ითვლებოდა და ხშირად დამნაშავეს ამის გაგონება და დამუქრება, რუსეთს გადასახლებთო, შიშის ზარსა სცემდა. რაკი ასეთი ზედმოქმედება იქონია ბატონიშვილის ბარათებმა ქართველობაზე, უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია ორიოდ გარათის შინაარსი მოვიყვანოთ აქა. ბატონიშვილი ალექსანდრე სწერს ფშავეხეცსურთ: ათას სამასი წელიწადია, რაც თქვენის ღვაწლით იმოსებოდა ჩვენი სახლი. თქვენ იყავით ძვირფასი ქვეშევრდომი ჩვენის სახლისა და ნუ თუ დღეს დაიზარებთ, არ გაიხსენებთ წარსულს და კვლავინდებურად თავს არ გამოიდებთ ჩვენის სამსახურისათვისაო¹³). მუხრან-ბატონიანთ¹⁴) პირდაპირ უთვლის, ან ჩემთან მოდით, ან თუ აქ ვერ წამოხვიდეთ, შემოსდგამს თუ არა სპარსეთის ჯარი ფეხს საქართველოში, დაუყოვნებლივ უღალატეთ რუსებსაო¹⁵). ალექსანდრემ არც ტფილისის სომხობა დაიფიწყა, ამათაც ცალკე ბარათი მ.სწერა და ურჩევდა ძველებურს ერთგულებას¹⁶).

¹³) იხ. АК. II, გვ. 167.

¹⁴) დუბროვინის სიტყვით, ეს წერილი მიწერილია თ. ანდრონიკაშვილებთან. იხ. ЗАКАВК. გვ. 365—366.

¹⁵) იხ. АРТЫ, II, გვ. 159—160.

¹⁶) *ibid.* წერილი ასე იწყება: „ბატონიშვილი ალექსანდრე სიყვარულით მოიკითხავს: მელიქს დარჩოს, (კოკლი დარჩო ბებუთაშვილი ქალაქის მელიქად იყო) ფითუაშვილს ადას, თაქუაშვილს ისაიას, ბასტამაშვილს სტეფანეს, ნაზარბეგიშვილს გიორგის, გურგინბეგიშვილს სტეფანეს, ნურ-ქეთხუდაშვილს ოსეფას, ყუზანაშვილს გეურქას, ფულიაშვილს სააკას და სხვა წარჩინებულ მოქალაქეთ“.

გულხელ-დაკრეფილი არც ბატონიშვილი თეიმურაზი იყო. ესეც სწერდა ბარათებს უცხოეთიდან და იწვევდა ქართველებს საბრძოლველად და საწინააღმდეგოდ. „რას უზიხარ შინა, სწერს თეიმურაზი ასლან ორბელიანს, თუ შეილებს უფროთხილდები, ისინიც ხომ წაგგლიჯეს და რუსეთში გაჰგზავნეს. ტფილისში რას აკეთებ და რას მოელი? ჰო, მართლა, ცოლი ლამაზი გყავს, გირჩევ, ნუ მოშორდები“¹⁷⁾).

მაისის უკანასკნელ რიცხვებში ჯარი ერეენისაკენ გასალაშქრებლად კიდევ შეიკრიბა. თვით მთავარმართებელი დღე-დღეზე აპირობდა წასელას ტფილისიდან. ბატონიშვილის ალექსანდრეს მიწერ-მოწერამ ძალიან დააფიქრიანა თ. ციციშვილი, თუმცა ჩვეულებრივს მხნეობას არა ჰკარგავდა და გულს არ იტეხდა. დასაფიქრებელიც იყო მაშინდელი მდგომარეობა. მთავარ-მართებელი სამომრად სხვაგან მიდიოდა და შინ არეულობა იჩენდა თავსა. ბატონიშვილების მოწოდებას ბევრი თავადიშვილი აჰყვია, განსაკუთრებით კახელობა და გაიქცნენ ალექსანდრესთან¹⁸⁾. დარღმა და მწუხარებამ მოიცვა მხნე მთა-

¹⁷⁾ იხ. АКТЫ II, გვ. 184; Закавказ. Д.—на, გვ. 366.

¹⁸⁾ აი აქტებში ვხედავთ სახელი და გვარია აღნიშნული: თ. ადამ ანდრონიკაშვილი, რომელმაც გააპარა ბატონიშვილი თეიმურაზ გიორგის ძე; თ. გიორგი ანდრონიკაშვილი; თ. ნიკოლოზ ბებურიშვილი (ვაჩნაძე), ასლან ბებურიშვილი, დავით ანდრონიკიშვილი და დიმიტრი აგათისშვილი. ქიზიყელები: ბესარიონ კურბანალიშვილი, სოლომონ სერგეევი, ნიკოლოზ თარაევი, იაგორ ბოსტაშვილი, ივანე მორჩილოვი, აბრამ მანაევი, სოლომონ ასისტაევი, დავით ჩიხიტოვი,

ვარ-მართველის გული მოსალოდნელ შინაურ არეულობის გამო. ასე გასინჯეთ, ბატონიშვილს ალექსანდრეს ბარათიც კი მისწერა, ოღონდ დაბრუნდი საქართველოში, იახელ ხელმწიფე იმპერატორსა და გაძლევ პატიოსანს სიტყვას, რომელიც ჯერ არ გამოიტეხიაო, რომ მრავალს წყალობას და შეცოდებათა პატივებას მიიღებო. არეულობას გარდა თ. ციციშვილს ის აწუხებდა და გულის ის უკლავდა, ვაი თუ გულჩვილმა და ანგელოზის მსგავსმა იმპერატორმა შეიტყოს ეს ამბები და შესწუხდესო¹⁹). ამისათვის გაუგზავნა იმპერატორს უქვეშევრდომილესი მოხსენება და თამამად და იმედიანად აუწყებდა, რომ გარდახვეწილ ბატონიშვილების ბარათები კიდევ რომ ვერ ჩაევიგდო ხელში, დიდი ზარალი არა მოგვეცემა-რა, რადგან ძლიერი და გაელენიანი თავადიშვილობა შეურყეველის ერთგულობითაა გამსჭვალული თქვენის უდიდებულესობისა და რუსეთის მართვამკეობისადმიო²⁰).

მთავარ-მართველი გულდამშვიდებით ატყობინებდა ხელმწიფეს არეულ-დარეულს საქმეების ამბავს და ამავე დროს ფიცხელს განკარგულებას აძლევდა

იოსებ ჟანიევი და იოსებ გოზალოვი. იხ. **АКТЫ II**, გვ. 166. ვვარები ასეა მოყვანილი აქტებში და ვერ გავბედეთ გადაქართულება, რადგან შეგვეშინდა, ისეც დამახინჯებული, უფრო არ დაგვემახინჯებინა.

¹⁹) თ. ციციშვილი დიდის მოწიწებით იხსენიებდა ყოველთვის იმპერატორ ალექსანდრეს და ხშირად ანგელოზს ადარებდა (**ангелоподобный**).

²⁰) იხ. **Ак. II**, გვ. 164—165; **Закавк.** გვ. 300—301.

მაზრის მოხელეებს, თვალთ ნუ დამენახებით, ვიდრე ბატონიშვილ აღექსანდრეს მომხრეებს სუყველას არ დაბაწრავთ და ტფილისში არ წარმოამიდგენთო. კახეთში დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენერალ-მაიორს თ. ორბელიანს სწერს,²¹⁾ მიიღე ყოველივე ღონისძიება და შეიპყარ თ. ანჩიკო ბებურიშვილი და ქიზიყის ნაცვლის შვილი თ. თარიმანი. გორის კომენდანტს მაიორს რეიხს დაავალა, მაგრად შეჰკარი ატენის ხეობა და მალულად უთვალთვალე ქარელს ახლოს ქართლის გაქცეულ თავადიშვილებს. მთავარ-მართებლის აზრით, ატენის ხეობით უნდა დაბრუნებულიყვნენ წალკიდან ს. ხელთუბნიდან გაპარული თავადნი სოლომონ დაეითიშვილი და ზაალ

²¹⁾ თავადი ტიმიტრი ზაქარაიას ძე ორბელიანა, ბოლოს გენერალ-ლეიტენანტი, ერთი საუკეთესო გენერალთაგანი იყო მთავარ-მართებლისა. ორბელიანმა ბევრჯერ ისახელა თავი ვაჟკაცობით ომში და არა ნაკლები საადმინისტრაციო ნიჭი გამოიჩინა. თ. ორბელიანი მეზივით დაეცემოდა ხოლმე ლეკებს და შიშით გონებას უფანტავდა. ეს ის ორბელიანია, რომელიც ახალციხემდინ ჩაჰყვა ლეკებს ქარელისა და ხოვლეს აკლების შემდეგ. ქარელზე ჩამოატარა უიარალოდ და შემდეგ დადესტანში გადარეკა შერტხვენილნი და თავზე ლაფ-დასხმულნი. თ. დიმიტრიმ მშვენიერად იცოდა რუსული ენა და სამსახური რუსეთში დაიწყო, მიიღო მონაწილეობა ოჩაკოვისა და ბენდერის აღებაში. რუსებმა ანაპა რომ აიღეს, თ. ორბელიანი გაგზავნეს პეტერბურგს შიკრიკად (კურიერად) ეკატერინე დიდის წინაშე მოსახსენებლად ამ სასიამოვნო ამბისა. ანაპა ძალიან გამაგრებული ციხე იყო, რადგან მის გასამაგრებლად მუშაობდნენ ინგლისისა და საფრანგეთის ინჟინერები. 1809 წელს ორბელიანმა ოსმალებს ფოთი წაართვა. ფიცხი გულის პატრონი მთავარ-მართებელი ამ საუკეთესო გენერალსაც კი ხან-და-ხან საყვედურით არჩობდა, წესიერად და ფიცხად ვერა ჰმოქმედობო.

თუმანიშვილი თავიანთის მხლებლებით. ამ ბრძანების ასრულება მიანდგო,—სწერდა მთავარ-მართველი რეიხს,—გორის პოლიც-მეისტერს იოსებ კალატოზიშვილს და თან საკმარისი რიცხვი ყაზახთა გააყოლეო²²).

ასეთი იყო საქართველოს მდგომარეობა ერეენის გალაშქრების წინად. მთავარ-მართველმა შინაურთა საქმეთა გამგეობა გადასცა თავისს თანაშემწეს, გენერალს თავადს ეოლკონსკის და თვითონ სოლანლულს მიჰმართა, სადაც უკვე შეკრებილი იყო რუსეთის მხედრობა. ერეენის ხანი ახლა კი შეფიქრიანდა; ხანს იმის იმედი ჰქონდა, რომ მთავარ-მართველი მცირედის მხედრობით ვერ გაჰბედავს სპარსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებასაო. ხანს მოლო-

22) იხ. **АКТЫ II**, გვ. 163—165. აქვე სანიშნოდ მოვიყვანოთ. ციციშვილის ბრძანების ნაწყვეტს, რათა მკითხველმა ცხადად დაინახოს, რა კილოთი სწერდა ხოლმე მთავარ-მართველი ბრძანებას. სამოქალაქო უწყების გამგებელმა და პირველმა თავ-მჯდომარემ იმ კომისიისა, რომელსაც შემდეგში დავალებული ჰქონდა გამოერკვია, ვის რა დანაშაული მიუძღვოდა 1804 წ. ამბოხებაში, მოასენა მთავარ-მართველს, რამდენიმე თავადი გაგვექცა და ვერ მოვასწართ ჩვენების ჩამორთმევაო. განრისხებული ციციშვილი სწერს: **на одной рапортъ в.в.с.б. доношу, что негодной сей исправникъ, (თელავის კაპიტან-ისპრაენიკი სოლომკა) руководимый мудрыми наставлениями вашими, упустилъ время къ пзловленію ихъ и что всѣ главнѣйшіе начинщики бунта, яко-то: Симонъ Кобузовъ и Джимитскій Моуравъ находятся уже у царевича Александра, конхъ видѣли мои лазутчики, когда они явились къ нему. Имѣніе ихъ, яко пзмѣнниковъ, предписываю взять въ казенное вѣдомство. АКТЫ, II, стр. 169.**

დინი არ გაუმართლდა და, მეტი ჯანი არ იყო, ისევ დიპლომატიური მოლაპარაკება უნდა დაეწყო, ეგებ როგორმე თავიდან აეცილო ომიო. ასეც მოიქცა ხანი და კაცები გამოჰგზავნა ტფილისში, მორიგებით გადაესწყვიტოთ სადავო საქმეო. მთავარ-მართებელმა უარი შეუთვალა, არავეთარი მოლაპარაკება არა მსურს შენთანა, ვიდრე ჩემს მოთხოვნილებას სრულად და სავსებით არ შეასრულებო. პირობანი წინაღვე შეგატყობინე, ე. ი. დაუყოვნებლივ გადააყენე კრუ-პატრიაქი დავითი, დაამკვიდრე საკათალიკოსო კათედრაზე არქივისკოპოსი დანიელი, ერეენის ციხეში ჩააყენე რუსის მეციხოვნენი, აღიარე მეფედ ხელმწიფე იმპერატორი რუსეთისა და წელიწადში იხადე 80,000 მ. ხარკად, როგორც წინადაც გიხდია საქართველოს მეფეების სასარგებლოდაო. სხვა პირობის მიღება არ შემიძლიან, ეს არის ჩემი უკანასკნელი სიტყვაო. ამასთანვე თ. ციციშვილი რჩევას აძლევდა ერეენის ხანსა: მე გიჩვენებთ საკეთილო გზასა და, თუ ამ გზაზე არ გაივლით, დაიღუპებით და ჩემი ბრალი აღარ იქნებაო. ეს წერილი რომ გაუგზავნა მაჰომედ-ხანსა, ჯარებს უბრძანა მაშინაღვე შესულიყვნენ ბამბაკის სამზღერებში და ამ ნაირად ომი დაიწყო რუსეთსა და ერეენის ხანისა და მის მომხრე სპარსეთს შორის. მაგრამ ვიდრე ომი გაძლიერდებოდა, სპარსეთმაც სცადა სადიპლომატიო მიწერ-მოწერით სადავო საქმე გადაეწყვიტა და სისხლის ღერა აეცილებინა თავიდან. ამისათვის მირზა-შეფიგმა, ბაბა-ხანის

პირველმა მინისტრმა, ერცელი წერილი გამოუგზავნა თ. ციციშვილსა. მირზა სწერდა: წესადაა მიღებული, რომ როდესაც ორი ხელმწიფე ომს განიზრახავს, ყოველთ უწინარეს სანდო კაცებს აირჩევენ და ამათის შემწეობით ცდილობენ სადავო საქმე მშვიდობით გაათავონო. ამისათვის მირზა-შეფიგი ურჩევდა თ. ციციშვილს, თავი შეიკავეთ, ნუ გულჭფიცხოვბთ და კეთილ-გონიერების სამზღვარს ნუ გადაჰლახავთო. რა ჭკუაში მოსასვლელია, სწერდა დარბაისელი მირზა, რომ მზის სადარმა ირანის ბატონმა საქართველო ასე ადვილად დაუთმოს სხვასა, მარტო ირანისთვის, ერთმა უგუნურმა (ალბად აქ გიორგი XIII იგულისხმება) ასე მოიწადინაო. თუ გინდათ, ქრისტეანთა და მუსულმანთა სისხლით არ შეიღებოს ქვეყანა, ეცადეთ მშვიდობა ჩამოეარდეს სპარსეთსა და რუსეთს შორის, ნულარ დაახანებთ და მალე გამოჰგზავნეთ სანდო კაცები შაჰის მემკვიდრესთან, რომელთანაც იმყოფება ბატონიშვილი²³). როგორცა ჰხვდავს მკითხველი, მირზას წერილი, ომს გარდა, დიდ საყურადღებო საგანს ეხება. სპარსეთი თვისსა უმაღლესსა უფლებას აცხადებს საქართველოზე, უკანასკნელ საქართველოს მეფეს უგუნურს უწოდებს და საქარ-

²³) ეს საყურადღებო წერილი მირზა-შეფიგისა დაბეჭდილია აქტებშიაცა და დუბროვინის თხზულებაშიც. თარგმანები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. დედანიც არის დაბეჭდილი სპარსულად აქტებში. იხ. АКТЫ, II, გვ. 807—808; Закавк. Д.—на, გვ. 305—306.

თველოს მთავარ-მართველს პირდაპირ სწერს, მეფეს ნება არა ჰქონდა რუსეთისათვის საჩუქრად მიერთმია საქართველოვო. კანონიერი მემკვიდრენი საქართველოს სამეფო ტახტისა დიდებულ შაჰს ახლავან; წესი, რიგი და სამართლიანობა მოითხოვს, ელჩები გამოჰგზავნოთ და სადიპლომატიო მოლაპარაკება გაჰმართოთ ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, სპარსეთის ტახტის მემკვიდრის აბას-მირზას თანადასწრებითაო. ამგვარ უზურპაციას, საქართველოს ტახტის გაუქმებას ძალ-მომრეობით, სპარსეთი ვერ მოითმენს და ეცდება ხმლით დაიცივას თვისნი უფლებანიო. სწორედ ეს იყო ნამდვილი მიზეზი, რომ სპარსეთი ჩაერია ერევნის ხანსა და რუსეთს შორის ატეხილ ომში და არა მხოლოდ ისა, რომ მაჰომედს გამოსარჩლებოდა.

მირზა-შეფიგის ბართის მომტანი იაკუბ-ხანი გულ-ცივად მიიღო მთავარ-მართველმა, განრისხდა და იმდენიც ვეღარ მოითმინა სიბრაზისაგან, რომ პასუხი მოხვლეებს მოემზადებინათ, ადგა და საკუთარის ხელით მისწერა წერილი მირზა შეფიგს: გოკჩის ტბაზედა და მტკვარზედ ყუმბარებითა და ხიშტებით დაგიხვდები, აი ეს იქნება ჩემი პასუხი. მშვიდობა მაშინ ჩამოვარდება ჩვენსა და თქვენს შორის, როდესაც მევამოხე ბატონიშვილებს ალექსანდრეს და თეიმურაზს აქ გამომიგზავნი. ეგენი არღვევენ მყუდროებას და ჰლუპავენ თავიანთ სამშობლოს შინაურის ამბოხებით და გარედან მტრის შემოყვანით.

მხოლოდ მაშინ არ მოიჩუყვის მინდორ-ველნი სპარსელთა სისხლით, როდესაც ბატონიშვილებს ბინას აღარ მისცემთ და აქ დააბრუნებთ, როგორც ტყვეებსა. ეის გაუგონია, გაკვირვებით ამბობს თ. ციციშვილი, რომ შიში ჰქონდეთ იმათ, ეინც მიჩვეულია გამარჯვებას მთელს ღუნაიზე! ეის შეაშინებს მუქარა, ან სიმრავლე სპარსთა ლაშქრისა, თუნდა ზღვის ქვიშის ოდენისაცა, როდესაც ოგი ლაშქარი ომობს ბუმბულითა და არა მახელითაო! ²⁴).

თ. ციციშვილის ხასიათის დასასურთებლად არ შეგვიძლიან აქვე არ მოვიყვანოთ ნიმუშები იმის წერილებისა სხვა-და-სხვა ხანებთან მიწერილებისა. აი რა კილოთი სწერს მთავარ-მართებელი ლეკების ბატონს ალისკანტეს:

„სხვა გზა არა გაქვს შენდობისათვის, იმის მეტი, რომ მოხვიდე ჩემთან და ფეხ-ქვეშ ჩამივარდე. არც ძე და არც ძმა შენი საჭირონი არ არიან. რაში მებრძიანება შენი წერილები იმის შესახებ, რომ ვითომ ერთგული ხარ და ან რა ხელ-წერილით უნდა შევეკრა ჩემის დიდის ხელმწიფის მოლალატესა და მოხარკესა? ნურავითარს მოწყალებას ნუ ელი,—შენი საქმენი და შენ თვითონ იმადაც არა ჰღირხართ, რომ ერთი გადამღვრძალი ძალლი გამოგვიგზავნოს კაცმა საჩუქრად. მოვა დრო, რომ მიწას გალოკინებ და მაშინ გაჩვენებ, რაც შემოძლიან მე აქ, რა ძალი

²⁴) იხ. აკ. II, გვ. 808—809. თარიღი ამ წერალისა 27 მაისა 1804 წ.

და ხელმწიფება მაქვს მონიჭებული. ვისაც მორჩილება უნდა, ის პირობის წერილებისა და ხელ-შეკრულობის დადებას კი არა თხოულობს, წყალობას და შენდობას ეძებს ქედ-მოხრილი, ზვიადობა-შემუსერილი. ვისაც ქუხილი ხელთ უპყრია, ბრძანებაც იმას შეჰფერის, ხოლო სუსტის საქმე მორჩილებაა: ლერწმის წესია იზნიქებოდეს, ხოლო ასის წლის მუხა ჰხედავს, რომ ერთი ფოთოლიც არ მოაკლდება, რაც უნდა ქარ-ტეხილი ეკვეთებოდეს“.*)

შემდეგა წერილი უფრო საშინელის კილოთია დაწერილი.

“ყველამ იცის რა ფიქრ-აზრის კაციცა ვარ, მე რბილი ლოგინი მიყვარს, თუ ველი ბრძოლისა, საცა სისხლი მდინარესავით მიქეფარებს და თავნი კაცთანი ისე სცეცია, !თითქო ეაშლებიაო. მაშასადამე, არა ისეთი სუსტი ბუზი, როგორც არის ხანი ავარიისა, უნდა ზვაობდეს რუსეთის საქურველის წინაშე და

*) „Иной дороги тебѣ къ прощенію нѣтъ, какъ пріѣхать ко мнѣ и пасть къ моимъ ногамъ. Ни сына, ни брата твоего не надобно. Какія мнѣ увѣрительныя письма и трактаты дѣлать съ измѣнникомъ и данщикомъ моего великаго государя? Милости не жди никакой,—твое дѣла и ты не стоишь и жертвой собаки въ подарокъ. Будетъ время, что тебя заставлю укусить землю и тогда тебѣ покажу, что могу я здѣсь, какую власть и силу имѣю; покорность означается не условіями и трактатами, а исканіемъ милости и прощенія со смиреніемъ. У кого громъ въ рукахъ, тому повелѣвать до влѣтъ, а слабому повиноваться: трости свойственно гнуться до земли, столѣтнему дубу свойственно видѣть то, что листь его не пошевелится при ужаснѣйшей бурѣ“. сб. Ак. т. II, стр. 441.

ჰგონებდეს უმაჴინობს მე, თოფ-ქვეშ დგომაში გა-
ჭალარავებული. ჯვეათ-ხანმა ქედ-მალლობით მოწერილ
წერილებისათვის თავის სისხლში იბანა და იმისი
წერილებიც მისევე სისხლში გაეველე“*).

ელისუის სულთანმა თავის ღროზე არ გამო-
ჰგზავნა აბრეშუმის ხარჯი და მთავარ-მართველი
ასეთს წერილსა სწერს:

„უსირცხვილო, ყიზილბაშურის გულის სულ-
თანო, შენ კიდეე ჰბედაე ჩემდა წერილის მოწერას.
მოვიცლი შენთვისაც და გეწვევი სტუმრად იმიტომ,
რომ ხარკს არ იძლევი... შენ ძალოს სული და ვი-
რის ჰკუა გაქეს და შეგიძლიან, მაშ, განა შენის
ცბიერებითა და მიზეზ-მიზეზებით მომატყუო? შენ ეს
იცოდე, რომ თუ შენი კაცი კიდეე უაბრეშუმოდ
მოვიდა ჩემთან, ციმბირის გზა აქეთ დარჩება. ხოლო
მე, ვიღრე ერთგული მოხარკე შეიქმნებოდე ჩემის
დიდის ხელმწიფეთა-ხელმწიფის იმპერატორისა, წყურ-
ვილ ვიქნები, შენის სისხლით გაერეცხო ჩემი ჩექ-
მები“.**)

*) „Вамъ (მუსა-ჰაჯი) пзвѣстенъ мой образъ мыслей, постелю-ли я люблю, или поле боевое, гдѣ кровь льется рѣ-
камъ и головы валятся, какъ яблокъ. Следовательно, не сла-
бой мухѣ, каковъ Аварскій ханъ, противъ российскаго ору-
жія брать гордый голосъ и думать утрашить меня, посѣдѣв-
шаго подъ ружьемъ. Жевать-ханъ за гордыя письма выку-
пался въ своей крови и я оныя письма вымылъ въ ней“. (Ак.
II; стр. 772).

**) Безстыдный и съ персидскою душою султанъ и ты
еще смѣешь ко мнѣ писать. Дождешься ты меня къ себѣ въ

სურხაი ხანის შვილს ხელიდ-ალასა სწერს: თუ-
შური ცხვრებისაგან ლულა-ქაბაბის მირთმევა გსურ-
დათ და იმისთვის ასტეხეთ ომი, მერე რა მოიგეთ?
მრავალი მოკლული და დასახიჩრებულ. აი ასე იციან
რუსებმა დაუპატიჟებელ სტუმრების დახვედრა. თუ
არა გსურსთ, რომ თქვენც მწვადივით შეგხრაკონ
ხიშტებზე, დამორჩილდით მამა თქვენსა, რომელსაც
მე პატივსა ესცემო²⁵). წერილებში მთავარ-მართე-
ბელი ირონიასაც არ ერიდებოდა. ავარელ ახმედ-
ხანსა სწერდა სხვათა-შორის, ქართველი მეფეების
დროს წელიწადში თუშებს შვიდ ჯორს ართმევდით
ხარკად და, რადგან დრონი მეფობენ, არ მოისურ-
ვებთ (во взаимность того) ეხლა ჩვენ გვიგზავნოთ
შვილის მაგიერ თორმეტი ჯორიო? ²⁶)

ასე ელაპარაკებოდა თ. ციციშვილი საქართვე-
ლოს მეზობელ ხანებს, თვით სპარსეთის შაჰს და
შემდეგ თითქმის იმერეთის მეფესაც და დამოუკიდე-
ბელ მთაერებს.

მიწერ-მოწერა ერეენის ხანთან, როგორც ზე-

гости за то, что дани не платишь... Въ тебѣ собачья душа и
ослиный умъ, такъ можешь-ли ты своими коварными отговор-
ками меня обмануть? Было-бы тебѣ въдомо, что если еще
твой человекъ придетъ ко мнѣ безъ шелку, то быть ему въ
Сибирь, а я, доколѣ ты не будешь вѣрнымъ данникомъ вели-
каго моего Государя государей Императора, дотолѣ буду же-
лать кровью твоею мои сапоги вымыть“. (ibid. გვ. 695; Закавк.
Д—на, გვ. 357).

²⁵) იბ. აკ. II. გვ. 774.

²⁶) იბ. აკ. II. გვ. 773.

მოდ მოვიხსენეთ, უნაყოფოდ გათავდა. თიბათვის დამდეგს გენერალ ტუჩკოვის მხედართ - მთავრობით ჯარი შეესია ძველის სომხეთის სამზღვრებს. სამის დღის შემდეგ თვით მთავარ-მართველი დანარჩენის რუსთაა ჯარით და ქართველთ მხედრობით გაეშურა ერევნისკენ 27).

✓

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ცეცხლსა და ნაეთში ჩაეარდა მაშინდელი ქართველობა კაპიტან-ისპრავნიკების წყალობით. მათს უკანონო და ბოროტს მოქმედებას მეტის-მეტად ხელს უწყობდა იმდროინდელი გარემოება და ვითარება. კნორჩინგისა და კავალენსკის მიერ შემოღებულმა უცნაურმა ფორმალურმა სასამართლოს წესმა და რიგმა ისეთი საშინელი იარაღი მისცა ხელში კაპიტან-ისპრავნიკებს ხალხის დასაჩაგრავად და თავიანთი ჯიბის ვასავსებლად, რომ ამაზე უარესს ვერც ერთი აზიის დესპოტი ველარას მოიგონებდა. მართალია, მაზრებში სამართალი სამაზრო მოსამართლეთა ჰქონდათ მიჩენილი, მაგრამ ეს მხოლოდ კანონით იყო ასე¹⁾. ნამდვილად კი

27) ტუჩკოვის სიტყვით, თ. ციციშვილს ერევანს ახლდა 3,000 ქართველი, დუბროვინი კი აპბოპს, რომ 300, იხ. Закавказ. Д—на. გვ. 295, 309.

1) რომ არაეინ გვისაყვედუროს, ვითომც განზრახ ვაზვიადებთ მაშინდელ მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებას, მოვიყვანთ აქ გ. ჯანშიევის წერილის ერთს ნაწყვეტს, რომელიც შეეხება მოხელეობის მოქმედო-

მოსამართლეობდნენ პოლიციის გამგე კაპიტან-ისპრავნიკები. მოძიებან-მოპასუხე ამ მოხელეებს გზას ვერ აუქცევდა, რადგან მსაჯულის განაჩენი მხოლოდ ამათ მოჰყენდათ აღსრულებაში და აი სწორედ აქ იწყებოდა მათის ბოროტ-მოქმედების და მოქრთამეობის ფართო

ბას 60 წლებში. „კავკასია დამღუპველ ქვეყნად ითვლებოდა მართლი იმათთვის კი არა, ვინც ნამდვილად ეთხოვებოდა სიცოცხლესა მთიულებთან ბრძოლაში, არამედ იმ ახალგაზდა მოღვაწეთათვისაც, რომელნიც ჯერ ზნეობრივ არ იყვნენ გამაგრებულნი და რომელთაც სულ-სულა ჩაისკვება სოღმე და ჰსრწინდა ნამუსას გამეიდგული მოსულეობა. გარნა თუ სტარიცკისათვის აგრე რიგად ძნელი არ იყო ამ ბინძურ გარემოებათა შორის დაეცვა სისპეტაკე, სამაგიეროდ მისთვის ძალიან ძნელი იყო, ვითარცა მსაჯულისათვის, დაცვა სიმართლისა და კანონის ინტერესებისა. თუ რეფორმათა უწყინარეს თვით შუაგულ რუსეთში აღმინისტრაცია უცერემონიოდ ზელს ურევდა სასამართლო საქმეებში, თუ იქაც ფულსა და ნათესავობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ადვილი წარმოსადგენია, რა ყოფაში უნდა ყოფილიყო მართლ-მსაჯულების საქმე კავკასიაში, სადაც ყოველ მოხელეს, ვითარცა ვითომ „განმანათლებელს“ თავი ისე მოჰქონდა, რომ თვით მე ვარ ერთად-ერთი განსხვავებული კანონისა და სამართალისა, მსჯავრისა და მოწყალებისა გაქნათლებულ ახიელთათვისა. მოქმედება ამ გარემოებათა შორის იმისთანა კაცისა, როგორც იყო სტარიცკი, კაცი უანგარო, განათლებული, კაცთ-მოყვარე, ცოტათი მიინც აკვეცავდა ფრთას „რუსულის სამართალის“ გაქიანურებულ დავი-დარაბის სისასტიკეს, იმ სამართალისა, რომელსაც ერთნაირად უფრთხოდა და ისე ერიდებოდა, როგორც ცეცხლს, ბრალიანიცა და უბრალოც“.

იხ. Р. С. В. 1895 წ. № 140. ვგორ პავლეს ძე სტარიცკი კარგა ხანს მსახურებდა კავკასიაში, მსურვალე მონაწილეობა მიიღო გლეხების განთავისუფლებაში და სასამართლო რეფორმის შემოღებაში ჩვენში 1868 წელსა. სტარიცკი პირველი თავმჯდომარე იყო ტფილისის სასამართლო პალატისა.

ასპარეზი. ამას გარდა სოფლის უბირს კაცს ეხლაც ვერ გაუჩრჩევია, რა არის პოლიცია და მართლმსაჯულება, სად იწყება პოლიციის გამგეობა და სად თავდება მისი უფლება, რა საქმე ექვემდებარება მსაჯულს და რა არა. მაშინ, იმ აწეწილ, გაურკვეველ და უფოთიან დროს ყველა ამის გარკვევა და განსაზღვრა საძნელოც იყო და თითქმის მოუხერხებელიც. ამისათვის მომჩივან-მოპასუხე კაპიტან-ისპრავნიკს უფრო ეტანებოდა, ვიდრე მოსამართლეს და ისინიც უარს არ ამბობდნენ და საჩივრის განხილვას სიამოვნებით კისრულობდნენ.

როცა კი გაჭირვებული მომჩივანი რის ვაი-ვა-გლახით სამართლის კარს მიაღებოდა, არც მაშინ იყო ბედის მადლიერი. კანონის და ფორმალურის წეს-რიგის მცოდნე ვეჭილს ვერ იშოვიდა; ვერ იშოვიდა აგრეთვე რუსულის მცოდნე თარჯიმანსა. რიგიანი და მცოდნე ვეჭილის და თარჯიმანის მაგიერ ჭიანჭველასავით ფუსფუსებდნენ სასამართლოს წინაშე სამსახურიდან დათხოვნილნი ლოთობისა და უზნეო ქცევისათვის მოხელენი. ამ ვაჭბატონებს უეარდებოდათ ხელში გულ-უბრყვილო მომჩივანი და, რა თქმა უნდა, ხარჯი ბევრი მიდიოდა მათ დასაკმაყოფილებლად, დრო ბევრი იკარგებოდა, საქმე უარესად იწეწებოდა, დავიდარაბას ბოლო არ ეღებოდა და საქმე-კი არა თავდება. რადგან ასეთი სამართალი უსამართლობას უფრო ჰგავდა, ვიდრე სამართლიანობას, ამისათვის მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი დიდა-

თა ცდილობდა, მალე მოჰღებოდა ბოლო ასეთს უკანონობას და მის მიერ გამოწვეულ ხალხის დრტინე-ვასა და გოდებასა. უთარჯიმანობა, რასაკვირველია, არც შემდეგ მოხერხდებოდა, რადგან მსაჯულებად თითქმის სულ რუსნი იყვნენ, რომელნიც სრულე-ბით არა ცდილობდნენ შეეთვისებინათ ქართული ენა. ფორმალურ სამართლის მოსპობის შემდეგ მსა-ჯული მოვალე იყო მიეღო ქართულად დაწერილი არზა. რას აქნედა უცხო ენაზე დაწერილს თხოვნას მოსამართლე, ვიდრე თარჯიმანი არ გადათარგმნიდა რუსულად. ამის გამო სამართლის ბედი სრულიად თარჯიმანის ხელში ჩაეარდა და ვინც მეტს ქრთამს გაიღებდა, საქმესაც ის მოიგებდა. თ. ჰაელე დიმიტ-რის ძემ კარგად იცოდა, რაოდენ საზარალო და მა-ენებელი იყო ხალხისათვის და რა ღვარძლი დაითე-სებოდა უვარგისთა თარჯიმანთა წყალობით, მაგრამ საქმეს ვერაფრით ვერა ჰშეელოდა, რადგან რუსულ ენის მცოდნენი ძალიან ცოტანი მოიპოვებოდნენ მა-შინდელ დროს. კიდევ რომ გამოჩენილიყო რუსუ-ლის ხეირიანად მცოდნე, ძნელად თუ ვინმე იკის-რებდა ამ თანამდებობას, ისე მცირე სასყიდელი იყო დანიშნული თეიურად ამ მოხელეთათვის. ამის გამო მთავარ-მართებელი ერთს თავის უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში ამბობს დიდის მწუხარებით, რომ რი-გიან თარჯიმანების სიმცირემ მართლ-მსაჯულების საქმე სრულიად აწეწ-დაწეწა, რადგან მოსამართლე-

სა და მომჩივანს ერთმანეთისათვის ვერა შეუსმენიათ-
რათა²⁾).

ზემოდაცა ვსთქვით და ეხლაც გავიმეორებთ, რომ რუსების მოსვლამდე საქართველოში სამართლის წესი და რიგი მეტის-მეტად უბრალო და მარტივი იყო. სამართლის წარმოებას არც აგრე რიგად დიდი ხარჯი და ბორჯი უნდებოდა და არც ბევრი დრო. მომჩივანი საჩივრით პირდაპირ მიჰმართავდა მეფისგან განწესებულს ადგილობრივს მსაჯულს, პირადად მოახსენებდა თავისს გაჭირვებას და სამართალს მოსთხოვდა. არც არზის წერა იყო საჭირო, არც ვეკილი და თარჯიმანი და არც მაინც-და-მაინც კანონების ცოდნა, რადგან მსაჯული უფრო ჩვეულებით და ადათით ხელმძღვანელობდა, ვიდრე ვახტანგ მეფის კანონებითა. მსაჯული გზირის შემწეობით დაიბარებდა მოპასუხეს, პირისპირ ალაპარაკებდა ორთავეს, თუ საჭირო იყო, გამოჰკითხავდა საქმის ვითარებას მოწმეთა, ან ადგილობრივ თვითონვე დაათვალიერებდა სადაეო მამულს, თუ დავა მამულს შეეხებოდა და მორჩა და გათავდა. ამგვარად საჩივარი ხშირად ერთს დღესა თავდებოდა და იმ წამსვე დაიწერებოდა მცირე ბარათი, რომელშიაც მოკლედ მოიხსენიებდნენ საჩივრის გარემოებას. იქვე იწერებოდა მოპასუხის პასუხი, ჩვენება მოწმეთა და მსჯავრი თვით მსაჯულისა. უკეთუ ერთ-ერთი კმაყოფი-

2) იხ. АКТЫ, т. II, 33. 46—47, 53.

ლი არ დარჩებოდა მსაჯულის განაჩენით, შეეძლო თვით მეფისათვის მიემართნა. სიმართლის საბუთად წარადგენდა ბარათს და სთხოვდა მეფეს დაკმაყოფილებას. ხშირად მეფე თავისს მსჯავრს იმ მცირე ბარათზევე მოაქცევდა, ან არა-და ბძანებას მისცემდა მოურავს, საქმე გამოიძიე და მომჩივანი დააკმაყოფილე³⁾. სასყიდელი მსაჯულისა მცირე იყო და ბევრჯელ მომჩივანი ძღვენითაც იოლად წაეიდოდა.

ასეთი უბრალო და მარტივი იყო საქართველოში მართლ-მსაჯულების წესი და რიგი. ხალხს ეყურებოდა და ესმოდა სამართლის ავი და კარგი, ყველას შეეძლო ვეჭილისა და თარჯიმანის დაუხმარებლივ მიემართა მსაჯულისათვის და თვისონვე ეწარმოებინა საქმე, არა თუ მაზრის სასამართლოში, არამედ თვით მეფესთანაც. ადვილად მისახვედრია და წარმოსადგენი, თუ რა შორი-შორს იქნებოდა ერთმანეთზე ძველი, მარტივი სამართალი და საქართველოს პირველი გამგებელის მიერ შემოღებული მახინჯი სასამართლოს წესი და რიგი („СУДЪ ПО ФОРМѢ“). საზოგადოდ ცნობილია, რომ, როდესაც კანონი ვერა კანონობს, მსაჯული ვერა მსაჯულობს, მაშინ სამოქალაქო წესი და რიგი უსათუოდ შეიღობება, სიმართლის მა-

³⁾ იხ. „Законы Царя Вахтанга VI“. დ. ზ. ბაქრაძის რედაქტორობით დაბეჭდილი, მუხ. 8, 4 და 205. ქართულ სიტყვების მავიერ—მსაჯული, მოსამართლე—მეფე როსტომ-ხანის (1034—1058) დროიდან შემოღებულ იქმნა—მდივანი, მდივან-ბეგი. გამომძიებელს დარქმევია იასაული. (შენიშვნები დ. ბაქრაძისა შესამე და ორას ხუთი მუხლისა), და „შოაშე“, 1896 წ. № 1, დამატება, გვ. 152.

გიერ დამყარდება უფლება ძლიერისა და მართალი ის იქნება, ვისაც მუშტი და მკლავი უჭრის, ან ვისაც ჯიბე სქელი აქვს. ფორმალური სამართლის ბატონობის დროს, რაიცა უსამართლობასა და კანონის უქონლობას უდრიდა, სოფლად სრულიად გაბატონდნენ კაპიტან-ისპრავნიკები და ღირსეულად გამოიყენეს თავიანთი უფლებანი. მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი ჰფიქრობდა, რომ კაპიტან-ისპრავნიკები ღირსეულნი, ნამუსიანი და განათლებულნი მოხელენი რომ იყვნენ, ხალხს აღარ შეაწუხებენ, ქრთამის აღებას არ იკადრებენ და ამისათვის ეხვეწებოდა, თითქმის ემუდარებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რიგიანი და ნასწავლი მოხელენი გამომიგზავნე, თორემ ეხლანდელებმა ქვეყანა აამტუტესო. რასაკვირველია, ღირსეული და განვითარებული მოხელე უფრო სასურველი იქნებოდა და შეიძლება ბოროტ-მოქმედებაც შემცირებულიყო, როგორც ჰფიქრობდა და იმედოვნებდა თ. ციციშვილი, მაგრამ მართო ეს ვერ უშეველიდა საქმესა. ახალმა მთავრობამ ისეთი წესი და რიგი შემოიღო მართვა-გამგეობისა, ისეთი შეუფერებელი წესი მართლ-მსაჯულებისა დაამკვიდრა პირველადვე საქართველოში, რომ ბოროტად მოხმარება უფლებისა აუცილებელი იყო. მაშინდელი ვითარება და გარემოება ხელს უწყობდა საბოროტ-მოქმედოდ რიგიანს მოხელესაც და უვარგისს ხომ ფრთებს ასხამდა და წინ ფართო მოედანს უშლიდა საეკაცოდ. ჩვენ აქ ბევრს არ გამო-

ვეკიდებით, დავასახელებთ მხოლოდ მთის კაპიტან-ისპრავნიკთა რამდენსამე ბოროტ-მოქმედებას და გვეგონია, რომ საკმარისად დასურათდება მათი საზოგადო აღვირ-ახსნილი მოღვაწეობა.

ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკის სამაგალითო საქციელი სოფ. ქამურს ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ. ამიტომ ამ გარემოებას აქ აღარ გავიმეორებთ და ვიტყვით მხოლოდ, რომ ის კაპიტან-ისპრავნიკი ნიჩბების ცემით მოჰკლეს მოთმინებიდან გამოსულმა ოსებმა⁴).

უფრო მომეტებული გაჭირვება ადგათ, ვიდრე ოსებს, ქართველ ტომის მთიულებს. თავისი გაჭირვება და შევიწროება მთიულებმა წერილობით მოახსენეს თ. ერისთავს, რომელიც გამოსაძიებლად იყო გაგზავნილი მთაში. მთიულთა ამორჩეულნი კაცნი სთხოვენ გამოძიებელს თ. ერისთავს, ჩვენი გაჭირვება აუწყე მთაყარ-მართებელს. მეტის მოთმენა აღარ შეგვიძლიან, სიკვდილი და გაწყვეტა გვირჩევნია, ვიდრე ასეთ მდგომარეობაში ყოფნაო. ტექსტი ამ საჩივარისა ქართულად არის დაბეჭდილი აქტებში და ჩვენც სრულიად და შეუცვლელად მოვიყვანთ აქა, რადგან მეტის-მეტად საყურადღებოა და ვერა ვბედავთ მის შემოკლებას. ეს საჩივარი საესებით ასურათებს მთაში მომხდარ აღვლევების მიზეზსა⁵).

⁴) იხ. АКТЫ, II, გვ. 305 და Закавказ. გვ. 360. ოსებმა არზა მხარტვეს თ. ერისთავსა 27 მარტსა 1804 წელსა. ამავე გაზაფხულს დაიწყო მღვლეარება მთაში.

⁵) იხ. АКТЫ, II, გვ. 311. სათაური ამ საჩივარისა რუსულად

1) კაცისაგან თითქმის მოუთმენელს სიცივეში სტეფან-წმინდიდან ანანურამდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავსწმინდეთ.

2) ჩვენგან გაკეთებულ ამავე გზაზე წვიმისაგან შეიქმნა ტალახი, გვაჭრევენეს ფიჩხი და ტალახში გვაყრევენეს; ამ დაფენილს ფიჩხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგედგნენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოკლეს, ერთი გუდამაყრელი ჩოხელი და ერთი ცლაგათხვეელი ჯაუნარის ძე.

3) მოვიდა თოვლი და აღმოივსო ჩვენგან გაკეთებული გზა; ასეთს დროს მიგვიყვანეს საკეთებლად, რომ ზეაფი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგერიდეს; წამოვიდა ზეაფი და ცოტას მოვრჩით, რომ ქვეშ არ დაგეიტანა. კიდევ ტიმოთემ ხლმის ცემით მიგვეყარა, წამოვიდა ზეაფი და შიშით ერთმანეთს რომ ვეცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიჭყლიტა.

4) მოვიდნენ ოთხმოცი სალდათი და თორმეტი ცხენიანი ყაზახი. ამათ უნდებოდა დღეში სალდათს

ასეთია: *Причины бунта Тіулетинцевъ*. დუბროვინი ასე უწოდებს ამ დოკუმენტს: *Объяснительная просьба Тіулетинцевъ*. *Зак.* გვ. 529—530. კაპიტან-ისპრავნიკების წრეს-გადასულმა ბოროტ-მოქმედებამ დიდად შეაწუხა თ. ციციშვილი, ამისათვის მთავარ-მართებელმა დააეკლა თ. ვალკონსკის, საქართველოს გამგებელს, გამოეძიებინა მათი მოქმედება და ბოროტ-მოქმედნი სასტიკად და შეუბრალებლივ დაესაჯა. „თვით-ნებობა სათემო პოლიციისა, ამბობს ნ. დუბროვინი, მოუფიქრებელი და ერის ზნისა და ხასიათის შეუფერებელი განკარგულება იყო მიზეზი, რომ საქართველოს მორჩილი მთის ხალხი და თვით საქართველოც სრულიად აღელდა და ამბოხება მოჰხდაო. *Зак.* გვ. 360.

ათი საკლავი და ყაზახთ ორი საკლავი. ქათამს, ყველს და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5) ცხენსა და ხარს ბარგის ზილვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა; ერთჯერ მოგვეცეს თითო მანეთი,—ესეც მოვითმინეთ.

6) ორნი დედა-კაცნი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დედა-კაცებს მათრახითა სცემდნენ.

7) გვიბძანეს და ოთხი საკირე დავსწვით, ერთი ზაქათკარს, მეორე ბურღულის კარს, მესამე ნადიმადის კარს და მეოთხე ამირიძის კარზე.

8) თავადმა ერისთავმა თორნიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო, ⁶⁾ და იქიდან გავიგონეთ, წინ ჩვენ უნდა წავეყვანეთ, ჩვენთან მოდვენებით ქსნის ჯარი და ჩვენს უკან სალდათი და შეწყვედულნი ცემით რუსეთს უნდა გადაეგრეკენით. დედა-კაცნი და რომელიც წერილნი შინ დარჩებიან, ხილების საკეთებლად კირი იმათ უნდა ეაზიდვინოთო,—ესეები იმათგან გავიგონეთ.

9) დაგვიდეს ფიცი შეიღის წლის სითარხნე, არც ერთი წელი დაგეცალეს: წელს ცხვრისა, თოხლისა, ერბოსა და სხვისაც დებულებისა მაგიერად სულ თეთრი*) გამოგვართვეს ორის წლისა, რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ვერსად ვიშოვეთ

⁶⁾ ერევანს ლაშკრობისთვის.

*) ფული.

და ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანინეს თეთრი და წაიღეს. გამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი აბაზი, თოხლზე ოთხი აბაზი, ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10) ვისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა, უფასოდ წაგვართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11) ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იღგენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩათარიც თავიანთის ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ, ქერსა და თივას უფასოდ გვართმევენ და ცხენსაც უქირაოდ და კურიელიც ჩვენის ცხენით დაჰყვანდათ.

ჩვენ ამ ზემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელიც ყოველად მოწყალის ხელმწიფის უძღვევლის ჯარის საქართველოში განძლიერებას ღმერთს ესთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დავინთქნეთ. ჩვენ ძალს არ ვიქადით, რომ რუსთ ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით აწეს ვირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა-რა განსაცდელი ამ მოუთმენელის მწუხარებისაგან, ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლ-შვილი შიგ შეეყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ, და დავიწვნეთ. ამ ტანჯვას და მათრახით სიკვდილს და ჩვენის ცოლებისას უწესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევნია, რომ ასე დავიხოცნეთ,—მარტო მთიულეთში ცემით ოც და სამი კაცი მომკვდარა სხვას გარდა.

თქვენს ბრწყინვალეობას ესთხოვთ, რადგან ჩვენის საქმის შესატყობლად საქართველოს მმართველისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წერილი მათსვე ბრწყინვალეობას წარუდგინოთ.

ერთობით მთიულთაგან წარმოგზავნილი მოციქულნი, რომელთაც ერთობის პირით ეს წერილი მოგვცეს, სახელით არიან ესენი: ბურდული მღვდელი ათანასე, ნაზლაიძის სახელო ბერი, ბურდულის სახელო ბუჩქური ფადიური, ნაზლაიძე დათუნა, ციხის-თავის შვილი გიორგი, ბენიაძე გამახარე.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, ეს შესანიშნავი დოკუმენტი სავსებით გვიჩატყავს, რა გაჭირვებას და შევიწროებაში ჩაყარდნილა მთიულეთი, რა უსამართლობას და უკანონობას იტანდა ლალი მთის შვილი. ძნელი მოსათმენი იყო თავისუფლების მოყვარულ მთიულისთვის ასეთი შელახვა და შებლაღვა იმის ადამიანობისა, ღირსებისა და თავ-მოყვარეობისა. თვით წმინდანად და ღმერთად აღიარებული მეფე ერეკლე მოწიწებით და თავაზიანობით ეკიდებოდა ამ ბუნების შვილთა, ⁷⁾ განთქმულთ გულადობით, მხნეობით, ვაჟკაცობით; და აი ეს ხალხი, არ გასულა სულ რეაქტრა წელიწადი მას შემდეგ, რაც მეფე ერეკლე გადაიცივალა, და ისეთ ყოფაში ჩაყარდა, რომ მათრახის ცემით ზურგსა და გვერდებს უჭრელებდნენ. მერე

⁷⁾ იხ. Очерки по Исторіи грузинской словесности, А. С. Хаханова, стр. 353.

ვინ? უბრალო ჯარის კაცი, სალდათი და ყაზახი! როგორ უნდა აეტანა თაემოყვარე მთიულს, თავიდან ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარს, რომ მის თვალ-წინ დედა-კაცებს მარხილში აბამდნენ და მათრახით ერეკებოდნენ! საქართველოს მეფენი მხოლოდ ერთადერთ ხარჯსა სთხოვდნენ მთასა, ჯარით დახმარებას, როცა სამშობლოს მტერი შემოესევოდა. ასეთი ბევარა საპატიო იყო მთიულისათვის და მთიულცი დაუზარებლივ მიდიოდა, როცა კი მეფე მიიწვევდა საომრად. საპატიო ვალდებულების მაგიერ კაპიტანისპრანეიკები გზებს აწმენდინებდნენ, საკირეს აწვევინებდნენ და ფოშტის ცხენებივით ბარგსა და ქალაღებს აზიდინებდნენ კავკაიდან დუშეთამდე. მთის მოხელეთ ესეც არ აკმარეს, შეუძლებელი ხარჯი დაადეს ღარიბ მთიულსა. საცოდავ მთიულთ საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ იძულებულნი გაჰხდნენ ეკლესიები და სალოცაეები გაეძარცვათ, ხატები გაეფცქენათ, ვერცხლი აეძროთ და ეს მამა-პაპეული განძი გაეღოთ უზომო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ასეთი უდიერობა მოხელეთა სწორედ დეთის წყრომად ეჩვენათ მთიულებსა, გული ბოღმასიბოროტით აევსოთ და გუშინდელი მეგობრები და მოკეთენი ქამივით შეიძულეს.

ჭირივით სძულს საზოგადოდ მთის ხალხს ყოველ გვარი ტყუილი და უპირულობა, სიტყვის გატეხა და მუხთლობა. გულს ლახვარივით მოხვდათ ამ ბუნების შეილთ, რომ დაჰპირდნენ, შეიღს წელს

გაგათარხნებთო და ამის მაგიერ ერთს წელიწადსაც არ აპატივეს გარდასახადი; არამც თუ არ აპატივეს, ორის წლისა ერთად გადაახდევინეს. ეხლა რომ არაა მთაში ფული, მაშინ ნასახიც არ იქნებოდა და ფულის საშოვნელად, მეტი რა ჯანი ჰქონდათ, ხატ-ეკლესიები შეებლალეს და ამგვარად დიდად შეურაცხვეს თავიანთი რელიგიური რწმენა და სასოება.

ამ მოულოდნელის გაჭირვებითა და ვაი-ვაგლახით მთიულტს გული მოუვიდა, გაბოროტდა და პირგამეხებული იძახოდა: თუ მალე ბოლო არ მოეღება ასეთს შეუფერებელ მდგომარეობას, სახლ-კარს ცეცხლს წაეუკიდებ, შიგ ცოლ-შვილს შეეყრი, გადაებუგავ და მეც შიგ ჩაეინთქებიო ასეც არის. მწარე ბედის წინაშე ქედს იხრის მხოლოდ სუსტი და უძლური, სულით ღონიერი კი მხოლოდ მაშინ დაჰმორჩილდება თავის უბედურებას, როცა იღონებს ყოველნაირს ღონისძიებას და ხერხს თავის დასახსნელად. მართალია, მთიულნი მთავარ-მართველსა სწერდნენ, ძალას არ ეიქადითო, მაგრამ, ცხადია, რომ უსათუოდ იარაღს მიჰმართავდნენ, რაკი შემთხვევანებას მისცემდა და ხელს შეუწყობდა.

ასეთი იყო მთიულეთის მდგომარეობა 1804 წლის გაზაფხულზედ. საკმარისი იყო სრულიად უბრალო და უმნიშვნელო მიზეზი, რომ ელექტრონით გაჟღენთილს ცას დაექუხნა, დაეგრიალნა და შხაპუნა წვიმა წამოსულიყო. მოსალოდნელი შემთხვევაც მალე გაჩნდა. ერევნიდან უნუგეშო და სამწუხარო

ამბავი მოვიდა, მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი
ველარ დაბრუნდება, სპარსელებმა ჯარი სულ მთლად
გაუწყვიტეს და ქართველობა, რაც კი მთავარ-მარ-
თებელს ახლდა სალაშქროდ, ტყვედ წაიყვანესო. ამ
დროს ტფილისსა და ერევანს შუა მდებარე თათრის
დისტანციები, სპარსეთის მთავრობის და ბატონი-
შვილ ალექსანდრეს ჩაგონებით, აჯანყდნენ და სრუ-
ლიად შესწყვიტეს მისელა-მოსელა ტფილისიდან ერევ-
ნამდე. საქართველოში ამ დროს ყველა დარწმუნე-
ბული იყო, თვით რუსის მთავრობაც, რომ თ. ცი-
ციშვილი ცოცხალი ველარ დაბრუნდება ერევნიდა-
ნაო და აი სწორედ რუსეთის ასეთ გაჭირებულ
მდგომარეობით ისარგებლა მთამ და იარალი აისხა
რუსთა მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ.

VI

ჯარში გასელა და ამხედრება, სახლ-კარისა და
ცოლ-შვილის დატოვება უნუგეშოდ, მძიმე ტვირთი
ყოფილა ყოველს დროსა და ჟამსა და ასეთსავე მძი-
ნე ტვირთად დარჩება მომავალშიაც. ერთი-ათად
ძნელი ასატანია ეს ტვირთი, როცა კაცმა არ იცის,
რისთვის ისხამს იარაღსა, ვის უნდა ებრძოდოს, ვის
უნდა შეაკლას თავი და შეაქციოს სისხლი. მამულის
მოყვარე მხოლოდ მაშინ არა ყოყმანობს, როცა
მტერი კარს მოადგება, ან შორიდან მუქარას უთე-
ლის, მოვალ და პირქვე დაგამხობ, გაგლეწავ და

სახლ-კარს გადაგიწვავო. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა მთიულთაგან ჯარი მოითხოვა, ერევანს მიედივარ ლაშქრად და თან უნდა წაგიყვანოთო. რასაკვირველია, ერევნის გაგონება მთიულს არ ეუცხოვებოდა, ვინ იცის, მის მამა-პაპას რამდენჯერ გაულაშქრნია ამ ქალაქისაკენ, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა სულ სხვა. წინად სახელოვან ერეკლე მეფეს მისდევდა საომრად დაუძინებელ მტრის წინააღმდეგ, ეხლა კი, ვინ იცის, ვინ იქნებოდა მისი წინამძღოლი და მეთაური. მეფე ერეკლეს უარს ვინ გაუბედავდა, საომრად ვერ წამოვალო, ეს ხომ თავის-მოჭრა და აუტანელი სირცხვილი იქნებოდა! ან რას იტყოდა, რას იფიქრებდა გმირი მეფე, ჩემმა ერთგულმა მთამაც მიმტყუნა და მხარს აღარ მიჭერსო.

ექვი არ არის, ასე ჰფიქრობდა მთა, როცა შეესმა ხმა, ერევნის ლაშქრობისთვის ჯარი უნდა მოაგროვონო. მართლაც, ეს ხმა და მითქმა-მოთქმა მალე გამართლდა. ანანურის მაზრის მარშალი, თავადი თორნიკე ერისთავი, მთავარ-მართებლის ბრძანებით, 1804 წლის მაისის დამდეგს, შეუდგა ჯარის მოგროვებას. ანანურში მოჰკრიფა თ. თორნიკემ ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი და დაბანაკდა კაიშაურსა. ერისთავს განძრახვა ჰქონდა, კიდევ შეეგროვებინა ლაშქარი ხევში. კაიშაურში თ. თორნიკეს ცუდი ამბები მოუვიდა, ხევი უარზეა, ჯარის-კაცებს არ იძლევა და მუქარასაც უთელის რუსებსაო. ერისთა-

გი ამ ამბის გამო დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, მიხედა რის ნიშანიც იყო ეს უარი და მაშინათვე მოციქული აფრინა, დანამდვილებით გამიგე, რა ამბავია ხევში და მოხევენი რას აპირობენო. მოციქულმა ვერაფერი შეიტყო, ხელ-ცარიელი დაბრუნდა, თვითონაც ძლივს ცოცხალი გადარჩა ამძვინვარებულს მოხევეებსა.

ალარავითარი ეჭვი აღარ იყო, რომ მთა შეირყა, აჯანყდა, ურჩობა დაიწყო. საშინელი დრო იყო ეს დრო თ. ციციშვილისთვის. ჰაელე დიმიტრის ძე უკვე ერეენის გზაზედ იდგა და ერთად-ერთი საშუალება-ღა დარჩა ამბოხების ჩასაქრობლად იქვე დასაწყისში—სასტიკი ბრძანება, ნუ დაინდობთ მემამბოხეთა, ოღონდ მალე გათავდეს ვგ უდროეო-დროს გაჩენილი დაბრკოლებათ, რომელსაც შეეძლო სულ ერთიანად და მოულოდნელად მოეცარა მისთვის ხელი, ხელი, გაწვედნილი სრულიად საქართველოს დამშვიდებისა და დაპყრობისათვის კავკასიონის მთიდან მოკიდებული მდინარე არეზამდე და შავი ზღვიდან კასპიის ზღვის კიდემდე.

აღელვებულ მთის დამშვიდება და დაწყნარება მთავარ-მართველმა მიანდო ერისთვიანთ. ამ ძლიერ გვარეულობას დიდი ხმა და რიხი ჰქონდა ხეისა და ოსეთში. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ მთავარ-მართველმა ერისთვიანთ ჩააბარა საძნელო საქმე მთიულეთის დაწყნარება-დამშვიდებისა. მომეტებული ნაწილი რუსის მხედრობისა სალაშქროდ იყო გაწვეუ-

ლი, ასე რომ ერისთვიანი იძულებულნი შეიქმნენ ებრძოლათ აჯანყებულთა წინააღმდეგ თავიანთის საკუთარის ძალით, ყმებით, მოსამსახურეებით და წვრილ-ფეხა აზნაურ-შვილობით. ამგვარად, ძალა-უნებურად, ეს ომი შინაურ ძმა-ძმის მკვლელ ომად გადაიქცა.

ქსნისა და არაგვის ერისთავებმა დიდი ერთგულება აღმოუჩინეს რუსებსა პირველშივე, მათის შემოსელისათანავე საქართველოში. საბუთიცა ჰქონდა ამ გვარეულობას ასეთის საქციელისათვის. მეთერთმეტე საუკუნეში მეტის-მეტად გული დასწვა და დაუთუთქა ერისთვიანთ ბაგრატიონთ გვარმა, ერეკლემ მიწასთან გაასწორა თითქმის და აბა რა ჭკუაში მოსასვლელი იყო, არ ესარგებლათ შემთხვევით და არა ცდილაყენენ დაებრუნებინათ დაკარგული გავლენა და ღიდება. საქართველოს ტახტის მემკვიდრე, გენერალ-ლეიტენანტი ბატონიშვილი დავით, განდევნილი საქართველოდან თ. ციციშვილის მიერ, ოდეს დაბინავედა სამუდამოდ პეტერბურგსა და დარწმუნდა, რომ საქართველოს ტახტს ვეღარ დაებრუნებო, შეეცადა, მე ხომ ვეღარას მოვეწევი და ჩემს მტრებსაც ხერხს არ დავაყრიო. ამის გაჰო უმაღლესს მთავრობას წერილი მიართვა, თუ გინდათ საქართველო დაწყნარდეს, ესა და ეს მოუსხენარი გვამი იქიდან აქ, რუსეთს, გადმოასახლეთო. დაბეზლებულთა სიაში სხვათა შორის პოდპოლკოვნიკი შანშე და მაიორი მირმანოზ ერისთავნი იყვნენ მოხსენებულნი. ეს საყურადღებო სია

შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგმა თ. ადამ ჩარტორიისკიძე თ. ციციშვილს გამოუგზავნა, თვალ-ყური ადევნე სიაში მოხსენებულთაო. ამას შემდეგ თვით შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ შემოუთვალა თ. ციციშვილს, თქვენი აზრი შეგვატყობინე ბატონიშვილ დავითის მიერ წარმოდგენილ დაბეზღებულთა სიის შესახებო. მთავარ-მართველმა ბევრის შესახება სთქვა, რომ საშიშნი არიანო, ზოგიერთს არავითარის ვნებისა და ზარალის მოტანა არ შეუძლიანო და ერისთავნი კი ასე მოიხსენა: „ერისთვანი იმდენადვე ერთგულნი არიან, რამდენადც მე შემიძლიან თავი მოვიწონო ჩემის ერთგულებითა. ან კი რა მოსაფიქრებელია, სწერს უქვეშევრდომილესობით იმპერატორს ალექსანდრეს თ. ციციშვილი, რომ ერისთვანთ გულში ღალატმა დაიბუღოს, როდესაც თქვენის იმპერატორებითი წყალობით დაუბრუნდათ 4,000 კომლი გლეხი და მამული, რომელიც მეფეებმა ჩამოართვეს. წარმოსადგენადაც ძნელია, რომ ერისთვანი ასე უმადურნი აღმოჩნდნენ. ერისთვანი ერთად ერთი გვარია, რომელსაც ისევე ვენდობი, როგორც რუსებსა; მათი გადასახლება რუსეთში საენებელი იქნება საქართველოსთვის, რადგან მთელი ქართლი ამ გვარეულობას ნდობით უყურებს და რუსების ერთგული არისო“⁸⁾).

⁸⁾ იხ. АК. Т. II, გვ. 178. ერისთვანთ ყმა და მამული მეფე ერეკლემ ჩამოართვეა, რადგან სურდა დაეწო მლიერი ფეოდალობა და გაეძლიერებინა მიმქრალი და მისუსტებული უფლება მფლობელთა.

მთავარ-მართებელმა სასტიკი ბრძანება უბოძა ერისთვიანთ მემამოხნეთა დასამშვიდებლად: „მანხილით აჰკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩხნეთ და აჰკუწეთ მემამოხნენი; ნუ დაინდობთ, ნუცა შეიბრალებთ მაგ ავაზაკთა და ბარბაროსთა. სახლ-კარი გადაბუკეთ ცეცხლითა, ბრძოლის დროს განსდევნეთ ყოველივე აზრი შებრალებისა და შეწყალებისა“⁹⁾. მოხსენებულ თორნიკეს გარდა მთაში მოქმედებდა ელიზბარ ერისთავი, შანშე და მიხეილი. სულ ოთხი წელიწადი არ იყო გასული, რაც რუსები დაბინადრდნენ საქართველოში და დასახელებულ თავადიშვილებს უკვე ნაბოძები ჰქონდათ მაიორობისა და პოდპოლკოვნიკობის ხარისხი. დიდად მიჩნეულნი რუსების მიერ, დაჯილდოვებულნი ჩინებითა და ორდენებითა და აღჭურვილნი საშინელის ბრძანებით, ერისთვიანი ერთგულად შეუდგნენ მთის დამშვიდებას. მაგრამ პირველშივე ერისთვიანთ ძალიან გაუჭირდათ საქმე. რუსის მხედრობა ცოტა ჰყავდათ და საკუთარი ყმანი ქსნისა და არაგვის ხეობიდან ჯეროვანს მხნეობას არ იჩენდნენ მთიულებთან ბრძოლაში და ბევრი მათგანი უკან გარბოდა. ამისათვის ერისთვიანი მთიდან წამ-და-უწუმ სწერენ საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის, ჩვენი ყმანი სანდონი არ არიან და რუსის ჯარები მოგვაშველეთო, მაგრამ თითქმის ყო-

⁹⁾ იხ. Д.—на, ЗАКАВК. გვ. 359. ეს ბრძანება აქტებში ვერ ვიპოვეთ.

ველთვის თხოვნა აუსრულებელი ჩჩებოდა, რადგან თავისუფალი მხედრობა თ. ციციშვილმა წაასხა ერევანს.

შანშე ერისთავი გაჩერდა კაიშაურში, თან ახლდა 612 კაცი ქსნის ჯარისა, ელიზბარი კი დაბანაკდა კობში. ორთავე ძმებს ჰყავდათ საკუთარ ყმებს გარდა ერთი როტა რუსის ჯარისა მაიორ მელოას უფროსობით. ამ როტას ჰქონდა ერთი მძიმე ზარბაზანი, რომლის თრევა ღრე-კლდეებზე საშინლად აბრკოლებდა მხედართ-მთაერებს და, ვკონებთ, სარგებლობის მაგიერ, ზარალი უფრო ბევრი მოჰქონდა. შანშე და ელიზბარმა კაიშაურიდანა და კობიდან მოლაპარაკება დაუწყეს აჯანყებულ მთიულებს, ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ, ეგებ როგორმე მშვიდობით და სისხლის დაუღერელად გავათავოთ საქმეო. ელიზბარ ერისთავმა ორს თიბათევს მოხევეებს გაუგზავნა არაგვის აზნაურშვილნი ფარემუზ ჭილაშვილი და ბეჟან კობიაშვილი და დაავალა, შეიტყუეთ, თვითონ ჰბედავენ მთიულნი აჯანყებას, თუ ეინმე აბრიყვებს და აგულიანებსო; ან როგორ ჰბედავენ რუსეთის წინააღმდეგობას, როდესაც თვით საფრანგეთი და ხვანთქარი ქედს იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშე და ურჩობასა და წინააღმდეგობას ვერ ჰბედავენო. ამასთანავე თავადმა ელიზბარმა ისიც შეუთვალა მემბოხეთ, თუ მალე არ დაწყნარდებით, სულ დედა-ბუდიან ვაგჟლეტავთ და აგაოხრებთო. ამ ჟამად აჯანყებულებმა საჭიროდ აღარ დაინახეს

დაეფარათ მიზეზი ამბოჯებისა და პირდაპირ შემო-
უთვალეს თ. ერისთავს, რუსებმა მეტის-მეტად შეგვა-
წუხეს, უზომოდ გაგვბეგრეს და მათ შეწუხებას ვე-
ლარ ვითმენთო. ამისათვის გადაესწყვიტეთ, აღარც
ერთი რუსი აღარ გაეატაროთ საქართველოში. სა-
შველად მოვიწვიეთ თუმი, ფშავი და ხევსურნი და
გაგზანეთ მოციქულნი ოსეთსა და იმერეთში ბა-
ტონიშვილ იულონ და ფარნაოზთანაო¹⁰).

დიპლომატიური მოლაპარაკება ერისთვიანთ-
თანა ხელს არ უშლიდა მოხვევებს სამხედრო სამზა-
დისსაც შესდგომოდნენ. უპირველესი ყურადღება,
რასაკვირველია, მემამოხეთ საქართველოს სამხედრო
გზას მიაქციეს და მცირეს ხანს ეს დიდის შრომით
და ამაგით გაკეთებული გზა სულ მთლად გააფუჭეს.
ანანურიდან დაყოლებული კაიშაურამდე, რაც ხი-
დები იყო, დააქციეს, თვით გზა გაავსეს უშველებელ
ხეებით და ფიჩხით ჩახერგეს, ვიწრო ალაგები ქვითა
და კლდის ნატეხებით ამოყარეს, ასე რომ ამ გზით
რუსის მხედრობას სრულებით აღარ შეეძლო მისვლა-
მოსვლა. მალე მემამოხეთ მოეშველნენ თუშ-ფშავ-
ხევსურნი და დღე-დღეზე ელოდნენ აგრედვე ოსებს
და იმერეთიდან მოწვეულ ბატონიშვილებს, რომელ-
თაც წინამძღოლობა და მხედართ-მთაფრობა უნდა
ეტყვირთნათ. ვიდრე ბატონიშვილები გაჩნდებოდნენ
ბრძოლის ველზედ, აჯანყებულთ წინამძღოლობას

¹⁰) იხ. АКТЫ, II, гл. 306—307; Закавказ. Д—на, гл. 359.

უწევდნენ ლევან ნაზლაიძე და სამუკა. როგორცა სჩანს თ. ერისთავის რაპორტიდან, მემამოხეთ წმინდა გიორგის ხატზე დაიფიცეს, სულ ერთიანად გაეწყდეთ, ოღონდ კი რუსეთის ბატონობას ბოლო მოეღოსო. ერთის სიტყვით, მთა სავსებით შეირყა, აღელდა და საშინელის ომისთვის ემზადებოდა. არ უღალატა რუსებს მხოლოდ ყაზბეგის ბატონმა მაიორმა გაბრიელ ყაზბეგმა. ძევატონეს ერთკულობდა სამასი ხელქვეითი და მხოლოდ ეს მცირე რაზმი უწევდა მომხრეობას რუსებს აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მთაში.

მემამოხეთ შეჰკრეს, როგორც კავკაიის გზა, აგრედვე ტფილისისა და არაღის უშვებდნენ მთისაკენ არც კავკაიიდან და არც ტფილისიდან. რუსის მხედრობის უფროსებს თავად ერისთვიანთ საშინლად გაუძნელდათ ამის გამო ამბების მიწოდება ტფილისსა საქართველოს გამგებელთან. რაპორტები და მოხსენებანი იგზავნებოდა რუსის ყაზახთა და სომხების ხელით; მომეტებულ ნაწილად ეს კურიერები ღამ-ღამობით მოგზაურობდნენ, რომ მემამოხეთ ხელში არ ჩაეარდნოდათ უფროსებისაგან მიცემული ქალაქდები, მაგრამ მემამოხეთა ყარაულები იჭერდნენ იმათა და ჰხოცავდნენ. სულ მცირე ხნის განმავლობაში მოხვედებმა გაბაწრეს რამდენიმე ყაზახი და ორი სომეხი რაპორტებით და უწყალოდ სიცოცხლეს გამოასალმეს.

პირველი შებრძოლება მემამოხეთა და რუსთა შორის მოჰხდა კაიშაურთან. აქ განწესებული იყო

ყაზახთა პოსტი საქართველოს სამხედრო გზის ყურის საგდებლად. ამ პოსტზე სულ ჩვიდმეტი ყაზახი იყო დაბანაკებული. მოხვედნი დაეცნენ პოსტსა და სულ ერთიანად დაანგრიეს და მილენწ-მოლენწეს იქაურობა. ჩვიდმეტ კაცში გადარჩა მხოლოდ ცოცხალი ორი ყაზახი, ელასი ბორისოვი და საბა ნეხლებაევი. საცოდავ ბორისოვს მხოლოდ პერანგი და შერჩენოდა ტანზე და ნეხლებაევისთვის ეს მცირე სამოსელიც შემოეფხრიწათ. პერანგის ამარად დარჩენილი ბორისოვი და დედის ამარა ნეხლებაევი, გულ-გახეთქილნი, დაკაწრულ-დასისხლიანებულნი ღაღა-ღუღა გზებზედ სიარულით, შუალამისას მოცვინდნენ ღუშეთს და უამბეს კაპიტან-ისპრავნიკს კაიშაურის პოსტის აკლების ამბავი. რაც კაიშაურის პოსტში მემამოხნეთ სურსათი და ტყვია-წამალი იპოვნეს, ერთიერთმანეთში გაიყვეს¹¹).

საქართველოს გამკებელი, გენერალ-ლეიტენანტი თ. ვალკონსკი, ეტყობა, კარგა ხანს ვერ მიხვდა და ვერ შეიგნო მთაში მომხდარი არეულობის მნიშვნელობა. ალბად თ. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, რომ მთელი თემი კი არ ეურჩება რუსეთის მართვა-გამგეობას, არამედ რამდენიმე თავზე ხელაღებული ყაჩაღი და ავაზაკი, რომელთაც მხოლოდ მგზაურებას ძარცვა-გლეჯა ათამამებს, და სხვა არაფერიაო. მით უმეტესად საფიქრებელია ესა, რომ მაშინდელ შფოთიან

¹¹) იხ. АКТЫ, II, გვ. 308—309.

და მოუსვენარ ღროს ყაჩაღობა და თულობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო და თვით კაიშაურის პოსტში დაბანაკებულ ყაზახების ამოქოვება აგრე რიგად არ იყო გასაკვირველი. თუ არ ესეთი მოსაზრება, ძნელია მიხედვს კაცი, რა იყო მიზეზი თ. ვალკონსკის ყოყმანისა და ზოზინისა. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელს სული და გული აქ დაუტოვა, ფთხილად იყავი, მტერს ყური უგდეო და თ. ვალკონსკი ენერგიულად მოქმედების მაგიერ, შევიწროებულ ერისთვის არავითარ ნამდვილ შემწეობას არ უჩინდა¹²⁾. ბოლოს თ. ვალკონსკიმ გაჰგზავნა სურგუნოვი¹³⁾ და დააეალა, გასწმინდე და გაასუფთავე მემბოხეთა მიერ გაფუჭებული საქართველოს სამხედრო გზაო. სურგუნოვს თან გაატანა ერთი როტა რუსის ჯარისა და 300 კაცი დუშელეები. მაგრამ მემბოხეთ გზა შეუკრეს და საშუალება არ მისცეს გაგზავნილებს ასულიყენენ

¹²⁾ თ. ციციშვილმა სამხედრო კაცი განგებ მოიწვია საქართველოს გამგებელად, რომ როცა თვითონ საქართველოში არ იქნებოდა, გამგებელს სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეების გამგეობაც შესძლებოდა. იხ. Закавк. გვ. 860

¹³⁾ ვალკონსკის მიერ გაგზავნილი მიკირტუმ სურგუნოვი იყო ტფილისის ნაცვალი, ანუ პოლიცემისტერი. ამ სურგუნოვმა, როგორც კმოწმობს დუბროვინი, ხელი ფაფაზში გაჰყო და ამგვარად წაართვა დედოფალ მარიამს ხანჯალი, რომლითაც, ვითომ, დედოფალმა გაჰგმირა გენერალი ლაზარევი. თ. ციციშვილს სძაგდა სურგუნოვი და სამართალშიაც მისცა, რადგან დაპბრალდა სოლოძისა და გომორის ცოდვა. ნაცვლობა სურგუნოვს მეფე გიორგი XIII-მ უბოძა. იხ. Закавк. Д—на, გვ. 87, 498; Акты, II, გვ. 43.

ანანურამდე. ამ სახით, რუსეთისა და საქართველოს შემავრთებელი სამხედრო გზა დარჩა გაოხრებულ-გაფუჭებული და კავკაიდან მაშველი ჯარი ფეხსაც ვერ გადმოსდგამდა საქართველოში.

ერისთვიანი დიდს გაჭირვებაში ჩაცვივდნენ. ამ ბოხება თანდათან ვრცელდებოდა და გაძლიერებულ მტრის შესაკავებლად კი საშუალება მცირე ჰქონდად. ეტყობა, რაპორტს რაპორტზე უგზავნიდნენ თ. ვალკონსკის, ჯარი, სურსათი და ტყვია-წამალი მოგვაშველეო, ტფილისიდან კი სანუგეშო ამბავი არა მოდიოდა-რა. ქვემოდ სხოლიოში მოყვანილი საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი თ. ერისთვისა ცხადადა ჰმოწმობს, რა დიდს შევიწროებასა და შეწუხებში ჩაეარდნენ რუსის მხედრობა და მისი უფროსნი ხევში. ეს საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი იმდენად საყურადღებოდ და საინტერესოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან თითო-ოროლა ალაფი მაინც არ მოვიყვანოთ აქა. ამ რაპორტიდან აღვიღად დაინახავს მკითხველი, რამდენად იცოდნენ რუსული ახლად გამოჩეკილმა პოდპოლკოვნიკებმა, თუმცა, ღეთის წინაშე, ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ სწორედ საკვირველია, ან კი აგრე როგორ შეისწავლეს უცხო ენა ერისთვიანთ სამის წლის განმავლობაში¹⁴).

¹⁴) Пять расъ репортавалъ къ вашему сятѣлству, два репортъ мтиулскн народ которій бунтууть ани поймали, а три репортн ирашли чрезъ ксани, а отъ вашего сятѣлства

ამბობება-აჯანყებისა და შფოთის მოედანი თან-
ლა-თან ფართოვდებოდა. თიბათის დამდეგს ბრძო-
ლის ველზე გამოვიდნენ მთელის ოთხის ხეობის მკვი-
დრნი: ჩარტალისა, გუდამაყრისა, ხანდოსი და მთიულე-
თისა. შეთოფ-იარაღებულნი შეამბოხენი არ ჰმალა-
დნენ, რისათვის აისხეს იარაღი. საცა კი შემთხვევა
ეძლეოდათ, პირდაპირ გაიძახოდნენ, აღარ გვინდა
რუსების ბატონობა, მაგათ იმედი არ გაგვიმართლეს,
შეება-ლხენის მაგიერ რუსებმა უღმერთო ცემა-ტყე-
პით, უზომო ხარჯითა და ბევრით სული ამოგვარ-
თესო. ანანურის კამენდანტს მაიორ პოკატაევს შეამ-

никакой резалудя неимею, и ожидаю каждый день; Мтиულский
народ собиравший, пришли в коби около тысячь человекъ,
изъ Трусо парод осетинци седишились около сто человекъ, и
также хателсь чтобы хевски парод къ себе собирать ох-
нако никто не согласились хто суть подьвласть Мапора Ка-
зибегова, а какъ видали ани что хевски народъ не соедини-
лись назадъ ушли но изъ коби брали казони правящи и же-
леза и свнца, и пополамъ раздрилились мтиулски народъ, и
трусоский народъ, осмеюсь долажить вашему сятелству это
дѣло не пустоя, имѣють учителя, въ имеретий послались че-
ловекъ къ царевичамъ, и убили нѣсколко казаки и два Арме-
нини, и первой рас према посласть я курпелы ани поимали,
и взяли образъ светаго георгия и присягъ приняли чтобы не
будемъ російски подданъ говарить.

Изъ лавдикавки писмо палучил мапор казибеговъ отъ
генераль маюра несветова что он воисками прибили лавди-
кавкъ, и спрашунтъ объ дороги, за дарнела не одной мость
нетъ; ваши сятѣлство, ешчо прибавте две рота, не расердите
на меня что ешчо воиска просилъ теперь Арагвски люди для
меня негацица... какъ будить отъ вашего сятѣлства ордеръ,
я такъ буду зделать. об. Акты, II, стр. 308.

ბოხეთ მოციქული გაუგზავნეს და შეუთვალეს, მცხოვრებლებს გამოუტყვადე, რაც შეიძლება მალე გაიხიზნენ, ჩვენ არც მაგათ და არც მათს ქონებას ხელს არ ეახლებთ, მარტო რუსობასთანა გვაქვს საქმე და მაგათ ევბრძეითო. მთაში მომწყვდეულ თ. ელიზბარ ერისთავს ესევე შეუთვალეს აჯანყებულთა მოციქულის პირითა: შენ საცა გინდა, იქით გაგიშვებთ უვნებლად, მხოლოდ თუ რუსის ჯარი გეყოლება თანა, სულ ერთიანად ამოგწყვეტათო.¹⁵⁾

მეამბოხენი გარს შემოერტყნენ დუშეთსა, ანანურსა, კობსა, ლარსსა, კაიშაურსა, სტეფან-წმინდას და ლომისასა. მათი რიცხვი ოთხი ათას კაცზე ნაკლები არ იქნებოდა ამ დროსა, თუმცა ჯერ-ჯერობით თუშ-ფშავ-ხევსურთა მონაწილეობა არ მიეღოთ ბრძოლაში. შეშინებული საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი მისაშველებელ რუსის ჯარებსა ჰგზავნიდა, რამდენიც კი შეძლო, ყველა საშიშო და საფრთხე ალაგას. რადგან ქსნის ხეობიდან ხევს მიმავალი გზა გააფუჭეს მთიულთა და საფიქრებელიც იყო, რომ თავაურელები და თრუსოს თემის ოსები საერისთაოს ოსებს მოიწივედნენ საბრძოლველად, ამიტომ თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ერისთვიანთ, ქსანს გაუფრთხილდით, რომ აღეღებობს ცეცხლის აღი თვით ქართლს არ მოედოსო. გამგებელმა გენერალ-მაიორი ტალიზინი გაისტუმრა მთისაკენ ერთი ბატალიონი

¹⁵⁾ *ibidem.* II, გვ. 308—309.

ჯარით და თვითონაც დააპირა წასვლა ანანურსა. არც ვალკონსკი და არც მაზრა-მაზრად გაბნეული რუსის მხედრობა არ მოელოდა, თუ ასე გამწვავდებოდა საქმე. ამის გამო ჯარი სრულიად მოუჭადაღებელი იყო ბრძოლისათვის, ტყვია-წამალი საკმარისი არა ჰქონდა და სურსათი ხომ პირველ ხანშივე შემოაკლდათ. ლარსის ციხეში დაბანაკებულნი ჯარის-კაცნი შიმშილით იხოცებოდნენ. ლარსის კომანდის უფროსი შიგოლგეი ვედრებითა სთხოვს და ემუდარება რუსების ერთგულს გაბრიელ ყაზბეგს, მცირედი რამ საქმელი მოგვაწოდეთ, თორემ იძულებულნი ვიქნებით, შიმშილით ილაჯ-გაწყვეტილთ, ციხეს თავი დავანებოთ და წავიდეთ იქით, საითაც ამ გაჭირებაში მოსახერხებელი იქნებაო.

თ. ვალკონსკი იმედს მაინც არა ჰკარგავდა, ეგებ როგორმე აჯანყებული მთიულეთი ტკბილის მოქცევით დავამშვიდოგო. ამისათვის გაჰგზავნა მთაში თ. რევაზ ერისთავი, გიორგი ამილახვარი, თეიმურაზ მუხრან-ბატონი და კათისხევის მონასტრის არხიმანდრიტი დოსითეოსი. მოციქულებმა თან წაიღეს კათალიკოსის წერილი. უფროსი მღვდელ-მთავარი საქართველოს ეკლესიისა ემუდარებოდა მემამბოხეთ, თავს ნუ იღუპავთ, დაწყნარდით და დაჰმორჩილდით რუსეთსაო. თვისის მხრით თ. ვალკონსკი ჰპირდებოდა, თქვენს საჩივარს დაწერილებით გამოვიძიებ, ყოველს თქვენს სიმართლეს შევიტყობ და, თუ მართლა გზის გასაწმენდად გადადებული სასყი-

დელი არ მიგიღიათ, დაგაკმაყოფილებთო. მოციქულებმა ბევრი ვერა გააწყესრა მთაში, მხოლოდ ეს კი მოახერხეს, რომ თან ჩამოიყვანეს ტფილისს სამი ამორჩეული მთიული. ამათაც ვალკონსკიმ პირადად გამოუცხადა, ოღონდ ნუ ჰშფოთაეთ, დაწყნარდით და დღეიდან აღარაფითარ შეწუხებას აღარ მოგაყენებთ, არ გამოვიყვანთ აგრეთვე თქვენგანს სალდათადაო (რეკრუტი). მთიულები დაჰპირდნენ საქართველოს გამგებელს, ვეცდებით შევასრულოთ თქვენი თხოვნა და დავამშვიდოთ აღელვებული მოძმენიო. მიუხედავად ასეთის დაპირებისა, ვალკონსკიმ მაინც საჭიროდ დაინახა კიდევ ერთი გენერალი, სახელდობრ სარდალი ორბელიანი, გაეგზავნა ბრძოლის ველზედ¹⁶).

თიბათვის წახვერამდე რუსებსა და მემბოხეთა შორის მხოლოდ მცირე შებრაძლება და კინკლაობა მოხდა რამდენჯერმე. ხშირად საათობით ერთიერთმანეთს პირისპირ უცქეროდნენ, მაგრამ თოფის სროლას ვერა ჰბედავდნენ. მომეტებულ ნაწილად მტრები ერთმანეთსა ჰხვერავენ და თვალყურს ადევნებდნენ. ასეთი იყო მავალითებრ შებრძოლება აღოს მინდორზე, ჯვარის მთის ახლოს, ათს თიბათვესა. აქ იყო გამაჯრებული თ. თორნიკე ერისთავი, თან ახლდა ერთი როტა რუსის ჯარისა და ქსნის ხეობის ქართველობა. მემბოხენი უცბად თავს დაესხნენ ერისთავს

¹⁶) *idid.* II, გვ. 315—316.

და უცბადვე შესწყვიტეს ბრძოლა. სიკედილით არა-
ვინ დაჰკლებია ერისთავს, დაეჭრა მხოლოდ ორი
ქართველი. რუსის ჯარის-კაცებმა რამდენიმე სიმაგრე
წაართვეს მემამოხეთ, მაგრამ, რადკან თავი არა
ჰქონდათ ეს სიმაგრეები სამუდამოდ დაეჭირათ, მალე
მიატოვეს და სოფელ კაიშაურისაკენ გაეშურნენ.
მემამოხეთ რუსებისაგან დატოვებული სიმაგრენი ხელ-
მეორედ დაიჭირეს და გაამაგრეს. თორმეტ თიბათვეს
სამთავე ძმანი თორნიკე, შანშე და ელიზბარი ლო-
მისის მთასთან შეიყარნენ. დილა-ადრიან აჯანყებულ-
ნი დაესხნენ თავსა და თითქმის ექვსი საათი გასტანა
თოფის სროლამა. ზარალი მებრძოლთა შესამჩნევი
იყო. რუსებს მოუკლეს სამი სალდათი და შეიდიც
დასჭრეს; დაიჭრა აგრედვე ორი აზნაურშეილი და
ერთი გლეხი. მემამოხეთა ზარალი გაცილებით დიდი
იყო. სულ დაეჭრათ და დაეხოცათ 40 კაცი. ამ ბრძო-
ლაშივე მოიკლა აჯანყების ერთი მეთაურთაგანი,
მხნე და მამაცი ბურღული. ბურღული, არამც თუ
მარტო ხევს აქეზებდა რუსების წინააღმდეგ და მეთა-
ურობდა აჯანყებულთ, არამედ ხშირად დაიარებოდა
თაგაურში და იქაც ოსობას ასისიანებდა და აგუ-
ლიანებდა საომრად.

ადოს მინდორზე ბრძოლის შემდეგ მაიორი
მეღლა და ერისთვიანი ქსნის ხეობისაკენ გაბრუნ-
დნენ. უსურსათობამ საშინლად შეაწუხა გამობრუნე-
ბული მხედრობა. გზა-გზა მემამოხენი მოსვენებას არ
აძლევდნენ და 14 თიბათვეს ხელ-ახლა მოუხდათ

ბრძოლა ლომისასთან. ბრძოლამ ოთხ საათზე მეტს გასტანა, მხნედ მიჰქონდათ იერიში მემამოხეთ, მაგრამ რუსობა და ქართლელები მაინც ვერ განაზნის ლომისიდან. ამ ბრძოლაში რუსებს მოუკლეს ერთი უნტერ-აფიცერი, ორი სალდათი და ექვსი დასჭრეს¹⁷⁾.

მოსვენებას მემამოხენი არც გენერალ ტალიზინის რაზმს აძლევდნენ. საითაც კი გაიწედა გენერალი, მთიულნი წინ გადაელობებოდნენ და უბრძოლველად ერთის ნაბიჯის გადადგმას ვერ ახერხებდა ტალიზინის მხედრობა. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ტალიზინს, ლმობიერებას ნუ გამოეკიდები და იარაღით დაიმორჩილე თავგასულნი მთიულნი. ამისათვის ტალიზინი უბრალო მოლაპარაკებაში დროს არა ჰკარგავდა და პირდაპირ საქმეს შეუდგა. შეიტყო თუ არა, რომ აჯანყებულთ სოფელ ციხის-ძირთან ყარაულები დაუყენებიათ, მაშინვე იქითკენ გაემართა თვისის მხედრობით. განზრახვა ჰქონდა, ბანაკი ამ სოფელში დაეცა და აქედან ემოქმედნა მემამოხეთა წინააღმდეგ. მართალია, ჯარი მაინც-და-მაინც ბლომად არც ამ გენერალსა ჰყავდა, სულ 90 გრენადერი, 50 მუშეკეტერი, 46 ყაზანი თავიანთ კომანდირ ტარასოვით და 60 ქართლელი, მაგრამ დიდს უპირატესობას ამ მცირე რაზმს აძლევდა ორი ზარბაზანი. აჯანყებულთ, რა თქმა უნდა, ზარბაზნები არა ჰქონდათ და ამის გამო საშინელი ზარალი ეძლეოდათ,

¹⁷⁾ იხ. АК. II, გვ. 315, 317.

თუ კი როგორმე მემამოხენი ზარბაზნების მოქმედების წრეში მოჰყვებოდნენ ხალხე. რასაც ერთი გლახა ზარბაზანი ნაენეეს აძლევდა მემამოხეთ, იმდენს მთელი ბატალიონი ვერ აკლებდა.

თიბათეის 11 ტალიზინი მიუაზლოვდა ციხისძირს ნაშუადღევის 2 საათსა. ბრძოლა მაშინვე გამართა და არ შეწყვეტილა თოფების სროლა საღამოს ცხრა საათამდე. ერთს სიმაგრეს რომ დაჰკარგაენენ მემამოხენი, მეორეში გადადიოდნენ და იქიდან იწყებდნენ გაჯიუტებულ თოფის სროლას. უხერხულად და აჩქარებით გაკეთებულ სიმაგრეებს ტალიზინის ზარბაზნები ჩიტის ბუღესავით არღევდა. ეს გარემოება დიდად უწყობდა ხელს ტალიზინის ჯარსა და აადვილებდა მთიულთა დამარცხებას. საღამოს, კარგმა ხშირმა ბინდმა რომ დაჰკრა, მთიულებმა დაიხიეს გოდარეთისკენ, მთის ძირას. ტალიზინმა აქაც შეუტია მემამოხეთ და უკუ აქცია. ციხისძირთან მებრძოლ მთიულთა რიცხვი ათასამდე იყო. თერთმეტ თიბათეის ბრძოლაში დიდად დაზარალდნენ მემამოხენი, რაც საიმედო სიმაგრენი და სანგლები ჰქონდათ, სულ ერთიანად დაუქციეს რუსებმა და ძალა-უნებურად მემამოხეთ დღეის შემდეგ პირდაპირ უნდა ებრძოლათ რუსებთან, ვიდრე ქედს არ მოიხრიდნენ. თორმეტმა თიბათეემ მშვიდობით ჩაიარა, მხოლოდ მეორე დღეს გენერალი ხელ-აზლა შეებრძოლა მთიულთ და დამარცხებული მთიულნი გაემართნენ ქარტალის ხეობისკენ, მაგრამ მიატანეს თუ

არა ხეობის პირსა, წინ გადაეღობა ახალის ჯარით
შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩი, რომელიც ტალიზინთან
მოდითა შესაერთებლად. ორ ცეცხლ შუა ჩაეარდნას
რომ იტყვიან, სწორედ ის დაემართათ მთიულთ.
უკან ტალიზინი იყო დაბანაკებული, წინ კიდევ კიტ-
კევიჩი გადაეღობა ახალ დასვენებულ ჯარითა. გზას
როგორც იქნებოდა გაიკვლევდნენ მემბოხენი, ხეობა
მეტის-მეტა ეიწრო რომ არ ყოფილიყო. სწორედ
უგუნურებას ეგვანებოდა წინ წასელა, რადგან საკმა-
რისი იყო რამდენიმე მემომარი გადაჰლობებოდათ
შუაში და სულერთიანად ამოჟლეტადნენ ლტოლ-
ვილთა. რაკი ასეთს ცეცხლში ჩაცვიდნენ მთიულ-
ნი, ისევ უკან დაბრუნება არჩიეს და ხელმეო-
რედ შეუტიეს ტალიზინის ჯარსა. ბრძოლამ ორ
საათს გასტანა და ბოლოს მთიულნი ძლეულ იქმნენ.
რაკი მემბოხეთ ველარ შესძლეს წინააღმდეგობა
ორივე მხრივე მომდგარ მტრისა, უგზო-უკელოდ და
უწეს-რიგოდ დაიფანტნენ. გენერალმა ტალიზინმა
ლტოლვილთ გამოუყენა თ. პეტრე ორბელიანი, რომ-
მელმაც შეასრულა, რაც კიტკევიჩმა და ტალიზინმა
დააკლო მემბოხეთ. თ. ორბელიანმა არც ერთი სი-
მაგრე აღარ დასტოვა დაუქცეველი და სრულიად
გაჰფანტა მკამბოხეთა რაზმები. ამით დასრულდა 13
და 14 თიბათვეს შებრძოლება.

გენერალ ტალიზინის მოხსენებაში (რელიაცია)
არ არის ცნობანი იმისი, რამდენი კაცი მოჰკლეს,
ან დასჭრეს მემბოხეთა შორის. სამი დღე განუწყვე-

ტელი ბრძოლა და თავს დასხმა არ შეწყვეტილა და რადგან მთიულნი, ტალიზინის სიტყვით, დიდად დაჰმარცხდნენ, უეჭველია, სიკვდილითაც ბევრი ვაჟ-კაცი გამოეთხოვებოდა წუთის სოფელსა. თვით რუსებს მაგდენი ზარალი არა მოსვლიათ-რა, სულ მოუკვდათ 4 ჯარის-კაცი და დაიჭრა 17. დაჭრილთა შორის ერთი ყაზახთა უფროსი ტარასოვი და პოდპორუჩიკი მარკოვი. ამ სამი დღის ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს წარჩინებულმა თავადიშვილებმა: გენერალ-მაიორმა თ. ორბელიანმა, ზურაბ ორბელიანმა და თ. იოსებ მელიქიშვილმა. გენერალი ტალიზინი ქება-დიდებით იხსენიებს თ. თეიმურაზ მუხრანბატონს, ლუარსაბ სუმბათაშვილს, თ. იოსებ შემისოვს (?) და აზნაურს ყაფარ ხანდამოვს. ესენიო, ამბობს ტალიზინი, მსროლელთა რაზმით გულადად შეუტყვედნენ მთაზე გამაგრებულ მემბოხეთ და მუსრს აეღებდნენ ხოლმეო. აზნაურშიელნი შაბურ შაბურიშიელი, ჯორაშიელი, ფარამან ათანასი ბერძნიშიელი და დანარჩენი ქართველობა ისე იქცეოდნენ ომის დროს, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდაო. მაშასადამე, მხნედ და მამაცურად, თორემ ტალიზინი ასეთს ლექსს არ იხმარებდა. მაგრამ ყველაზედ მეტი მხნეობა, ვაჟ-კაცობა და გმირობა ამ ბრძოლაში გამოუჩინია ქართველთა შორის თ. პეტრე ორბელიანს. ტალიზინის მოწმობით, თ. პეტრე მეხიეთ ეცემოდა მემბოხეთ და მუსრს აეღებდა, სანგლები და სიმაგრენი მრავალი წართვა და დაუნგრია. სახელი მოიხვეჭეს ქართველებ-

თან ერთად აგრედვე ბევრმა რუსის აფიცრებმაც. თხუთმეტ თიბათვეს არის დაწერილი ეს მოხსენება ანანურსა, მაშასადამე, ბრძოლის გათავეების მეორე დღესვე. იმედი მაქვსო, სწერს დასასრულ გენერალი ტალიზინი თ. ვალკონსკის, დაუჯილდოებელს არც ერთს არ დასტოვებთ, რათა შემდეგისთვის უფრო მხნედ და ერთგულად აასრულონ მეომართა თავიანთი მოვალეობა¹⁸).

ქართლის და რუსეთის მხედრობის ბრძოლა მთიულტებთან 10—15 თიბათვეს ჩვენ ისე ავწერეთ, როგორც ნამბობია აქტებში გენერალი ტალიზინის და ერისთვიანთ რაპორტებში. ამათ რომ დაუჯეროს ადამიანმა, ისე ეგონება, რუსებმა და ქართველებმა მთიულ მევამოხეთ სულ ზურგზე ბოლი აადინესო. მართალია, მთიულნი კარგად ვერ იყენენ შეიარაღებულნი, ზოგს თვით ღუბროვინის სიტყვით, თოფიც არა ჰქონდათ, და ამისათვის ადვილი საფიქრებელია, რომ მევამოხენი კეტებით ბევრს ვერას გახდებოდნენ ხმლითა და თოფით შეიარაღებულ ჯარისკაცებთან, მაგრამ ნამდვილად კი საქმე ისე არ იყო, როგორც ერისთვიანი და გენერალი ტალიზინი მოახსენებდნენ თ. ციციშვილს და ვალკონსკისა. ეს იქიდანა სჩანს, რომ მაიორ მელლამ, რაკი ვერ შესძლო ბრძოლა და ვერ გაუმკლავდა მევამოხეთ, ზარბაზნებს თავი ანება და ქსნისაკენ გამოიქცა. »თქვენი სამა-

¹⁸) *ibid.* II, გვ. 316.

რცხენო უკან დახევაო, სწერდა მთავარ-მართველი მაიორ მელლას, არ დარჩება ისე, რომ ჯეროვანად არ დაისაჯოსო“¹⁹⁾. სიმართლეს მოკლებული უნდა იყოს ტალიზნის მოხსენებაც. თუ ტალიზინმა აგრე შეაწუხა მემბოხენი და ცხერებივით გაჰფანტ-გამოჰფანტა, მაშ რაღად დაიხედა უკან თ. ვალკონსკისთან ერთად, რომელიც მხოლოდ ანანურამდე ავიდა ერთი ბატალიონი ჯარით და შემდეგ ტფილისს დაბრუნდა? ოთხი-ხუთის დღის ბრძოლამ მთიულებთან დაარწმუნა მთავრობა, რომ ხუმრობა შეუძლებელია და დიდ სამზადისსაც შეუდგა ამბოხების ჩასაქრობად, რაიცა ქვემოდ იქნება მოთხრობილი. აქ მხოლოდ საჭიროდ მიგვაჩნია ესთქვათ, რომ საზოგადოდ ოფიციალურ ქაღალდების ნაამბობი ხშირად სიმართლეს არის მოკლებული და დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რომ ჭეშმარიტებას მიაგნო, განსაკუთრებით თვისთა გამარჯვებათა გაზვიადება უყვართ სამხედრო წოდების კაცთა. მცირე რამეს ისეთის კილოთი მოახსენებენ უმაღლეს მთავრობას, კაცს ეგონება, მტერი სულ აუკლიათ და ჯარის მიმატებას რილასთვის თხოულობდნენ, ველარ მიხვედრილხარ. დუბროვინის თხზულება „ამიერ-კავკასია“ მართლა საუცხოოდ არის დაწერილი. მამულის მოყვარე რუსს სული გაუნათლებდა და გული სიამოვნებით დაუტკება ამ წიგნის კითხვის დროს, ისე ნათლად არის აღწერილი მო-

¹⁹⁾ იხ. Закавк. Д—на, გვ. 367.

ქმედება და ქველობა რუსეთის მხედრობისა ჩვენს ქვეყანაში, მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ მრავალი ამბავი, აქ მოთხრობილი, ჭეშმარიტებას არის დაშორებული და ამისათვის სრულიად სანდო არ არის, თუ სხვა ცნობით არ იქმნა ჯეროვანად შემოწმებული. აი რა აზრი წარმოსთქვა ამ წიგნის შესახებ უცნობმა რეცენზენტმა: „ურჩევთ ყოველ განათლებულ კაცს წაიკითხოს საფუძვლიანად დაწერილი თხზულება ღუბროვინისა; წიგნი სავსეა უმაღლესის ინტერესითა და თვალ-წინ გეშლება საუცხოვო სურათი კავკასიაში რუსთა მოქმედებისა. მკიოხველს სასიამოვნოდ დარჩება ეს ბრწყინვალე სურათი რუსების მოღვაწეობისა და ძალა-უნებურად გაიტაცებს ოფიციალურ მოხსენებათა მოთხრობის კილო. მაგრამ თუ გაეიხსენებთ, რა მშვენიერი და კარგი იყო აგრედვე ოფიციალური მოხსენებანი თითქმის გუშინ გათავებულ ყირიმს ომის შესახებ, მაშინ აგრე აღვილად ველარ ვენდობით „ЗАКЛЮЧЕНІЕ“-ს ავტორის მოთხრობას. რა თქმა უნდა, ავტორი კარგად მოქცეულა, რომ თავის თხზულებაში ბევრი მასალა შეუგროვერია რუსების მოქმედებისა იმიერ-კავკასიაში, მაგრამ უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ საგანი განუხილავს მხოლოდ ცალ-კვრძობით და კრიტიკის ქარცეცხლში არ გაუტარებია შეკრებილი მასალა“²⁰).

ასე მოიხსენია ღუბროვინი თავისმა თანამემამულე-

²⁰) იხ. Отечественныя Записки. 1867 г. Май.—Современ. хроника, стр. 12.

ლემ და ჩვენ ხომ უფრო ნაკლები საბუთი გვაქვს მეტის ნდობით მოვეპყრათ მის მიერ მოთხრობილ ამბებსა.

VII

რუსის მხედრობის გამარჯვებამ ვერ შეაჩერა და ვერ ჩააქრო აღელვება მთიულეთში. ადამიანს ეგონებოდა, რომ გენერალ ტალიზინის ძლევა-მოსილებას მთაში არავითარი ნაყოფი არ მოაქვსო. მართლაც, რაც ხანი და დრო მიდიოდა, მთაერობის გაჭირვება უფრო ძლიერდებოდა, ცა ილუშებოდა და გამოდარების ნიშნები კი არა ჩნდებოდა. სწორედ ამ დროს საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის შეატყობინეს მაზრის უფროსებმა, წალკიდან ლეკების ბრბო ტფილისისაკენ წამოვიდაო. ერთი როტა თავისუფალის ჯარისა ამ აწეწილსა და დახლართულ დროს სწორედ ღეთის წყალობა იყო ვალკონსკისათვის, ან ერისთვიანთ გაუგზავნიდა, ან თვითონ ტალიზინს მიაშველებდა; წალკიდან მოსულ ამბის გამო კი ვალკონსკი იძულებული შეიქმნა, უფრო მეტად შეემცირებინა ისედაც მცირე რიცხვი თვისის მხედრობისა და ლეკების მდევრად და მათის გზა-კვალის საზევრად რამდენიმე მხედარი ბორჩალოსაკენ გაეგზავნა. გამგებელმა უბრძანა მაიორ ცეკუშას, გზა შეუკარ შემოსეულ ლეკობას და არამც და არამც ქართლისაკენ არ გამოგეპარონ: იქ უმაგათოდაც მღელვარება და ღრტვინვა სუფევსო.

მაგრამ ისე ლეკები არ იყვნენ საშიშნი რუსეთის მთავრობისათვის, როგორც საქართველოდან გარდახვეწილი და ამერეთს შეზღუდული ბატონიშვილები იულონ და ფარნაოზი. ახალმა მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ ბატონიშვილები აგრე ადვილად არ დაემორჩილებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა, ეცდებოდნენ გამოეყენათ რუსების გაჭირებული მდგომარეობა და, ვინ იცის, ეგებ კიდევ აესრულებინათ თვისი საწადელი, აღედგინათ საქართველოს დამხობილი ტახტი. ესაა მიზეზი, რომ თ. ვალკონსკი ხშირად დროსა და გარემოების შეუფერებელ ბრძანებას აძლევდა თავისს ხელქვეითებს და იმას კი აღარ დაეძებდა, შეიძლება აასრულონ მისი ბრძანება, თუ არა. თექვსმეტ თიბათევს პოდპოლკოენიკმა თ. ელიზბარ ერისთავმა მოსწერა ვალკონსკის, დანამდილებით შეეიტყე, რომ ბატონიშვილები იულონ და ფარნაოზ აპირობენ იმკრეთიდან გადმოსვლას სათარხნოსა და ოსეთსა, განუწყვეტელი მიწერ-მოწერა აქვთ თარხნიშვილებთან და უნდათ როგორმე ააღლეონ რუსთა წინააღმდეგ, როგორც ზემო ქართლი, აგრედვე ოსეთიო. მეტი ჯანი არ იყო, ისეც ბრძანება უნდა გაეგზავნა თ. ვალკონსკის და ასეც მოიქცა. პასუხად ვალკონსკიმ მისწერა ელიზბარ ერისთავსა, თავს ნუ დაჰზოგავ, მზნეობა გამოიჩინე, ეცადე, ეგებ როკორმე შეიპყრა ბატონიშვილები და ეს უბედურება მაინც მომამოროთათვიდანაო. ჯარი, რაც მოახერხო, შეაგროვე და და-

ბანაკდი ორთავე ლიანხის ხეობაზედ, რადგან საფიქრებელია, რომ ბატონიშვილები ოსეთს უფრო მოეტანებინან, ვიდრე ზემო-ქართლსა. ურიგო არ იქნება აგრედვე, ოსებს ამანათები გამოართვა, ლალატს ველარ გაჰბედავენ და ამით გაგიადვილდება მემბოზზე ბატონიშვილების შეპყრობაო. დანმარების აღმოსაჩენად თ. ერისთავს ვალკონსკიმ გააყოლა თ. გიორგი ამილახვარი¹⁾).

წალკაზე ლეკების ბრბოს გამოჩენამ და იმერეთს გახიზნულ ბატონიშვილების განზრახვამ ადევლებათ ში მონაწილეობის მიღებისამ საშინლად შეაწუხა და შეაფიქრიანა თ. ვალკონსკი. საქართველოს გამგებელმა დაჰკარგა ღირსება სამხედრო კაცისა, რომელიც იჩენს თავს ღიდის ვაჭირების დროს. ეს ის ღირსებაა, რომ ვაჭირებაში ჩაყარნილი კაცი არ აჰყევს გულის თქმასა და ჩქროლასა, დინჯად, გულ-დამშვიდებით მოისაზროს ყოველივე გარემოება და ისე იმოქმედოს. ამის მაგიერ თ. ვალკონსკი შიშმა აიტანა და მხოლოდ ერთი ღარდილა შემოაწვა გულზე, ვაი თუ მტერი თვით ტფილისს შემოერტყას გარსა და მაშინ ხომ საუკუნოდ დაიღუპა რუსის მთავრობაო. ამ საშინელის უბედურების ასაცილებლად თ. ვალკონსკიმ დაიბარა მთიდან გენერალი ტალიზინი და ცეცხლმოდებული მთა უსარდლოდ დასტოვა. შეუძლებელია, რომ ასეთის განკარგულების შეუსაბამობა თვით

¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 317.

ვალკონსკისაც არ დაენახა, მაგრამ, რაკი უკეთესი ვერა მოახერხა-რა, ისევ ეს ამჯობინა.

ტალიზინის ტფილისს დაბრუნების შემდეგ ბრძოლის ველზედ დარჩა მხოლოდ რამდენიმე როტა რუსის მხედრობისა, ისიც გაბნეული სხვა-და-სხვა საშიშ ალაგას, განსაკუთრებით ლომისისა და ანან-ურის მიდამოთა შორის. ამ სახით, ნებით თუ უნებლიედ, თ. ვალკონსკიმ უდიდესი საქმე, დარიალის კარის გაღება, საქართველოს სამხედრო გზის გახსნა, მიანდო მხოლოდ ერისთვიანთა და მარტო ამათ უნდა ეზრუნათ თავიანთ მხლებლებით ჩაექროთ ამბოხება მთაში, მიეცათ ლონისძიება ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარისათვის, რომ საქართველოში თავისუფლად შემოსულიყო და გაჭირვებაში ჩაეარდნილი ვალკონსკი უფრო დიდის გაჭირვებიდან გამოეხსნა.

წყალ-წაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო, სწორედ ისე დაემართათ თ. ერისთვიანთ. ამათ ვალკონსკი უნდა გამოეხსნათ გაჭირვებიდან და თვითონ კი უფრო მომეტებულ გაჭირვებასა და ვიწროებაში ჩაცვიფდნენ. ასე გასინჯეთ, საწერი ქალაღდიც კი გამოელიათ, აღარ იცოდნენ რაპორტები და წერილები რა ნაირად ეწერათ. ტყვია-წამლისა და სურსათის ნაკლებობას ხომ ვილა იტყვის. ტალიზინის მიერ ასე მოულოდნელად დატოვებულნი ერისთვიანი კაცს-კაცზე გზავნიდნენ ტფილისსა, ჯარები მოგვაშველეთ, თორემ, თუ ლომისი წაგვართევს შეამბოხეთა, ჩვენს საქმეს აღარა ეშველება-რა და ღმერთმა უწყის მაშინ,

რა დაგვემართება ან ჩვენ, ან რუსის მხედრობასაო. გორის მაზრის მარშალმა თ. შანშე ერისთავმა ურჩია საქართველოს გამგებელს, რადგან რუსის მხედრობა მცირეა, და ამ მცირე ხანს იმედიც არა გვაქვს, რომ საიდანმე ახალი ჯარი მოგვეშველოს, გამოიწვიე გორის მაზრის კეთილშობილნი თავიანთის ყმებით და უბრძანე, დაბანაკდნენ ლომისის მახლობლად. ერისთავანთ კარგად ესმოდათ სასტრატეგიო მნიშვნელობა ლომისისა და ამისათვის ცდილობდნენ, ეს ალაგი მევამოხეთ არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში²⁾.

ზემოვ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ საქართველოს სამხედრო გზა მთიულებმა გააფუჭეს და სრულიად შესწყვიტეს მისელა-მოსელა საქართველოსა და რუსეთს შორის. გზისა და ხიდების გასაკეთებლად მთავარ-მართველმა გაჰგზავნა პოლკოვნიკი დრენიაკინი კომანდით, მაგრამ რას გახდებოდა პოლკოვნიკი მცირე რაზმით ამ შფოთიან და მოუსვენარ დროსა, როცა ყოველ წუთსა და ქამს მევამოხენი თავს ესხმოდნენ მომტეშავეთა, მოსვენებას არ აძლევდნენ და გაკეთებულს ხელ-ახლა უნგრევდნენ! ამ უბედურებას უსურსათობაც ზედ დაერთო, ასე რომ დრენიაკინმა მინდობილი საქმე ვერ შეასრულა. ამას ვილა სჩიოდა, დრენიაკინს უნდა ეზრუნა, როგორმე თავისი თავი და ჩაბარებული კომანდა ამოწყვეტისა და შიმშილისაგან გადაერჩინა. მეტი ლონე არ იყო,

²⁾ *ibid.* გვ. 318.

მუშაობაზე ხელი აიღო და შეეხიზნა მაიორ გაბრიელ ყაზბეგის სტუმართ-მოყვარე ციხე-დარბაზს ს. სტეფან-წმინდაში და იქ ასახლოვებდა თავის კომანდას³⁾.

თიბათვის ოცს მთიულეებმა მოციქულები გაუგზავნეს თ. თორნიკე ერისთავს ლომისში. მოციქულთა უფროსმა, მღვდელმა ბურდულმა მოახსენა თავად ერისთავსა: „შერიგებით ვერ შევეურიკდებით ხელმწიფე იმპერატორსა და რუსობასა; ბატონიწმილი ფარნაოზისაჲან უკვე მივიღეთ თავაურიდან წერილები; წყალობის წერილები მიიღეს აგრედვე თუშებმა და ფშაელებმა. გაგვეცალეთ ლომისიდან, მოგვმორდით თავიდან და გაძლევთ ფიცსა და სიტყვასა, რომ არას გაენებთ თქვენა, თუ არა და—გაგიმეტებთ და აღარ დაგზოგავთ“. თავადმა თორნიკემ მოკლედ მოუპრა პასუხი მოციქულებს: „ხელმწიფეს ვერ ვულატებთ, ესეც რომ არ იყოს, ბრძანება არა გვაქვს, თავი დაეანებოთ ამ ალაგსა“⁴⁾.

ლომისას უნუგეშოდ დატოვებულს მაიორს მელლას დიდად გაუჭირდა საქმე. მაიორი ლუკიანოვიჩი რომ არ მოშველებოდა დროზედ, შეიძლება ისე ამოეყლიტათ მთიულეებს მისი მცირე რაზმი, რომ ცოცხალი აღარაიენ გადარჩენილიყო. 4 ივლისს მელლას მხედრობას გარს შემოერტყა 3000 მთიული და გაიმართა ხანგრძლივი თოფის სროლა. დილა-ადრიან, ესე ხუთ საათზე, მელლას მოეშველა

³⁾ ibid. გვ. 318.

⁴⁾ ibid. გვ. 318.

ლუკიანოვიჩი და ის შემწეობა აღმოუჩინა, რომ მეღ-
ლა ხელიდან გაუსხლტა მემამოხეთ და თვით ლუ-
კიანოვიჩმა კი ანანურისაკენ დაიწია. მემამოხენი დი-
დად ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ლომისის პოსტი,
რაცა საშუალებას მისცემდა თავისუფლად და დაუ-
ბრკოლებლივ დაეწყოთ მოლაპარაკება თავაურის და
თრუსოს ოსებთან. ამას გარდა, თუ ლომისის პოს-
ტი მემამოხეთა ხელში გადავიდოდა, ეილა დააბრკო-
ლებდა აეჯანყებინათ ქსნის ხეობა და მთლად ქა-
რთლიცა. ამ ბრძოლაში მემამოხეთ რუსებს მოუყ-
ლეს ერთი აფიცერი, გვარად მოლჩანოვი და 13 ჯა-
რის-კაცი; დაიჭრა აგრეთვე 13 კაცი.⁵⁾

ამავე დროსა უწყალოდ იკლებდნენ შემოსეული
ლეკები უპატრონოდ დარჩენილ საქართველოს. ბორ-
ჯომის ხეობით გადმოსული 300 ლეკი თავს დაესხა
ყარაულებს და ყველანი ტყვედ წაასხა. რადკან უფო-
ნობის გამო მტკვარში ვერ გაჰბედეს გამოსვლა, მიი-
მალნენ საციციანოს მთაში. მეორე ბრბო ლეკებისა
აწიოკებდა კახეთსა და მოსვენებას არ აძლევდა იქ
დაბანაკებულ ჯარსა. სხვათა შორის ლეკები თავს
დაესხნენ თიბეაში გართულს დრაგუნებს, ორი მოჰყ-
ლეს და 19 კაცი ტყვედ წაიყვანეს. თ ვალკონსკის
ისე გაუჭირდა საქმე, რომ განჯიდან დაიბარა ერთი
როტა ჯარისა.

ნალველითა და ბოლმით აიესო თ. ციციშვილის

⁵⁾ *ibid.* გვ. 319—320. რუსებმა ლომისის ბრძოლაში ზარბა-
ზანი 45 ჯერ გაისროლეს, თოფი 2,649,

გული, როცა ეს სამწუხარო ამბები მოახსენეს. მთავარ-მართებელის მხედრობა ერევანს ცალკე სიცხე-პაპანაქებითა და ცალკე უსურსათობით თოვლივითა დნებოდა, ტფილისიდან დაპირებული სურსათი დროზე არ მისდიოდა და, ვინ იცის, როდის მიაღწევდა ეჩმიადინსა და ერევანს პურით დატვირთული ურმები! ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სრულიად შესწყვიტა მისგლა-მოსგლა ერევანსა და ტფილისს შორის. ეს დაუდგრომელი და მხნე კაცი ყიზილბაშთა ცხენოსანის ჯარით ელვასავით დაჰქროდა ამ ორ ქალაქ შორის და წუთისოფელს ასალაშებდა ყველას, ვინც კი გაჰბედავდა ამ გზაზე გამოჩენას ან სურსათით, ან ტყვია-წამლითა. ს. ყარაკლისთან ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სულ რამდენიმე საათის განმავლობაში ამოსწყვიტა მაიორ მონტრეზორის რაზმი. მონტრეზორს შედარებით მცირე მხედრობა არა ჰყავდა, თან ახლდა 350 ჯარის კაცი და არტილერია სამის დიდის ზარბაზნითა. ჯარის მოვალეობა იყო, მშვიდობით და უვნებლად მიეცილებინა ერევანამდე პურით დატვირთული ურმები, ნაბრძანები ჰქონდა, ლამ-ლამობით გაეარა საშიშნი ადგილნი, რომ ყიზილბაშებს არ წასწყდომოდნენ, მაგრამ ჯაშუშებმა შეატყობინეს ბატონიშვილს ალექსანდრეს ჯარის მსვლელობის გზა, უცბად თავს დაესხა და შეიქნა საშინელი კვეთება. პოლკოვნიკ პოტოლს პოეტურადა აქვს აღწერილი ეს საშინელი და თან საგმირო ეპიზოდი რუსეთის სამხედრო ისტორიისა ჩვენს ქვეყანაში. რაკი მაიორი

მონტრეზორი დარწმუნდა, ცოცხალი ევლარ წაუვალ ალექსანდრე ბატონიშვილსაო, გადასწყეიტა, ძვირად დაუსვამ ბატონიშვილს ჩემს სიკვდილსაო და იმ წამსვე თვისი რაზმი დააწყო კარრედ და შეებრძოლა მტერსა. რაზმი სულ მთლად გასწყდა, გადარჩა სიკვდილს მხოლოდ რამდენიმე ქართველი, ორი დაკოდილი აფიცერი და 10 ჯარის-კაცი, რომელიც სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს. თვით მაიორი მონტრეზორი აკუწულ-აჩეხილი შემდეგ იპოვნეს ზედ ზარბაზანზედ⁶⁾.

გულ-დაწყევტილს თ. ციციშვილს ბედმა მონტრეზორის უდროოდ სიკვდილი არ აკმარა. ბატონიშვილი ალექსანდრეს გამარჯვებამ ყარაკლისთან ბორჩალოს დისტანციის თათრები გაამხნევა, გული მისცა და, თუ აქამდე წყნარად იხდნენ თავ-თავიანთ სახლებში, დღეიდან გულმა აღარ მოუთმინა და აიშალნენ. ზოგი ბატონიშვილისაკენ გარბოდა და ზოგი ბაზახანის მემკვიდრის აბბას-მირზას ბანაკისაკენ მიეშურებოდა. ასე საშინლად შევიწროებულს მთავარმართებელს მხოლოდ უნუგეშო ამბები ესმოდა სა-

⁶⁾ იხ. Д—на Зап. вв. 339—340; Потто т. I, выпускъ 3, стр. 401—404; Буткова... Материалы, ч. III, вв. 378. რამდენად შეუსწავლელია და გამოურკვეველი მეცნიერულად ჩვენი ისტორია, ამ მცირე ეპიზოდითაც მტკიცდება. სამთავე მწერალთ სხვა-და-სხვა რაოდენობა აქვთ ნაჩვენები ჯარისა: ბუტკოვა ამბობს, 150 კაცი იყოვო, პოტტო—109 და დუბროვინი—350. დაკოდილთა რაოდენობაც სხვა-და-სხვა ნაჩვენები. პოტტოს სიტყვით ერთი სალდათი გაქცეულა და 15 მძიმედ დაკრილი ტყვედ წაუყვანიათ, დანარჩენი 93 კაცი დახოცილა.

ქართველოდან და ადვილად წარმოსადგენია, რა გუნებაზედ იქნებოდა ეს გაუტყეხელი და გულ-ზეავი კაცი. თ. ვალკონსკიმ ვერ გაუმართლა იმედი თ. პავლე დიმიტრის ძესა, ვერ უპატრონა და ვერ მოუარა საქართველოს ციციშვილის იქ არ ყოფნის დროსა⁷⁾. ამის გამო, როცა კი ციციშვილი თ. ვალკონსკის უფხო და უშნო მოქმედების ამბებს შეიტყობდა ხ. აღმე, სიბრაზით ცეცხლს აფრქევდა და უზომოდ ბოროტობდა. ორთავე გენერლებიო, სწერს დაცინვით მთავარ-მართებელი უქვეშეერდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე I-ს, ტალიზინი და ვალკონსკი უკვე ტფილისში დაბრუნდნენ, თუმცა ვერც ამბოხების ცეცხლი ჩააქრეს მთიულეთში და ვერც კაიშაურის დაშხული გზა გახსნესო. მოხსენების განგრძობა უფრო გესლიანის კილოთია დაწერილი. თ. ვალკონსკი ქება-დიდებით იხსენიებსო, ამბობს მთავარ-მართებელი, გენერალ ტალიზინის მოქმედებას ამბოხებით მოცულ მთიულეთში, ტალიზინმა კი წარმომიდგინა ვრცელი და საესე რელიაცია, მრავალთაგან-მრავალმა მეომარმა ისახელა თავი ვაჟკაცობითა და გმირობით მთიულეთთან ბრძოლაში, ვარდგენ ამასთანავე მათს სიას და გთხოვთ დასაჯილდოებლად წარადგინოთო⁸⁾.

შემდეგ, როცა მთავარ-მართებელმა აღელვებული საქართველო დაამუიდა და, მისის აზრით, ში-

⁷⁾ იხ. Д—на Закавказ. გვ. 380.

⁸⁾ იხ. АКТЫ т. II, გვ. 319.

ში აღარა მოელოდა რა რუსის მართვა-გამგეობას ჩვენს სამშობლოში, ასეთი სანუგეშო მოხსენება გაუკზანა იმპერატორს: „შეწეენითა ღეთისათა, იმედი მაქვს, რომ ყოველსავეს დაეაწყნარებ და წინანდელ დონეზე დაეაყენებ, ოღონდ კი ჩემნი თანაშემწენი ახალ-ახალ განკარგულებით და თვით-ნებობით ხელს არ მიშლიდნენ და ძირს არ ამხობდნენ იმას, რის გაკეთებაშიაც ღმერთი ხელს მიმართავს და ასრულებდნენ ჩემის მოქმედების გეგმასა. მუდამ მზადა ვარ მოგართვათ ანგარიში, თუ რას ვაკეთებ და როგორა ემოქმედებ. გეგმა ჩემის მოქმედებისა დაფუძნებულია ამ ერის (ქართველების) ცოდნაზედ, რომელიც სიყრმიდანვე შევიძინე მამა ჩემის სახლში“⁹⁾.

საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი თავს იმითი მართლულობდა, რომ გარემოება მოითხოვდა ჩემს დაბრუნებას ქალაქში და შეუძლებელი იყო მთაში გაჩერებაო. ღეკები კალიასავით მოედნენ ქართლ-კახეთსა და უწყალოდ აოხრებდნენ ქვეყანას. ამ შავითა და ბნელით მოცულ დროს ძნელი საცნობი იყო საქართველო, ის საქართველო, რომლის ხანგრძლივი ისტორია საესე იყო ყოველად სპეტაკისა და შეუმწიკვლელის გმირობა-ვაჟკაცობითა. მაღალი აზრი და საგანი ქვეყნის სიცოცხლე-არსებობისა, მისის მოწოდება-დანიშნულებისა როგორცა ჩაჰქრა,

⁹⁾ იხ. Закавк. გვ. 360. ეს უკვეშევრდომილესი მოხსენება აღნიშნულია 1804 წ. 30 სექტემბრის თარიღით. ოქტომბერში თ. ვალკონსკი დათხოვნილ იქმნა სამსახურიდან.

მიიჩუღა, მიიბინდა. დამფრთხალი ერი ცხერის ფარასავეთ თრთოდა წუნკალა ლეკების ბრბოს წინაშე და სოროებში იმალებოდა. კახეთს 1000 ლეკი შემოესია, დაუბრკოლებლივ ალაზანს გამოვიდა და შეუდგა თარეშობას. რა ექმნა საცოდავ ეალკონსკის მაშა, რომ ანანურიდან ტფილისისაკენ არ წამოსულიყო და არ ეპატრონა საქართველოს დედა-ქალაქისთვის? ლეკები ისე გაკადნიერდნენ, რომ კინალამ ტფილისი არ ააოხრეს და არ დააწიოკეს. ს. დილომსა და თელეთში ლეკებმა დაიტაცეს საქონელი, ს. ხატის-თელეთში დაატყვევეს ერთი იმერელი და მოჰკლეს ორი მამა-კაცი და ოთხი დედა-კაცი. რაც რამ ებადათ საცოდავ ხატის-თელეთელებს, ლეკებმა დასტაცეს და სოღანლუხისაკენ გაიქცნენ, სადაც სამი მგეკომური შეიპყრეს. გაკადნიერებული და წათამამებული ლეკები ქალაქის განაპირა უბანს-ნავთლულსაკვი შეესიენ. ტფილისის მკვიდრთ გული გაუსკდათ შიშითა. საბუთიცა ჰქონდათ: ერეენიდან სამწუხარო ამბები მოსდიოდათ, მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი მოჰკლეს, ქართველი მხედრობა სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანესო და აქ ეალკონსკი ისეთს უძღურებასა და უსარისტობას იჩენდა, რომ ტფილისი ვერ დაიცვა და კინალამ ლეკებს ააკლებინა. ჩემი აქ ყოფნა ტფილისის მკვიდრთა დასამშვიდებლად ფრიად საჭირო იყო, სწერს ეალკონსკი თ. ციციშვილსა, რადგან ამისთანა ღროს მთაში დარჩენა უგუნურებას უფრო ემგებებოდა, ვიდრე კეთილ-გონიერებასაო.

შიშისაგან დამფთხალ ტფილისელების დამშვიდების გარდა სხვა გარემოებაც აწუხებდა თ. ვალკონსკის. უბედურ კაცს ქვა აღმართში მოეწევა, რომ იტყვიან, სწორედ ისე ემართებოდა საქართველოს გამგებელს. საითაც წავიდოდა, მთაში, იქნებოდა, თუ ტფილისსა, ყველგან უბედურებას წააწყდებოდა ხოლმე. ჩამოვიდა თუ არა ტფილისს, სამწუხარო და თავ-სახეთქი ამბავი მოუვიდა თ. ღურმიშხან ჩოლაყაშვილისაგან. ფშავ-ხევსურეთის ბოქაული ატყობინებდა, ფშაელები და ხევსურები აჯანყებას აპირობენ, აღარას მიგონებენ და არ ვიცი, რა ვქნა, რა მოვაგვაროვო. შეშინებული ჩოლაყაშვილი ეხვეწებოდა საქართველოს გამგებელს, მე გამომცვალეთ, ჩემს მაგიერ ბოქაულად სხვა ერთგული კაცი გამოჰგზავნეთ მთაში, თორემ ვაი თუ ჩემის აქ ყოფნით საქმე უფრო გაფუჭდესო. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, ეკებ დაყვავებით, ტკბილის მოქცევით და საჩუქრების გაგზავნით შევაყენო აღელვება ფშაელებისა და ხევსურებისაო. ამისათვის ვალკონსკიმ გაგზავნა მთიულეთს ფშაელებთან თ. ალექსანდრე მაყაშვილი და თ. დავით ქობულაშვილი, თან გაატანა ასი თუშანი ფული და უბრძანა, ეს ფული დაურიგეთ, მხოლოდ პირობა კი ჩამოართვით, რომ აჯანყებულ მოხვევთ არ მიემხრონო¹⁰). მართალია, თ. ციციშვილს დიდად არ ებიტნაებოდა ვალკონსკის სისტემა საჩუქრებისა და ძღვენების გაგზავნ-

¹⁰) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 321.

გამოგზავნისა, ტუბილად და მამა-შვილურად მოქცევა პაეღე დიმიტრის ძეს არ ეხერხებოდა; ასეთი ხასიათი მთავარ-მართველისა არ შეიძლებოდა არა სკოდნოდა ვალკონსკის, მაგრამ რა ექნა, რომ საღსარი აღარა ჰქონდა-რა. ვალკონსკის მდგომარეობა საქართველოში 180± წლის ზაფხულს უფრო საშიში და საძნელო იყო, ვიდრე მთავარ-მართველისა. ციციშვილს ერთს მტერთანა ჰქონდა საქმე, ვალკონსკის კი მრავალი მტერი აღმოუჩნდა და ფუტკარივით ოთხ-კუთხიე შემოესია საქართველოსა. ამისთანა გარემოებაში, შესაძლოა, სოლომონ ბრძენსაც გონება დაჰბნეოდა და, რასაკვირველია, ვალკონსკი ვეღარას გახდა და დამბლად ჩაეარდნილის კაცივითა მოქმედებდა.

ლომისას მიდამოებში დაბანაკებულ ერისთვიანთ, შანშემა და ელიზბარმა შეატყობინეს ვალკონსკის, მემბოხენი საშინლად არიან გაბრაზებულნი მაიორ გაბრიელ ყაზიბეგის წინააღმდეგ რუსების მტკიცე ერთგულებისათვისაო. მემბოხენი მუქარას უთელიან ყაზიბეგსა, ცოლ-შვილით ამოგწყეცეთ, საწლსა და კარს დაგინგრეთ, თუ რუსებს არ უღალატე და ჩვენი მხარე არ დაიჭირეო. ყაზიბეგის უბედურების ასაცილებლად საჭიროა ჯარის მომატება და გთხოვთ ერთი როტა და ერთი ზარბაზანი მაინც მოგვაშეეღე, თორემ თუ ყაზიბეგი დაარბიეს, ჩვენ აქ აღარ გვედგომინებაო. ¹¹⁾

¹¹⁾ *ibid.* გვ. 821.

ადვილი გამოსაცნობი არ არის, ვისთვის უფრო ჰზრუნავდნენ ერისთვიანი, ყაზიბეგისთვის თუ თავიანთ თავიცა ჰქონდათ სანაღვლეელი. საქმე ის არის, რომ აჯანყებულნი ერისთვიანთ უფრო მტრულად უცქეროდნენ, ვიდრე გაბრიელ ყაზიბეგსა და ერისთვიანთ ჯაფარი რუსების ერთგულობისათვის კიდევ ამოიყარეს; შეცვივდნენ ქსნის ხეობაში და, რაც კი ერისთვიანთ სოფლები იყო, ერთს არ დააყარეს ხერი, ცეცხლი წაუკიდეს და გადასწვეს; ერთის სიტყვით, ცეცხლითა და მახვილით გაიარეს ერისთვიანთ ქსნის სამფლობელო. მემამოხეთათვის ეს ადვილი მოსახერხებელიც იყო, რადგან 1,500 კაცი ყმა ჰყავდათ ერისთვიანთ ბრძოლის ველზედ გაყვანილი, როდესაც რუსის მხედრობის რიცხვი არ აღემატებოდა 400—500 ჯარის - კაცსა და, რასაკვირველია, რომ მემამოხენი უმამაკაცოდ დარჩენილ სოფლებს ადვილად აიკლებდნენ¹²⁾.

ამ შავ-უკუღმართს გარემოებაში სანუგეშო ამბავიც მოუყარა თ. ვალკონსკის. ოსეთის მფლობელის ძმისწული დუდა მანსუროვი სამოცის კაცით ეახლა გაბრიელ ყაზიბეგს და შეჰფიცა ყოველ ღონის-ძიებას ვიხმარ, ხევსურნი და ფშავლები არ შეუერთდნენ მემამოხე მოხვევთაო. ამ ამბით გახარებული საქართველოს გამგებელი ტკბილს ოცნებას მიეცა, ვინ

¹²⁾ Д-на—Закавк. გვ. 366—367. ერისთვიანთ სამფლობელოს აიკლება ესეა მოხსენებული დედანში: „Деревни кп. Эрнстовыхъ были разорены, за приверженность ихъ къ Россіи“.

იცის, ეგებ თვით მოუსვენარი ჩიშის მებატონე დუ-
დარუკო ახმეტაც დაწყნარდეს და მოლალატეობას
თავი დაანებოსო. რატომ არ უნდა მჯეროდესო,
ჰუიქრობდა თავადი ვალკონსკი, რომ დუდარუკომ
ჯერ ძმისწული გაჰგზავნა რუსეთის ერთგულ მთის
მებატონე ყაზიბეგთან და მერმე თვითონაც ქედს მო-
იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშეო.
აღბად ამპარტაენობა და თავმოყვარეობამ ნება არ
მისცა დუდარუკოს, პირველშივე, თვითონ მოსული-
ყო თავისს ფეხით სტეფან-წმინდას და ძმისწული გა-
ჰგზავნაო¹³).

ასე ტკბილად ოცნებობდა საქართველოს გამგე
და ბედი კი ახალ-ახალ განსაცდელს და მწუხარებას
უმზადებდა. ეს ახალი მწუხარება ვალკონსკიმ გამო-
იარა მაშინ, როცა შეიტყო, რომ ხეესურთა ერთმა
ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაშიო.

მოხევეთა და თავაურელებსავეით დიდ ხანს ით-
მენდნენ ხეესურნი მთავრობის მიერ განწესებულ მო-
ხელეთაგან მრავალ უკანონობას, ეღრინებოდათ გუ-
ლი რუსებზედ და მზადაც იყენენ მიელოთ მონაწი-

¹³) ჩიშის მებატონის გვარის სინამდვილე სწორედ ძნელი გამო-
საცნობი გაგვიხდა. აქტები და ბუტკოვი მოიხსენიებენ ხან დუდარუ-
კად, ხან დუდარუკო-ახმეტად. ჩვენ პირადად გაგვიგონია გვარი გე-
ნერალის დუდაროვისა. ამ რამდენისამე ხნის წინად ერთმა მეფეღეტო-
ნემ („ივერია“ 1895 წ., № 160) ამ გვარს თავადობა უბოძა და დუ-
დაურად მოიხსენია, ბ-ნი ბუტკოვი დუდარუკოს გვარს ყაბარდოშიაც
უჩვენებს. ჩიშის მამასახლისის ძმისწული დუდა მანსუროვად არის მო-
ხსენებული. თუ მანსუროვი დისწული არ არის, მაშინ დუდა ნიშანი
უნდა იყოს გვარეულობისა.

ლეობა ბრძოლაში მოხვევებთან ერთად, მაგრამ ყოყმანსა და ფიქრში იყვნენ, აემართოთ დროში ამბოხებისა, თუ არაო. მიზეზი ხეესურთა ასეთის ყოყმანისა და გაუბედაობისა იყო მთის ბატონი გაბრიელ ყაზიბეგი. საერთოდ მთიულნი დიდ პატიესა სცემდნენ გაბრიელ ყაზიბეგსა და თითქმის მეფის მზგავს კაცადა ჰყავდათ მიჩნეული. მოსალოდნელიც იყო, რომ გაბრიელს დიდი გავლენა ჰქონდა მთის ხალხზედ. მეთერამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, ოდეს გახშირდა ლინიიდან რუსის ჯარის შემოსვლა ჩვენს სამშობლოში საქართველოს-სამხედრო გზით, უგაბრიელოდ არაფერი არ გაკეთდებოდა. თუ სტეფან-წმინდის ბატონი არ მოისურვებდა, ვერც ერთი სალდათი რუსის მხედრობისა ჩვენის ქვეყნის ცას ვერ იხილავდა. ეტყობა გაბრიელს უპირველესი ხარისხი სჭერია საქართველოს მოხელეთა იერარქიაში. საქართველოს უკანასკნელნი მეფენი ირაკლი მეორე და გიორგი მეცამეტე და დუშეთ-ანანურის საუფლისწულოს გამგებელი ბატონიშვილი ალმასხან (იგივე ვახტანგ) გაბრიელის დაუკითხავად არაფერს არ აკეთებდნენ შესახებ რუსის მხედრობის შემოსვლისა საქართველოში. გზის შესწორება, ხიდების გაკეთება თერგზედ, სხვა და სხვა მთიელებთან მოლაპარაკება, რომ გზა მიეცათ ჩვენსკენ მომავალ რუსის ჯარისათვის, ყოველივე გაბრიელსა ჰქონდა ჩაბარებული და მინდობილი. გაბრიელის სახელი განთქმული იყო აგრეთვე ხეეს გარდა, მთის შორეულ თემებშიაცა.

თაგაურელები, ჩაჩნები, ღლიღენი, ქისტნი და ანგუშტელები პატივისცემით ეკიდებოდნენ ყაზიბეგსა და მისი სიტყვა სჯეროდათ¹⁴). ამას შემდეგ, რა საკვირველია, რომ გაბრიელის რჩევა და დარიგება, მისი შეურყეველი ერთგულება იმპერატორის ალექსანდრესადმი აბრკოლებდა ხეესურთა, რომელნიც უოყმობდნენ და ვერ გადაეწყვიტათ, ვიტვირთოთ ღალატი, თუ არაო. ბოლოს, 11 იელისს ასეთს უოყმანსა და ფიქრს ბოლო მოელო და გადასწყვიტეს, დაეხმაროთ მეამბოხეთ, ავიკლოთ დუშეთი, ამოვსწყვიტოთ იქ მყოფნი რუსნი და შემდეგ ესდგენოთ სოფელ-სოფელ გაბნეული რუსის კომანდებო. კრებას დაესწრო 800 ხეესური და მხოლოდ 500 კაცმა მიიღო მონაწილეობა რუსებთან ბრძოლაში. 300 კაცი დარჩა ერთგული მთაერობისა. ამ ღლიდან აჯანყებაში ჩაერია მხოლოდ ეს 500 კაცი¹⁵)

აფრიალდა თუ არა ხევში ამბოხების დროშა, მეამბოხენი დიდს ცდასა და მეცადინეობას შეუდგნენ, რომ აჯანყებულთა რიცხვი გამრავლებულიყო, რადგან თვით აჯანყების მეთაურთა რაოდენობა ძა-

¹⁴) ჩვენ მოგვივიდა ახალციხიდან ქ-ნ ელისაბედ ნიკოლოზის ასულის ყაზბეგისაგან ხუთი წერილი, მიწერილი მეფე ირაკლისა და გიორგის მიერ და აგრედვე მეფის ძის ვახტანგისაგან ყაზიბეგთან. წერილებში ყაზიბეგის მაგიერ მოხსენებულია ყაზიბეგის-შვილი. ეს საყურადღებო წერილები გარდაეცა წ. კ. გ. საზოგადოებას. რამდენიმე ზემორე მოყვანილი ცნობა ჩვენ ამოვიკითხეთ ამ წერილებიდან.

¹⁵) იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 320.

ლიან მცირე იყო. ესეც რომ არა ყოფილიყო, საქიროება მოითხოვდა, გაემრავლებინათ მებრძოლთა რიცხვი, რადგან ძლიერ რუსეთთან ბრძოლა სახუმა-რი საქმე არ იყო. ამისათვის მოხვედნი იმ თავითვე შეუდგნენ ცდას, მიემხროთ ახლო-მახლო თემნი: თუში, ფშავი, ხევსური, თრუსოსა, თაგაურის, სამაჩაბლოსა და საერისთაოს ოსები ორთავე ლიანების ხეობიდან. მოხვედნი ამასაც არა სჯერდებოდნენ და მოციქულები გაუგზავნეს ქსნის და არაგვის მკვიდრთა. მთას ბანი მისცა ბარმა და ამგვარად ბრძოლაში ჩაერია არაგველობაც. მწუხარების ფიალა საქართველოს გამგებელისა საფეხით აივსო, როცა შეიტყო ეს ამბავი. თ. ვალკონსკი არ მოელოდა, რომ ქართლი იკადრებდა აჯანყებას, გასტეხდა ერთგულების ფიცსა და მიემხრობოდა მთიულთა, რომელნიც თავადის ციციშვილის აზრით, ჭკუა-გონებით მხეცებს არ ჩამოუყარდებიან¹⁶).

არაგველების ჩარევა ამბოხებაში მით უფრო სამწუხარო იყო თ. ვალკონსკისათვის, რომ არაგველებს მეთაურობდნენ გამოცდილნი და მხნე მეომარნი: გოშპარ, ღიმიტრი და ღურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზიშვილი. განსაკუთრებულს მედგრობასა და მამაცობას იჩენდა გოშპარ კობიაშვილი, რომელიც პირდაპირ ეკვეთებოდა რუსთა

¹⁶) Д-на—Закавк. гв. 371—372. დედანში ასე სწერია: „ОНЕ горскіе жители разсужденіемъ нимало не рознятся со скотами“.

მხედრობასა. ძვირად კი დაუჯდათ ამ ვაჟკაცებს ასეთი ურჩობა. ოთხივენი რუსებმა შეიპყრეს და შებო-
რკილებულნი ანანურის ციხეში დაამწყვდიეს. გული
და სული უწუხდებოდათ მეომართ ანანურის ციხეში
და განიზრახეს გაქცევა. ზედ აღდგომა დღეს გადმო-
ცვიდნენ მალაღის კოშკიდან და იელტოდნენ მთი-
ულეთის მთებში. ამ საკვირველ ნახტომს უწებლად
გაღურჩა სამი, მხოლოდ გოშპარს მოუტეხია ფეხი 17).

17) პ. იოსელიანის სიტყვით, გოშპარ გარდაიცვალა 1864 წელ-
სა, 112 წლისა. შემდეგ ოთხივენი შეპრიგებიან რუსის მთავრობასა და
დამშვიდებით უცხოვრიათ სახლსა თვისსა. (იხ. მეფე გიორგი XIII
ცხოვრება, გვ. 58 და 222) პ. იოსელიანი ჰტიქრობს, რომ აქ დასა-
ხელებულ გმირთ მიუღიათ მონაწილეობა 1803 წლის ამბოხებაში. ამ
წელს არაერთიანი შფოთი და ამბოხება არა ყოფილა არც მთაში და
არც არაგვის ხეობაში. ვგონებთ საკარგეტურო შეცდომა უნდა იყოს,
სამწუხაროდ, განმეორებული ბ-ნ ზ. ტიქინაძის მიერ დაბეჭდილს წიგნშია-
ცა (იხ. გვ. 224) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ რამდენიმე
მუხლი გოშპარ კობიაშვილის ლექსისა, რომელიც გამოუთქვამს ანა-
ნურის ციხიდან გაქცევის გამო. ეს ლექსი ჩვენ მოგვივიდა არანისიდან
მღ. ი. სონდულაშვილისაგან. მისის აზრით, ლექსში მოხსენებული
ოთხნი ძმანი ყოფილან: გოშპარ და ღურმიშან კობიაშვილები, იასე
ყარანგოზისშვილი და შაბურ შაბურიშვილი.

ანანურით გადმოვცვივდით ჩვენ ტუსაღნი ოთხნი ძმანი,
არა გვეყანა წინამძღოლი, არც ერთგულნი შინა ყმანი.
დავაგდევით ანანური, ციხეები, კლდის უბანი,
ვარს ჯარი შემოგვეხვია, რეგული*) ზარბაზანითა,
ღამით მოპარვა გაბედეს, წაყვანა მარზილ-სანითა.
მაყურებელნი ტიროდნენ ჩვენი ცოდვითა მწარითა.
აყენებისა ცოტა ჟამს სიტყვა ვთქვით დაღონებულნი;
აქვე ვირჩიოთ სიკვდილი, ეს იყოს გაგონებული,
მოგვმართონ ჩვენთა პატრონთა, მოვიდნენ დაღონებულნი,

*) რეგული – регулярный.

რა თქმა უნდა, მეომართა სიმრავლეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მემამოხნეთ თავისი საწა-
დელი განებორციელებინათ და რუსები განედევნათ
საქართველოდან, მაგრამ საქმის წარმატებისათვის
მარტო ეს არ იყო საკმარისი. საჭირო იყო სარდალი
ძლიერი, მხნე და იმისთანა გავლენის კაცი, რომე-
ლიც ყველა მთიულთათვის ერთგვარად პატივსაცემი
ყოფილიყო და რომელსაც ყველანი დაჰმორჩილებო-
დნენ. მამაცნი იყვნენ არაგველების წინამძღოლნი
გოშზარ კობიაშვილი და მისი ამხანაგნი, კიდევ გა-
მოიჩინეს სამხედრო ნიჭი და სარისტიანობა რუსებ-
თან ბრძოლაში, მაგრამ სრულიად მთიულეთის აჯან-
ყებულ ხალხის სარდლობას ესენი ვერ იკისრებდნენ,

წავვიღონ და იქ დაგვმარხონ, სადაც მამა არს დებული.
ჩვენი განძრახვა ეს არის, თავს ვაძლევთ სიკვდილს არესა,
ან გაუცვივით, წაუვალთ, დავაგდებთ რუსთა არესა;
ჩვენის ცოცხალის თავითა ვერ წავალთ რუსის მხარესა.
ავდექით და გადმოვცვივდით ქრისტეს აღდგენის ღამესა.
ეს რომ რუსებმა გაიგეს, შეექნათ ჟივილ-ხივილი,
„დარჟი-დარჟისა“ იძახდნენ, აქ არი დამალულები.
კამენდანტი სანთლით მორბის, ნაფრინაევი ჩვენი ნახა,
დაიძახა: აქ არიან, ქუდები რომ დაინახა.
მოვიდა და იქ არ დაეხვდით, იმის სახე შეიკმახა;
წისქვილს სიმამრთან გაიქცა, — იქნება იმანაც ნახა.
— „თუ შენ მე იმით მიპოვი, გიყიდი ჩოხას ფულითა,
აფიცრობასაც გიშოვი, ქვეყანას ვასმენ ყურითა,
ყოველ დღე შენ არ მოგაკლებ შაფანწყს, სმას ღვინოს კულითა“.
არაგვს ჭაღმა რომ გავედით, ცოტა რამ გვექნა ღიმილი,
მალლა მთაზედ რომ ავედით, დავსხვდით დადალულები;
ვიქაქანეთ, ვიქასქასეთ, ძლივს მოვიბრუნეთ გულლები,
იქიდგან ვიყურებოდით, ვითომც ვიყავით თულები.

რადგან ამათ მარტო არაგველობა იცნობდა და დანარჩენი თემნი კი არა. ზემოდ ჩამოთვლილ ღირსებით შემკულს სარდალს მთიულნი მხოლოდ ბატონის შვილებში თუ იპოვნენ, თორემ სხვაგან ვერსად. ამ მხრივ მემბოხენი დაბრკოლებას ვერა ჰნახავდნენ, რადგან არც იულონს, არც ფარნაოზს და განსაკუთრებით ალექსანდრეს დიდი ხეყნა და მუდარა არ დასჭირდებოდათ, აჯანყებულთა მეთაურობა მიეღოთ. იულონი, იმერეთიდან წამოსული, იქვე ამბოხების დასაწყისშივე დაიჭირეს ს. ალის მიდამოებში, მაშასადამე, დარჩნენ მხოლოდ ფარნაოზი და ალექსანდრე. აი სწორედ ამ ორს ბატონიშვილზედ ეჭირათ თვალი მთიულებს და მათის ხელმძღვანელობით სურდათ გადაერეკათ რუსები კავკასიონის უღელ-ტეხილს იქითა.

საზოგადოდ მრავალნი ბატონიშვილნი უცნაურს მდგომარეობაში ჩაყენდნენ რუსების დამკვიდრებით საქართველოში. არაეინ იმათგან არ მოელოდა მეფობის მოსპობას და უძველეს სამეფო ტახტის გაუქმებას. ყველანი ელდა-ნაცემებივით იყვნენ და სახტად დარჩნენ კნორრინგის მოღვაწეობით ჩვენში. გულჩათუთქულნი და გულმოკლულნი გადიხეყნენ სამშობლოდან და შორიდან ცდილობდნენ აღედგინათ დანგრეული და ძირს გართხმული დაეთიან-იესიანთა ტახტი. არც ერთი მათგანი ღონისძიებას არა ჰზოგავდა, მეცადინეობას და მხნეობას არ აკლებდა თვისი სურვილი განეხორციელებინათ.

მთიულეების ამბოხების დროს ბევრი ბატონიშვილი უკვე რუსეთს იყო გაგზავნილი; არ დასტოვეს საქართველოში თვით მოხუცებული დედოფალი დარეჯან, ეს სული და გული ყოველ ნაირ აღელვებისა და შფოთვისა ქართველთა შორის. რამდენისამე თვით ადრე მთავარ-მართველმა ვაისტუმრა ვარონეც დედოფალი მარიამ, რომლის აქ ყოფნა უნებურად აგონებდა თ. ციციშვილს საქართველოს ოდესმე თავისუფალ და დამოუკიდებელ არსებობას. მოსვენებას არ აძლევდა აგრედვე თ. პაულე დიმიტრის ძეს ბატონიშვილი დავითის ყოფნა საქართველოში. 1803 წ. 1 თებერვალს შემოვიდა ტფილისს მთავარ-მართველი და 19 თებერვალს უკვე საქართველოს სამხედრო გზით გაემართნენ რუსეთისაკენ დავით და ვახტანგი¹⁸⁾. ან კი რა სასიამოვნო იქნებოდა თ. ციციშვილისთვის, რომ გვერდით ჰყოლოდა რუსეთის იმპერატორთა მიერ აღიარებული საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ბატონიშვილი დავით, კაცი, რომელიც უკვე განაგებდა საქართველოს საქმეთა, გენერალ ლეიტენანტი რუსის მხედრობისა!¹⁹⁾ მოსისხლე მტე-

¹⁸⁾ იხ. *Зак. Д.—на* გვ. 82, *Акты*, II, გვ. 173—174 და *Материалы...* ч. III, გვ. 368.

¹⁹⁾ სამუდამოდ პეტერბურგს დამკვიდრებულს ბატონიშვილს დავითს შემდეგ ებოძა სენატორობა.

13 თებერვალს 1803 წელსა გულგატეხილი ბატონიშვილი დავითი სწერს თ. ციციშვილსა:

1233 წელია, რაც იუსტინიანე კეისრის დროიდან ჩვენი გვარადამკვიდრდა საქართველოს ტახტზედ, დღეს კი ასეღის უსამართლობით

რი რუსებისა, შეუბოცარი და გაუტყეხელი მამიებელი ტახტისა აღექსანდრე კეთილს არას მოელოდა ახალის მთავრობისაგან; ამიტომ სპარსეთს გადისხვეწა და იქ შეეკედლა ირანის მფლობელსა. მხოლოდ იულონი და თარნაოზი იყვნენ აჯანყების ქამს საქართველოზე ახლოსა. ესენი შეეხიზნენ იმერეთის უკანასკნელ მეფეს სოლომონსა და იქიდან გაფაციცებით აღედგნენ თვალ-ყურს თ. ციციშვილის მოქმედებასა. ჩიმის ბატონი დუდარუკო ახმეტი რაჭის გზით ყველაფერს ატყობინებდა ბატონიშვილებს. ეს მოუსვენარი მებატონე ოსეთისა საკვირველის ერთგულობით უზიდავდა უხერხულის და საშიშის გზით ბატონიშვილებს საქართველოს ამბავს, თუ როგორ მოღვაწეობდა მთავარ-მართებელი, რას ჰფიქრობდა და რას აკეთებდა თ. ციციშვილი, რა თვალით უყურებდა

გვაძევებთ ჩვენის სამშობლოდან. ჩვენ არავის ვამტყუნებთ, ვგმობ მხოლოდ ჩვენს უბედურებას. კარგად მოგეხსენებათ, რომ ავადმყოფი ვარ და ამ ყინვაში რუსეთს წასვლა სრულიად მომისპობს სიცოცხლესა; ამისათვის გთხოვ დამაცადე მარტის თვემდის, მოვაწყობ საქმეებს, უკეთესად შევიქნები და მერმე გავემგზავრები რუსეთს, რადგან უამისობა არა ხერხდება და რადგანაც ჩემი წასვლა ნაძალადეგია. თუ მაინცა და მაინც წასვლა არ მომეშვება, ეს სიკეთე მაინც მიყონ ნეტავ, რომ როცა მოვეკვდე, ჩემი ძელები სამშობლო მიწას მინაბარონო. თ. ციციშვილმა არ შეისმინა თხოვნა ბატონიშვილისა, თუმცა დავითი არწმუნებდა, რომ ღირსებით უნდა მომექცეთ, როგორც საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს და საქართველოს გამგებელსაო. რადგან წაუსვლელობა არ ასცდა, ბატონიშვილი შეეხვეწა ციციშვილსა, ნება მიბოძე თან გავიყოლო მირმანოზ და დიმიტრი თუმანიშვილები, რომ გზაში მზიარულად ვიმოგზაუროყო, აგრედვე მღვიმის ბერი ნიკიტორე, კაცი მწიგნობარი, რომ წიგნის კითხვით გავგართოსო.

ქართველობა რუსის მოხელეობას და როგორ ეჩხრიკებოდათ გული ქართველებს ახალ მთავრობის მიერ შემოღებულ უცნაურ სასამართლოსა და საადმინისტრაციო წესსა და რიგზედ.

დუდარუკო სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანივითა ჰფიქრობდა და ამბობდა, რომ კარგადა ვხედავ, რა ავი და გაუტანელი მეზობლები იქმნებიან ჩემთვის რუსები, რა სიკეთესა და ხერხს დააყრიან ჩემს ბატონობას შეუვალ მთებში ეს დაუპატიჟებელი სტუმარნიო. საცოდავმა ერთხელ კიდევ იგემა და იწენია რუსის სალდათის ხიშტის უღმობელოება და შემდეგისთვის, რასაკვირველია, უფრო ბევრის მოლოდინში უნდა ყოფილიყო. ამისათვის დუდარუკო უთხოვინელადაც მზად იყო მუდამ დახმარება და მოსარჩლეობა გაეწია აჯანყებულთათვის. ადრე თუ გვიან ხომ ბატონობას ჩამოართმევდნენ რუსები მთის არწივს, ხომ მალე ბუდეს დაუნგრევდნენ და მაშ რაღასთვის დაზოგავდა ნათლია-რუსებს, თუმცა ნათლიებმა მისის გვარის დუდაროვებს კაპიტნისა და პორუჩიკობის ჩინი უწყალობეს და უხვი ულუფაც გაუჩინეს. ააფრიალეს თუ არა ამბოხების დროშა მოხვევებმა კავკასიონის შუაგულ ადგილას, დუდარუკო ციბრუტივით დატრიალდა და ერთი დღეც არ გაუტარებია მოსვენებასა და განცხრომაში. იყო განუწყვეტელს მიწერ-მოწერაში იმერეთს შეხიზნულ ბატონიშვილებთან და ხშირად თვითონაც მიდიოდა იმერეთს პირის-პირ მოსალაპარაკებლად. მოხვევებს ხომ ისეთი

სამსახური გაუწია, რომ მომეტებულის მოთხოვნა მეზობლისაგან შეუძლებელი იყო. ეს ფასდაუდებელი დახმარება იმაში მდგომარეობდა, რომ დუდარუკო ახმეტი მთელის თვისის ძალ-ღონით ეწინააღმდეგებოდა კავკაიდანა და ლინიიდან მომავალ რუსის მათხველ ჯარსა და დიდ ხანსაც შეაჩერა მათი შემოსელა საქართველოში²⁰).

ყოველთვის აჯანყებისა და აღრეულობის დროს, ამბოხების სულის ჩამდგმელნი და მეთაურნი ხშირად ოსტატობას მიჰმართავენ ხოლმე და მეცადინეობას არ აკლებენ, გაზვიადებულის მითქმა - მოთქმით ხალხი უფრო ააღელვონ და გააბოროტონ მტრის წინააღმდეგ, რათა გაუბედველთ გააბედინონ და მონაწილეობა მიაღებინონ საერთო საქმეში. მთელს ჩვეყანას ცრუსა და დაუჯერებელის ამბებით მოჰფინავენ, რომ მტერი მისუსტდა, ბრძოლის თავი აღარა აქვს და დღეს თუ ხვალ ქედს მოიხრის და თავს დაგვიკრავს, მხოლოდ საჭიროა ერთი კიდევ შევეუტიოთ და მორჩა და გათავდა საქმეო. სწორედ ასე იქცეოდნენ მთიულეთის ამბოხების მეთაურნიც. მთელი დუნია შეჰყარეს, რომ რუსეთის მხედრობა ყიზილბაშებმა სულ ერთიანად შემუსრეს და თვით მთავარმართველი თ. ციციშვილი მოჰკლესო. გადარჩა

²⁰) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 321. დუდარუკოს ნათესავნი, თავაუ-რის უფროს-უფროსი კაცნი, კაიტუკა და მისი ძმა დუდაროვები დაი-ნათლნენ 1782 წელსა. პირველს ეწოდა პეტრე და მეორეს მაქსიმე. Материалы... 4, II, გვ. 250.

მცირეოდენი მხედრობა, ისიც ვაზნეული საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილას, როგორც მეციხოვნენი, და მათი ამოქოვება ხომ საძნელო საქმე აღარ არისო.

ზემოდ უკვე გვქონდა მოხსენებული, რომ ხეესურთა ერთმა ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ამბოხებაში. მოხევენი ამას არა სჯერდებოდნენ და ცდილობდნენ როგორმე მთელი ხეესურეთი ჩათრიათ. მიზეზი ასეთის გამუდმებულის და დაქინებულის მეცადინეობისა და ხეფწნა-მუდარისა ის იყო, რომ ხეესურნი განთქმულნი იყვნენ მთაში თვისის მამაკობით და, პოლკოვნიკის ღრენიაკინის სიტყვით, შიშის ზარსა სცემდნენ მთიელებსა. მოხევეთ იმედი ჰქონდათ, თუ ხეესურნი როგორმე დაეიყოლიეთ, ჩვენს ბედს ძალდი ველარ დაჰყფეს და ერისთვიანი რუსის მხედრობით ველარას დაგვაკლებნო. ამის გამო, მოხევეთ ერთხელ კიდევ სცადეს და მოციქულები გაუგზავნეს ხეესურთა, მოდით, დავეხმარეთ, რუსები გაგვარეკინეთ აქედანაო. მოციქულთა მჰვერ-მეტყველებამ დიდად შეაფიქრიანა ხეესურნი, დიდ ხანს იყვნენ გამოურკვეველ მდგომარეობაში, ყოყმანობდნენ და ბოლოს ისე იქცეოდნენ, თითქოს მზად არიან ყველანი გამოვიდნენ ბრძოლის ველზედაო. გადაჭრილი პასუხი ხეესურებმა არც ამ გზობით მისცეს მემამოხეთა მოციქულებს ²¹).

²¹) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 322; Закавр. გვ. 363.

მინც ხევსურთა ასეთმა ყოყმანმა ღიდად შეაფიქრიანა გაბრიელ ყაზიბეგი, ეს ღუდარუკოზე უფრო ძლიერი და გავლენიანი ბატონი მთისა. ყველაზე კარვად ხევსურებს გაბრიელი იცნობდა. კარვად ესმოდა ამ რუსების ერთგულ მებატონეს, რა საფრთხეში ჩაეარდებოდა რუსეთის მცირე რაზმი, უკეთუ ხევსურები მიიღებდნენ მონაწილეობას ამბოხებაში. შეიტყო თუ არა გაბრიელ ყაზიბეგმა, ხევსურნი თითქმის აპირობდნენ ბრძოლის ველზე გამოჩენასაო, მაშინვე მოციქულები აფრინა და შეუთვალა მათის პირითა, დაწყნარდით და ნუ გაერევეთ შფოთსა და დავიდარაბაშიო. მოციქულები ხელ-ცხრიელნი არ მივიდნენ ხევსურეთში, კაი ძღვენი მიაართვეს და საჩუქრად ფულიც მიუტანეს. გაბრიელის საჩუქარმა სასწაული მოახდინა, საომრად გამზადებულნი ხევსურნი დაიშალნენ და ყაზიბეგს ფიცი მისცეს, აჯანყებაში მონაწილეობას არ მივიღებთო. ნიშნად მეგობრობისა და ფიცის გაუტყენლობისა ხევსურთ გაბრიელს დროშა გაუგზავნეს.

ამავე დროს, 9 ივლისს, თაგაურელებმა და მოხვევებმა მიიღეს წერილები ბატონიშვილ ალექსანდრესაგან. მემბოხენი სიხარულით ცას დაეწიენენ, უსარდლობა საშინლად უცარავდა ხელსა, ერთობა არ ეტყობოდა მათს სამხედრო მოქმედებას და ამისათვის ხშირად მცირე რუსის რაზმი დიდს ზიანსა და ნაენევს აძლევდა. რაკი ბატონიშვილი გაუძღვებოდა, მაშინ უფრო მრავალი მტერიც ველარას დააკლებდა. ასე ოცნებობდნენ და ჰფიქრობდნენ მებაოხენი ალექსანდრეს წერილების მიღების შემდეგ.

ბატონიშვილი იწერებოდა, გამხნეველით, თიქრი ნუ გაქვთ, მალე გაეჩნდები საქართველოში, დიდებულმა ირანის შაჰმა და საქართველოს მწყალობელმა ბაბა-ხანმა მიბოძა ფირმანი, ჩამაბარა 200,000 მხედარი და მიბრძანა რუსების გაჟლეტაო. შაჰის ასეთმა წყალობამ ფრთები შეასხა მემამოხეთ და უზომო სიხარულს მისცა. სრულიადაც არ არის საკვირველი, რომ ასეთს სიხარულს მიეცნენ, რომ ალექსანდრეს მამაშვილურის კილოთი და სიყვარულით დაწერილი ბარათები და აგრედვე დიდებულის ყაენის ფირმანები აგიზგიზებულ ცეცხლს ერთი-ორად აძლიერებდა. მთიელი დაიჩაგრა კავიტან-ისპრავნიკების ხელში, მათმა მათრახებმა ბევრი შავი და მწარე ღლე აჩვენა, და მოდი ნუ გაეხარდება ასეთს მდგომარეობაში მყოფს ადამიანს მეგობრული და ძმური მოქცევა, მერე ვისგან, თვით სახელოვანისა და დიდებულის ირაკლის შეილისაგან! მთელმა საქართველომ იცოდა, რომ ბაბა-ხანს დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ალექსანდრე, ენდობოდა, როგორც შეილსა, ჯარებს აბარებდა და აღუთქვა კიდევცა, საქართველოს დაკარგულს ტახტს დაგიბრუნებო.

უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთიულთათვის ბაბა-ხანის ფირმანებს, ვიდრე ბატონიშვილ ალექსანდრეს ბარათებსა. მაინც და მაინც თვით ქართლ-კახეთმა რიგიანად არ იცოდა ძლიერება რუსეთის ხელმწიფისა, საესებით არა ჰქონდათ წარმოდგენილი აჰ ჩრდილოეთის ბუმბერაზის სამხედრო ძალის სიდიადე.

ხოლო სპარსეთის შაჰის ძალა და ღონე საქართველოში ბალღმაც კი იცოდა. ჯერ ათი წელიწადი არც კი იყო გასული, რაც უღმობელმა ალა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ააოხრა, გადასწვა და ქრისტიანობა შემუსრა. ტფილისის აოხრება და აკლებაც რომ არ ყოფილიყო, მაინც მთელ აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ ჰქუხდა სპარსეთის ბატონების სახელი და დიდება.

სიკედლისა, უძღურებისა და თითქმის დედამიწის პირიდან აღგვის ნიშნები ამ ასის წლის წინადაც ეტყობოდა სპარსეთსა, მაგრამ ამას, არამც თუ მთიულეთი, მთლად მაშინდელი საქართველოც ვერა ჰხედავდა. სპარსეთის შიშმა აიძულა საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XIII მოესპო თავისს ერისათვის საპოლიტიკო არსებობა და სახელმწიფო ებოძებინა რუსეთის სკიპტრისათვის. 1799 წელს მეფე გიორგის ეახლა ყაენის ელჩი და მოახსენა: ნუ ინებებთ რუსეთთან მეგობრობას, ყაენი გპირდებათ მფარველობას, არ გამოგწირავთ ყარაბაღსა, ერევანსა და განჯას, ჯარსაც საკმარისს გიბოძებთ, რომ ქვეყნის ამოხრებელ ლეკებს გზები შეუკრათ, რათა ველარ იწანწალონ საქართველოს ასაოხრებლად. მეფემ უბრძანა: „ირანი შეგვექმნა მღვენელად და მტერად ჩვენდა, დაივიწყა სისხლი მეფეთა და ქართველთა ჯარისა, დაღერილი ავღანისტანსა; ირანმა აწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი, ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა. ერთი სარწმუნოება

რუსთა ხელმწიფეთა თანა მაიმედებს ქვეყანისა დამ-
შვიდებასა და ვერც შევირცხვენ პირსა და ვერც
გავსტეხავე სიტყვასა მიცემულსა“ 22).

ღიად, სპარსეთს სახელი დიდი ჰქონდა მეცხრამე-
ტე საუკუნის დასაწყისს არა მარტო ჩვენში და
აღმოსავლეთში, არა, თვით რუსეთშიაც და აბა
მაშინ ამ ძლიეა მოსილ ერს რომელი რუსი შეჰკა-
დრებდა სამასხარო სახელს: „პერსიაშკა“, ან „პერ-
სიუკ“-ს. მას შემდეგ, რაც ითქვა, ადვილი წარმოსა-
დგენია, რა დიდად უნდა დაეფასებინათ აჯანყებულ
მთიულთ მეგობრობა იმისთანა ძლიერის ხელმწიფისა,
როგორც წარმოდგენილი ჰყავდათ მაშინდელ ქარ-
თველთ ირანის ყენი, ან რა სანუკარი იქნებოდა
მათთვის შაჰის ფირმანები. მართლაც, ფირმანებში
სწორედ სანუკარს და გულს ჩასაწვდენს სიტყვებს
ხმარობდა ბაბა-ხანი; ლექსთა-წყობა ფირმანებისა ნა-
თელსა ჰტენდა მევამოხეთა გულს. ბაბა-ხანს, რასა-
კვირველია, არც მთიულებისა და არც თვით ისკან-
დერ-ხანის 23) დარდი ჰქონდა. დიდებულ შაჰს საკუ-
თარი დარდი და ნალეელი უღრღნიდა გულსა და
მუცელსა. რუსების მეზობლობა ტკბილს ძილს უფრ-
თხობდა და მოსვენებას არ აძლევდა. ეს გარემოება,
მოუსვენრობა და აღშფოთება ეტყობა ყოველს მის

22) იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-სა., გვ. 213. გამოცემა
„ივერიის“ რედაქციისა.

23) ალექსანდრე ბატონიშვილი ფირმანებში ხან საქართველოს
მეფედაა მოხსენებული და ხან ისკანდერ-ხანადა და ზოგჯერ — ალექსან-
დრე-მირზად.

ფირმანს, რომელსაც კი უკზავნიდა კავკასიის სხვა-და-სხვა ტომთა და ხალხთა, კერძო მფლობელთა და მეზატონეთა და თვით უბრალო მოქალაქეთაც კი.²⁴) დინჯი, დარბაისლური კილო სპარსული ენისა, რითაც ასე განთქმულია ეს მშვენიერი და პოეზიით საესე ენა, ბაბა-ხანის ფირმანებში სრულიადაც არ მოიპოვება. სრულიად საკმარისია მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი წარმოთქმულის აზრის დასამტკიცებლად. ფეტ-ალი-შაჰის (ბაბა-ხანი) ფირმანებში რუსები ასე არიან მოხსენებულნი: „წყეული გიაური რუსები“, „განდევნა გზა დაბნეულ ეშმაკის მიმდევართა საქართველოდან და ტფილისიდან არის საგანი ხელმწიფობითისა ჩენის მზრუნველობისა“. „გაჟლეტა გიაური რუსებისა, ამ ავზნიანის ერისა“, „გა-

²⁴) ბაბა-ხანი და აბას-პირზა საპოლიტიკო შორს გამჭვრეტელობით კარგადა ჰხედავდნენ, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სპარსეთის თვითარსებობისათვის დამოუკიდებელ საქართველოს. სპარსეთი ისე უყურებდა საქართველოს, როგორც ინგლისი ავგანისტანს, მაშასადამე, ჩენი ქვეყანა ბუფერი და შეურყეველი ზღუდე იყო სპარსეთისათვის. რუსები ბევრჯერ იყვნენ ამიერ კავკასიაში, მაგრამ თუნი ვერ მოიკიდეს აქა, ვიდრე საქართველომ არ გაუხსნა თვისი სტუმართ მოყვარე გული.

მეთრამეტე საუკუნეში პეტრე დიდმა დაიპყრა სამი პროვინცია: ასტრახადი, მაზანდარანი და ლენქორანი, 12 წელიწადი ეპყრათ ეს ქვეყნები და 1735 წ. იძულებული შეიქმნენ მიეტოვებინათ დაპყროპილი ადგილები და რუსეთს დაბრუნებულყვნენ. სწორედ ამ უსიამოვნო მეზობლობამ დააკარგვინა კეთილგონიერება ბაბა-ხანსა და იმიტომაც უშვერის ლექსით იხსენიებს რუსებსა თავის ფირმანებში.

იხ. Свѣдѣнія о помят. грузинской письменности, т. I. в. III, проф. А. А. Цагарели гв. XXXVII.

წყვეტა გარყენილი გიაურ რუსებისა“. „რადგან, სწერია ზაგამისა და შამშადილის უფროს-უფროს კაცებთან გაგზავნილ ფირმანში, საქართველოს სამფლობელოს მოწყობა და გიაურ რუსების გამუსვრა არის საგანი უუმადლესის ჩენისა ყურადღებისა, ამისათვის მოვიწვიეთ კარისა ჩენის წინაშე სარდარი პირ-ყული-ხანი ყაჯარი და ბატონიშვილი ალექსანდრე-მირზა, ჩაებარეთ 20,000 ძლევა-მოსილი მეომარი და ეუბჰანეთ წასვლა საქართველოს, რომ ამოსწყვიტონ რუსნი და განასუფთაონ ეს ქვეყანა მათის არსების სისაძაგლისაგან“ (очищение тѣхъ мѣстъ отъ мерзостей ихъ существъ). 25) ამგვარი უმატებულო და უკადრისი სიტყვა-პასუხი მრავლადაა გაბნეული დიდებულის შაჰის ფირმანებში.

VIII

მეამბოხენი ბრაზობდნენ და გულზე სკდებოდნენ ჯავერითა, რომ მათი კაცი, განთქმული ხეცა და მთაში, გაბრიელ ყაზბეგი, დიდათ პატიეცემული, როგორც ქართველ მთიულთაგან, აგრეთვე ოსთა და ჩაჩანთაგან, არა ჰღალატობდა რუსებსა, ამჯობინებდა რუსობას დი მტკიცედ იდგა მათს ერთგულებაზედ. რაკი ხევეწნა-მუდარით ვერა გააწყეს-რა და გაბრიელი ვერ დაიყოლიეს, მეამბოხეთ გადასწყვიტეს,

25) იხ. АКТЫ, т. II, 145, 803, 804 და 805.

ჭკუა ვასწავლოთ ამ თავგასულის ბატონს და სრულიად ამოვსწყეიტოთ მის ციხე-დარბაზში შეხიზნული პოლკოვნიკი ღრენიაკინი კამანდითაო. ცამეტს იელისს ხუთასამდე კაცი მიუახლოვდა სტეფან-წმინდას და დაბანაკდა მდინარე სნოს მარჯვენა ნაპირას. მეორე დღეს მათ პირდაპირ, მდ. სნოს გაღმა მხარეს, დაბანაკდა 700 ხევსური. რიცხვი აჯანყებულთა თანდათან მატულობდა, რადგან მალე მიემზრნენ ხევისა, გუდამაყრისა, გუდამაურის მოხვეენი და თრუსოს სოფლების ოსნი, სულ მევამოხეტა რიცხვი ავიდა 1,300 კაცამდე. გაბრიელი ცოტა არ იყო შეშინდა და სურვილი გამოაცხადა, მზათა ვარ მოველაპარაკო ამორჩეულ კაცებსაო. მევამოხეტაც სწორეთ ეს უნდოდათ, ფიქრობდნენ, ეგები როგორმე გაბრიელი თავისკენ გადმოებირებინათ და მომწყვდეული რუსებიც ამოეჟლიტათ.

მევამოხეთ მოციქულებად აირჩიეს უფროს-უფროსი კაცნი: მოხვევებმა თათარა ჩკარეული, გუდამაყრელებმა — პაპუნა ჩებოლაური, მთიულებმა ნინია და ემანა ბელოძენი და ნინია ბენიაძე. მოციქულებმა გაბრიელს მოახსენეს: განუდგე რუსებსა, მიიღე ჩვენი უფროსობა და გაგვიძე მტრის წინააღმდეგ; რაც რუსებმა ფული მოგაბარეს გზის შესაკეთებლად და თვით შემოხიზნული ჯარის-კაცნიც ჩვენ გადმოგვეციო. გაბრიელი არ მოელოდა მევამოხეთაგან ასეთ შეუფერებელ პირობასა და ამიტომ ცივი უარი განუცხადა, თქვენს პირობას ვერ მივიღებ, წინა-

მძლოლობას ვერ ვიკისრებ და ვერც ჩემთან შემოხიზნულ ჯარის კაცებს მოგცემთ, რადგან რუსეთის იმპერატორს ერთგულება შეეფიცე და მრცხვენინა ფიცის გატეხისაო¹⁾).

რაკი მეამბოხეთ ყაზიბევი ვერ დაიყოლიეს და თან იმედიც არა ჰქონდათ, რომ მარტო ჩვენ ადვილად ჩაეიგდებთ ხელში მის გამაგრებულ ციხე-კოშკებსა, ამისათვის ხელ-ახლა მიჰმართეს სეირის მაყურებელ ხევსურთა და დახმარება სთხოვეს. 15 იელისს, საღამოს ხანსა, ხევსურთ ნება დართეს მოხვევთა, როგორც გენებოთ, ისე მოიქცეთ, ჩვენ ყაზბევის ციხე-სიმაგრეების დაშლა-დაფუშვაში ხელს არ შეგიშლით. მხოლოდ თუ ხაზინას იშოვით, ჩვენც უნდა გაგვიყოთო. ამ სახით ხევსურთ არც მწვადი დასწევს და არც შამფური. ვითომ ყაზიბევისათვის მიცემული პირობა არ დაარღვიეს, ფიცი არ გასტეხეს და მომავალ ნადავლშიაც ნაწილი ჩაიღეს²⁾).

მეტი ჯანი არ იყო, რაკი ვერც გაბრიელ ყაზბეგი დაიყოლიეს და ვერც ხევსურთ დააწვრინეს პირჯვარი, მოხვევთ გადასწყეიტეს, ჩვენ ჩვენის ძალით შევებრძოლოთ მტერსაო და თხუთმეტსავე იე-

¹⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 322. დედანში ასეა მოხსენებული: „что онъ (Казбекъ) по сдѣланной клятвѣ въ вѣрности Россійскому Государю не выдастъ имъ..., а потому рѣшительно сказалъ, что лучше соглашается умереть, нежели согласится на ихъ требованія“.

²⁾ *ibidem*, გვ. 322.

ლისს ალყა შემოარტყეს სტეფან-წმინდას. მეციხოვნეთა რიცხვი მცირე იყო, სულ 34 კაცი რუსის მხედრობისა, ხუთი ოსეთის უფროს-უფროსი კაცი და მფლობელი: დუდარუკოს ძმისწული ტაუსულთანი,³⁾ ჯანხოთ ლარსელი, ადილ-გირეი და კოპან ჯანთაევები, ბათე ლარსელი და შეიდი მათი მხლებელი, თვით გაბრიელ ყაზბეგი და მისი ერთგული 14 მონაწილე. რასაკვირველია ასეთის მცირედის მხედრობით ციხის დამცველნი ვერ გაჰბედადნენ პირდაპირ, ტრიალ მინდორზე, შებრძოლებოდნენ მეამბოხეთ და ხელ-და-ხელ შეეტიათ მათთვის. ამიტომ გაბრიელმა ამჯობინა, ჩაკეტილიყო თავის მაგარ ციხე-კოშკში და იქიდან ებრძოლა, ვიდრე ან ერისთვიანი, ან საქართველოს გამგებელი გაჭირვებიდან დაიხსნიდა. მეამბოხენი კარგა ხანს ეწვალნენ, კარგა ბლომად დაჰხარჯეს ტყვია-წამალი, მაგრამ ყაზბეგის ციხეს ვერა დააკლეს-რა⁴⁾. ბოლოს მთიულთა ჩახმახიანი თოფების გაწუწუვებულმა ზუზუნა ტყვიამ საკმარისად დააზიანა სტეფან-წმინდის კედლები, მაგრამ მეამბოხეთ მაინც ვერ გაბედეს იერიში მიეტანათ და ციხე აეკლოთ. მართალია, მეამბოხეთ იერიშის მიტანა ვერ გაბედეს, მაგრამ ციხის დამცველთა მდგომარეობა

³⁾ დედანში მოხსენებულია „ПЛЕМЯНИКЪ“, შეიძლება ტაუსულთანი დისწულია და არა ძმისა.

⁴⁾ მეამბოხეთა შორის 15 ივლისს დაჭრილ იქნა 12 კაცი, ხოლო ციხის დამცველთა შორის ერთი სალდათი და ორი ქართველი მძიმედ, 8 სუბუქად. *ibid.* გვ. 228.

უფრო სამწუხარო იყო და ამიტომ გაბრიელმა იკადრა და ამ ქამად თვითონ დაუწყო მოლაპარაკება. მთიულები ისევ წანანდელ პირობაზე დადგნენ და მოსათქმებლად ერთი ღამე მისცეს; ამასთანავე გადაწყვიტეს, რომ იმ ღამეს მებრძოლთ მტრის საზიანოდ არა მოიქმედონ რა. მიუხედავად ასეთის პირობისა, მეციხოვნეთ მთელი ღამე არა სძინებიათ და გათენებამდის დაზიანებულ ციხის კედლების შეკეთებაში იყვნენ. რადგან საკმარისი ლოდი და კლდე არ მოიპოვებოდა ციხეში, ჩამადნებითა და სახლის ავეჯულობით ამაგრებდნენ კედლის გარღვეულ ალაგებსა.

ივლისის თექვსმეტს სტეფან-წმინდას მოიჭრა თვით დაუღალავი დუღარუკო, რომელმაც თან მოიყვანა 300 ოსი და ქისტები, ასე რომ ეხლა მემამობრეთა რიცხვი 3000-ს კაცამდე იყო⁵⁾. ჩენი ბედი ეხლა კი გადაწყდა, ამბობს ღრენიაკინი, და სიკვდილისაგან ევლარა გვიხსნიდა-რა. ნაშუადღევს თავაურელებმა და მთიულებმა სამხედრო დროშებზე შეჭფიცეს ერთი-ერთმანეთს, სულ ერთიანად გავსწყდეთ და რუსების სინსილა კი გავაწყოთო. მხოლოდ მდსნოს მარცხენა ნაპირას დაბანაკებულნი ხევსურნი იყვნენ გულახელ-დაკრეფილნი და გულგრილად შესტკეროდნენ ყაზიბეგის ციხე-კოშკებსა, ენახოთ საქმე რითი გათავდებოა.

⁵⁾ პოლკოვნიკი ღრენიაკინი თავის მოხსენებაში დუღარუკოს „ავაზაკს“ ეძახის, *ibid.* გვ. 322.

მესამეთ თვით ღუდარუკომ იკისრა მოლაპარაკება გაბრიელ ყაზბეგთან. ჩიმის ბატონმა შეუთვალა, ნუ ჯიუტობ, შეასრულე ჩენი თხოვნა, დაგვითმე რუსები, მათი სარჩო-საბადებელი და ხაზინა, რომელიც რუსის მთავრობამ ჩაგაბარაო. გაბრიელმა ეხლაც უარი შეუთვალა და თან ხევსურებს კაი ბლომად გაუგზავნა საჩუქრები, ნუ აპყვებით მემამოხეთ და ჩემს მტრებსაო. ხევსურებისა ეწინოდათ მემამოხეთ, ეკრძალებოდათ მათი და ამისათვის ეერა ჰბედავდნენ სტეფან-წმინდის დანგრევას და რუსების ამოჟლეტას უიმათოთ. ბოლოს 17 იელისს ასე გადასწყვიტეს: რაც ქონება ციხეში ეიშოვოთ, ოთხ ნაწილად გავიყოთ, მხოლოდ რუსებს სასიკვდილოთ ნუ გავიმეტებთო.

ასეთი აყალ-მაყალი, შუღლი და უთანხმოება მემამოხეთა შორის, რასაკვირველია, დიდათ შეუწყობდა ხელსა სტეფან-წმინდის მეციხოვნეთ და შეიძლება კიდევ დიდ ხანს არ გავლოთ კარი მემამოხეთათვის, მაგრამ უსაზღოობამ აიძულა ისინი ციხე გადაეცათ მტრისათვის. მემამოხეთა უფროს-უფროსი კაცნი შევიდნენ ციხეში, რუსები დაატყვევეს და რაც რამ სარჩო-საბადებელი იპოვნეს სტეფან-წმინდაში, სულ ერთიანად გამოზიდეს, ასე გასინჯეთ, ტანისამოსიც კი აღარ შეარჩინეს საცოდავ ჯარის კაცთა. ნადაული ოთხად გაჰყვეს: ერთი ნაწილი ეროთ ხევსურთა, მეორე თაგაურელებსა, მესამე მოხვევთა და მეოთხე გუდამყრელებსა. 18 იელისს,

ხელ-ახლად მოხდა ბჭობა აჯანყებულთა ბანაკში, ტყვე რუსებს რა უყოთო. თავაურელები იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ტყვენი კავკავს გადაეყვანოთ. მოხვედნი კი გაიძახოდნენ, არა ქართლში გავგზავნოთო. გაბრიელ ყაზიბეგი მიხვდა, რა ბოროტი განზრახვაცა ჰქონდათ თავაურელებს, გზაში ტყვე-რუსებს გაჟღეტენ და კავკავს ერთიც ველარ ჩავა მათგანი ცოცხალიო და ამისათვის სთხოვა ხევსურთ, ქართლამდინ მიეცილებინათ შეპყრობილნი. ხევსურნი დიდის სიამოვნებით დასთანხმდნენ და კიდევ ჩაიპარეს გაბრიელისაგან ორი რუსის აფიცერი ინჟენერი: ლაშკარევი და ლესნიკოვი, 29 ჯარის-კაცი და ყაზახი, მაგრამ მოხვედვები წაედანენ ხევსურთა, ნახევარი ტყვეთა ჩვენია და არ დაგანებებთო. ხევსურებმა 17 კაცი მისცეს, დანარჩენები ისეე მაიორ ყაზბეგს მიჰკვარეს. ხევსურებს ეშინოდათ, ვაი თუ მთიულებმა დახოცონ რუსის ტყვენიო და რომ ეს არ მომხდარიყო, ჩამოართვეს მძევლები.

უფრო დიდს გაჭირვებასა და განსაცდელს იყო თვით პოლკოვნიკი ღრენიაკინი და კოპილოვი. თავაურელები ახირდნენ, გინდათ თუ არა ეს ორი აფიცერი ჩვენ უნდა მოგვეცეთო. თაეადმა ციციშვილმა მძველად რამდენიმე თავაურელი დაიტოვა ტფილისში და იმათ სამაგიეროდ თხოულობდნენ ღრენიაკინსა და კოპილოვსა⁶⁾. გაბრიელ ყაზბეგმა დიდად გამოი-

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 823. აქ მოხსენებულ კოპილოვს რა-ღაც უცნაური სახელწოდება აქვს: გიტტეო-ვაურვალტერი. მაიორ მელლას რაპორტში კაპიტანადაა დასახელებული კოპილოვი.

ლა თავი პოლკოვნიკ ღრენიაკინისათვის, თავს მოვიკლავ, მთელ ჩემს ქონებას დავსთმობ და პოლკოვნიკს ამხანაგითურთ არ მოგცემთო. მაგრამ რადგან თავაუურელები თავისას არ იშლიდნენ და დაჟინებით თხოულობდნენ, გაბრიელი იძულებული გახდა მძევლად მიეცა თავაუურელებისათვის ორი ყმაწვილი: თვისი ძმისწული, კაპიტან იაგორის შვილი და შვილი თვისი ერთგული მოხვეისა, მაიორ მელლას სიტყვით კი გაბრიელმა თავაუურელებს ღვიძლი შვილი და ძმისწული შისცა მძევლადა⁷⁾.

ასე დასრულდა სტეფან-წმინდაში შესიზნულ პოლკოვნიკი ღრენიაკინის კამანდის წვა და დაგვა. შუღლი და უთანხმოება მემამოხნეთა შორის იყო მიზეზი, რომ სიკვდილს გადაჩნენ და წუთი სოფელს არ გამოეთხოვენ. საქართველოს გამგებელმა პოლკოვნიკ ღრენიაკინს სწორედ მრავალ მნიშვნელოვანი მოვალეობა დააკისრა, გაასუფთავე და გასწმინდე საქართველოს სამხედრო გზა, რომ კავკასიდან მაშველმა ჯარმა დაუბრკოლებლიე მოახერხოს გადმოსელა საქართველოში და ამის მაგიერ მთელი კამანდა მემამოხნეთ ჩაუყარდათ ხელში, გაძარცვეს, სულ წაართვეს, რაც სახარჯო ფული ჰქონდათ მიცემული გზის შესაკეთებლად და თვითონ ჯარის-

⁷⁾ *ibid.* გვ. 823. პოლკოვნიკი ღრენიაკინი ამ სიტყვებით, აღნიშნავს ყაზბეგის მოქმედებას: „при помощи майора Казбека который жизнь свою и имѣние полагаетъ и полагалъ за жизнь всѣхъ насъ, мы остались у него въ домѣ“.

კაცნი ერთიერთმანეთში დაიყვეს, როგორც უბრალო ნივთი. მემამოხენი ამასაც არ დასჯერდნენ და თვით გაბრიელ ყაზიბეგს ძმისწული მძევლად გამოართვეს.

დრენიაკინი და კოპილოვი, მართალია, სიკედილს ვადარჩნენ, მაგრამ ყაზიბეგის დანგრეულ ციხე-კოშკში კინალამ შიმშილით დაიხოცნენ და ხსნა კი არსაიდან სჩანდა, არც საქართველოდან და არც ჩრდილოეთიდან. გულზე ლახვარივით მოხედა თ. ვალკოსკის დრენიაკინის უბედურების ამბავი, შიშმა აიტანა და მაშინვე თავის გასამართლებელი რაპორტი გაუგზავნა მთავარ-მართველს ქ. ერევანს, საკმარისი ჯარი არა მყავდა, როგორც წინადაც არა ერთხელ გწერდიო და ამიტომ გაჭირვებულ ყაზიბეგს და დრენიაკინს დროზე ვერ მივაშველე ჯარიო. რადგან აჯანყებულნი მთიულნი არა ცხრებოდნენ და რაც დრო და ჟამი გადიოდა, თითქოს უფრო მეტს მხნეობას იჩენდნენ, რადგან სტეფან-წმინდის დანგრევის შემდეგ მოციქულები გაგზავნეს თერგისა და ქსნის ხეობის მკვიდრთა ასაჯანყებლად, ვალკონსკიმ ხელმეორედ უბრძანა გენერალ ტალიზინს, გასწი მთაში და როგორმე ბოლო მოუღე ამ დაუსრულებელ უბედურებასაო. საქართველოს გამგებელმა ტალიზინს ერთი როტა ჯარი თან გაატანა და მეორე ერთის ზარბაზნით გორის მაზრიდან მიაშველა. ეს უკანასკნელი როტა ქართლში საყარაულო სამსახურს ასრულებდა და რადგანაც ლეკები უშიშრად დათარეშობდნენ

ქართლის არე-მარესა, საშიშო იყო ამ ჯარის ადგილიდან დაძვრა, მაგრამ მეტი ველარა მოახერხა-რა გამგებელმა და ეს უკიდურესი ღონისძიებაც იხმარა. როტის წასვლის შემდეგ მთას, საშიშო ადგილებში ყარაულების ჩაყენება ქართლებს დაევალებ და ამით ერთი ათად დაუძიმეს ისედაც მძიმე ტვირთი სამხედრო სამსახურისა. გენერალ ტალიზინს თ. ვალკონსკამ უბრძანა, მაინც და მაინც ერიდებოდა მთიულეთთან ხშირად ბრძოლას და ეცადე ლომისის პოსტი არ ჩაუფარდეთ აჯანყებულთა, თორემ აჯანყების ქარცეცხლი შეიძლება ადვილად მოედოს მთელ საქართველოს და მერე ღმერთმა უწყის, რითი გათავდება ასე უდროვო დროს ატეხილი ვაი-ვაგლახიო. ტალიზინს სრულიადაც არ ეპიტნაებოდა ასეთი ბრძანება გულ-ჩვილისა და რბილი ხასიათის პატრონის თავადისა, რაიცა მალე დაამტკიცა სასტიკის მოქმედებითა.

გულ გასახეთქი წერილები და რაპორტები მოზლიოდა საქართველოს გამგებელს მთაში გაბნეულ რუსის და ქართლის მხედრობის სარდლებისაგან. ერთს თავისს წერილში მაიორ გაბრიელ ყაზბეგი ამბობს, რომ ჩვენი მწუხარება ენით არ გამოითქმის და კალმით არ დაიწერება, რაც რომ ებადათ ჩემთან შემოხიზნულ რუსებს, ყველაფერი მივეცი აჯანყებულთ, თითქმის დედი-შობილა დასტოვეს ყველანი, ისე უწყალოდ და შეუბრალებლად გაძარცვეს. ესეც არ გვაკმარეს, ასი თუმანი ფული მივეცი, მა-

გრამ ეინ იცის: დაგვაჯერებენ ამას, თუ ღმერთი სხვა ახალს და უფრო მწარე ხეედრს გვიმზადებსო. ერისთვიანთა და მაიორ მელლას რაპორტები საესეა სასოწარკვეთილებით. თ. ვალკონსკის სთხოვენ და ემუდარებიან, ჯარი მოგვაშეეღე, ტყვია-წამალი გამოგვიგზავნე, თორემ დავიღუპებითო. საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტით პოდპოლკოენიკი თ. ელიზბარ ერისთავი მოახსენებს თ. ვალკონსკის, რომ თუ მალე ჯარსა და ტყვია-წამალს არ მოგვაშეეღებთ, გამძინეარებულ მთიულთ ველარ შევიოკებთ და ქართლს შეესევიან. მემბოხენი აპირებენ ჯერ ანა-ნური და ახალგორი ჩაიგდონ ხელში და მერმე შიგ შუაგულ ქართლში შეიტანონ ამბოხების ცეცხლი. ამასაც არა სჯერდებიან, იმუქრებიან მცხეთის ხიდის დარღვევას⁸⁾. მაიორ მელლას ქალაჩუნასავით წუწუნს ხომ სამზღვარი აღარ ჰქონდა. ხუთ დღეს-ღამეყოფა სურსათი, სწერს მელლა საქართველოს გა-

⁸⁾ აი რამდენიმე ნაწყვეტი თ. ელიზბარ საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტისა: „хевсурци, и мтнулски народъ все ушли внизу или на ананурци, или на ахагорци, осмелюсь доложить Ежели войу не пришлите помогать, анапура вазмутъ, и анапура вазмутъ, и ахалгора вазмутъ, какъ скоро можете помогайте, Ежели не будитъ помочь отъ васъ, говорили что мцхетпскаго мосту разарать и после въ карталии падуть и тамъ бунтъ будитъ. Царевича Иулона вазмите въ крѣпость. пороха и пуля пожалуюе для грузинамъ. об. Акты, т. II, гв. 324. ბატონიშვილი იულონი ამდროს უკვე შეპყრობილი იყო. იულონის დაქერის ამბავი ქვემო დიქნება მოთხრობილი. ეტყობა თ. ელიზბარი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა იულონის შეპყრობას, რადგან მთიდან იხვეწება, ციხეში ჩააგდეთ, რომ არ გაიქცესო.

მგებელს და თუ ამ მცირე ხანს ხსნა არსაიდან იქნება, ლომისის პოსტს თავი უნდა დაეანებო და სადმე ჯანაბას გადაეარდევო.

როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, თ. ვალკონსკის ჩეულებად ჰქონდა, გამწვავებული ურთიერთობა რუსთა და მთიულთა შორის ტკბილის მოლაპარაკებით და საჩუქრის გაღებით მოესპო. თავადი ვალკონსკი მშვიდობიან საშუალებას უფრო დიდ მნიშვნელობას აძლევდა, ვიდრე მახვილით მოქმედებას, მით უმეტეს რომ მცირე რაზმი ჰყავდა ამ დროს საქართველოში და იარაღით მავდენს ვერას განდებოდა. ამ ქაზადაც ვალკონსკიმ თავისს ჩეულებასა და ხასიათს არ უღალატა. შეიტყო თუ არა, რომ მოხვედნი და ერთი ნაწილი ხვესურთა ანანურის აკლებას აპირებენ და შემდეგ ქსნის ხეობით ქართლში შესვასაო, დაიბარა თ. რევაზ ერისთავი და მთავარ-ეპისკოპოსი ნეკრესისა ამბროსი მთიულეთში გასაგზავნად. საქართველოს გამგებელს დიდი იმედი ჰქონდა ამ ორის წარჩინებულის გვამისა. თ. რევაზი იყო სიძე განსვენებულის ირაკლი 'მეფისა, რომლის სახელსაც ისე დიდათა სცემენ პატივსა მთიულნი და მეორე, ამბროსი ნეკრესელი, საყვარელი და მიჩნეული მთიულთაგან მღვდელ-მთავარი. ამბროსის 18 წელიწადი გაეტარებინა მთაში, კარგად ჰქონდა შესწავლული ზნე და ჩეულება მთიულისა და მოსალოდნელი იყო, რომ ორი ასეთი წარჩინებული გვამი შფოთს და აღრეულობას თუ ბოლოს ვერ მოუღებ-

დნენ, მცირედაც არის შეაჩერებდნენ, იმდრომდის მაინც, ვიდრე მთავარ-მართველი დაბრუნდებოდა საქართველოში ერეენიდან. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა თ. რევაზ ერისთავს და ამბროსი ნეკრესელს, წადით მოციქულად ცეცხლით აღგზნებულ მთიულეთში და ნუ დაზოგავთ ნუცა თავსა, ნუცა სიცოცხლესა, ოღონდ მშვიდობა და სათნოება ჩამოაგდეთო. ამასთანავე მოციქულთ უბოძა ვალკონსკიმ 300 მანეთი თეთრი ფული და უბძანა საჩუქრად დაარიგეთო. აქ სასაცილო მხოლოდ ისაა, რომ თ. ვალკონსკი გულწრფელად ვერ მიენდო ამ წარჩინებულ და მაღალხარისხოვან გვამთა და თან ჯაშუშად ერთი აფიცერი გაატანა, თვალ-ყური ადევნე მოციქულთა საკუთარს მოქმედებასაო⁹⁾. უხასიათობა თ. ვალკონსკისა სწორედ ესაა გამოჩნდა. მოციქულთ უდიდესი სადიპლომატო მისნია ჩააბარა და იმდენად კი აღარ ენდო, რომ ჯაშუშში თან არ გაეტანებინა. რა საბუთი ჰქონდა თ. ვალკონსკის, არ მინდობოდა ან თ. რევაზს, ან ამბროსი ნეკრესელსა? არაფერი.

ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარის უფროსები ხმას არ აწვდიდნენ თ. ვალკონსკის. საქართველოს გამგებელის სახელობაზე გამოგზავნილი მოხსენებანი ლინიადგან, ალბად მემბოხეთა წყალობით, კავკასიონის უღელტეხილის უფსკრულებში იფანტებოდა და ინტექტებოდა. ამისათვის თ. ვალკონსკიმ მიწერ-მოწერა

⁹⁾ დედანში ასეა მოხსენებული: „для наблюднія за ихъ собственнымъ поведениемъ подъ рукою“. об. Акты, II, гл. 324.

გაჰმაროა მალრან-დეალეთის *) ოსებთან, რასაკვირველია ერისთვიანთ დახმარებით, რომ კურტატის გზით მალრან-დეალეთელებს რაპორტები და ქალაქები ეზიდათ კავკასიდან ქალაქსა და ქალაქიდან ლინიაზედ, კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და კავკასიდან წამოსულ ჯარისათვის შემწეობა აღმოეჩინათ. შანშე ერისთავმა საქართველოს გამგებელთან მოსალაპარაკებლად ამ საგნის შესახებ ორი მალრან-დეალეთელი საპატიო და უფროს-უფროსი კაცი გამოგზავნა ქალაქსა. ერისთავი სწერდა გამგებელს, გამოგზავნილ უფროს და დარბაისელ კაცებს საჩუქრად ფარჩა უბოძე და ერთგულობის ნიშნად მძევლები მოსთხოვე, თორემ, ვინ იცის, ეგება მალრან-დეალეთელი უფროს-უფროსნი კაცნი სანდონი არ გამოდგენენ და სამსახურის მაგიერ, ზარალი მოგვიტანონო. მე და ზაზა მაჩაბელმა, სწერს თავ. შანშე, კურტატის გზაზე უკეთესი და მოხერხებული გზა ვერ ვიპოვნეთ, და მეტი ღონე არ არის ამ უვარგისი და საშიში გზით უნდა ვგზავნოთ კურიერები. სწორედ ამ ახლად ნაპოვნი გზით თ. შანშე ერისთავსა და ზაზა მაჩაბლის მიერ კურტატის გზით საქართველოს გამგებელმა ბძანება გაუგზავნა მალრან-დეალეთელი ოსების ხელით ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაჰს, რაც შეიძლება მალე-

*) მალრან-დეალეთი სძევს დიდი ლიახვის სათავეში. იხ. გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსი, ვახუშტისა, გვ. 238.

და დაუყოვნებლივ მოგვაშველე ყაზახთა პოლკები და რეკრუტებით¹⁰).

თ. ვალკონსკის მიერ მთაში გაგზავნილი მოციქულნი არქივისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და თ. რევაზ ერისთავი დიდ გაქირვებასა და განსაცდელში ჩაცვიდნენ. როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, საქართველოს გამგებელმა მოციქულებს ფრიად ძნელი მოვალეობა მიანდო, მოელაპარაკეთ აჯანყებულ მთიულებსა, დაუყვავეთ, საჩუქრები უბოძეთ გავლენიან კაცთა, დიდ წყალობას დაჰპირდით მომავალში, ერთის სიტყვით მამა-შვილურად მოექცით და ეგები როგორმე მოახერხოთ მშვიდობიანათ გათავება ამ საქმისა. ამის გამო, ასვლისათანავე მთაში მოციქულებმა მოიხმეს ხევისა და მთის წარჩინებულნი კაცნი და თათბირი დაიწყეს ზავისა და მშვიდობის ჩამოგდების შესახებ. ყველგან, დედა-მიწის ზურგზედ, სადაც კი ადამიანს ცეცხლი აუბოლებია, წესად და რიგადაა მიღებული, რომ ზავის შესახებ მოლაპარაკების დროს, ბრძოლა და მტრობა შესწყდება ხოლმე. ამ ჩვეულების მიხედვით ამბროსი ნეკრესელმა და რევაზ ერისთავმა წერილი მისწერეს გენერალ ტალიზინსა, დროებით, ვიდრე ზავის ჩამოსაგდებად მოლაპარაკება გათავდება, შეწყვიტე სამხედრო მოქმედება და ამით საშუალება მოგვეცი პირნათლათ შეეასრულოთ საქართველოს გამგებელის ბრძანება¹¹).

¹⁰) იხ. АКТЫ, II, გვ. 324—325.

¹¹) ibidem, გვ. 326.

ტალიზინმა არ შეასრულა კანონიერი და სამართლიანი თხოვნა მოციქულებისა და არ შესწყვიტა ბრძოლა. როცა აჯანყებულთა დებუტატთა საქართველოს გამგებელის მიერ გამოგზავნილ მოციქულებთან გაცხარებული ბაასი და ბჭობა ჰქონდათ, რა პირობით შეეკრათ ზაფი და მორიგებაო, იმ დროს გენერალი ტალიზინი მუსრს ავლებდა მთიულთა სოფლებს. 28 იელისიდან მოყოლებული სამ აგვისტომდე გენერალს ბრძოლა თითქმის არ შეუწყვეტია. სამ აგვისტოს ტალიზინის მხედრობა შეესია ზემო და შუა მლეთსა და ორთავე სოფლები სულ ერთიან გადასწვა და გადაბუგა, რომ იტყვიან, ქვა ქვაზედ არ დასტოვაო, სწორედ ისეთი საქმე დამართა ტალიზინმა ორთავე სოფელს. გამძვინვარებულმა ჯარის კაცებმა არ დაინდეს არამც თუ სოფლებლთა მცირედი ქონება, არამედ თვით დედა-კაცი და უსუსური ბავშვებიც.

არქივისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და რევაზ ერისთავი მოწმობენ, რომ ტალიზინის რაზმმა ორი წარჩინებული და საპატიო მთიული მოჰკლა და დახოცა უწყალოდ დედა-კაცი და ბავშვიო. მოციქულთა მოწმობით არა სჩანს, რადენი დედა-კაცი და ბავშვი გამოეთხოვა წუთი-სოფელსა, მაგრამ ადელი მიხანვედრია, რომ რიცხვი გაწყვეტილ ბავშვ-დედა-კაცებისა მცირედი არ იქნებოდა, რადგან ტალიზინის მხედრობამ ორთავე მლეთი დედამიწასთან გაასწორა. თვით გენერალი ტალიზინი არა ჰმალავს, რა უბედურება მიაყენა მლეთელებსა. ტალიზინის სიტყვით სალ-

დათები სახლებში შეუტყვიდნენ მღვთელებსა და მრავალი მათგანი სიშტებზე ააგესო. ბრძოლა და კვეთება სოფელ მღეთს გაგრძელდა თითქმის ხუთი საათი. ტალიზინის მხედრობის ზარალი სრულიად მცირე იყო და სათქმელადაც კი არა ღირს, მოუკლეს მხოლოდ ორი ჯარის-კაცი და ექვსიც დაუჭრეს. ტალიზინისთვის საგრძნობელი იყო მარტო სიკვდილი მამაცი შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩისა, რომელსაც ტყვია შიგ შუბლში ჰქონდა მოხვედრილი¹²). ეს შტაბს-კაპიტანი ის კიტკევიჩია, რომელმაც ჩარტალის ვიწრო ხეობაში ლტოლვილ მემამოხნეთ გზა შეუკრა და ორცეცხლ შუა ჩაჰყარა. მღეთის დაწვა-დანგრევის დროს დაიჭრნენ აგრეთვე პოდპოლკოვნიკი თავადი ელიზბარ ერისთავი და შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი. უკანასკნელმა სახელი გაითქვა ბატონიშვილ იულონის დაჭერით.

თავადი რევაზ ერისთავი და არქივისკოპოსი ამბროსი განცვიფრებული დარჩნენ გენერალ ტალიზინის ასეთის არა ჩვეულებრივის და უცნაურის საქციელით. გულ-დათუქულნი მწუხარებით ატყობინებენ საქართველოს გამგებელს ამ ამბავსა და სასოებით ამბობენ, რომ მხოლოდ ზეციერმა ღმერთმა და თქვენმა იღბალმა დაგვიფარა სიკვდილისაგანაო. მემამოხნეთა დეპუტატებმა არაფერი იცოდნენ, რა ხდებოდა იმათს სოფლებში და ჩვენს იქ ყოფნის დროს

¹²) *ibidem*, გვ. 328. ტალიზინის რელიციაში ასეა აწვრილი ეს შემთხვევა: „штабсь-капитанъ Киткевичъ ранень пулею въ лобъ, отъ коей помере“.

არაფრის ეჭვი არა ჰქონდათ, თორემ სულ ერთიანათ ამოგვეყლებამდნენო.

არქივისკოპოსი ამბროსი და თავადი რევაზ ერისთავი ამას შემდეგ მალე გამოეცალნენ აღშფოთებულ მთიულეთსა და ჩამოვიდნენ ახალ-გორს. ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი სწერენ ახალ-გორიდან თავად ვალკონსკის, თუ ერთს ასიოდე სალდათს, ერთს ზარბაზანს და ტყვია-წამალს მალე მოგვაშეცლებთ, ღეთით აღარა გვიჭირს-რა, ახალგორის ციხე მაგარია და დიდ ხანს შეგვიძლიან აქ გამაგრება. უამისოდ კი ვაი თუ ეს მთელი მხარე, ე. ი. მთელი ქსნის ხეობა მევამოხეთ მიემხროს და საქმე ერთი ათად გამწვადეს. ეს მით უფრო მოსალოდნელია, რომ მთიულებმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ოთხი კაცი აახლეს და სთხოვეს, მალე მობძანებულოყო მთაში. ამას გარდა აგვისტოს პირველ რიცხვებში ხუთასი ხევსური მიემხრო აჯანყებულთა და როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ ხევსურების საქმეში ჩარევა ღიდად აფიქრიანებდა რუსის მთაერობას. ეტყობა თავადი რევაზ ერისთავი სასიკეთოს არას მოელოდა ხევსურთაგან და ამიტომ ვალკონსკის სთხოვდა, ასი სალდათი მომაშეეღე ახალ-გორსაო¹⁸⁾.

ბატონიშვილ ალექსანდრესთან გაგზავნილი ოთხი მოციქული მალე დაბრუნდა ხევსა და სისიამოვნო ამბები მოუტანეს მევამოხეთა. ლორის ციხეში მო-

¹⁸⁾ *ibid.* გვ. 328. წერილი თ. რევაზ ერისთავისა აღნიშნულია

11 აგვისტოს თარიღით.

ციქულთ ენახათ ავრეთვე ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს მეორე დაუღალავი მაძიებელი საქართველოს ტახტისა. ფარნაოზმა საჭირო დარიგება მისცა მთიულთა მოციქულთ, როგორ ებრძოლათ რუსთა წინააღმდეგ, ალექსანდრე კი დაჰპირდა, სულ მცირე ხანს შემდეგ დიდებული შაჰის ჯარებით ტფილისის მიდამოებში გაეჩნდები და იმედიცა მაქვსო, მალე მოულო ბოლო რუსების არსებობას ჩვენს ქვეყანაშიო.

აღღებულ მთიულებს ამაზე მეტი რალა უნდოდათ. დაიმედებულნი ბატონიშვილის დახმარებით, მთიულნი უფრო მომეტებულ მხნეობას, ენერგიას და ჯიუტობას იჩენდნენ და სრულიადაც არა ჰფიქრობდნენ, შერიგებოდნენ რუსებს და ქელი მოეხარათ მათის ძალის და მხედრობის წინაშე. 12 აგვისტოს კარჩოხისა და ქსნის ხეობის მკვიდრთ შეკვიცეს მთიულებსა, არ გილალატებთ, ვიქნებით თქვენი ერთგული, და დღეიდან რუსებს აღარ გავატარებთ ლომისისაკენო. გახარებულნი და დაიმედებულნი მეზობელთა დახმარებით მთიულნი ხელახლა შეუდგნენ სამხედრო სამზადისსა. 12—13 აგვისტოს ჯარები გაგზავნეს ანანურისა და დუშეთის ასაკლებად. ამჟამად ანანურისა და დუშეთის აკლება სრულებითაც არ ეძნელებოდათ მემბოხეთა, რადგან კარჩოხისა და ქსნის მკვიდრნი მიემხრნენ და აღუთქვეს დახმარება. მემბოხენი ჰფიქრობდნენ, ვერც ანანური და ვერც დუშეთი ვეღარ გაგვიძლებს, რადგან ანანურის აღებაში დაგვეხმარებიან კარჩოხელები და ქსნის

მკვიდრნი, ხოლო ღუშეთის აღებაში არაგველები, რომელთაც წინამძღოლობს სახელოვანი გოშპარ კობიაშვილი თავისის ამხანაგებითო.

დიდად შეძრწუნდნენ და შეშფოთდნენ არქი-
ეპისკოპოსი ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი, როცა
შეიტყვეს ესეთი განძრახულება მევამოხე მთიულებისა.
თუ მევამოხენი ანანურსა და ღუშეთს დაანგრევენ
და აიკლებენ, მაშინ საქართველოს გამგებელს თ.
ვალკონსკის რა პასუხი მიეცეთ, რითი ვიმართლოთ
თავი, რომ ორმა საგანგებოთ გამოგზავნილმა კაცმა
ვერაფერი ვერა მოვახერხეთ-რა, დავალებული საქმე
საკეთილოდ ვერ შევასრულებთო.

ამ უბედურობის ასაცილებლად არქიეპისკოპოსი
ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი ხელმეორედ წავი-
დნენ ცეცხლითა და ნაეთით მოდებულს მთასა. მართა-
ლია, გენერალი ტალიზინი იმათ განზრახვას აბრკო-
ლებდა თვისი ტაკტსა და ზომას მოკლებული საქ-
ციელით, მაგრამ მაინც იმედს არა ჰქარგავდნენ,
ოღონდ როგორმე შევასრულოთ გამგებელის ბრძა-
ნება ზავის და მშვიდობის ჩამოგდების შესახებ და
თუნდა სიკვდილიც ნუ დაგვზოგავსო. თვით გენერა-
ლი ტალიზინი თავს ასე მართლულობდა, იძულებუ-
ლი გაეხდი, დამენგრია და დამეწვა ორთავე მღვთი
ზავის შესახებ მოლაპარაკების დროს, რადგან მევამო-
ხეთ პატივი არა მცეს და შეურაცყოფა მომაცუნესო.
ეს შეურაცყოფა ის იყო, რომ მევამოხეთ ტალიზინის
მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი პაფნუ-

ტი დაატუსაღეს, და თვით გენერალ ტალიზინს შეუთვალეს, ლომისას მოშორდი, ჯარით ანანურისაკენ დაიხიე, და თუ რამ მოსლაპარაკებელი და სათქმელი გაქვს, იქიდან გველაპარაკეო. ცხადია, რომ ასეთი თავის გამართლება ტალიზინისა გამწვავებულ საქმეს მალამოდ ვერ დაედებოდა და ვერც გაუადვილებდა ამბროსისა და ერისთავს პირნათლად შეესრულებინათ ვალკონსკის მიერ მინდობილი ძნელი მისსია, — აღელვებული მთის უიარაღოთ დაწყნარება და დამშვიდება¹⁴).

თ. რევაზ ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი, ეტყობა, გადაურჩენია განსაცდელისაგან თ. ვალკონსკის „ბედსა და იღბალსა“, მხოლოდ რადგან გენერალი ტალიზინი უიღბლო ყოფილა, ამიტომაც მის მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი პაფნუტი ისე აღვილად და უწებლად ვერ ვადარჩა აღშფოთებულ მთიულთა, როგორც ნეკრესელი და თავადი რევაზი. პაფნუტი ბერის ცხოვრება და ისტორია იმდენად საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან აქ მცირეოდენად მაინც არ შევეჩხოთ. მისი აღელვებული და დაუდგრომელი ცხოვრება ცხადად ამტკიცებს, რომ პაფნუტი სცხოვრებდა სწორედ შფოთიანსა და მღელვარებით მოცულ დროსა, ოდეს, არამც თუ მთელი საქართველო ჰბორგაედა და ჰტოკაედა, არამედ თვით სრულიად მთელი კავკასიაც

¹⁴) *ibid.* გვ. 326.

მღელვარებასა და განსაცდელში იყო. პაფნუტი ბერის ცხოვრებას რომ უყვირდები, ჰგგონია, ჰკითხულობ მეთვრამეტე საუკუნის რომელსამე ავანტიურისტის ბიოგრაფიას, აი თუნდ ისეთისას, როგორც იყო გენერალი ტოტლებენი, ან გერმანელი მოგზაური, დოკტორი რეინეგსი, რომელმაც შეაკერინა თავისთვისა და 12 წლის ბატონიშვილი ალექსანდრე ირაკლის ძისათვის უცნაური მუნდირები არ არსებული პოლკისა, თავისს თავს უწოდა პოლკოვნიკი და პატარა ბატონიშვილთან ერთად დაიარებოდა ტფილისის ქუჩებში. საცა კი ხალხი შეგროვდებოდა, რეინეგსი და მისი ლეიტენანტი (ასე ეძახდა რეინეგსი ალექსანდრეს) იქ გაჩნდებოდა და მოჰყვებოდა ქადაგებას, რომ მოახლოვდა ჟამი მუსულმანთა განდევნისა და სხვა.

რეინეგსმა მომეტებული ნაწილი თავის სიცოცხლისა აღმოსავლეთს ქვეყნებში გაატარა და იცოდა როგორც ქართული ენა, აგრეთვე სხვა ენებიც¹⁵⁾. მეთვრამეტე საუკუნეში ვისაც კი ნიჭისა და მხნეობის ნიშანწყალი ეტყობოდა, მათ შესახებ გადაწყვეტით ვერავენ იტყოდა, სად ჩაყრიდნენ ძვლებსა, აქ, სადმე საქართველოს მიყრუებულ რომელსამე ადგილს, თუ აშტრახანს, მოსკოვს, ვესესიატკს, ან ნევის მონასტრის ზღუდეთა შორის. სწორედ ასეთი ტიპური წარმომადგენელია მეთვრამეტე საუკუნისა ბერი პაფნუტი.

¹⁵⁾ იხ. Буткова, Материалы... ч. II, გვ. 118, 121, 122.

არქიეპისკოპოსი მოქეისა (სამურზაყანოს ანუ აფხაზეთს) პაფნუტი, გვარად ხოზიაშვილი, ყოფილა ძე უბრალო კაცისა, ხელობით მეკონდახისა და თვითონაც კარგად შეუსწავლია ის ხელობა. 24 წლისა პაფნუტი შემდგარა ბერად და ანტონი კათალიკოზს ჰხლებია დიაკენად. 1802 წელსა ბატონიშვილი იოანეს თხოვნით აკურთხეს არქიმანდრიტად და გაამწესეს თირის მონასტრის წინამძღვრად დიდ ლიახვზედ. შემდგომად გადავიდა სამეგრელოს დედოფალს ნინასთან, რომლის მეუღლემა გრიგოლ დადიანმა წარაგლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ასეთის დესპანობისა უბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქეისა. 1811 წ. გადაჰყვა რუსეთს დედოფალ ნინას და დაშთა მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში, სადაც გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და იქვე დაეფლა. მოსკოვის არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს ეჯავრებოდა პაფნუტი, შურდა რომ მოსკოველებს შეუყვარდათ მჭევრ-მეტყველი ბერი და არქიეპისკოსს ამის გამო ნაკლებად აქცევდნენ ყურადღებას. საკვირველი არ არის, რომ უცხო ქვეყანაშიც კი მოუხვეჭია სიყვარული მრევლისა პაფნუტის. ყოფილა კაცი მოხუშარი, მხიარული, პურადი და გამსჭვალული ყოველთაღმი სიყვარულით. 1815 წელს დროებით დაბრუნდა საქართველოს, მოინდომა წირვა სიონის ტაძარში და ექსარხოსმა ვარლამმა ქსნის ერისთვიშვილმან ნება არ მისცა წირვისა. პაფნუტის გული მოუკვდა ასეთის უღმობელის საქციელით და მხოლოდ შემ-

დღე იყარა ჯაერი, როდესაც ვარლამ, გადაყენებული ექსარხოსობიდან, მივიდა მოსკოვს სამულამოდ დასამკვიდრებლად. პაფნუტიმ საყვედურით დაახრჩო გადაყენებული ექსარხოსი იმ შეურაცხებისათვის, რომელიც მან მიაყენა ოდესმე ტფილისში.

ნიჭითა და ენერგიით საესე პაფნუტის ადრე მიაქციეს ყურადღება საქართველოს უწარჩინებულესმა მოხელეებმა და სხვა-და-სხვა მინდობილობას ავალეებდნენ. თვით მეფე გიორგი XIII-ემ ორგზის გაგზავნა მთიულეთს ბერი პაფნუტი და დაეალა, დაარწმუნე მთიულნი შეიყვარონ რუსნი, რადგან მათის მოყვანით მეფე მოელის გამარჯვებასა მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ეჭვი არ არის რომ მეფე გიორგი განძრახ ანდობდა პაფნუტი ბერსა ასეთ დიდსა და საძნელო საქმესა, რადგან პაფნუტი იყო ენა წყლიანი, მანგილი და მჭევრ-მეტყველი. თუ კი მოსკოვში, ჩუდოვის მონასტრის მრევლს გული მოუგო და ასე გასინჯეთ მრევლის სიყვარული საშურნოდაც კი გაუხდა არქიეპისკოპოს აგეისტინეს, ადვილი წარმოსადგენია, რა სასწაულ მოქმედებას მოახდენდა პაფნუტი ბერის ქადაგება მთიულეთში მეფე გიორგის მინდობილობით, რომ რუსების მხედრობის შემოსვლის შემდეგ ჩენი ქვეყანა გაბედნიერდება და მუსულმანობა დაითრგუნებაო! ჩუდოვის მონასტრის მრევლს უცხო ენაზე უქადაგებდა და მაინც მათი სიყვარული მოიპოვა, აქ მთიულეთში არქიმანდრიტ პაფნუტის უფრო ადვილად შეეძლო ენაწყლიანობა,

რადგან მსმენელნი მისი ღვიძლი შვილნი იყვნენ მისის ქვეყნისა.

ასეთი იყო არქიმანდრიტი პაფნუტი, გაგზავნილი ტალიზინის მიერ მთიულეთს 1804 წელსა აღშფოთებული მკვიდრის დასამშვიდებლად და დასაწყნარებლად. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ამ მხნე და მჭევრმეტყველმა მოძღვარმაც ვერა გააწყო რა ცეცხლ-მოღებულ მთიულეთში. რომ იტყვიან, დრონი მეფობენო, სწორედ ასე მოხდა ეხლა. წინად სიამოვნებით და აღტაცებით ისმენდნენ მოხვედნი პაფნუტი ბერის ტკბილ დარიგებას, ოხუნჯობას. მასთან ერთად ნატრობდნენ, მალე დამღვაროყო ბედნიერი დრო ტანჯული საქართველოს ერისათვის და ღღეს კი მთიულნი პირქუშად დახედნენ ოდესმე საყვარელ და სასურველ მოძღვარს, გაბრაზდნენ, აღელდნენ და ენით გამოუთქმელი შეურაცხება მიაყენეს. მემამოხეთ პირში გააგონეს საცოდავ არქიმანდრიტს, „ქვეყნის ორგულლო და რუსის ერთგულოვო“ და „უბრძანებდნენ შეჯღეს ვირსა მიგერილსა მისდა საკიცხველად“. ეს არ აკმარეს შერცხვენილ ბერსა, 40 დაჩხლიტეს ხანჯლითა და თან ზემოდ მოყვანილ ლანძღვა-გინებას ჩასძახებდნენ ყურში. სიკვდილიდან საცოდავ ბერს ვერც საქართველოს გამგებელის და ვერც გენერალ ტალიზინის „ბედი და ილბალი“ ვერ იხსნიდა, დროზე ბატონიშვილი ფარნაოზი რომ არ გაჩენილიყო კაიშაურს და აკუწულ-აჩეხილი არქიმანდრიტი რომ არ გამოეგლიჯა ხელიდან. თვითონვე იგონებდა შემდეგ-

ში რომ აღშფოთებულთა მთიულთა 40 გზის მცეს ხანჯალი თუმცა ნელად და სიკვდილსა და სირცხვილსა გადამარჩინა ბატონიშვილმა ფარნაოზმაო.

ასე უნაყოფოდ ვათავდა არქიმანდრიტი პაფნუტის მისსია მთიულეთში¹⁶).

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ ხუთასამდე ხევსური მიემხრო მეამბოხეთ, დანარჩენი ხევსურობა კი ყოყმანსა და ფიქრში იყო, მაგრამ საქართველოს გამგებელი ჰფიქრობდა, რომ უეჭველია დანარჩენებიც მიიღებენ მონაწილეობას რუსეთის წინააღმდეგ ომში და მაშინ რაღა უშველის, რა დაიხსნის განსაცდელისაგან რუსთა მხედრობასო? მართლაც თ. ვალკონსკი სრულ სასოწარკვეთილებას მიეცა ამ საშინელ და აუტანელ დროსა: ლინიიდან მაშველი ჯარი არ სჩანდა, გენერალი გლაზენაჰი მცირედ ამბავსაც არ იტყობინებოდა, მოდის თუ არა ჯარითა, ან რა დაემართა, რად აგვიანებდა და ახანებდა მაშველი ჯარის გამოგზავნას საქართველოში მომწყვდეულ მცირე რუსის რაზმის გამოსახსნელად. საითაც გაიხედავდა საქართველოს გამგებელი, ყველგან ცა ნისლითა და ბურუსით იყო მოცული და მობურუსული, და ძნელად თუ ვინმე მიხედებოდა, როდის გამოანათებდა და გამოაშუქებდა მზე. თ. პაეღე ციციშვილი მკაცრ წერილებსა სწერდა ერეენიდან თ. ვალკონსკისა, ან საყვედურით ახრჩობ-

¹⁶) იხ. მეფის გიორგის XIII-ს ცხოვრება, გვ. 181 და 205. პლატონი ამბობს, რომ პაფნუტი გაგზავნა მთაში კნ. ციციანოვმა. ეს უემცდარი აზრია.

და, ან ირონიით უწამლავდა გულსა და სულსა. ბედმა ვალკონსკის ესეც არ აკმარა. უნუგეშო ამბები მოუვიდა საქართველოს გამგებელს იმერეთიდან. დასავლეთის სამზღვარი ერთად-ერთი სამზღვარი იყო, საიდანაც საქართველოს ამ დროს საშიში არა მოელოდა რა და ეხლა აქედანაც დაირღვა მყუდროება. ყაზარდოს მუშკეტერის პოლკის შეფი გენერალ-მაიორი თ. ორბელიანი სწერდა თ. ვალკონსკისა, ჩემი სიძე თ. გურიელი მატყობინებს, რომ იმერეთის მეფეს სოლომონს განუძრახავს ქუთაისში მყოფ რუსების ამოწყვეტაო. ამის გამოვო, იწერებოდა თავ. ორბელიანი, ქუთაისში მყოფ ლიტვინოვს შეუთვალე, ფრთხილად იყავი უბედურება არა შეგემთხვეს რაო¹⁷). ასეთს გაჭირვებასა და ვიწროებაში ჩავარდნილს საქართველოს გამგებელს მეტი რა სახსარი ღა ჰქონდა, რომ არ მიემართა ძველის ხერხისათვის; ქართველების შემწეობით, ტკბილის მოლაპარაკებით და სხვა-დასხვა დაპირებით მოევო გული და დაეშოშმინებინა ხეესურნი. ამისათვის თ. ვალკონსკიმ ამოიჩინა ორი

¹⁷) იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 325. თ. 3. დ. ციციშვილის მთავარ-მართველობის დროს ქართლში, იმერეთი თავისუფალი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. თ. ციციშვილი მოსვენებას არ აძლევდა მეფე სოლომონს, დააჩქარე და მალე შეუერთე შენი სამეფოც ქართლ-კახეთსავეთ დიდ რუსეთსაო. სტატსკი სოვეტნიკი ლიტვინოვი იმისთვის იყო გაგზავნილი იმერეთს, რომ მოლაპარაკებოდა სოლომონს, რა პირობით უნდა მომხდარიყო იმერეთის შეერთება რუსეთთან და მეფობის მოსპობა. ლიტვინოვს თან ახლდა მცირე ამაღა და ყაზანნი აი ეს რუსები ჰყავს სახეში თ. ორბელიანს ზემოდ მოხსენებულ წერილში.

საიმედო კახელი თავადიშვილი ალექსანდრე მაყაშვილი და დავით ქობულაშვილი და გაგზავნა ხევსურეთსა და ფშავსა.

როგორცა სჩანს ქობულაშვილის და მაყაშვილის მოხსენებიდან, მათს მეცადინეობას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ხევსურთა სხვა-და-სხვა თემმა წერილობითი ხელშეკრულება (обязательство) გამოუგზავნა თ. ვალკონსკის, რომ არ გაეხდებით მოლალატენი დიდებულის ხელმწიფე იმპერატორისა. გუდანის, გლოვისა და გულის (რუსულად ასეა: отъ хевсурцевъ Гуданскихъ, Гловійскихъ и Гулійскихъ) ხევსურნი უთვლიან თ. ვალკონსკის: ვიქნებით ერთგულნი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფისა, როგორცა ვართ ერთგულნი ჩვენის ხატის გუდანის ჯვარისა. თავდებათ გაძლევეთ გუდანის ჯვარსა, წმინდა გიორგის ხატსა და კაცთაგან—ნათესავეთა ჩვენთა, თიანეთის მცხოვრებთ ხაზმადეებსა და მათურელებსა, რომ მემამოხე მთიულებს არ მივემხრობით და არ ვიზრუნებთ მათთვის, და რადგან ეგენი განდნენ მოლალატენი ხელმწიფე იმპერატორისა, ჩვენ ეგენი გულიდან ამოგვირეცხია. ხაზმატის, ღჩარმო-თიანეთის და ბისოკეტის ხევსურთ ასეთივე წერილობითი პირობა გამოუგზავნეს თ. ვალკონსკის და ნიშნად თავიანთი მტკიცე ერთგულებისა თავდებად კაცთა შორის დაასახელეს „თავიანთი ნათესავები“ თავადი ჭავჭავაძენი¹⁵).

¹⁵) *ibid.* გვ. 825. აქ მოყვანილი თითო-ოროლა საკუთარი სახელი, ცხადად ეტყობა, დამახინჯებული უნდა იყოს, თვით რედაქ-

ხევსურთ არც ფშაველები ჩამორჩნენ უკანა. მოციქულთა ხელით თ. ვალკონსკის ორი მოხსენება გამოუგზავნეს და სწერდნენ: ერთს მოხსენებაში, გამოგვიცვალეთ მოურაეიო და მეორეში ფიცით აღიარებდნენ ხელმწიფე-იმპერატორის ერთგულებას.¹⁹⁾

გენერალი ტალიზინის მიერ აწიოკებამ 3 აგვისტოს ზემო და შუა მღეთისა მუქთად არ ჩაუარა რუსის მხედრობას. საცა კი მიაწია მღეთის აკლების ხმამ, ზაეის შესახებ მოლაპარაკების დროს, ყველგან ხალხი შეძრწუნდა და იმათაც კი იარალი აისხეს, ვინც აქამდისინ დაწყნარებით თავისთეინ იყო და კრენტს არ იღებდა, განსაკუთრებით კი ღელაფდნენ. თ. რევაზ ერისთავის სოფლები: ქამური, ჩურთა, ოხირი, მუხური და ლოჰისა. არ ვიცით, რა ძიზებით, გენერალმა ტალიზინმა სწორედ ამ უდროო დროს, როცა უფრო მეტი მზნეობა და ენერგია უნდა გამოეჩინა,

ტორი აქტებისა და თავმჯდომარე არხეოგრაფიული კომისიისა ა. პ. გერჟე წინასიტყვაობაში ამბობს. რომ ვერ შევძელით სინამდვილით აგვედგინაო საკუთარი სახელები, ისეა ზოგიერთი გაჯამახინჯებული და გადასხვაფერებული. სამწუხაროდ აქტებში არ არის დაბეჭდილი, თითო ოროლას გარდა, დედანი ქართულის დაკუმენტებისა და აბიტომ ჩვენც საშუალებასა ვართ მოკლებული ნაშვვილი სახელწოდება აღვადგინოთ. მართალია ქართული დოკუმენტები უთარგმნიათ ქართულის დიდთა მკოდნეთა ნ. ბერძნიშვილს და დ. ბაქრაძეს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ სვინიდიისიან და დაუღალავ მშრომელთაც რაიმე გამოეპარათ. საზოგადოთ კი უნდა ვსთქვათ, რომ დიდ დასაკლისად უნდა ჩაითვალოს, რომ აქტებში მხოლოდ რუსული თარგმანებია დაბეჭდილი და დედნები კი არა, რომელთა მაგიერობას თავისს დღეში თარგმანი ვერ გასწევს.

¹⁹⁾ *ibid.* გვ. 325.

ლომისას თავი დაანება და უგზო-უკელოდ საცალა გადინებოდა. ლომისას დარჩა მხოლოდ მაიორი მელ-ლა და თ. შანშე ერისთავი. მაიორ მელლას შედარებით კარგა ბლომად ჰყავდა მხედრობა, ესე 400 კაცამდის, არა სჩანს მხოლოდ რამდენი ჯარის-კაცი ჰყავდათ ერისთავიანთა. დიდ ხანს შეეძლო მაიორ მელლას ამ გაწერთილი ჯარით, სამი ზარბაზნით და ქართლის მხედრობით გაემადგრებინა ლომისი და მტრის ხელში არ ჩაეგდო ეს რუსებისთვის ასე საქირო სასტრატეგიო პოსტი, მაგრამ ვერ მოახერხა, ისე ძლიერი იყო აჯანყებულთა გაბრაზება და სიმკაცრე. გამწარებულნი ტალიზინის უმგზავსო საქციელით მთიულნი თავდავიწყებით ეკვეთებოდნენ რუსის მწყობრად დარაზმულს ჯარს და ცეცხლის მტრქვეველ ზარბაზნებს და წუთი სოფელს ეთხოვებოდნენ. რალა თქმა უნდა, რომ ასეთმა განწირულებამ მამაცი რუსის მხედრობაც დასძლია და უკუაქცია. ცხრა აგვისტოს, დილა აღრიან, მემამოხენი, ოსები, არაგველები და ქსნის ხეობის მკვიდრნი გარს შემოერტყნენ მელლას მხედრობას და შეუტრეს ყოველ მხრივ გზა. ამასთანავე მემამოხეთ წყალი მოუწყვიტეს რუსებსა და ქართლებს, წაართვეს სურსათი, ერთის სიტყვით სრულ გაჟლეტასა და დაწიოკებას უპირობდნენ ლომისში გამადგრებულ რუს-ქართლებლობას. შეშინებული მელლა იმაზე კი აღარა ზრუნავდა, როგორ გაემადგრებინა ციხე, ან თუ რა გზით ზარალი მიეცა მტრისთვის, არა, ამ ქამად იმისი

ერთად ერთი საზრუნავი და საფიქრებელი თავისი თავის დახსნა იყო და სხვა არაფერი. ამისათვის იხელთა თუ არა ღრო მაიორ მელლამ, მიატოვა სამხედრო იარაღი და ზარბაზნები, და დიდის წვალეებით და ვაი-ვაგლახით თავი დაახწია გარს ალყასავეთ შემორტყმულ მტერსა. ჯარის-კაცნი მუცლით ცოცავდნენ კლდის ნაპრალებზე, ბევრი მათგანი ტყაპა-ტყუბით ცვიოდა უფსკრულში, მაგრამო, ამბობს მელლა, თოფის სროლას თავს არ ანებებდნენ და ასე, ამგვარად ვიგერებდით მტერსაო. ზარბაზნები მიწაში ჩაფვალით, რომ მტრებს არ ჩაეარდნოდათ ხელში, მაგრამ ეს ამბავი ტყუილია, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ. გულგახეთქილმა მელლამ ზარბაზნებს თავი მიანება, არც მიწაში ჩაუფლავს და არც ლაფეტებიდან გადმოუღია. ბრძოლის ველზე დატოვებული ზარბაზნები მემბოხეთ დარჩათ, როგორც სამხედრო ტროფეი. დამარცხებული მელლა ტფილისისაკენ გამოიქცა და სული მოითქვა მხოლოდ მცხეთას რომ მოატანა. ლომისისთან დამარცხება პირველი შესამჩნევი დამარცხება იყო რუსის მხედრობისა და ამიტომ ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მებრძოლთათვის. თავად ვალკონსკის გონება უფრო დაებნა ლომისთან დამარცხების შემდეგ, ხოლო მთიულნი გახდნენ სრული მფლობელნი აჯანყების ცეცხლით მოღებულ მიწა-წყლისა²⁰). შედარებით წინა ომებთან ჯარის კაცნიც

²⁰) იხ. Д—НА ЗАКАВК. გვ. 367.

ბლომად გაუწყდა მაიორ მელოას: მოუკლეს ორ-
მოცი კაცი, მათ შორას ერთი აფიცერი, პორუჩიკი
გლაზატოვი; დაიჭრა ექვსი კაცი და ერთი აფიცერი,
სელიუდკინი. გარდაიხვეწა აგრეთვე რამდენიმე ჯა-
რის კაცი, ასე რომ შემდეგშიაც იმათი ამბავი ვე-
ლარა გაიგეს-რა²¹).

მთავარ-მართებლის, თ. ციციშვილის მწუხარე-
ბას სამხლდარი არა ჰქონდა, როცა თ. ვალკონსკიმ
დაწერილებით შეატყობინა მთიულეთის ამბავი. წი-
ნადვე ვიცოდით, სწერს მთავარ-მართებელი იმპერა-
ტორ ალექსანდრე პირველსა, რომ ეს უბედურება
თავს დაგვატყდებოდა, რადგან თავადი ვალკონსკი
თავგასულ მთიულთ საჩუქრებს უგზავნიდა, მოწი-
წებით ეკიდებოდა, ჯამაგირს უნიშნავდა გზის გასა-
წმენდად და მოციქულების გაგზავნით ხომ მემამოხე-
ნი და მოლალატენი თავის ტოლად და ამხანაკად
გაიხადა. თ. ვალკონსკის დაპირებამ, მომავალში რე-
კრუტებს არ გამოგართმევთო, გაათამამა მემამოხენი,
რომელნიც, როგორც აზიელნი, მიჩვეულნი არიან
სასტიკ მართვა-გამგეობას. ასეთის სუსტის გამკებე-
ლის ხელში მთიულნი ერთი ათად გაათამამდნენ, გა-
ბრიყდნენ და გაკადნიერდნენ. ამ მწუხარების კილო-
თი დაწერილ უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში მად-
ლობით აღსაესე სიტყვებით მოხსენებულია მხოლოდ
მაიორი გაბრიელ ყაზიბევი. მაიორი ყაზბევიო, სწერს

²¹) იხ. АКТЫ, т. II, стр. 327—328.

მთავარ-მართებელი, შეუწყველ ერთგულებას იჩენს რუსეთისადმი და, არამც თუ თვისის ჯიბიდან გაიღო 1000 მანეთი რუსის ტყვეთა გამოსასყიდად, არამედ საკუთარი ღვიძლი შვილიც არ დაჰზოგა და მძევლად მისცა მემამოხეთ, ოღონდ რუსებს ნურას აენებთ და პირს ნუ შემირცხვენთ ხელმწიფე იმერატორის წინაშეო²²).

მაიორ მელლას დამარცხებამა და ტფილისისკენ ლტოლვამ თ. ვალკონსკის წელი მოსწყვიტა და აღარ იცოდა, რა ექნა. მთავარ-მართებელი სწუხდა, ვაი თუ ჩემი სურვილი ვერ განეხორციელო, ძველი საქართველო ვერ აღვადგინო და ყიზილბაშებისა და ამიერ-კავკასიის მრავლისაგან მრავალი ხანების სამასხარო და ყბად ასაღები გაეხდეო. თავ. ვალკონსკი კი იმ ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით გადაეარჩინო რუსეთის მცირე მხედრობა, რომელიც ასე მოულოდნელად ხაფანგში მოემწყვრა და მხსნელი კი არსადა სჩანსო. აგერ წელს, (1895) ცხრა აგვისტოს, ოთხმოცდა თერთმეტი წელიწადი შესრულდა მაიორ მელლას დამარცხების შემდეგ ლომისასთან და ვკონებთ, ამისთანა გაჭირვება არც ერთხელ არ გამოუტლია რუსის მხედრობას და მართვა-გამგეობას ჩვენს ქვეყანაში. ამ საუკუნის განმავლობაში რუსის მხედრობას ბევრი გაჭირვება უნახავს, ბევრი განსაცდელი გამოუვლია, მაგრამ იმისთანა, როგორიც 1804 წლის ზაფხულს გამოიარა, არას დროს.

²²) *ibid.* 327—328.

ყველამ იცის, ყირიმის ომის დროს, რა დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა რუსეთის მთავრობა; აქაც, საქართველოში და ყირიმშიაც, რუსის მხედრობა მოწამე იყო დამარცხებისა და გაწვილებისა. ომარ და სელიმ ფაშები თავისუფლად დანაეარდობდნენ დასაელებთ საქართველოში, ასე გასინჯეთ კიდევაც იმუქრობდნენ, ბოლოს მოუღებთ რუსეთის მართვა-გამგეობას საქართველოშიო. კავკასიის მაშინდელი მთავრობა, ამბობენ, კიდევაც ჰფიქრობდა მიეტოვებინა სამუდამოდ საქართველო, ჯარი კავკასიის ქედს იქით გადაეყვანა და ჩდილო-კავკასიაში გაემაგრებინა იმპერიის სამზღვარი. სწორედ ამ გაჭირვებისა და შეეწროების ეამს, თავად ივანე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა საშინლად დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალციხეს მახლობლად, პატარა სოფელ ცხვილოისთან. (რუსებმა ახლა ამ სოფლის სახელწოდება სუფლისად გადააკეთეს) ამ დღიდან ბედი მოუტრიალდა, არამც თუ თ. ეორონცოვსა, არამედ სრულიად რუსეთის მხედრობასაც²³). დიად, ვიმეორებთ, რუსის მხედრობა ხამი

²³) ვიდრე ომს დაიწყებდნენ ს. ცხვილოისთან, თ. ივანე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა შეკრიბა სამხედრო საბჭო, რომელზედაც შტაბის უფროსი გენერალი ციმერმანი ამტკიცებდა, რადგან არტილერია სუსტია; და არც საკმარისი ტყვია-წამალი გვაქვსო, ამისათვის ოსმალთან ბრძოლა შეუძლებელიაო. თ. ანდრონიკაშვილს დაშვიდებით მოუსმენია მოხსენება თვისის შტაბის უფროსისა და დაშვიდებითვე უთქვამს: განგრძობა ჩვენის ბჭობისა ხვალ იყოსო და შეუწყვეტია სამხედრო ბჭობა. ბჭობა-კრება ყოფილა შეუაღამისას. მეორე დღეს, დილით, ოთხ საათზე, თ. ანდრონიკაშვილი თავს დაესხა ოსმალთ და საშინლად დაამარცხა. ომის წინად თურმე ამბობდა:

არ იყო და ბევრი გაჭირვება ენახა, როგორც ჩვენში, ისე სხვაგან, მაგრამ თ. ვალკონსკის მდგომარეობა სრულიად განსაკუთრებული იყო და სწორედ ამისათვის ეს წამი გახდა აუტანელი და შემადრწუნებელი. მაყაშვილმა და ქობულაშვილმა უდიდესი სამსახური გაუწიეს ახლად დამკვიდრებულ მთავრობას, ისეთი სამსახური, რომ მაშინ ვერც კი მიხვდნენ მათის სამსახურის სიღიადეს, ჯეროვნად ვერ ასწონდასწონეს და ვერ დაათასეს ამ მოციქულთა მოქმედების სარგებლობა²⁴).

ბიძიჩემის (იმერეთის მეფე სოლომონ II) ჯავრი უნდა ამოვიყაროვო. ოსმალთა დამარცხების შემდეგ ანდრონიკაშვილმა საბჭო ხელახლად შექპრიბა და დამშვიდებულის კილოთი უბრძანა ციმერმანს: განაგრძეთ თქვენი გუშინდელი მოხსენებო... თვისის გამარჯვების ამბავი ცხვილისთან თ. ანდრონიკაშვილს ამ სიტყვებით უცნობებია თ. ვორონცოვისათვის: „ბრძანება თქვენის ბრწყინვალეობისა, რომ ოსმალნი გამეღალა ჩემდა რწმუნებულ გუბერნიის სამზღვრებიდან, აღსრულებულ იქნა“. დედანში ასეა: „**приказаніе вашего сіятельства объ изгнаніи турокъ въ предѣлахъ ввѣренной миѣ губерніи исполнено**“. ივან მალხაზის ძე იყო ტფილისის გუბერნიის სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორი და ალბად თავის მოხსენებას იმისთვის მისცა ფორმა სამოქალაქო მოხელის მოხსენებისა. ეს ლაკონიური მოხსენება რით ჩამოუვარდება ძველ სახელოვანის გმირის მოხსენებას რომის სენატისადმი: *veni, vidi, vici*. (მიველ, ვიხილე და ვძლიე).

²⁴) იხ. **Акты. т. II, გვ. 325**. ვალკონსკი ასე მოიხსენიებს მათს ლეწლსა: „**Столь скорые и ошутительные успѣхи сказанныхъ князей меня обязываютъ свидѣтельствовать предъ вашимъ сіятельствомъ (თ. ციციშვილი) усердіе и дѣятельность ихъ**“. კაცს ეგონება, თ. ვალკონსკი ლაპარაკობს ვიღაც თულეების დამპყრობებზე და არა იმათზე, ვინც მთელის რუსეთის მხედრობა, საქართველოში დაბანაკებული, გადაარჩინა შერცხვენასა და, ვინ იცის, ეგებ ამოუღეტასაც.

მთელს ხეცსურეთსა და ფშავს რომ მონაწილეობა მიეღო ამბოხებაში, ვერ წარმოგვიდგენია, რაღა იხსნიდა ამოწყვეტისაგანა რუსის მცირე მხედრობას. ფშავნიც და ხეცსურნიც მზად იყვნენ ჩარეულიყვნენ ბრძოლაში, იმათაც მოხვედრებზე ნაკლებ არ იწინიეს კაპიტან-ისპრავნიკების მათრახები. მაშ რამ შეაჩერა და შეაყენა ეს მამაცი ხალხი, განთქმული, როგორც თვით რუსის სარდალნი ჰმოწმობენ, გმირობით და ვაჟკაცობითა, რომელთა მხოლოდ გამოჩენა ბრძოლის ველზე შიშის ზარსა სცემდა მოწინააღმდეგეთა. ეტყობა ქობულაშვილსა და მაყაშვილს არ დაუზოგნიათ არც მხნეობა, არც მჭერ-მეტყველება და მოუხერხებიათ ხეცსურებისა და ფშავლების დაწყნარება. უარი ათქმევინეს, ბრძოლაში არ მივიღებთ მონაწილეობასაო. ამ მთიულთ ერთგულობა შეჭფიცეს, გუდანის ჯვარზე დაიფიცეს და თავდებად ერთგულობისა, მეზობლებს გარდა, რუსის მთავრობას დაუსახელეს ძლიერი გვარი ჭავჭავაძიანთი, როგორც ნათესაენი თვისი. დაუფასებელი სამსახური და ღვაწლი რუსის მთავრობის წინაშე მარტო ალექსანდრე მაყაშვილს და დავით ქობულაშვილს არ მიუძღვით. ნაკლები ერთგულება და მხნეობა ამბოხების დაწყნარების დროს არ გამოიჩინეს გაბრიელ ყაზიბეგმა და ერისთვიანთ გვარეულობის წარმომადგენლებმა. ესენიც რომ ოსის დუდარუკოს გზას დასდგომოდნენ, ვინ იცის ეს საშინელი კრიზისი რითი გათავდებოდა და რა მიმართულებას მიიღებდა მაშინ

საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნეში და როგორ დატრიალდებოდა საზოგადოთ ისტორია ამიერ-კავკასიისა. ხშირად ისტორიაში უბრალო, მცირედს და შემთხვევითს გარემოებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ხოლმე. 1804 წლის ამბოხების დროსაც სწორედ ასეთი შემთხვევა იყო, რომ გაბრიელ ყაზიბეგმა არ შეისმინა აჯანყებულთა თხოვნა-მუდარა, არ უღალატა რუსებს და არ მიიღო აჯანყებულთა სარდლობა; რომ თ. ერისთვიანთ გული ჰქონდათ ნატკენი ბაგრატიონთ გეარისაგან და მიემხრნენ რუსებსა. შემთხვევა იყო აგრეთვე ისიც, რომ თ. ღურამიშხან ჩოლაყაშვილმა ვერ შეიკავა თუშ-ფშავე-ხევისურეთი და მხოლოდ მაყაშვილმა და ქობულაშვილმა შესძლეს ესა.

საქართველოს გამგებელის უბედურება ამითი არ გათავდა და ბედმა ერთხელ კიდევ შეასვა სამსალა. ლინიიდან წამოსულ დონელ ყაზახთა პოლკს რიშკოვის უფროსობით, კურტატის გზით (ქურთა?) მომავალს, მემამოხენი თავს დაესხნენ, ნახევარი პოლკისა გასწყვიტეს, 80 რეკრუტი ტყვედ წაიყვანეს და, რაც პოლკს ცხენები ჰყავდა, სულ დასტაცეს. მისვლა-მოსვლა ტფილისსა და ანანურ შორის შესწყდა, და ასე გასინჯეთ, მემამოხენი ტფილისის მიდამოებშიც გაჩნდნენ და მოქალაქეთ ძილს უფროთხოზდნენ ²⁵).

²⁵) იხ. Д—на ЗАКАВК. გვ. 366.

ამ დროს მთელი საქართველო ერთ თვალ-
გაღწეულად აღელვებულ-აბობოქრებულ ზღვას წარ-
მოადგენდა. ზღვის-ტალღები განუწყვეტლივ ეხეთქე-
ბოდა რუსეთის მხედრობას და ჰლამოდა მის შთან-
თქმას. პროინციებში გაბნეულნი რუსის მაღალ-
ხარისხიანი მოხელენი ტფილისს მოაშურებდნენ,
რადგან სატახტო ქალაქის სიშორით ყოფნა საში-
ში იყო. გრაფი მუსინ-პუშკინი იძულებული შეიქნა,
თავი დაენებებინა მადნების მუშაობისათვის ბორჩალოს
მაზრაში და ტფილისს დაბრუნდა. დაბრუნდა აგრეთვე
ტფილისსა ყაზახის მაზრის მოურავი, ელჩად ნამყოფი
და რუსთაგან დაჯილდოვებული დეისტეტიელნი
სტატსკი სოვეტნიკის ხარისხით, თ. გარსევან ჭავჭავა-
ძე, რადგან მისის სამოურავოს თათრობა შეირყა,
იარალი აისხა და აქეთ-იქით გაიფანტა.²⁶⁾

ამას შემდეგ რაღა დარჩენოდა საქართველოს
გამგებელს, რომ არ ეცნობებინა ხელმწიფე იმპერა-
ტორისათვის საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის
გაჭირვებული მდგომარეობა. სხვა საღსარი აღარა
იყო-რა, თუ შეიძლებოდა შეეღა და სხნა, ისევ
იქიდან, ჩრდილოეთიდან, თორემ სხვა მხრიდან მხო-
ლოდ სამწუხარო ამბები მოდიოდა და სხვა არაფე-
რი. 16 აგვისტოს თ. ვალკონსკიმ გაჰგზავნა პეტერ-
ბურგს თვისის კანცელარიის გამგებელი ნადვორნი
სოვეტნიკი კაველინი თ. ციციშვილის დაუკითხავად.

²⁶⁾ იხ. Буткова, Материалы, ч. III, 33. 377.

კაველინი წაეიდა პეტერბურგს იმერეთისა და სამეგრელოს გზითა და თან წაიღო თ. ვალკონსკის უქვეშევრდომილესი მოხსენება²⁷⁾. თ. ვალკონსკი სწერდა: მთავარ-მართველი ჯერ ისევ ტფილისში იყო, რომ მოუსვენარმა მთიულებმა ამბოხების დროსა აღმართეს და სრულიად შესწყვიტეს მისელა-მოსელა რუსეთსა და საქართველოს შორის. მთიულეთს გარდა აღელებამ მოიცვა ოსეთი, ზემო ქართლი, ასე რომ ფოსტაც ველარ გამომიგზავნია და რასაც ვკზავნი, არ ვიცი, მოაღწევს დანიშნულ ალაგას, თუ არა. რამდენჯერმე მივწერე გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენას: ლინიაზედ შეაიარაღე ყაზახთა პოლკები და მომაშველე მეთქი და ჯერაც პასუხი არ მიმიღია. საქართველოში დარჩენილ მცირე მხედრობით არ ძალმიძს დაეაწყნარო აღელვებული მთა და ჩაეაქრო აგიზგიზებული ცეცხლი. მარტო მთა რომ ჰღელავდეს, კიდევ ჰო, ასე იქნება, თუ ისე, ადამიანი გაუძლებს ამ ბოროტებას, მაგრამ მასთან ერთად აიშალა სომხეთისა და შამშადილის თათრობა ბატონიშვილების ჩაგონებით და შესწყვიტეს მისელა-მოსელა ერევანთან. ბატონიშვილებისავე წყალობით მეტად გათამამდნენ ყიზილბაშები და ამ დღეებში დაატყვევეს საქართველოს უპირველესის გვარეულობის თავადიშვილები და ზოგი მათგანი დაჰხოცეს. ამ ამბავმა საშინლად დაალონა და გული მოუკლა ქართველო-

²⁷⁾ იხ, Буткова, Материалы, ч. III, гл. 378.

ბასა. დიდის გაჭირვებით უგზავნი თ. ციციშვილს სურსათსა ერევანს მებრძოლ მხედრობისთვის. ამ ჟამად მესამე ტრანსპორტსა ეგზავნი ერევანს და თუმცა საკმარისი ჯარი გავატანე ყარაულად და თვალყურის სადგენებლად, მაინც დარწმუნებული არა ვარ, მიიღებს თ. ციციშვილი გაგზავნილ საგზალსა, თუ არა. საგზალი კი მთავარ-მარტებლის მხედრობას საშინლად ეჭირვება და დახანება სურსათის მიწოდებისა ყოვლად შეუძლებელია. თუმცა ასეთს გაჭირვებაში ჩავეარდი, სწერს თ. ვალკონსკი, მაინც მთავარ-მარტებელი ერთ უკანასკნელ ჯარის კაცს ვერ მომაშველებს ერევნიდან. დახმარება საქართველოსთვის კი აუცილებელია. ასე ათაეებს თავის მოხსენებას თ. ვალკონსკი²⁸).

ეს უქვეშევრდომილესი რაპორტი თ. ვალკონსკისა ცხადათა ჰმოწმობს, რა უმწვერვალესობამდე მიაღწია რუსის მხედრობის გაჭირვებამ საქართველოში. პეტერბურგში აზრდაც არავის მოუყიდიდა, თუ თ. ციციშვილს, ამ სახელოვანს სარდალს, განსვენებულ დედოფალის ეკატერინე მეორის საყვარელ და დიდად მიჩნეულ გენერალს, ასეთი საქმე დაემართებოდა და ასეთს გაჭირვებაში ჩაეარდებოდა. იმპერატორი ალექსანდრე პირველი საშინლად შესწუხდა საქართველოში გაბნეულ მხედრობის მწარე ბედის გამო და ფიცხელი ბძანება გასცა, დაუყოვნებლივ და რა-

²⁸) იხ. АКТЫ, т. II, №. 328; Д—на Закавказ. №. 367—368.

თაც უნდა ღირდეს, გაიხსნას დარიალის დახშული კარი და შემწვობა აღმოეჩინოს საქართველოში გამომწყედულ ჯარსაო. თანახმად თვით-მპყრობელი იმპერატორის ბრძანებისა დაიძრა ჯარი შაჟის ზღვითა და ხმელეთით ლინიდან საქართველში შემოსასვლელად. ამ დღიდან მემამოხეთა ბედის ეარსკვლაეი ჩაესეენა და იძულებულნი გახდნენ იარალი დაეყარათ და ძალას დაჰმორჩილებოდნენ. მაგრამ ვიდრე აღეწერდეთ მთიულთა უკანასკნელს სულის კეთებას, საჭიროდ მიგვაჩნია, სურათის შესაესებლად, უფრო დაწერილებით აღენიშნოთ ბატონიშვილების მონაწილეობა მთიულეთის ამბოხებაში და ამისათვის ქვემოდ ამ საგანს განეიხილავთ.

IX

ზემოდ უკვე მოეიხსენიეთ, რა სახტად დარჩა და რაოდენ გაჰკეირდა საქართველო კაეალენსკისა და კნორრინგის უცნაურის საქციელით. მტერთან ძალ-მომრეობით შეწუხებული ქეეყანა, დაღლილ-დაქანცული შინაურის შფოთითა და არეულობით, რუსთა მხედრობისაგან მოელოდა ხსნასა, ჯერ მოსეენებით ცხოვრების დამკეიდრებასა და შემდეგ გაძლიერებასაცა. თითქმის ყოეელი ქართველი, დიდი თუ პატარა, დარწმუნებული იყო, რომ დღეიდან მაჰმადიანობა დაემზობა, ხოლო ქრისტეანობა აღყვაედება და ეარდიეთ გადაიფურჩქნებაო. თითოეო როლოანი

მაშინაც იყვნენ, რომელნიც წინასწარმეტყველოურის შორს-გამჭვრეტელობით ჰქუხდნენ და ჰლალადებდნენ, რომ საპოლიტიკო არსებობის მოსპობა კი არ აღაყვავებს სარწმუნოებას, პირიქით, დასთრგუნავს და დაამხობსო, მაგრამ ასეთი ხმა რჩებოდა ხმად მლალადებლისა უდაბნოსა შინა. მსოფლიო ისტორიაში ხშირია ისეთი მომენტები, როცა ერს, ქვეყანას გაიტაცებს რომელიმე აზრი, იდეა და ჰგონებს, თუ ეს აზრი, იდეა არ განეახორციელე, თავი ცოცხალი აღარ მინდაო და გამწარებული, ზოგჯერ ძლიერის სულის კვეთებით, იბრძვის და ეტანება თვისის იდეალის განხორციელებას. სწორედ ასეთი დრო და მომენტი დაუდგა საქართველოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. ქვეყანას სჯეროდა, რომ დაღუპვისაგან მხოლოდ მართლ-მადიდებელი რუსეთი დაგვიხსნის და სხვა არა-ეინაო. უმრავლესობა ერისა ბედისწერას აჰყვა და გულ-ხელ-დაკრეფილი დაეძორჩილა ღეთის განგებასა¹⁾.

ასეთი იყო მოლოდინი საქართველოს ერისა; ასე ოცნებობდნენ და ჰფიქრობდნენ მაშინდელი ქარ-

¹⁾ ჩვენ განზრახული ვვაქვს ისტორიულადვე წერილი: საქართველოს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე. ამ წერილში ვეცდებით გამოვარკვიოთ და სახვებით დავასურათოთ არსებობა ორის საპოლიტიკო დასისა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. პირველი დასი, რომელსაც თანაუგრძნობდა უმრავლესობა ერისა, მომხრე იყო რუსეთისა და სცდილობდა საქართველო მისთვის გადაეცა. ამ დასს ჩვენ ვუწოდებთ რუსთა მოტრფილად დასსა, ანუ რუსოფილებს, ხოლო მეორე დასი—უმცირესობა, წინააღმდეგი იყო რუსეთისა და ამისათვის ვუწოდებთ რუსთა მოძულე დასსა, ანუ რუსოფობებსა.

თველები, ვიდრე თავიანთი ბედნიერის თვალით არ დაინახეს კავალენსკისა და კნორრინგის უცნაური მოქმედება, ვიდრე არ იგენეს მოხელეთა წრეს-გადასული და აღვირ-აშვებული საქციელი. მაშინ განცვიფრებას და ელდას სამზღვარი აღარა ჰქონდა, მაგრამ გვიან-ღა იყო, წამხდარს საქმეს რაღას არგებდა ტყუილ-უბრალოდ თითზედ კბენანი.

უფრო მეტად განცვიფრდნენ და გაოცდნენ ბატონიშვილები, განსაკუთრებით ისინი, ვინც მეფე გიორგი XIII-ს სიკედილს შემდეგ მოელოდნენ გამეფებას. საქართველოს თავისი ჭირისუფალი უკვე ჰყავდა მფფის გარდაცვალების შემდეგ. ეს ჭირისუფალი იყო ბატონიშვილი დავით, დაჯილდოვებული მამის გარდაცვალების ჟამს გენერალ-ლეიტენანტის ჩინითა და შეწყნარებული ორივე იმპერატორის, პავლესა და ალექსანდრეს მიერ საქართველოს მემკვიდრედ და, მაშასადამე, რომელღა ბატონიშვილს უნდა ჰქონოდა იმედი გამეფებისა? პირმშო გიორგი მეცამეტისა დავით მამის გარდაცვალების შემდეგ ხუთს თვეს განაგებდა საქართველოს და მეფედ მხოლოდ იმიტომ არ გამოაცხადა თავისი თავი, რომ პეტერბურგიდან მოელოდა სამეფო რეგალიებისა და სამკაულსა. სოლომონ ლეონიძე და იოანე სარდალი ჰყვედრიდნენ და აჩქარებდნენ ბატონიშვილსა, დროს ნუ ჰკარგავ, ნუ ჰლუპავ ქვეყანასა, იკურთხე გვირგვინიო, მაგრამ ვერა შეასმინეს-რა²⁾. ამა-

2) იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 272, 275, 283.

სობაში ლინიიდან ჩამოვიდა გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დატვირთული ინსტრუქციებით და გამოაცხადა ტფილისში მანიფესტი, რომ თანხმად საქართველოს ერის სურვილისა მეფობა ისპობა, ხოლო ქვეყანა სამუდამოდ რუსეთის სკიპტრას უერთდებო³).

დედოფალ დარეჯანის ერთგულმა და მის მიერ დიდად მიჩნეულმა ამილახორმა, ცნობილმა ოსეფა ყორღანაშვილმა, შესთხვა სწორედ ქვეყნის დამღუპველი წესი და რიგი მემკვიდრეობისა. ყორღანაშვილი იყო სული და გული ყოველ გვარის საპოლიტიკო და საოჯახო ინტრიგისა მეფე ერეკლესა და დედოფალ დარეჯანის კარის წინაშე. ასეთი უმსგავსი კაცი, როგორც იყო ამილახორი ყორღანაშვილი, მეტს რას გამოიგონებდა, თუ არ უგევანსა, უბედურსა და მახინჯს რასმე. მის მიერ დაწერილ მეფე ერეკლეს ანდერძის ძალით, მეფე გიორგის სიკვდილს შემდეგ, უნდა ემეფნა ბატონიშვილ დავითს კი არა, არამედ იულონს, მერე ეახტანგსა; მას შემდეგ მირიანსა, მერე ალექსანდრესა და ბოლოს ირაკლის უკანასკნელს შვილს ფარნაოზსა. ამათს შემდეგ სამეფო გვირგვინი უნდა გადასულიყო მეფის გიორგის ძეთა ხელში, ესე იგი პირველად უნდა ემეფნა დავითს, შემდეგ იოანეს, ბაგრატს, თეიმურაზს, მიხეილს და სხვათა. მეფე გიორგის შვილები რომ ჩამოირი-

³) იხ. Буткова Материалы... ч. III, стр 338.

გებდნენ ტახტსა, მეფობა უნდა დამკვიდრებოდა იულონის შვილებსა და მერე ეახტანგის შვილსა. ერთის სიტყვით, ამ საკვირველის სამემკვიდრეო წესისა და რიგის წყალობით საქართველოში ისეთი ბატონიშვილი არ უნდა დარჩენილიყო, რომ სამეფო გვირგვინი ცოტას ხნობით მაინც იმასაც არა ჰრგებოდა და ისიც არ დამტკბარიყო იმ სანეტარო აზრით, რომ ერთხელაც იქნება, მეც დავიმშვენებ თავს სამეფო გვირგვინის დადგმითაო⁴⁾. ოსეთა ყორღანაშვილის მიერ მოგონილი წესი და რიგი საქართველოს ტახტზე მეფეთა ასელისა სწორედ შესაფერი და ზედ გამოჭრილი კანონი იყო იმ უბედურ, უკუღმართ და შავ-ბნელ დროსთვის, როდესაც საქართველო, თითქოს დიდის ხნის ციებ-ცხელებით მიმტკნარებულნი, ნელ-ნელა ჰლევდა თვისის საპოლიტიკო არსებობის უკანასკნელ დღეებსა. მეფე ერეკლეს ანდერძის მიხედვით, იულონი უნდა გამეფებულიყო; იმედიცა ჰქონდა იულონს, რომ იმეფებდა; ქართლში კიდევ აღვიარეს მეფედ, მაგრამ მის ოცნებას მალე მოეღო ბოლო. მოსელისათანავე რუსის უპაღლესმა მოხელეებმა საქვეყნოდ გამოაცხადეს,

4) იხ. მეფე ვიორკის XIII-ს ცხოვრება ვვ. 274. კანონიერი გრძნობა მორჩილებისა იმდენად მისუსტდა ამ დროს და ჭეჭობას სურვილი ისე ძლიერი იყო, რომ თვით დარჯჯანმა მოინდომა მეფობა ეკატერინე დიდის წახედვითა. პატონიშვილი ფარნაოზი ბოლოს, როცა თურმე მოიგონებდა ამ უბედურ დროს, ხუმრობით იტყუოდა ხოლმე: ერთხელაც არის ხომ უნდა შეჰქუფნა და ამიტომ ჩემი წილი მეფობა მაშინვე სიკაბუჯეში მინდოდაო.

რომ სამეფო ტახტი არ ეკუთვნის არც იულონს, არც დაფითსა და არც არაეის სხვასაო; რომ სამეფო გვარეულობის წევრნი რუსეთს უნდა წაეიდნენ და ეახლონ დიდებულ და მოწყალე იმპერატორსა, რომელნიც სამუდამოდ და საბოლოოდ გადასწყვეტავს მათს ბედსაო. ჩვენ, მოხელეთ, არაფერი გვეკითხება და არც ეიცით, როგორ ინებებს, ან როგორ გადასწყვეტავს იმპერატორი ბატონის შვილებისა და ბატონის ასულთა ბედ-იღბალსაო. ვიდრე თ. პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი დაინიშნებოდა საქართველოს მთავარ-მართველად, ბატონიშვილები ურჩობდნენ და საქართველოდან ფეხს არ იცვლიდნენ, მაგრამ, შემოსდგა თუ არა თ. ციციშვილმა ფეხი ტფილისსა, მაშინათვე ამ საქმელო საქმეს შეუდგა და მალე კიდევ დააბოლოვა. მთავარ-მართველი ერთს ზრდილობიანსა და თავაზიანს წერილს მისწერდა ნიშნში ამოღებულ ბატონიშვილსა, მელასავით თავს მოიმკედანურებდა, თქვენი ერთგული და კეთილის-მყოფი ვარო; ხანდახან იმასაც არ ივიწყებდა, რომ ქართველი ვარ და ნათესავად მოგზედებო და ურჩევდა, მალე ეახელი იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა და უარის თქმით ნუ აწყენინებ ღეთაების მზგავსს ხელმწიფესაო. უკეთუ უარი მოუყვიდოდა, მსწრაფლ შეიცვლებოდა ესე ყოველივე და ზდილობიანისა და თავაზიანის კილოს მაგიერ, მოჰყვებოდა ცეცხლის ფრქვევას და განრისხებული საყვედურით ახრჩობდა უარის-მთქმელსა: აი თქვე

უმადურებო და უკეთურებო, მე თქვენთვის ვზრუნავ და თქვენ კი თქვენის თავის სიკეთე არ გეყურებათო. რადგან თავადი პავლე ცარიელს განრისხებას არა სჯერდებოდა, მაშინათვე რომელსამე გენერალს უბრძანებდა, ჯარი წაიყვანე და ესა და ეს ბატონიშვილი ძალით გაისტუმრე რუსეთსაო. ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა სასტიკად და უდიერად მოეპყრა თ. ციციშვილი თვით ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს გენერალ-ლეიტენანტს დავითს და, რაღა თქმა უნდა, დანარჩენ ბატონისშვილებს ბევრს ზვეწნასა და მუდარას არ დაუწყებდა, თუ რომელიმე მათგანი უარს განაცხადებდა, არა მსურს, რუსეთს არ წაველო.

ტახტისა და მეფობის მადიებელმა ბატონიშვილმა იულონმა და მისმა ძმამ ფარნაოზმა კარგად იცოდნენ ასეთი სასტიკი ხასიათი მთავარ-მართებლისა და ამისათვის აგრე აღვილად არ იძროდნენ იმერეთიდან და არ ეტანებოდნენ ქართლსა. მეფე სოლომონთან შეზიზნული ბატონიშვილები გულის ჩქროლვითა და გაფაციცებით აღევენებდნენ თვალყურს ქართლის ამბებსა და თ. ციციშვილის მოქმედებას. იქიდან მიღებულ ამბების მიხედვით იქცეოდნენ ემიგრანტი ბატონიშვილები, განუწყვეტლივ ბჭობდნენ, თუ როგორ და რანაირად გაეძვევებინათ ერაზმორწმუნე მართლმადიდებელი რუსები. წინად უკვე ნოხსენებულ ჩიმის მებატონე დუდარუკო ახმეტას გარ-

და, ⁵⁾ ბატონიშვილებს საკმაოდაჲ ჰყავდათ გაფანტული ქართლ-კახეთს აგენტები, რომელნიც დაწერილებით ატყობინებდნენ ყველაფერს, რაც საინტერესო და მათთვის გამოსადეგი რამ იყო ან ქართლსა, ან კახეთსა. თავადი სოლომონ ამირეჯიბი, აზნაური: თეოდოსე ხირსელი (იგივე მოლოზანაშვილი), გიორგი ქარუმიძე, გლახა აბელოვი და რუისელი გიორგი სააკაძე, სომეხი ყორღანაშვილი ⁶⁾ და ლეკი გაღვზა გაანოვი თავს არა ჰზოგავდნენ და ბატონიშვილების ბარათებითა ჰყენდნენ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოსა. კუთხე აღარ დარჩენიათ ამ გაუტყებელ და თავთავისი ბატონების ერთგულ ყმათა და ვაჟკაცთა, რომ გარდახვეწილის ბატონიშვილების ამბავი არ მიეწვდინათ. არა ნაკლებ ერთგული ალექსანდრე ირაკლისძის მხლებელი სოლომონ შანშიევი უხვად ავრ-

⁵⁾ თ. ციციშვილმა რომ შეიტყო დუღარუკოს ყოფნა ქუთაისს, ვაბრიელ ყაზბეგს მისწერა: ყური ზოგვარი, ვითომ დუღარუკო ოსი კახიძეთი პატონიშვილებთან ყოფილა და განუზრახავს ბატონიშვილები გააპაროს დაღესტანს დიგორისა და ჩიმის გზით: ნამდვილად შეიტყე, წუ თუ დუღარუკომ გაჰბედა ასეთი შეუწყნარებელი საქციელი: ან როგორ გვეკადრება, რომ ესეთი სითამამე დუღარუკოსი დაუხველი დარჩეს, განსაკუთრებით არ ეკადრება თქვენს კეთილშობილებასაო, ირონიის კილოთი ათავეგს წერილს მთავარ-მართველი. იხ. **ARTH. T. II**, გვ. 128.

⁶⁾ ერთი უცნაური თვისება აქვს აქტებში მოქცეულ დოკუმენტებს: როცა კი სომხებზეა ლაპარაკი, მომეტებულ ნაწილად მათი სახელი არ არის მოხსენებული, აი როგორც ამ შემთხვევაში. აზნაურ ყორღანანთ გვარი ძალიან გამრავლებული იყო საქართველოში და არ ვიცით, საბეჭად რა ერქვა აქ მოხსენებულ პატონიშვილების ერთგულ მოსამხატრეს.

ცვლებდა მხნე და დაუდგრომელ ბატონიშვილ ალექსანდრეს ბარათებს და ყაენის თირმანებსა მთელს საქართველოში. მარტო მაისში თ. ტეტია თარხნიშვილის ყმამ, კაეთის-ხეველმა გლეხმა დედანაშვილმა, ოცი ბარათი დაარიგა ალექსანდრესი, სოლომონ შანშიევისაგან მოტანილი, ზემო-ქართლსა: სათარხნოსა, საციციანოსა, სამაჩაბლოსა, სააბაშიოსა და საამერიჯიბოსა⁷⁾. სოლომონ შანშიევი და იმერეთს 'შეხიზნულ ბატონიშვილების აგენტები ერთი-ერთმანეთს ჰხედებოდნენ გზაში, უზიარებდნენ შეკრებილ ცნობებს და ამგვარად მათ ბატონებს საშუალება ჰქონდათ, — სცოდნოდათ ერთი-ერთმანეთის ფიქრი და განზრახვა.

1804 წელს, გაზაფხულის პირზე, აგენტებმა ბატონიშვილებს შეატყობინეს, ასეთ შერჩეულ დროს კვლავ ევლარ ვიპოვით, სწორედ ბედი ხელს გვიწყობს სამშობლოს განსათავისუფლებლად, რადგან სრულიად მთიულეთი აჯანყდა და იარაღი აისხა, ქართლ-კახეთის ერთგული თავად-აზნაურობა მხოლოდ თქვენს მობრძანებას ელის, რომ ხმაღს ხელი გაიკრას და მტერთან ბრძოლაში სისხლი თვისი დასთხიოსო. დახანება აღარას ეგვანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა ვ თიბათვეს დასტოვეს სტუმართმოყვარე მეფე იმერეთისა სოლომონი და გამოემგზავრნენ ლიხის მთისაკენ სამშობლოს განსათავის-

7) იხ. АКТЫ, т. II. 33. 129—131.

უფლებლად და დაკარგულ სამეფო ტახტის აღსადგენად. მაგრამ ვიდრე ბატონიშვილები მახვილს მიჰმართავენ, ერთხელ კიდევაც სცადეს, ეგებ მთავარმართებელს შეეასმინათ რამე და უსისხლოდ შეიძლებოდეს მეფობის აღდგენაო. იულონი მაინც დარწმუნებული იყო, რომ სიმართლემა და ჭეშმარიტებამ ვერ მიაღწია უმაღლესს კარსა, ბოროტმა მოხელეებმა პირადის ანგარიშით შეჰკრეს გზა და ამის გამო სიმართლე ვერ გაუგია იმპერატორ ალექსანდრესაო, თორემ ასეთს უსამართლობას არ მოიქმედებდა იმპერატორი და არ ინებებდა, რომ ერთ უძველესთაგანსა და საქრისტიანო ჭეშმარიტებით და ნათელით გაბრწყინვალებულს სამეფოს ასე მოულოდნელად და უმიზეზოდ დღე დაჰხნებოდა. ასეთი იქვი და ფიქრი ბატონიშვილმა იულონმა ცხადად გამოსთქვა ერთს თავის წერილში, რომელიც ქართულადაცაა დაბეჭდილი აქტებში⁸⁾.

„საფუძველი უბედურებისა ჩვენისა აღშენებულ იქმნა ამას ზედა, — სწერს ბატონიშვილი იულონი მთავარმართებელს თ. ციციშვილს: — რომელ ჭეშმარიტება ჩვენი და ყოვლისა საქართველოსა აზრი შეერთებული ვერ მიწეენილ იქმნა უმაღლესისა კარისადმი“.

აქ იულონი ავად იხსენიებს კავკასიის ლინიის

⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 124—126 წერილი მეტის-მეტად მძიმე ენითაა დაწერილი, საესეა რიტორიულის ფორმებით. წერილი ფრიალ საყურადღებოა და ამისათვის ტექსტში შემოკლებით მოგვყავს მისი შინაარსი.

ინსპექტორს კარლ თეოდორეს-ძეს კნორრინგს და აბრალებს, რომ ჩვენ ელჩებს არ უშვებდა პეტერბურგსა და ამისათვის იმპერატორმა ვერ გაიგო ჭეშმარიტება, რომ საქართველოს ერს არა სურს მეფობის მოსპობაო; თვით ხელმწიფე იმპერატორი არ დაჰზოგეს, სწუხს იულონი, შეაცდინეს, და იძულებულ ჰყვეს ეთქვა უმაღლეს მანიფესტში ესეთი შეუფერებელი და შეუსაბამო სიტყვები, ვითომც საქართველო შეიერთა რუსეთმა იმპერიის გავრცელებისათვისა და სარგებლობისათვის კი არა, არამედ იმიტომ, რომ თვით საქართველოს ერთი ლაღადებით თხოულობდა მეფობის მოსპობასა, რადგან ტახტის მემკვიდრეთა შორის სუფევდა დიდი განხეთქილებაო. არც ერთი და არც მეორე მართალი არ არის და ჭეშმარიტებასა მოკლებული, ამბობს ბატონიშვილი იულონი. ეს მტკნარი სიცრუე მოხელეებისა და საქართველოს მტრების მოჭორებულია. საქართველოს არასოდეს არ მიუმართნია ლაღადით უმაღლესის ტახტისათვის, მოსპვით მეფობა. არც ისაა მართალი, რომ მემკვიდრეთა შორის ატეხილმა შფოთმა და შუღლმა აიძულა იმპერატორი დაემხო და გაეუქმებინა ძველადგანვე გაბრწყინებული ქრისტეანობით სამეფო, რადგან შუღლსა და შფოთს ალაგი არა ჰქონდა. წერილები მაქვს, ბოძებული მეფეთა ერეკლესა და გიორგისაგან, აგრეთვე „ცარევიჩი“ დავითისაგან და დანარჩენის ჩემის ძმებისაგან, რომ მეფედ მე უნდა ვიყოფო, ამბობს იულონი. გამოიძიეთ

ყველა აქ მოხსენებული, ვითარცა თვალმან ხელმწიფისამან და მაშინ დარწმუნდებით, მართალს მოგახსენებთ თუ არაო.

წერილის ბოლოს ბატონიშვილი იულონი წარმოსთქვამს ფრიად საყურადღებო და საგულისხმიერო სიტყვებსა. „სახელმწიფო სჯული (ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО) ვალდებულია დაიცვას შეურყვევლად სამეფო სახლი. სამეფო ჩვენი, აღყვავებული დროსა დიდისა იუსტინიანესა, ვიდრე აქამომდე, უკეთუ დაიცვა სამართალთა ტირანთა სპარსთა ხელმწიფეთამან, უმეტესად უნდა ვიქონიოთ სასოება და იმედი, რომ დაცულ იქნება უქრისტიანესის ხელმწიფის მიერ“⁹⁾. ამას შემდეგ იულონი აღნიშნავს იმ პირობათა, რა პირობითაც ბატონიშვილი მზადაა იკისროს რუსეთის მფარველობა. ეს პირობანი მეტის-მეტად მარტივია და მცირედ განსხვავდებიან იმ პირობათაგან, რომელნიც მოხსენებულნი იყვნენ, როგორც მეფე ერეკლეს და ეკატერინე დიდის მიერ დადებულ ტრაქტატში, აგრედვე მეფე გიორგი XIII-ის და იმპერატორ პავლეს მიერ შეწყნარებულ ტრაქტატში¹⁰⁾. აი სიტყვა სიტყვით ეს აღვილად ასატანი და შესასრულებელი პი-

⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 124—125.

¹⁰⁾ იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება პ. იოსელიანისა, გვ. 114—137. აქვეა მოყვანილი ამ ტრაქტატის განმარტებითი მუხლი, ანუ ნოტანი, რიცხვით ოცი, დაწერილი ელვაზარ ფალავანდისშვილის მიერ, რომლის შესახებ გენერალ ერმოლოვს უთქვამს: „Его портретъ надо посадить въ золотую раму. Онъ былъ человекомъ рѣдкихъ достоинствъ“.

რობა: „ყოველი მადანნი საქართველოსნი იყენენ ხელსა ქვეშე უმაღლესისა კარისა, ხოლო მფეობა საქართველოსა ეგოს შეუძგრელად და თვით მეფე უკანასკნელ წვეთამდე სისხლითა ფიცით შეკრული, ყოველისა კმაყოფითა მსახურებდეს მხედრობასა რუსეთისასა“¹¹).

განზრახ მოგაყვანეთ ასე ვრცლად ბატონიშვილ იულონის წერილის შინაარსი. ამ ისტორიულ დოკუმენტიდან ცხადადა და გარკვევითა სჩანს, რომ სრულიად შემცდარია ის, არ ვიცით, რა საბუთის ძალით, გავრცელებული აზრი, ვითომ საქართველო ნება-ყოფლობით შეუერთდა რუსეთსა, თვის სურვილით: აიღო ხელი თვისის თავის მზრუნველობაზე და თვისი მოვლა-პატრონობა რუსეთს ჩააბარა. მართალია, მიწერ-მოწერა დიდი იყო ამ საგნის შესახებ, ელჩები მრავლად იგზავნებოდნენ აქედანაც და იქიდანაც, ნოტები და პირობანი საკმარისი დაიწერა, ტრაქტატებიც ბლომად დაიდო, მაგრამ არსაიდან არა სჩანს, რომ ან ირაკლის, ან გიორგი XIII-ეს უარი ეთქვათ მფეობაზე. საქართველოს უკანასკნელნი მეფენი თავიანთ წინაპრებივით¹²) მფარველობასა

¹¹) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 125.

¹²) აქ მხოლოდ გაკვრით შეგვხვთ ამ საგანს, იმდენად, რამდენადაც საჭიროა ჩვენის მოთხრობისათვის. თავის დროზე ამ ფრიად მძიმე და საყურადღებო საგანს, ვეცდებით, ცალკე წერილები ვუძღვნათ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საქართველოს მეფეთა მიერ რუს-ხელმწიფეთაგან მფარველობის, ანუ პროტექტორატის თხოვნა, არ ახალია, ძველია, მეთექვსმეტე საუკუნიდან მოყოლებული, ვგონებთ,

თხოულობდნენ, ანუ როგორც დიპლომატები ამბობენ, პროტექტორატს. რადგან დიდათ გაუჭირდათ მეფეთ შეეკაებინათ კარს მომდგარი და ასეული გარეშე მტერი, იფიქრეს, მტრის ასალაგმავად, სარწმუნოებისა და ენის დასაცეველად სრულიად საკმარისია მფარველობა დიდი რუსეთისა. ამისათვის მფარველობა ითხოვეს და კიდევ აისრულეს სურვილი. მეფობის მოსპობას არაეინ მოელოდა, რაკი საქმე ასე იყო დაყენებული, და მიწის მგელივით საიდან გაჩნდა ეს საკვირველი ამბავი კნორჩინგის შემოსევის დროს საქართველოში, არაეინ იცოდა.

მკითხველი ადვილად მიხედება, რა გუნებაზე დააყენებდა მთავარ-მართველს ასე თამამად და გაბედვით დაწერილი წერილი ბატონიშვილის იულონისა. თ. ჰაველე დიმიტრის ძეს ცეცხლს უკიდებდა ყოველივე, მცირედი გახსენებაც-კი საქართველოს რაიმე უფლებათა შესახებ. მთავარ-მართველი თავს იმაგრებდა, რადგან იმედს არა ჰკარგავდა, ეგები იულონი დაეყოლიო, კავკასიონის ქედს გადაეცილო და მერე, რამდენიც უნდა, იმდენი სწეროს საყვედურითა და წყრომით სავსე წერილებიო. ამისათვის მთავარ-მართველი წერილსა სწერს იულონის მეუღლეს, რომელიც აგრედვე სთხოვდა თ. ციციშვილ-

წელიწადი არ გასულა, რომ ამ საგნის შესახებ ლაპარაკი არ ყოფილიყოს ან აქ, ან მოსკოვსა და შემდეგ პეტერბურგსა. როცა ჰკითხულობ პრავალ-კაბადოვან წიგნს: *Переписка Грузинскихъ Царейъ съ Россійскими Государями*, სწორედ ეს აზრი მოგდის, რომ საქართველოს მეფენი, თითო-ოროლას გარდა, თითქო სხვა საქმე აღარა ჰქონდათ-რა, მართო ამ პროტექტორატისათვისა ჰზრუნავდნენ.

სა, გვიშუამდგომლე ხელმწიფე იმპერატორთან, სამეფო აღადგინოს და მეფედ ჩემი ქმარი შეიწყნაროსო, — თქვენის სურვილის აღსრულება არ ძალმიძს და ესეც რომ არ იყოს, როგორ გაებედამ ამისთანა საქმე ვიკისრო. თუ გსურთ, თქვენი სურვილი შეატყობინოთ ხელმწიფე იმპერატორსა, სხვა გზა არ არის მეტი, რომ ურჩიოთ თქვენს მეუღლეს, თვითონ ეახლოს მშვიდის, წყნარის და ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის კარსა და პირად მოახსენოს თვისი თხოვნაო. ოღონდ კი ეს ასე მომხდარიყო და თითქმის ემუდარებოდა მთავარ-მართებელი ბატონის ასულს, განშორდით საქართველოსაო. მუხლ-მოდრეკილი ვეამბორები თქვენის უგანათლებულესობის ხელსაო, სწერს თ. ციციშვილი, ურჩიეთ იულონს, შეისმინოს რჩევა მისის ერთგულის მეგობრისა, დასტოვოს საქართველო და წავიდეს რუსეთად, სადაც მოელის ყოველივე სიკეთე და ბედნიერება¹³).

ასე იცოდა მოღობობა და მოტკობობა, როცა საჭიროება მოითხოვდა, ამ მკაცრმა, შეუდრეკელის ხასიათის პატრონმა და მუდამ წარბ-შეკრულმა ადამიანმა!

თუ მართალია, რომ ტკბილად მოუბარი ენა გველს ხერელიდან აღმოიყვანსო, მაშ როგორ გაუძლებდა ჩჩვილის გულის პატრონი ბატონის ასული სალომე, მეუღლე იულონისა, მთავარ-მართებლის

¹³) იხ. АКТЫ, т. II, стр. 126.

ასეთ მოწოდებას. ხუმრობა საქმე არ იყო: თვით თ. ციციშვილი, მთავარ-მართველი საქართველოსი, რომელმაც თავ-ზარი დასცა ყიზილბაშთა და რომლის სახელი, როგორც უძღვევლის მხედართ-მთავრისა, შორს აღმოსაველეთს ნელ-ნელა ეფინებოდა, მუხლ-მოდრეკილი ევედრებოდა, ეხვეწებოდა, მზად იყო მოწიწებით ხელები გადაეკოცნა და როგორ შეეკავა იულოანის მეუღლეს თავი და არ დაჰმორჩილებოდა მოხონენელის სურვილს?¹⁴). ვერც ერთი მაშინდელი ქართველი ქალი,

¹⁴) რუსეთის საისტორიო მეცნიერებას ჯერ ფასი არ დაუდვია, რა კაცი იყო რუსეთისთვის თ. ციციშვილი. ამ საკვირველ კაცს ჯერ საკუთარი ისტორიკოსი არა ჰყავს; მხოლოდ პოეტებმა იგრძნეს მისი დიდი მნიშვნელობა და მშვენიერის ლექსებითაც შეამკეს პავლე დიმიტრის ძე. აი, როგორ იხსენიებს თ. ციციშვილს, პატრიოტულის გრძნობით აღფრთოვანებული, რუსეთის დიდებული პოეტი ა. პუშკინი:

И воспую тотъ славныйъ часть,
Когда, почувъ бойъ кровавыйъ,
На негодующій Кавказъ
Поднялся нашъ орелъ двуглавыйъ;
Когда на Терекѣ съдомъ
Впервые грянулъ битвы громъ,
И грохотъ русскихъ барабановъ,
И въ сѣчѣ, съ дерзостнымъ челомъ,
Явился пылкій Циціановъ.

ან კიდევ დომანტოვიჩი:

Помянемъ храбрыхъ ветерановъ,
Вождей Кавказа боевыхъ,
Тебя, безстрашный Циціановъ,
Погибшій отъ враговъ своихъ...

ამ მოკლე ლექსების ნაწყვეტები ვ. პოტტოს ოქვს მოყვანილი ეპიგრაფად თავისი მართლა მშვენიერად და ხელოვნურად დაწერილ წერილისა შესახებ თ. ციციშვილისა. იხ. Кавказская война... т. I. в. 3. გვ. 337.

რაც უნდა ამპარტაენი და მამულის მოყვარე ყოფილიყო, გულგრილად ვერ დაჰხედებოდა ასეთს ცხარესა და გულწრფელ მოწოდებას, როგორითაც მიჰმართა ბატონის რძალს სალომეს თ. ციციშვილმა. აკი ამიტომაც სალომე, მოხიბლული მთავარ-მართებლის ჯენტლმენობით და გაამაყებული, რომ ასეთმა დიდებულმა კაცმა ყურადღება მომაქციაო, გულწრფელად შეუღვა თ. ციციშვილის თხოვნის აღსრულებას და, ეტყობა, მოსვენებას აღარ აძლევდა ქმარსა და მაზლსა, დავმორჩილდეთ მთავარ-მართებლის სურვილს და წავიდეთ რუსეთსაო.

სალომეს დაჟინებული ჩაცემა იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ გარემოება, ჩვენ არ ვიცით, და არცაა მაინცა და მაინც დიდად საჭირო დანამდეილებით ვიცოდეთ, რამ აიძულა ბატონიშვილები მიეწერათ მთავარ-მართებლისთვის ისეთი წერილი, რომლის კილომაც ცეცხლი მოუკიდა ამ კაცს, ასე რომ თ. ციციშვილი ძლივს-ღა იმაგრებდა თავსა და კინალამ დაჰკარგა კეთილ-გონიერება. ბატონიშვილები სწერდნენ: ესთქვათ, დაგიჯერეთ და წავედით რუსეთსა, რა გარანტია გვიჭირამს ხელში, რომ იქ, უცხო ქვეყანაში, ჩვენს სიცოცხლეს შიში არა მოეღის-რა. სადაა ბრძანება, ხელმოწერილი თვით იმპერატორის მიერ, რომლის ძალით უშიშრად შეგვეძლოს მისელა პეტერბურგსა? ჩვენმა ძმებმა ეახტანგმა და დავითმა თავი შესწირეს მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის სამსახურსა და განა რა სამაჯიერო ჯილ-

ლო და სასყიდელი მიიღეს? გარდაქედილი კიდობანიო, ირონიულის კილოთი ამბობენ ბატონიშვილები და სადიდებელად გვარისა თვისისა პატივისცემა დამნაშავისა მუჟიკისა¹⁵).

ამ წერილის მიღებამდე მთავარ-მართველი ტკბილად ესაუბრებოდა ბატონიშვილებს და ცდილობდა, როგორმე დაეჯერებინა, რომ წასელა სჯობს წაუსვლელობასა. გეთანხმებითო, სწერს ერთს თავის წერილში თ. ციციშვილი, რომ „ქეშმარიტებამ“ ვერ მიაღწია უმაღლეს კარამდე, გარნა ან ეხლა რანაირად მიაღწევს, თუ თქვენ თვითონ არ იახლებით იმპერატორსა და ყველაფერს არ მოახსენებთ. მერე უნდა იცოდეთ, ვინაა ალექსანდრე პირველი! უბრალო არსება კი არაა, თვით ღეთაებრივი ქეშმარიტებაა, ადამიანის სახით მოარული. მთელი ევროპა შეჰყურებს იმპერატორ ალექსანდრეს, როგორც ღეთაებას, მრავალი მილიონი რუსთა მკვიდრთა სასოებით და მოწიწებით უმზერს და შეჰხარის თავის მბძანებელს და განა უნდა ყოყმობდეთ მიჰმართოთ

¹⁵) იხ. АКТЫ, Т. I, გვ. 189 და Т. II, გვ. 127. როგორც უკვე ზემოდ იყო მოხსენებული, თ. ციციშვილმა დიდის უპატიურობით განდევნა საქართველოდან დავით და ვახტანგ. აი ამ უღირსს საქციელს უსაყვედურებენ იულონი და ფარნაოზი მთავარ-მართველს. წერილში მოხსენებული „გარდაქედილი კიდობანი“, ალბად თავ-გადასურული ეტლია, რომლითაც დავითი და ვახტანგი გაემგზავრნენ კავკასიაკენ.

ბატონიშვილი ფარნაოზი 15 წლით იყო უნცროსი იულონზე. მთიულეთში მღელვარების დროს ფარნაოზი ესე 30 წლის ვაჟაკი იყო, ხოლო იულონი 45. მეუღლე უკანასკნელისა სალომე იყო ასული თ. რევაზ ამილახვრასა.

ამისთანა იმპერატორსა თქვენის საჩივართა, ან თხოვნით? მართალია, დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველი თქვენი კანონიერი თხოვნა მოწყალებით იქნება მოსმენილი და შესრულებული, მაგრამ ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ, როგორც ერთგული ქვეშევრდომი ჩემის ღეთაებას მიმზგავსებულ იმპერატორისა, ვერა ვბედავ წინდაწინვე გადაჭრით ესთქვა, როგორ, რანაირად ასრულდება თქვენი სურვილი, ან რა გზას გიჩვენებთ თქვენდამი სამოწყალოდ გამოწვედნილი ხელი იმპერატორის ალექსანე პირველისა¹⁶).

ორი წერილი კიდევ მისწერა მთავარ-მართებელმა ბატონიშვილებს იმერეთსა, მაგრამ ვერ იქნა, ვერ დაიყოლია ბატონიშვილები, ვერ დააჯერა ვერც იულონი და ვერც ფარნაოზი წასულიყვნენ რუსეთსა. თ. ციციშვილი ეფიცებოდა ხატსა და ჯვარსა, რომ პეტერბურგს ისე მიგიღებენ, როგორც შეეფერება თქვენს ჩამომავლობასა და ღირსებასა; მაინცა და მაინც, თუ ჩემი არა გჯერათ, გაგზავნეთ სანდო და ერთგული კაცი კავკასსა და მოზდოკსა, რომ შეჰკრიბოს იქ ცნობა, როგორ დახედნენ და მიეგებნენ მოხელენი ბატონიშვილებს დაეთს და ვახტანგსა. ღმერთმა ნუ მომცეს სიკეთე, ნურც სააქაოს და ნურც საიქაოს, თუ გულში ღალატი მქონდეს და გულწრფელად არ ეიყვე დარწმუნებული, რომ იმპერატორი-

¹⁶) იხ. АКТЫ, т. II, гл. 127.

საგან შესაფერ წყალობას მიიღებთო¹⁷⁾ და სხვა. მაგრამ არ იქნა. მთავარ-მართებელმა ვერ მოალობო გული იულონისა და ფარნაოზისა და ვერ დააწერინა პირჯვარი. მშვიდობიან და წყნარ ცხოვრებას ნების ნაპირებად იულონმა და ფარნაოზმა არჩიეს მღელვარებითა და მოუსვენრობით სავეც ცხოვრება თაყიანთ სამშობლში. იქ შორს, უცხო ქვეყანას, ფუფუნებას ამჯობინეს აქ წოწიალი ღღე და ღამ მთასა და კლდესა, აედარს და პაპანაქებაში. ჩრდილოეთის პალმირას სიმდიდრემ თვალი ვერ აუბჭყყერიალა სამეფო ტახტის მაძიებელთ და ამისათვის აქ, საქართველოში, სიკვდილი ირჩიეს და მისი დატოვება და სამუდამოდ გამოთხოვება კი ამ პატარა, მაგრამ ტურფა ქვეყნისა ვერ იკისრეს. ან კი განა ვგრე ადვილია ჩიტმა თვისი ბაღდადი ნებაყოფლობით დასტოვოს?! არა გვეგონია. ადვილად ის თუ მოშორდება ამ ტურფა მხარეს, ენც სრულიად მოკლებულია პატრიოტულ და ესტეტიურ გრძნობასა. დარდით და მწუხარებით გვემული დედოფალი მარიამი, სულ-შეხუთული ტყვეობით ბელგოროდს, ასე იხსენიებს საქართველოს: „ღღეიდან ვსწყველი და ვგმობ წარსულ კეთილდღეობას; სხეული ჩემი, ნაზად და ფუფუნებაში აღზრდილი, უწყალოდ არის დაკოდილი და გვემული წყეულის, შეჩვენებულის კაცისაგან და ნათრევი უპატიურად;

¹⁷⁾ ეს დაპირება მთავარ-მართებლისა შემდეგ გამართლდა. დედოფლებმა, პატონიშვილებმა და პატონის ასულთ ქველამ მიიღეს პენსიები, შამულები და ყმები რუსეთში.

წამგლიჯეს საკუთარი საუფლისწულო, თუმცა მცირე სიერციტ, მაგრამ შემკობილი საუკეთესო და კამკამა წყარო-მდინარეთი, წმინდა ჰაერითა და უხვი მოსაღლითა“ 18).

რაკი ვერ დასძლია კერპობა ბატონიშვილებისა, მთავარ მართებელს მიუსუსტდა კეთილგონიერება და ამისათვის მიჰმართა ჩვეულებრივს სასტიკსა, გოროზსა, მბძანებლობითსა, ამაყს და ირონიულს კილოს, იმ კილოს, რომელიც ელეთ-მელეთსა ჰგვრიდა საცოდავ ხანებსა, სხვა-და-სხვა მირზა-ბეკებსა, ჩვენს თავადიშვილებსა და თვით ბატონიშვილებსაც კი. გვიკვირს, როგორ ჰბედადდა მთავარ-მართებელი ასეთს კადნიერებას! რაც უნდა ყოფილიყო, მაინც უბრალო მხედართ-მთავარი იყო, უბრალო გენერალი, მართალია, ნიჭიერი და ძლიერის ხასიათის პატრონი, მაგრამ მაინც უბრალო გენერალი და სხვა არაფერი. ბატონიშვილ იულონთან მიწერილ ერთს ბარათში ასეთ ლექსაც კი ჰხმარობს მთავარ-მართებელი: „Не входя въ надмѣнность слова того письма и непривычныхъ суждений, ко мнѣ относящихся, როცა თვით უმოწყალებსი ჩემი ხელმწიფე პატივისცემით მეკიდებოა...“ და სხვა 19).

დიაღ, გვიკვირს ასეთი საქციელი მთავარ-მართებლისა, მაგრამ, თუ აღამიანი ღრმად ჩაუკვირდება ამ სამწუხნარო გარემოებას, დარწმუნდება, რომ აქ საკვირველი არა არის-რა. ყოველ ქაჰსა და ღროს ასე ყო-

18) იბ. I—на Закавказ. 33. 499.

19) ibid. 33. 127.

ფილა, რომ ვისაც ძალა და ღონე ხელში სჭერია, ის გათამამებულია და ისე უმოქმედნია, როგორც მისი ბუნება. ან ანგარიში მოითხოვდა. ამისთანა დროს ხელის შემშლელი და ძალ-მომრეობის დამთრგუნავი აღარსადაა, ყველა ქედს იხრის ძლიერებისა წინაშე და მაშ ვილა მოჰკითხავს გათამამებულ ვაჟკაცსა, ასე რად იქცევი და არა ისეო.

იმერეთს ჯდომა გულ-ხელ დაკრეფითა და იქიდან, თუ გინდა ცხარეს კილოთი დაწერილ ბარათების გზაენა, რასაკვირველია, არაფერს ეგვანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა გადასწყვიტეს 1804 წელსა, გაზაფხულის პირზე, შევიდეთ ქართლში, მფარველობა გაუწიოთ აჯანყების აფრიალებულ დროშას და სისხლი დაესთხოთ რუსთა საწინააღმდეგობრიძოლაშიო. უკეთეს დროს, რა თქმა უნდა, ბატონიშვილები ვეღარ იშოვნენ, ახსენეს ღმერთი და გამოსწიეს ქართლის სამხლერებისკენ. იულონმა და ფარნაოზმა ყველას, ვისაც კი ხმა და რიხი ჰქონდა ქართლ-კახეთსა, ბარათები დაუგზავნეს და უთელიდნენ, მოიგონეთ წარსული სამსახური ჩვენთა მამაპაპათა სამშობლოსადმი, რა ერთგულებითა და ერთსულობით ემსახურებოდნენ და რა თავგანწირულებით იცავდნენ ქვეყანას მტერთა აოხრებისაგან. გაითვალისწინეთ აგრედვე ისიცა, რა მოგელით თქვენ და თქვენს შვილებსა უცხო ტომის ხელში, რა სიკეთე დაგეყრებათ სხვის ბატონობითა. იულონისა და ფარნაოზის მანიფესტები, ანუ მოწოდებანი, სასურ-

ველად ვერ მოქმედებდნენ, განსაკუთრებით ქარლში. იმ დროინდელ ქართლის კეთილშობილი წოდება, თითქო ჯანყსა და ბურუსში გაეხეიაო, გზას ველარ იგნებდა და ანის გამო ყოყმანსა და ზოზინში ატარებდა დროსა. მათი მდგომარეობა უფრო დამბლად ჩაეარდნილ კაცის ფოფხვა-ლონლიალსა ჰგავდა, ვიდრე ძლიერის ვაჟკაცის მოქმედებასა. მაჯა და მკლავ-მოდუნებულთ აღფრთოვანება აღარ ეკარებოდათ, ღეთიური ცეცხლი ჩამქრალიყო მათს გულში და მხოლოდ თითო - ოროლას - ღა უღვიოდა ოდნაე ფერფლ-წაყრილი, ან აბედივით ხრჩოლავდა და იკომლებოდა. ბრწყინვალე, სპეტაკი, დიდებული აზრი სამშობლოს განთავისუფლებისა, ის აზრი, რომელსაც კაცობრიობის ხანგრძლივს ისტორიაში, მრავალი სასწაული მოუხდენია, რომელსაც სუსტი, უძლური და ძალ-მიხდილი გაულომებია და გაუმეხებია, რომელსაც დედა-კაცი გაუვაჟკაცებია, ბავში საკვირველ გმირად შეუქმნია და ნაზი მხევალი სამშობლოს მხსნელად გადაუქცეეია, სწორედ ეს დიადი აზრი აღარავის აღფრთოვანებდა და აღარავის არ უდუღებდა სისხლს, მოდუნებული სული და გული მხოლოდ ამა საწუთროს ამოვების შესახების ფიქრითა ვარჯიშობდა. ერთი ძმა რომ ასე თუ ისე ჯერ კიდევ ყოყმანსა და ზოზინში იყო, გაეყვე ბატონი-შვილებს რუსთა წინააღმდეგ საბრძოლველადაო, მეორე რუსების ერთგულებასა ცდილობდა, ან ტკბილ ოცნებას ეძლეოდა, ეგებ როგორმე აპელატები გა-

ვიკრა და კაი ჯამაგირი და პენცია ეიშოენოეო²⁰⁾. მთელს ქართლში ბატონიშვილებს ცხადად და გულწრფელად მხოლოდ ხუთიოდე თავადიშვილი და აზნაური მიემხრო, დანარჩენები საეკუოდ იქცეოდნენ, ასე, რომ კაცი გადაჭრით ვერ იტყოდა, მეგობრები არიან ბატონიშვილებისა, თუ მტრებიო. ქართლის კეთილშობილთა შორის მხოლოდ ტეტია, ლუარსაბ და რევაზ თარხნიშვილები, ლეონ და პაატა აბაშიძენი და ასლან ამირეჯიბი იღებდნენ მხურვალე მონაწილეობას ბატონიშვილების საქმეში, აპირებდნენ დაღესტანს ან სპარსეთს გასვლას, ჯარის მოყვანას და მისის შემწეობით საქართველოს განთავისუფლებას რუსის მთავრობისაგან, მაგრამ რას გახდებოდა ეს მცირე გუნდი მამულიშვილთა, როდესაც დანარჩენნი მხარს არ აძლევდნენ მეფობის მადიებელთ. სარდალმა ივანე ორბელიანმა, გიორგი ამილახვარმა, მუხრანიანთ, მაჩაბლიანთ, ხერხეულიძიანთ და თარხნიანთ ბატონიშვილებს შეუთვალეს, თუ საკმაო ჯარები გეყოლებათ, დახმარებას მაშინ ვაგიწევთ რუსების წინააღმდეგაო. დიპლომატიური პასუხი თუ გნებავთ, სწორედ ეს პასუხი გახლავთ. უბედურებაც ის იყო, რომ ქართველ მეფეებს სამუდამო ჯარი არა ჰყავდათ! მათი სამხედრო ძალა იგივე თავადიშვილები იყვნენ თავიანთ წერილ-ფეხა

²⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 210. თ. ციციშვილმა მალე შეუტყო ეს სისუსტე ჩვენს თავადიშვილებსა და შესამჩნევად სარგებლობდა მაღალის წოდების ასეთის მიდრეკილებით ჩინ-ორდენებისადმი.

ყმა აზნაურებითა და გლახებით და თუ არ ეს თავადიშვილობა, სხვა რა ჯარი უნდა ჰყოლოდა იულონსა და ფარნაოზსა. ეგები იფიქროს ეინმე, ბატონიშვილებს შეეძლოთ იმერეთიდან მოეყვანათ მცირელი მხედრობა მაინცაო. ეს ყოვლად მოუხერხებელი იყო იმ დროს, რადგან მეფე სოლომონი დღე-დღეზე მოელოდა ტახტისა და სამეფოს დამხობას და როგორ გაჰხედდა ჯარი სხვაგან გაეგზავნა და თვისი სამფლობელო ცარიელ-ტარიელი დაცოვებინა. მით უმეტესად დახმარებას ვერ გაუწევდა სოლომონი ბატონიშვილებს, რომ დადიანსა და მეფეს იმერეთისას ერთი ვაი-ვაგლახი და დაუსრულებელი დავა ჰქონდათ ლეჩხუმის გამო, არა ჩემია, არა ჩემიაო და ამის გულისათვის თავ-პირს ამტყვედნენ ერთმანეთს. დადიანი ახალ-ციხის მხრიდან ელჩს ელჩზედ უგზავნიდა თ. ციციშვილს, მომხედვე, თორემ სოლომონი სულ მთლად დამაქცევს, ლეჩხუმი წამართვაო და სხვა. ასეთ გარემოებაში ჩავარდნილ სოლომონს შინ საზრუნავი იმდენი გაუჩნდა, რომ ბატონიშვილებისათვის ვეღარ მოიცილიდა. ამ გვარად, ვერც იმერეთიდან და ვერც ქართლიდან დახმარება ვერ მიიღეს იულონმა და ფარნაოზმა. იმერეთს კი რას დამედურებოდნენ, მაგრამ ქართლის დიდებულების უარმა კი გული მოუკლა ბატონიშვილებს²¹).

²¹) *ibid.* გვ. 131.

აღბად ეს გულ-გრილობა ქართლის თავადი-
შვილებისა იყო უმთავრესი მიზეზი, რომ ბატონიშვი-
ლების ერდგული მხლებელნი სოლომონ ამირეჯიბი,
გლახა აბელოვი და სხვანი, რომელთაც დაჰქონდათ
წერილები ქართლ-კახეთსა, მალე მოიღალნენ, გული
გაუტყდათ უიმედობით და ამისათვის ზოგი თვითონ
გამოეცხადა კაპიტან-ისპრავნიკებს, და ზოგიც შეიპყ-
რეს, რაკი თავს აგრე რიგად აღარ უფრთხილდებო-
დნენ. ციხე-დაბათა კამენდანტნი მეტის-მეტად უპატიუ-
რად ეკიდებოდნენ ბატონიშვილების ერთგულ ყმა-
მოსამსახურეთა, თუნდა თვისის ნებით ყოფილიყვნენ
მისულნი მთავრობის წინაშე. მაგალითად, სოლომონ
ამირეჯიბს ფეხებში ღუნდები გაუყარეს და როცა
საცოდავმა გამოუცხადა მე თავადიშვილი ვარ და
ნება არა გაქვთ ასე მომეპყრათო, გორის კამენდან-
ტის ბძანებით დეჟურნი აფიცერმა ცემით სახე და
გვერდები დაამტერია და, ასე გასინჯეთ, შიგ პირ-
შიაც კი ჩააფურთხა. შერცხვენილმა და გაწბილებულ-
მა სოლომონმა გამომძიებელ კამისიას მოახსენა, რომ
ცული სიტყვაც კი არ მიკადრებია კამენდანტისათვის,
მხოლოდ ეს კი ვუთხარი, ასეთი სასტიკი საქციელი
უკანონო საქმეა მეთქიო ²²).

შეიძლება და საფიქრებელიც არის, რომ თვით

²²) *ibid.* გვ. 130. დედანში ასეა მოხსენებული თ. სოლომონის
გაუპატიურება: „получилъ отъ дежурнаго, по приказанію ко-
менданта, также побои по щекамъ и въ бока и заплывалъ
глаза и лицо не одинъ разъ“.

ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ატყუებდნენ თავიანთ თავსა და მაინცა და მაინც დიდი იმედი არა ჰქონდათ ქართლელთა თეად-აზნაურობისა და ამისათვის შეუდგნენ მეცადინეობას საშობლოს გარედაც მოეპოვებინათ მომხრენი მეფობის აღდგენისა. სპარსეთის ყაენთან, რა თქმა უნდა, საჭირო აღარ იყო ელჩების გაგზავნა და შემწეობის თხოვნა. დიდებულის შაჰის კარზე თვით ბატონიშვილი ალექსანდრე იმყოფებოდა და უეჭველია, ყოველ დღე მოაგონებდა სპარსეთის მფლობელს რუსეთის საქართველოდან განდგენის საჭიროებას. ამისათვის იულონმა გაჰგზავნა ელჩები ჩრდილოეთს - ჩერკეზეთში და დასავლეთს, სტამბოლში. ბატონიშვილის ელჩი მიხეილ ჯომარჯიძე სთხოვდა ხონთქარსა, დახმარება აღმოუჩინე საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს, ფულით ან ჯარითა, რათა შეიძლოს დაიბრუნოს მამა-პაპეული გვირგვინი და აღადგინოს სამეფოეო. ვერაფერი სასურველი პასუხით გამოისტუმრეს ჯომარჯიძე სტამბოლიდან. ბრწყინვალე პორტის პირველი ვეზირი ელჩის პირით უთელიდა ბატონიშვილ იულონს მოთმინებას მიეცი თავიო. ეს პასუხი სწორედ ძველ მოსკოვის მეფეთა პასუხსა ჰგავს. ქართლ-კახეთის მეფენი ძველად ემუდარებოდნენ მოსკოვის მეფეთა, ჯარი მოგვანმარეთ საქრისტიანოს დასაცველადაო და ის კურთხეულნი კი ბერ-მონაზვნებსა ჰგზავნიდნენ, ეი-

თომ და შებღალულ საქრისტიანო წესისა და რიგის საუკეთესოდ მოსაწყობად²³).

ოსმალეთის ხონთქარს სპარსეთის ყაენივით კარგად ესმოდა, რა საშიში და აუტანელი მეზობელი შეიქმნებოდა რუსეთი საქართველოს მხრიდან, რამდენჯერვე შემთხვევაც ჰქონდა დარწმუნებულებით, რუსების ჩაგონებითა და წაქეზებით ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფეთ როგორ დაარღვიეს ყოვლად უმიზნოდ მეზობლური მშვიდობა-მყუდროება²⁴), და ამიტომაც სულითა და გულით იყო მოწადინებული იულონისათვის ნამდვილი შემწეობა აღმოეჩინა და არა დარიგებით დაკმაყოფილებულიყო, მაგრამ რას იზამ, როცა მეფენი გარემოებას ემორჩილებიან და ხშირად ისე ვერ მოქმედებენ, როგორცა სურთ. ამდროს ოსმალეთის მდგომარეობა და ვითარება ისეთი იყო, რომ სულთანი ვერ გაბედავდა გამკლავებოდა რუსეთს და ომი აეტეხა საქართველოს ბატონიშვილების გულისთვის და ძალაუნებურად ნაე-ხომალდების და მხედრობის მაგიერ ვეზირის პირით დარჩება შემოუთვალა, მოთმინებით სურვილს აისრულებოთ.

რაიღნულად მოიქცნენ მხოლოდ ჩერქეზნი, სწორედ ისე, როგორც შეეფერებოდა ამ მამაცს და ვაჟ-

²³) იხ. Переписка Грузинских Царей съ Россійскими Государями, стр. XXIX და სხვა.

²⁴) იხ. Грамоты и другіе документы XVIII столѣтія.. проф. А. А. Цагарели, т. I, стр. V და 440—441.

კაცობით განთქმულ ერსა. ჩერქეზებმა სიცოცხლე შეა-
ლიეს რუსებსა, იბრძოლეს თავისუფლებისათვის, ვი-
დრე ძალა შესწევდათ და ბოლოს ძლეულნი, მაინც
არ დაემორჩილნენ ბედსა, ქედი არ მოიხარეს მტრი-
სა წინაშე და ჯანაბას გაღიხვეწნენ. მაშ რად უნდა
გაგვიკვირდეს, თუ ასეთის ხასიათის ხალხმა სიამო-
ვნებით მიიღო ბატონიშვილის მოწოდება დახმარება-
შემწევობის შესახებ! 1804 წელს, მაისში, საქართვე-
ლოში მოვიდა ოთხი წარჩინებული ჩერქეზთა თავა-
დიშვილი და მოახსენეს ბატონიშვილებს იულონსა
და ფარნაოზსა, გადმობძანდით ყაბარლოში და თქვე-
ნი ყურ-მოჭრილი ყძები შევიქნებითო; რაც შეგვიძ-
ლიან, ჩვენ თავს არ დავზოგავთო. საქართველოში
შემოსასვლელი გზები, ამბობდნენ მოციქულნი,
ჩვენ ხელშია და ამისათვის არ გაგვიკვირდება თქვენი
დახმარება. თუ მაინცა და მაინც არ ინებებთ ყაბარ-
ლოში გადმობძანებას, ქალაღი გვიბოძეთ და და-
წერილებით აღნუსხეთ, რა გეჭირებათ და ჩვენც შე-
ძლებისა დაგვარად ვეცდებით სამსახური გაგიწიოთო.
რითი გათავდა მოლაპარაკება, ან რა დააწყეს, რა
მოისაზრეს ბატონიშვილმა და ჩერქეზთა მოციქულებ-
მა, არ ვიცი, ყური ვერ მოეკარო, ამბობს ბატონი-
შვილების მხლებელი აზნაური გიორგი სააკაძე. 25)

25) იხ. ჩვენება რუსიელი აზნაურის გ. სააკაძისა ლორის სასა-
მართლოს წინაშე. რა მიზეზით გაასამართლეს ქართლელი აზნაური
ლორის მაზრის სასამართლოში, აქტებიდან არა სჩანს. АКТЫ, т. II
გვ. 132—133.

ამ სახით იულონსა და ფარნაოზს ადვილად და დაჭეშმარიტებით შეეძლოთ სცოდნოდათ და გაეთვალისწინებინათ, რის იმედი უნდა ჰქონოდათ ან ქართლ-კახეთში, ან მეზობლებისაგან, ოდეს დააპირეს ბრძოლის ველზედ გამოსვლა და რუსეთის მხედრობასთან შებრძოლება აჯანყებულ მთიულებთან ერთად.

მთავარ-მართველი ჯერ ისევ საქართველოს სამზღვრებს არ გასცილებოდა, რომ ჯაშუშებმა შეატყობინეს, ბატონიშვილი იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან დაიძრნენ, აპრობენ დიდ ლიახვში გასვლას და იქიდან არაგვის ხეობაში მისვლასაო, საცა აჯანყების ნიშნები იჩენდნენ უკვე თავს. თ. ციციშვილმა წერილი გაუგზავნა გორის მაზრის მარშალს პოდპოლკოვნიკ თ. შანშე ერისთავს: დიდი სიფრთხილე გმართვებსო, სწერს მთავარ-მართველი, რომ ბატონიშვილები არ შემოგეპარნენ ქართლში და ამბოხება არ მოახდინონო. მთელი მაზრის კეთილშობილობა ნდობით მოგექცათ, რაიცა დაამტკიცა მით, რომ თავისს მარშლად ამოგირჩიათ, მაშასადამე, მოვალე ხართ გაამართლოთ ეს ნდობა, არ შემოაშუშვათ მაზრაში ბატონიშვილები, რათა არ დაირღვეს მყუდროება და მშვიდობა, არ მოხდეს შუოთი და აღრეულობა. წერილის მიღებისათანავე დაუხანებლივ გასწიეთ დიდ ლიახვზედ, თან წაიყვანეთ თავ. რევაზ და ზაზა მაჩაბლები, რომელთაც ამასთანავე ერთადა ესწერ, რომ თავი არ დაზოგონ, ეცადნენ ბატონი-

შეიღებინა შეიპყრან, და, თუ ჯეროვან მხნეობას გამოიჩინენ, დარწმუნებული იყვნენ, რომ უმაღლესად დაჯილდოვებულნი იქმნებიანო.

მთელი ქართლი მთავარ-მართველმა სამ მაზრად გაჰყო. ქსნის ხეობა და საკუთრივ ქართლი ჩააბარა მიხეილ ერისთავსა, პატარა ლიახვი—ელიზბარსა და არაგვი—თორნიკესა და თუ საჭიროება მოითხოვდა, ერთი-ერთმანეთისთვის დახმარება უნდა აღმოეჩინათ. ეჭვი არა მაქვსო, ამბობს წერილის დასასრულს თ. ციციშვილი, რომ ეს მონდობილება პირნათლად იქმნება შესრულებული, რადგან ჯერ ერთი, მთელი თქვენი გვარი რუსეთის ტახტის ერთგულობითაა განთქმული და მეორეც ისა, რომ თქვენს სამშობლოს სარგებლობას მოუტანს მისი შესრულებაო. ²⁶⁾

ეს წერილი ანუ ბრძანება მთავარ-მართველისა საკმაოდ ასურათებს მაშინდელ ქართლის მდგომარეობას და ერისთვიანთ ძლიერებას. თ. ციციშვილმა მთელის ქართლის ბედი და იღბალი ერთ გვარეულობას ჩააბარა, თითქოს საქართველო მათი მამა-პაპეული მამული ყოფილიყოს და თვითონ კი ერეყანს გასწია ცრუ პატრიარქის, ენაგეთელ დაეითის გადმოსაბძანებლად ეჩმიადინის საკათალიკოზო ტახტიდან²⁷⁾. ქართლ-

²⁶⁾ იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 129.

²⁷⁾ ზემოდ მოხსენებული დაეითი იყო სოფელ ენაგეთიდან, რომელიც ტფილისს ახლოა და, მაშასადამე, მკოდნე იყო ქართულისა, როგორც მის წინად მყოფი ქათალიკოსად იოსებ არღუთაშვილი. ქა-

ში ერისთვიანთ დაუკითხველად აღარაფერი კეთ-
დებოდა-რა. აღჭურვილნი სამხედრო ძალით, გათა-
მამებულნი საშიშის მთავარ-მართველის ნდობითა
ერისთვიანი თავზედ ბუზს აღარ ისევამდნენ და ხში-
რად ატყობინებდნენ და აგრძნობინებდნენ ხოლმე
ქართლის დანარჩენ თავადიშვილობას თავის ძლიე-
რებას. რაკი ქართლის უწარჩინებულესი და უპირვე-
ლესი ვვარი ასე ერთგული შეიქმნა რუსეთისა, სხვებ-
მა ველარა მოახერხეს-რა, დაიქსაქსნენ, ერთპირზე
ველარ დადგნენ და ერთი რომ ალთას გაიძახოდა,
მეორე ბალთას გარბოდა. ასეთ ყოფაში აბა მარტო
ჭალისა და ცხრა-მუხის აბაშიძენი, ტეტია თარხნი-
შვილი და ოცაოდე კიდევ სხვა რა დახმარებასა და
შემწეობას აღმოუჩინდნენ იმერეთიდან წამოსულ
ბატონიშვილებს, რომელთაც თან ახლდათ მხო-
ლოდ მან კაცი თავად-აზნაური²⁸).

თიბათვის სამს, 1804 წელსა, ბატონიშვილი
ფარნაოზი და იულონი ორის თვისის ჭაბუკის შვილით
ლევანითა და ლუარსაბითა წამოვიდნენ ქუთაისიდან
და 8 თიბათეც ბორჯომის ხეობაში ჩამოვიდნენ.
იულონი და ფარნაოზი აპირობდნენ მტკვარში გასე-
ლას და საციციანოს მითით სათარხნოს ჩასვლას, სა-

თალიკოსი დაკით მეგობარი იყო მეფის ძის დავითისა და მისის მე-
ტადინეობით მიიღო კიდევ საკათალიკოსო კათედრა. თ. ციციშვილ-
მა განავდო დავითი და ბრძანებითა აღექსანდრე იმპერატორისა და-
სვეს დანიილ სტამბოლელი. იხ. ცხოვრება მეფე გიორგისა... გვ. 278.

²⁸) იხ. Д—ва Закавр. გვ. 362.

დაც ლალატის შიში არა ჰქონდათ. ასეთი განზრახვა ბატონიშვილებისა საბუთს არ იყო მოკლებული, რადგან მტკერის მარჯვენა მხარე, საციციანო, სათარხნო და საჯაეახო სრულიად თავისუფალი იყო ერისთვიანთ გაელენისაგან და ამისათვის ბატონიშვილებს უშიშრად შეეძლოთ ემოქმედნათ და ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც მათი ჭკუა და გონება გასჭრიდა. თარხნიანთში, ისინი ჰფიქრობდნენ, მოელაპარაკნათ ერთგულ მეგობრებთან, გადაეწყვიტათ როგორ მოქცეულიყვნენ რუსების საწინააღმდეგოდ. შემდეგ ერთი ბატონიშვილთაგანი ს. ყორნისით²⁹⁾ დიდ-ლიახეზე უნდა ასულიყო და მეორე პარდაპირ გადასულიყო მთიულეთსა და არაკესა. თუ ბედი არ გაუღიმებდათ მეფობის მძიებელთ, აჯანყება მთისა უქმად ჩაივლიდა და საქართველო მძიმე უღელს ქედიდან ვერ მოიშორებდა, მაშინ სპარსეთს უნდა გასულიყვნენ თავიანთ ძმა ალექსანდრესთან და იქ, უცხო ქვეყანაში, დაელოათ სული³⁰⁾. იმავე ღამეს ბატონიშვილები აბაშიძიანთ დანმარებით ცდილობდნენ მტკვარში გასვლას, მაგრამ რაკი ვერ მოახერხეს, იძულებულნი გახდნენ „ხეობაში“ *) ასულიყვნენ, სადაც თავი შეაფარეს

²⁹⁾ ს. ყორნისი მღებარეობს დვანის ფრონის ხეობაზე. ქარლ-ში სულ სამი ხეობაა ფრონისა, სახელდობრ: დვანისა, ფცისა და ალისა. სამთავ ფრონეები ერთვიან მტკვარს მარცხენა მხრიდან. იხილეთ გეოგრაფიული აღწერა ვახუშტისა, გვ. 260—261.

³⁰⁾ იხ. Д—на Закавказ. გვ. 362 და Акты. т. II, გვ. 130—131.

*) ქართლები ასე ეძახიან ბორჯომის ხეობას. აქტეპშიაც ასეა მოხსენებული „поѣхали въ Хеобиѣ“. იხ. Ак. т. II, გვ. 132.

გოგიას ციხეს³¹). ბატონიშვილებმა გოგიას ციხეში
საში დღე-ღამე გაატარეს, ვიდრე აბაშიძიანი ტიეს
შეჰკრავდნენ. უმაღლეს მოგზაურთა საუბედუროდ,
ფაცა-ფუცში ტივი ისე უხეიროდ შეჰკრეს, რომ სა-
ცოდავი ყორღანაშვილი, ბატონიშვილების მხლებე-
ლი, კინალამ დაიხრჩო. პირველად ტიეზედ ყორღა-
ნაშვილი შედგა და გასელას აპირობდა მეორე ნა-
პირას, მაგრამ მოუსვენს თუ არა ორთაყვირი, ტივი
დაიფუშა და ყორღანაშვილი წყალში ჩაეარდა. ძლიე-
ძლიეობით ცოცხალ-მკვდარი გამათრიეს მტკერიდან.
რაკი იულონი და ფარნაოზი მტკვარში ვერ ვაეი-
დნენ, მეტი რა ღონე იყო, ისევ იმერეთს დაბრუნ-
დნენ. (შეუხვების ზემოდ საჩხერესაკენ და იქიდან კორ-
ბეულის გზით ქართლისაკენ გამოსწიეს. ამ გზით
ბატონიშვილები მოდიოდნენ ფრონეების ხეობით და
უფრო სათავეებს ეტანებოდნენ, ოსეთისაკენ. მოგ-
ზაურები ცდილობდნენ, რაც შეიძლებოდა ქართლს
ასცდნოდნენ, სადაც ერისთვიანი ფართაშობდნენ. მო-
გზაურებს უნდოდათ გადმოეარათ ს. თილვაზე, შემ-
დეგ ყორღანისზე და აქედან დაბა ცხინვალში ჩამო-
სულიყვნენ, საიდანაც ავიდოდნენ დიდსა და პატარა

³¹) ნ. დუბროკინს გალაუმახინჯებია ამ ციხის სახელი და ემა-
ხის, Гаре-Спихе. თუ არა ვსცდებით, ეს გოგიას ციხე ეკუთვნოდა
ბორჯომის წინანდელ მებატონეთ თ. ავალიშვილთ. აზნაურის გლაზა
აბელოვის სიტყვით კი, თითქო ეს ციხე ეკუთვნოდა თაქთაქიანთ. დე-
დანში ასეა: „поѣхали въ Хеоби и на развѣѣтъ остановились
въ Тактаковой Крѣпости“. აქტების 130 გვერდზე გოგიას ციხედა
მოხსენებული. იხ. Акты, т. II, გვ. 130—132.

ლიახეების სათავეებში, შემდეგ გადავიდოდნენ ქსნი-
სა და არაგვის ხეობაში და თვით მთიულეთს, სა-
დაც ამ დროს აჯანყების ცეცხლი უკვე პრიალებდა
და სადაც მემამოხენი მოუთმენლად მოელოდნენ
თავიანთ სულის ჩამდგმელთა, ხელმძღვანელთა და
სარდალთა.

ასე ფიქრობდნენ და ოცნებობდნენ ბატონი-
შვილები, მაგრამ არც იმათ ეძინათ, ვისაც მათი და-
ჭერა ჩააბარა მთავარ-მართებელმა, როცა ერევანს
მიდიოდა. ერისთვიანი, ზაზა და რევაზ მაჩაბლები,
გიორგი ამილახვარი და გორის კამენდანტი რეიხი
გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალყურს ბატონიშვი-
ლების მოძრაობას, კაცს კაცზე ჰგზავნიდნენ იმერე-
თის სამხლერებისაკენ, განსაკუთრებით კი ყარაულე-
ბით შეჰქრეს ფრონის ხეობანი და გულდაჰშვიდე-
ბულნი ელოდნენ, როდის შემოსდგამენ იულონი და
ფარნაოზი ფენს ქართლში, რომ უცბად თავს ჯარი
დაეასხათ, გაეთოკოთ და მთავარ-მართებელს წარ-
ეუდგინოთ ტფილისს ხელ-ფეხ შეკრულნი ძენი დიდე-
ბულის ერეკლესიო.

24 თიბათეც ს. აბისში შეერთდნენ ცხინვალი-
დან წამოსული შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი 40 ეგერით
და ს. ბრეთიდან ამოსული ესაული კონდრაშევი ყა-
ზახებით. ბატონიშვილებს ტკბილად ეძინათ დაბუ-
რულ და უტებ ტყეში; მათს ბინას, თუ არ ამ მხრის
კაცი, ვერა სულიერი ვერ მიაგნებდა. იმ ალაგს, სა-
ცა ბატონიშვილებს დაეცათ ბინა, რქმევია საწურბ-

ლე და იქნებოდა ასე 40 ვერსზე ქართლის სამხლეროდან. ნოვიცკისა და კონდრაშევეს წინ გაუძღვა თავი. იაგორ ამირაჯიბი და მალულად რუსის მხედრობა ზედ თავზედ წააყენა ბატონიშვილთა ამაღლას. შეიქნა საშინელი ხელჩართული და უწყალო ქლევთა. რომ თ. იაგორ ამირაჯიბმა მოულოდნელად წააყენა თავისა რუსის მხედრობა ბატონიშვილების ამაღლას, მტკიცდება იმითი, რომ ნოვიცკისა და კონდრაშევეს თითქმის არავითარი ზარალი არ მოსვლიათ; მოუკლეს მხოლოდ ერთი ეგერი და ერთი ყაზახი დაეჭრათ, როდესაც ბატონიშვილებს მოუკლეს 20 კაცი და მათ შორის ტეტია თარხნიშვილი და ფირან ჩერქეზიშვილი. თვით ბატონიშვილი იულონ ძლივს გადარჩა სიკედილს. ნოვიცკის ეგერებმა, ცოტას გასწყდა, კინაღამ ხიშტზე ააგეს, დროზე რომ ნოვიცკის არ დაენახა ბატონიშვილი, არ ეცნო ტანისამოსზე და არ გადაერჩინა სიკედილსა. გადარჩა ტყვეობას ამ ქამად მხოლოდ ფარნაოზი. ოფიციალური წყარონი მოგვითხრობენ, რომ ფარნაოზი ტყვეობას გადაარჩინა გაუვალმა ტყემ, ჯარის-კაცთ თვალიდან მოეფარა და ხელიდან გაუსხლტაო. ლტოლვილი ფარნაოზი თუშ-ფშავ-ხეცურეთს გაჩნდა, შემდეგ გადავიდა ანანურსა, ხევსა და მთიულეთს და იქ მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ამბოხებაში³²).

³²) იმ ადგილს. საცა ბატონიშვილი იულონი დაატყვევეს, ლუბროვინი ეძახის შავორბელს, კონდრაშევი—შაქორბელ—იღვეს, ერისთავი კი საწურბლეს. ჩვენ ეს უფრო მარჯალი გვგონია. იხ. **Акты**, т. II, გვ. 133. **Д—на Закав.** გვ. 363.

გაბაწრული იულონი, მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა ოსეფა ყორღანაშვილის დაწერილის და ერეკლე მეფის მიერ დამტკიცებულ ანდერძის ძალით, უბრალო ტუსადივით წამოიყვანეს საწურბლედან სოფ. ბრეთს. მაღალ-ხარისხოვანი ტუსადი ორი დღე გააჩერეს ბრეთში, რადგან პასუხს მოელოდნენ იულონის მეუღლისა და შვილებისაგან. ბატონის მეუღლესთან გაგზავნილი ერთგული მოსამსახურე იულონისა აზნაური აბაზაძე არც თვითონ დაბრუნდა და არც არაფერი პასუხი აუწყა მომლოდინეთა. ბატონიშვილი სწერდა თავის მეუღლეს, ბედმა მიმუხთლა, თავისუფლება მომისპვს, რუსებმა დამიჭირეს და სთხოვდა ცოლშვილსა, თქვენც დამორჩილდით ბედსა, მოდიო და ერთად აეიტანოთ სიმწარე ჩვენის უბედურას სვესიო. ეტყობა, სალომე არ ჰგონებდა, რომ ამ საქმეს შეეძლო ასე მოულოდნელად დაბოლოებულიყო, ალბად შეჰკრთა და პასუხი არა მოსწერა. რა ქმარსა. ნოვიცკისა და კონდრაშევის გული გადაელიათ ბრეთში უსაქმოდ ყოფნითა, შეიძლება შიშიცა ჰქონდათ, ვაი თუ ერთგულმა ქართველებმა ძალით გამოგვეგლიჯონ ხელიდან ტყვეო და დააშურეს მისი ტფილისში გასტუმრება. იულონი საქართველოს დედა-ქალაქში, იქ, სადაც რვა-ცხრა წლის წინად, კრწანისის ველზედ, სამშობლოსთვის სისხლსა ჰღეროდა მისი სახელოვანი მამა, ისე მიიღეს, როგორც უბრალო ტუსადი, ვინმე უბრალო გავარდნილი ყაჩაღი ან თული და დღეში უღუფად ტუსადის საზრდო

დაუნიშნეს, 25 კაპეკი. მთავარ-მართველის ხაზინა-
დარს შერცხენია ალბად ამ გარემოებისა, ან ეგებ
გულჩხილი კაცი იყო და ამის გამო იულონს სასმელ-
საქმელს სატუსალოში თ. პავლე დიმიტრის ძის სუფრი-
დან უგზავნიდა. გავიგეთ თუ არა, რომ ჩემს დაუკოთხა-
ვად ისეთი უღირსი და უკანონო განკარგულება მოუხ-
დენიათო, მოახსენებს მთავარ-მართველი ხელმწიფე
იმპერატორსა, მაშინაღვე ვუბძანე, დღეში თითო
თუმანი უგზავნეთ ბატონიშვილს სახარჯოდ-მეთქი.
მართალია, იულონი ღირსი არ არის ასეთის წყა-
ლობისა, მაგრამ მტრობა და შური მისდამი არ
შეეფერება არც დიდებულ რუსეთის იმპერიის ღირ-
სებას და არც მის გვაროვნობას და ჩამომავლობას.
თ. ციციშვილმა აქაც ვერ მოითმინა, რომ ქება-
დიდებით არ მოეხსენებინა თვისის იმპერატორის
გულ-კეთილობა და მოწყალება. იულონი, ამბობს
მთავარ-მართველი, როგორც საზოგადო მყუდროე-
ბის დამარღვეველი (яко возмутитель общественнаго
спокойствія) რა ღირსია მოწყალებისა და შებრა-
ლებისა, მაგრამ, რაკი ვიცი თქვენის კეთილის გუ-
ლის ამბავი, რომ მზადა ხართ შეიწყალოთ და შეი-
ვრდომოთ ყველა, ვინც კი რაიმე დანაშაულს მო-
იქმედებს, გავბედე და ქრისტეანულად მოვექცეო (33).
დიდი და პატარა, ერთის სიტყვით, ყველა,
ვისაც კი ასე თუ ისე ჰქონდა საბუთი ნდომებოდა

33) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 134 - 135.

სამეფო ოჯახის დამხობა-დამცირება, სიხარულით ფეხზე აღარ იდგა, ბატონიშვილის იულონის დატუსაღება რომ შეიტყეს. ეს ამბავი მთელ ქართლსა და კახეთს უცბად მოეფინა; მეგობრებს თავ-ზარი დასცა და ბაგრატიონთა მოძულეთა ისე შეესმათ, როგორც ნაზი და დამატკობელი რეკა ზარისა. გულჩათხრობილ და სახე-მოღუშულ თ. პავლე ციციშვილს, რომლის სახეზედაც, ბიოგრაფის სიტყვით, ღამილი ძვირად თუ უნახავს ვისმე, ამ შემთხვევაში გული მოლობია. ამის გამო მხიარულის კილოთი სწერს იგი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კოჩუბეის, უმაგრესი და მიუვალი ციხე რომ ამელო და დამექცია, ისე არ გამეზარდებოდა, როგორც იულონის შეპყრობა, რადგან ეიღრე ამ ასპიტების თესლი საქართველოს ახლო-მახლო იქნება, იმ დრომდე აქ მშვიდობა და მყუდროება არ ჩამოეარდება ქართველების თავქარიანობის გამოც³⁴). ასე გასინჯეთ, ესაული კონდრაშევი, ესეც კი იბერება და იჭიმება, ისეთის კილოთი სწერს რელიაციას, რომ გევონებათ, სწორედ ამ ყაზახ-აფიცერს ან ნაპოლეონი დაუმარცხებია ვატერლოოსთან, ან კიდევ ალექსანდრე მკედონელისავეთ ძველი მონარქია სპარსეთისა ძირს დაუმხია და თვით მონარქი დარიოს ჰისტასპი ტყვედ წაუყვანია ცოლშვილითაო. „ამ ლაშქრობისა და შებრძოლების დროსაო, მოახსენებს კონდრაშევი

³⁴) idid. ვვ. 134.

თ. ვალკონსკის, თ. იაგორ ამირეჯიბი და ნიკოლოზ მუსხელაშვილი გვერდიდან არ მოგვეშორებიანო“. ეტყობა დიდი მნიშვნელობა ბატონიშვილის შეწყობისა კონდრაშევისა უფუნია, რომ შურს არ შეუპყრია და ეაყვაცობის სახელსა, თავის-თავსა და ნოვიცკის გარდა, სხვასაც უწილადებს. თავადი ერისთავი ხომ ისე გაუტაცნია სინარულსა ბატონიშვილის იულონის დაქერის გამო, რომ რაპორტების დამწერ მოხელესათვის ველარ მოუთმენია და იქვე ამისში გაუჭრელებია საკუთარის ხელით რაპორტი და პირდაპირ ერევანს გაუგზავნია მთავარ-მართებლისათვის³⁵).

მთავარ-მართებელმა შეისმინა თხოვნა თ. ერისთავისა და ყველა, ვინც რითიმე თავი ისახელა ბატონიშვილის დაქერაში, უხვად დააჯილდოვა. მანაცს და გამბედავს შტაბს-კაპიტანს ნოვიცკის ებოძა კაპიტანობის ჩინი და სისხლის ჯვარი მესამე ხარისხისა,

³⁵) იხ. Акты, т. II, გვ. 133. მოგვყავს რამდენიმე ნაწყვეტი ამ საინტერესო რაპორტისა: „кн. валхонсьп приказалъ, чтобы братья съ войскую (ესე იგი ძმები ჯარით) оставить на домну горю, и мне приказалъ горцескому въ уезди что царевичи пулошъ и парнаозъ и свия (შვილი) пулоша, шаталась оубъ етово аманатовъ изъ осетинци, и далъ пушку малынку и сорокъ егировъ, а какъ нужу будит (თუ საჭირო იქნება) все находящияся въ лори вопеску подкоманда (აქ აღბად შეცდომაა, ლორი კი არა, გორი უნდა იყოს), а я прихель на малынку ляхвы тамошній дело савершина, и пачомъ полхел Цхиввали, а тамъ узналъ что царевичи нежаля въ имеретин, за нимъ бытъ господиитъ капитанъ навици, (აღბად გაუჭირდა თ. ერისთავს შტაბს-კაპიტანის

ესაულ კონდარშევს ოქროს მენდალი და ეგერებს და ყაზახებს, სულ 100 კაცი იყო, თითოს ოროლი მანეთი, თ. იაგორ ამირეჯიბს პორუჩიკობის ჩინი და ამ ჩინის შესაფერი ჯამაგირი ³⁶).

ასე უდროვოდ და მოულოდნელად დასრულდა ბატონიშვილ იულონის საპოლიტიკო მოღვაწეობა. ამ დღიდან იულონს აღარ ჰღირსებია მიეღო რაიმე მონაწილეობა თავის სამშობლოს ბედობადასა და მის მართვა-გამგეობაში. 1805 წელს, გაზაფხულზედ, მთავარ-მართველმა იულონი რუსეთს გაისტუმრა, სადაც დღენი თვისი დალია სხვა ბატონიშვილებთან ერთად ამ ერთმა საქართველოს ტახტის მამიებელ-მაც.

დაწერა), а нашол Царевичъ нулонъ въ сацурблѣ, и также господинъ капитанъ навицка и взялъ впереди князъ гнобри ампрежиби, и здедали нападеніе на царевичъ, и нулонъ Царевичъ напмалъ, и привезплъ въ абсен, а какъ я узналъ цхивали тотъ поч явилпсъ я въ абсен, и видаль царевичъ и взяли тотъ деиъ къ бретп рекамандую къ вашему сіятелству господина капитана навицкова; перной что вы самъ анант-какси службу, втарой что съ сорэжъ еспрами и тридцетъ ка-ааками самій пзъ имеретіп захватилъ, такой смѣлость и храбрость редко бувантъ, и я уверенъ отъ нашего сіятѣлства что такому служаницкоту не будите оставить“.

³⁶) იხ. Акты, т. II. გვ. 135, 144. თ. იაგორ ამირეჯიბის ღვაწლს ასე მოიხსენიებს თ. ციციშვილი: „А какъ въ поимкѣ царевича Юлона шт.-капитану Новицкому пайглавиѣише способствовалъ ки. Георгій Ампреджибовъ, наведшіи наше войско на царевичевъ караулъ такъ искусно, что оный нашимъ былъ схваченъ, то и дерзая, ходатайствуя за сказаннаго князя и приобѣиувъ къ цензрѣченному В. И. В. милосердію, всепод

X

ცნობებით უხემა და მადლიანმა აქტებმა ბევრჯერ უღროვო დროს იცის ლალატი და ხშირად მაშინ დაიღუმებს ხოლმე, როდესაც უფრო საჭიროა მისი ლალადება, როდესაც მკითხველი მომეტებულის ცნობილ-მოყვარეობითაა შეპყრობილი. აქტებში სიტყვაც არ არის მოხსენებული, როგორ გადარჩა ბატონი-შვილი ფარნაოზი სიკვდილსა, ან დატყვევებას ნოვიცკის ეგერებსა და კონდრაშევის ყაზახებსა. ნათქვამია მხოლოდ, რომ უტეხ-ულრანმა ტყემ დაჰმალა ჭაბუკი ბატონიშვილი და სხვა არაფერი. ნოვიცკისა და კონდრაშევის ჯარის კაცთა თ. გიორგი ამირეჯიბის წინამძღოლობით ნახევარი მხლებელნი გაუწყვიტეს ბატონიშვილებსა საწურბლესთან. ეილა შერჩა ფარნაოზს, ეინ არ უღალატა, ან შეშინებული ეინ დაბრუნდა შინა, ამისი არა ეიცით-რა აკტების უადგილო დუმილის გამო. არაფერი ეიცით აგრედევ, საითა ჰქნა პირი ტყვეობას გადარჩენილმა ბატონიშვილმა, რა გზა

данинѣше испрашивать ему за такое усердіе чина поруччья съ жалованіемъ по чпу серебромъ“. ისტორია არ მოიხსენიებს აღარც ამირეჯიბს, აღარც კონდრაშევისა, მხოლოდ ნოვიცკი დაწინაურდა სამსახურში და გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი მიიღო. შემდეგ გენერალი ნოვიცკი ებრძოდა თავის თანამემამულეთ პოლონეთში 1863 წელთა აღელვების დროს და აქ დახვრიტეს რევოლიუციონერებმა ვარშავის უბანს პრაგაში. სწორედ იმ ალაგას, სადაც ვარშაველებმა ნოვიცკი დახვრიტეს, მთავრობამ ძველი აუგო. (იხ. წერილები ბერგისა 1863 წ. აჯანყების შესახებ).

ამოიჩინა, როგორ წავიდა მთიულეთს, ქვეითი, შეკა-
ზმულის რაშით, როგორც შეეფერებოდა მეფის შვი-
ლსა, თუ უბელო ცხენითაც ძლივს მოასწრო გას-
ლოდა მოულოდნელად, მიწის მგელივით თავს წამო-
მდგარ მტერსა. წყედიადითაა მოცული ბატონიშვი-
ლის მოგზაურობაც ქართლ-კახეთზე; არა სჩანს, ვინ-
შეუწყო ხელი უნებლად ასულიყო თიანეთს, როგორ
გადარჩა ერისთვიანთა, რუსის ყარაულებსა და პი-
კეტებსა. დიდად საინტერესო კია ყოველ ამის ცო-
დნა და გაგება. რაც ისტორიულ ფაქტების შემწეო-
ბით ვერ აღვაღვინეთ, მეტი ჯანი არ არის, ის გო-
ნების თვალთ უნდა წარმოვიდგინოთ და გავითვალის-
წინოთ; გონება კი იმას გვეუბნება, რომ ბატონი-
შვილის უგზო-უკვლოდ ლტოლვა საწურბლიდან ცო-
ტად თუ ბევრად ჰგავს მეფე დავითის შვილის აბესა-
ლომის ლტოლვა-გაქცევას. ვის არ ეხსომება საღმრთო
წერილიდან აბესალომის ისტორია? ვის არ წარმო-
უდგება საკვირველის სინამდვილით საშინელი სურათი
ახალგაზდა აბესალომისა, რომელიც თვისის მშვენიე-
რის და გრძელის თმით ჩამოეკონწიალა მუხის ტო-
ტზე, ოდეს დამარცხებული მამის ჯარისაგან, თავის
მხლებელთა მცირე რიცხვით გარბოდა გადასარჩენად?
განსხვავება აქ მხოლოდ ისაა, რომ აბესალომი მა-
მას სამეფო ტახტს ედავებოდა, ფარნაოზი კი უსა-
მართლოდ დაკარგულს ტახტს ეძებდა; ლტოლვილი
აბესალომი ფიქრობდა, როგორმე თავი გადაერჩინა

მდევრისგან, ფარნაოზი კი, დევნილი მტრისაგან, მიე-
შურებოდა იქ, საცა მოვალეობა მიიწვევდა.

ასეა თუ ისე, ბატონიშვილის ფარნაოზის გზა
და კვალი არა სჩანს მთელის ორის კვირის უგანმავ-
ლობაში¹). თერამეტს ივლისს, როგორც ატყობინებს
მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს ბორჩალოს თა-
თართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშჩიკი ქანანოვი,
ბატონიშვილი ფარნაოზი მისულა ბორჩალოს, დემუ-
რჩასალოს მახლობლად, შაბლუხს. თანა ჰყოლია 600
ლექი. აქვე ელოდა თუშ-ფშავე-ხევისურთა, ოსებსა და
ამ შეერთებულის ჯარით აპირებდა თურმე ყიზილბა-
შებთან წასვლას. ქანანოვისავე სიტყვით, ვითომც ბა-
ტონიშვილი დემურჩალოელ თათრებს სანოვაგესა და
სასმელ-საჭმელსა სთხოვდა შეკრფვილ ჯარისათვის.

პრაპორშჩიკის ქანანოვის რაპორტი სრულიად
დასაჯერებელი არ არის და გამოწვეულია ესრედ
წოდებული „მოხელეთა ერთგულობით“. ეს სათაკი-
ლო და გასაკიცხი მოქმედება ის სენია, რომ მოხე-
ლე, თავის მოვალეობის გარდა ისეთ საქმესაც ეპო-
ტინება, რომლის გაკეთებასაც არავინა სთხოვს²).
ბოქაულის თანაშემწე იქამდისინ კადნიერდება, რომ

1) იულონი შვიპურს 2 ივლისსა, ხოლო ფარნაოზი ბორჩა-
ლოს მისულა 18-სა.

2) ამ მცირე ხანში აკადემიკოსაა. ნ. დუბროვინის მიერ (ავტორი
„აპიერ-კავეასიისა“) აღბეჭდილ მასალებიდან შესახებ დეკაბრისტებისა
სჩანს, რომ პოლიციის მოხელენი ხშირად სრულიად უსაბაბოდ აბეზ-
ღებდნენ დეკაბრისტებს, რა არის, მთავრობამ ერთგულობა მოგვიწო-
ნოს და რაიმე წყალობა გვიბოძოს.

პირდაპირ მთავარ-მართველს რაპორტს უგზავნის ერევანს და ატყობინებს, ლტოლვილი ბატონიშვილი ექსესის ლეკით ჩემს საბოქაულოში ენახე და დახეთ ამ პრაპორშიკის სამსახურის ერთგულებას და გამჭირახობას, ისიც კი შეუტყვია, რას აპირებდა ბატონიშვილი! ფარნაოზის ფიქრი და გონება მთიულეთისაკენ იყო მიქცეული, იქ მოუთმენლად ელოდნენ და ამ დროს ფიქრი და განძახვა სპარსეთში გასვლისა, საცა უკვე იყო შეხიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი, მტკნარ სისულელეს და უგონებას ეგვანებოდა, მაგრამ ქანანოვისთანა მოხელეთ ამისი დარდი არა აქეთ; იმათ ის ასულდგმულებს, ეკვები როგორმე ჩინი გაეიკრათ, რასაკვირველია, შესაფერის ჯამაგირით და გულმკერდი დაეიმშვენოთ ჯვარ-მენდლებითა და განსაკუთრებით მაშინდელ ქართველთა მოხელეთათვის სანუკარ სისხლის ჯვართაო. სწორედ ესაა მიზეზი, რომ პრაპორშიკი ქანანოვი იბერება და აზვიადებს საქმეს, გეგონება ძღვევა-მოსილი, სახელმწიფოს რწმუნებული მინისტრია, ან დიდის უფლებით აღჭურვილი ელჩი და გაზვიადებულის კილოთი თ. ციციშვილს ატყობინებს, ტყვედა მყავს დაჭერილი რვა ლეკი და მათ სანაცვლოდ მპირდებიან მომგვარონ ხელფეხ შეკრული ფარნაოზი და რას ინებებთ, გავცვალო ლეკები თუ არაო. აქ კი ბედმა უმტყუნა ქანანოვს, რადგან ერთგულებას გადააჭარბა და სისხლის ჯვარის მაგიერ მკაცრი მთავარ-მართველისაგან დატუქესა მოუვიდა. რაღას მეკით-

ხებიო,—სწერდა გაჯავრებული მთავარ-მართველი, აიღე და გაუცვალე ლეკები ფარნაოზზე, მხოლოდ ფრთხილად იყავი, არ მოგატყუონ, ლეკები არ დაგტყუონ ტყუილ უბრალოდო. ამასთანავე თ. ციცი-შვილი ანუგეშებს ქანანოვს, თუ ძალიან ეცდები, გაირჯები და შეიპყრობ ბატონიშვილსა, დაუჯილდოებლად არ დაეტოვებ მაგისტანა შესამჩნევ სამსახურსაო⁹⁾.

ენკენისთვის ათს ბატონიშვილმა ფარნაოზმა ფენი შესდგა თელავის მაზრაში; აქედან ღამ-ღამე ტყე-ტყე, გადავიდა თიანეთსა და შემდეგ აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მთიულეთისაკენ გაეშურა. საკმარისი იყო მარტო გამოჩენა ჭაბუკის ბატონიშვილისა, რომ ერთგულება კახეთის თავად-აზნაურობისა რუსეთის იმპერატორისადმი და მათი უდიდებულესობისათვის მიცემული ფიცი კვამლივით გამქრალიყო. არცაა საკვირველი, რომ კახელობამ ასე ადვილად უღალატა მთავრობას და მიემხრო მემამოხე ბატონიშვილსა. მოიკიდა თუ არა ფენი რუსის მთავრობამ საქართველოში, მღელვარება არ შეწყვეტილა კახეთში: ხან ერთ კუთხეს იფეռებდა ხოლმე უკმაყოფილება რუსეთის მხედრობისადმი, ხან მეორესა. კახელების მოუსვენრობა სწორედ საქმეს უჭირვებდა ჯერ კიდევ მტკიცედ დაუპყვიდრებელ მთავრობას, რომელიც სასტიკ ღონისძიების მიღებას ვერა ჰბე-

⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 135.

დავლა იმიტომ, რომ ამისთვის არც ღონე შესწევდა და არც საპოლიტიკო მოსაზრება მოითხოვდა. სასტიკს მოქმედებას და მაინცა და მაინც გათამამებით მოქმედებას საჭიროდ არა ჰხედავდნენ და უფრო სიტკბოებითა და დაყვავებით ეპყრობოდნენ კახეთის ურჩ და დაუწყნარებელ თავად-აზნაურობას. მომეტებულს სიფრთხილეს იჩენდნენ მთავრობის წარმომადგენელნი ქიზიყშა, ამ საქართველოს საკვირველ კუთხეში, სადაც თავად-აზნაურობა თითქმის არ იყო, მაგრამ სადაც, როგორც ყაბარდოში, ყველა კეთილშობილსა ჰგავდა მიხერა-მოხერით, საქციელით, გამბედაობით, სითამამით და სიტყვის მახვილობით. საქართველოში ყველაზე უწინარეს კახელებმა ააფრიალეს ამბოხების ღროშა და რუსებს აეშალნენ. ყველაზე უწინარეს ამათ გაჰბედეს საქვეყნოდ დაეწუნებინათ ახლად დაპყვიდრებული წესი და რიგი და თითქოს მოინდომეს კიდევ ხმლის ტრიალით გაესწორებინათ შეცდომანი საქართველოს ორის უკანასკნელის მეფისა. კახეთში ფარნაოზის მოსელის ღროს ჯერ ორი წელიწადი არც კი იყო გასული უკანასკნელ ამბოხების შემდეგ (1802 წელსა); დიდსა და პატარას ახსოვდა გუშინდელი ამბები და დღესაც ადვილად აიშლებოდნენ, თუ კი შემთხვევა გაჩნდებოდა, ან საჭიროება მოითხოვდა, მით უმეტეს რომ კახელობას ასეთის ხელის შემშლელი და დამტუქსავი არაეინა ჰყავდა, როგორიც ქართლებსა ჰყავდათ. ქართლსავეით კახეთსაც ბლომად ეხვია თავად-

აზნაურობა, მაგრამ ისეთი ძლიერი ფეოდალები, როგორც ქართლის ერისთავნი, ამილახვარნი, არ მოიპოვებოდნენ და ამისათვისაც აქ აგრე რიგად განსაკუთრებული გავლენა არც ერთს გვარს არ ჰქონია სხვებზე. ქართლში ამბოხებას რუსეთის მომხრე ფეოდალნი იქვე დასაწყისშივე აქრობდნენ, ან ასუსტებდნენ და ანელებდნენ. კახეთში კი, რადგან ერისთვიანთანა ძლიერი გვარეულობა არ იყო, იმიტომ ამ როლს ვერცარაინ იკისრებდა და ამის გამო ყოველნაირი ამბოხება რუსების წინააღმდეგ გაცილებით უფრო ადვილი მოსახერხებელი იყო, ვიდრე ქართლში ⁴⁾).

აი ასეთ მხარეს ეწვია სიცოცხლითა და ენერგიით საესე ჭაბუკი ფარნაოზი და სთხოვა კახელობას, დამეზმარეთ, გვერდში ამომიდექით, რომ მამაპაპის სამეფო ტახტი დაეიბრუნო, საქართველო აღედგინო და ქვეყნის მტერი დავთრგუნოვო. ფარნაოზის მოწოდებამ სასწაული მოიქმედა; ასე გასინჯეთ მთავრობას უღალატეს მოხელეებმაც კ. თელავის

⁴⁾ დღემდისინა ქართლში დარჩენილი შემდეგი თქმულება: ბატონ-ყობის მოსპობის დროს ერთმა კნენამა ჰკითხა ქალაქიდან დაბრუნებულ ყმაწვილ-კაცს, რა ამბავია, როგორ გათავდა საქმეო? — როგორა-და ისე, რომ ყმები ჩამოგვართვესო, უპასუხა ყმაწვილმა კაცმა. — განა მამა-მზე (ერისთავი) იქ არ იყოღო? — მამა-მზეც იქ იყო და დედა-მზეცაო, მაგრამ გლეხები მაინც ჩამოგვართვესო. — უკაცრავად, — მიუგო თურმე კნენამ წყენით, — ვიდრე მამა-მზე არ ინებებს. პუხსაც ვერაინ აგვიფრენს და ყმებსაც ვერ ჩამოგვართვევენო. ეს ანეგლოტის მზგავსი თქმულება მშვენივრად ასურათებს ერისთვიანთ ძლიერებასა.

სამაზრო სასამართლოს ზასედატელმა თ. სვიმონ ქობულაშვილმა და სათემო პოლიციის გამგეობის ზასედატელმა თ. ლუარსაბ ჯანდიერმა სამსახური მიატოვეს და ტახტის მადიებელ ბატონიშვილს გაჰყენენ უკან მთავრობასთან საბრძოლველად. ქობულაშვილისა და ჯანდიერის საქციელი სწორედ უმაგალითოა და ჩენა გეგონია, რომ ამის მზგავსს თვით მსოფლიო ისტორიაში ვერ ვიპოვით. კარის-კაცთა ინტრიგები, მეფეთა ლაღატი ხშირია ყველგან. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გავიხსენოთ მეთერაჰეტე საუკუნის ისტორია რუსეთისა პეტრე დიდის სიკვდილის შემდეგ იმპერატორ ალექსანდრე პირველამდე, ან საოსმალოს ხონთქართა და სპარსეთის შაჰთა ისტორია, მაგრამ პოლიციის მოხელეთა ლაღატი სწორედ უმაგალითოა და ამიტომ საკვირველიც. ეტყობა ძლიერი საბუთი ჰქონიათ ქობულაშვილსა და ჯანდიერს, რომ ის მოიქმედეს, რაც არცერთ პოლიციის „ჩინოენაკს“ არ მოუქმედნია ქვეყანაზედ.

ქობულაშვილისა და ჯანდიერის უცნაურმა და არა ჩვეულებრივმა საქციელმა დიდ გაჭირვებაში ჩააგდო აღმასრულებელი ექსპედიცია საქართველოს უმაღლესის მმართველობისა. ამ მმართველობამ აღარ იცოდა, რა ექნა და იძულებული გაჰხდა დაჰკითხოდა მთავარ-მართებელს, გეობძანე, როგორ მოვიქცეთ, შევწყვიტოთ დროებით თელავის მაზრაში მართლმსაჯულების მოქმედების მიმდინარეობა, თუ ვაქცეულ

მოხელეთა კანდიდატები მოვიწვიოთო. სამწუხაროდ აქტებში არ არის მოხსენებული, როგორ გადასწყვიტა მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა ეს საგანი, ან გამოჰგზავნა თუ არა რაიმე პასუხი⁵⁾.

ჩვეულებრივ, ალავერდობას, 14 ენკენისთვის, დიდძალი მლოცავი შეიკრიბა. უკეთეს ალაგს ვერ იშოენიდნენ ბატონიშვილ ფარნაოზის მეგობრები მოსალაპარაკებლად და გადასაწყვეტად, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ და როგორ ემოქმედნათ. მართლაც, წინა ღამეს, 13 ენკენისთვის, კახეთის თავად-აზნაურობა შეიკრიბა ერთად და თათბირი დაიწყო. ბჭობის საგანი ერთი იყო, დავეხმაროთ უკვე მთიულეთს ასულს ფარნაოზსა, თუ არაო. საღამოს ლოცვის შემდეგ კრებაზე მოვიდა წინამძღვარი ალავერდის მონასტრისა არქიმანდრიტი ბესარიონი, გვარად ერისთავი და ცოლის ძმა (ШУРИНЪ) ფარნაოზისა. კრება თითქო არქიმანდრიტის მოსვლას და მის ლოცვა-კურთხევას ელოდა ძნელის საქმის გადაწყვეტაში. ბესარიონის მოსვლა და ერთხმეივ გადაწყვეტა, ფარნაოზს დავეხმაროთო, ერთი იყო. მეორე ღღეს, 14 ენკენისთვის, ვინც კი ბჭობას დაესწრო, ახმეტის გზით გაუდგა მთიულეთს ბატონიშვილთან შესაერ-

⁵⁾ იხ. АКТЫ, т. II; გვ. 141.

თებლად და მთის მევამბოხებთან ერთად საბრძოლველად რუსის მხედრობის წინააღმდეგ⁶⁾.

ჯერ კაველიანი არ დაბრუნებულყო პეტერბურგიდან, საქართველოს გამგებელმა თ. ვალკონსკიმ არაფერი იცოდა, როგორ მიიღო ხელმწიფე იმპერატორმა მის მიერ გაგზავნილი საგანგებო მოციქული სამწუხარო ამბებით, გული ვერ დაემშვიდებინა და ის კი არა თუ, უფრო გულგასახეთქი ამბები მოუვიდა კახეთიდან. ვალკონსკის რომ მოსწერეს, აღავერდობას დიდ-ძალი თავად-აზნაურობა შეიკრიბა და გადასწყვიტეს, ევბრძოლოთ რუსის მთავრობასაო, მშვიდობის მოყვარე გენერალს წელი მოსწყდა და გონება დაბნეულმა მიჰმართა ერთადერთ საშუალებას, რომელსაც ასე ხშირად ხმარობდა. გულის მწუხარებით შევიტყე თქვენი ღალატით, სწერს თ. ვალკონსკი კახეთის თავად-აზნაურობას,

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 136, 138, 142. ბატონიშვილ ფარნაოზთან ლტოლვილთა სახელი და გვარი პირველად გენერალ-მაიორს თავ. ორბელიანს მიუტანა თავ. დავით ყორჩიბაშევმა თოთხპეტსავე ენკენისთვის. გენერალ ორბელიანს კახეთი ჰქონდა ჩაბარებული და აქ დაბინაებულ ჯარის უფროსი იყო. გაიგო თუ არა გენერალმა, კახელები ხელახლა აჯანყებას აპირებენო, უბძანა დედოფლის-წყაროზე დაბანაკებულ ერთის ბატალიონით პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავს. თვალყური ადევნე მალაროში და ლუკრიანში დამართულ ლაზარეთებს, აჯანყებულმა ზალხმა ავაღმყოფებს არა აენოხ-რაო.

უშნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია სახელისა და გვარის ჩამოთვლა აღავერდობიდან წასულ თავად-აზნაურებისა: არქიმანდრიტი პესარიონი, ზასედატლები ს. ქობულაშვილი და ლ. ჯანდიერი, დიმიტრი ვახუანიშვილი, ალექსანდრე გარსევანისძე და ზურაბ ნინისძე ქავეკავაძენი; გოგია, იოსებ, თამაზი და ევგენი ქობულაშვილები; გრივოლი,

და მოვალეობად მიმაჩნია მოგაგონოთ, რომ თქვენ შეჰფიცეთ ერთგულება ხელმწიფე იმპერატორსაო. ფიცის შემდეგ ღალატი გვირგვინოსანის მეფისა უპატიოსნობაა და საკადრისი არ არის ისეთის წოდებისათვის, როგორც თაყაღ-აზნაურობაა. ბოლოს უფრო მორბილებულის კილოთი განაგრძობს თ. ვალკონსკი და თითქმის ეხვეწება და ემუდარება, ნუ ჰლუპავთ თქვენს ცოლ-შვილსა, დაუბრუნდით სახლკარსა, შემატყობინეთ, რამ გაიძულათ მოგექმედებინათ ასეთი დამლუპველი საქციელი და მე, როგორც თქვენი კეთილის მოსურნე და შუამავალი,

აბელი, დიმიტრი, იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; დიმიტრი, გლახა და ბარამ ყორჩიბაშვილები; ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი *); სპირიდონი, ომან, გრიგოლ, ბიძინა, ივანე, დიმიტრი, ოტია და სიმონ ჯანდიერები, იასე და იოსებ მაყაშვილები; გრიგოლ ვახვახიშვილი და გიორგი ავალიშვილი. აზნაურები: ალავერდის სახლთ-ხუცესი პაატა სულხანიშვილი, გოგია და ანდრონიკე ანდრონიკაშვილები; დიმიტრი შვალაბლიშვილი, ბეჟან ტანიაშვილი, სიმონ ნათალიშვილი და გლახა კოზმანაშვილი; სიდნადის მაზრიდან გივი ჩერქეზიშვილი, კობტა ანდრონიკაშვილი და გლახა ავალიშვილი.

*) რუსის მთავრობამ ძველი ქართული ხარისხი—ჩინი თავისეპტრად შესცვალა და მრავალ ქართველს, რომელთაც რაიმე თანამდებობა ეჭირათ. შესაფერი რუსული ჩინი უბოძა. ამ სახით ბევრი ქართველი სამხატურშო არ იყო. მაგრამ ჩინი და ორდენები კი ჰქონდათ. ამ ჯურის ჩინოვანო ეკუთვნის ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი. იხ. АУТН, Т. II, გვ. 38—43. აი თრიოდე მაგალითი: თ. ივანე ორბელიანს სარდალს და ქართლის სახლთ-ხუცესს ებოძა ჩინი გენერალ-მაიორისა და ორდენი ანნასი პირველი ხარისხისა და 2,100 მანეთი პენცია წელიწადში. ამილახვარს და გორის მოურავს თ. ოთარ ამილახვარს იგივე ჩინი და პენცია, მხოლოდ ანნას ჯვარი მეორე ხარისხისა.

ვეცდები შეგიმსუბუქოთ სასჯელი დანაშაულისთვისაო⁷⁾).

როგორც სხვა მრავალი წერილი, დარიგება და მამაშვილური მოწოდება თ. ვალკონსკისა უნაყოფოდა რჩებოდა, ისევე უნაყოფოდ დარჩა ეს ჟუკანასკნელი მშვიდობიანი წერილიცა. კახელობამ არ შეისმინა საქართველოს გამგებელის სიტყვა, ცოლ-შვილს არ დაუბრუნდა და მთიულეთისაკენ ჰქმნა პირი, სადაც ამ დროს ბატონიშვილი ფარნაოზი საკვირველის ენერგიითა ჰმოქმედებდა. მხნეობა ამ ტახტისა და სამეფოს ახალგაზდა მამიებელისა სწორედ დაუჯერებელია ერთი ალაგიდან მეორეს გადადის, განკარგულებას აძლევს, აქვზებს მებრძოლთ, დიდებულ და ბედნიერ მომავალსა ჰპირდება; ერთის სიტყვით, ისე იქცევა მიყრუებულ მთაში და ხევ-ხუეებში, როგორც ნამდვილი აგიტატორი და დემაგოგი. ყველას, დიდსა და პატარას, მღვდელსა და წრსა, თაყადასა და აზნაურსა ფარნაოზი წერილებსა სწერს, ტკბილის, სიყვარულით აღსაყვს კილოთი ესაუბრება, რომ დროა შევერთდეთ და გულ-წრფელად ეიმოქმედოთ სამშობლოს დახსნისათვის მტრისა და მოღალატეს ხელიდანაო. ასე გაშინჯეთ, ბატონიშვილი არა თაკილობს და მდაბიო ხალხსაც გლახებსა და ოსებს ბარათებსა სწერს და ატყობინებს, მე აქა ვარ, თქვენ შორის, და იარალი აისხით საერთო საქმისათვისაო. მთავარ-მართველი

⁷⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 136.

თ. ციციშვილი ტყუილად კი არა სწერდა ხელმწიფეს, ოდეს ფარნაოზი დასასახლებლად ვარონეჟს გაისტუმრა, დიდი სიფთხილედ და ყურადღებაა საჭირო, თორემ მანე, მოხერხებული ბატონიშვილი ვარონეჟსაც არ დაწყნარდება, არ მოისვენებს და შეიძლება ხათაბალა რამ იქაც აგვიტეხოსო⁸⁾).

ფარნაოზს მიწერ-მოწერა დიდი ჰქონდა და აქტებშიაც ბლომდაა მოყვანილი მისი წერილები და ბარათები. „ირაკლის შეილის ფარნაოზისათვის სიყვარულით მოსაგონებელნო, — სწერს ბატონიშვილი, — ბებრიშვილო, თიგოშვილო, ქერელელნო, გურციანებო, ბიგაანნო, ჩიგოანნო და შაკინაშეალებო!⁹⁾ სიყვარულით მოგიკითხავთ და თან გაუწყებთ, რომ ღეთისა და დიდებულის შაჰის წყალობით რუსებს მცირეს ხანს სულ ერთიანად ამოეწყვეტათ და სამშობლოს გაეანთავისუფლებთ. შევიტყე, რომ ჰმოქმედებთ მამაცურად და ვაჟკაცურად, მაგრამ უფრო-მომეტებული მხნეობაა საჭირო, მზად უნდა იყვნეთ, რადგან დახანება აღარ შეიძლება, გაჩნდება თუ არა ჩემი ძმა ალექსანდრე აქა, ყველამ იარალი უნდა აისხათ და საბრძოლველად გამოხვიდეთ“. ასეთისავე ბარათით მიჰმართა ფარნაოზმა ტერიშვილსა და მიქელაშვილსა და თან შეუთვალა, რომ კახეთიდან 120 თავად-აზნაური მეახლა, თვით სეიმონ მდივანი, კალაურის მოურავი ომანი, გარსევანის შვილი ალექ-

⁸⁾ *ibid.* გვ. 146.

⁹⁾ ვკონებთ ესენი ოსები უნდა იყვნენ.

ქსანდრე და სხვანი. ამისთანა ნოხერცებულ ღროს აჯანყებისათვის სხვას ევლარ ვიშოვნითო, სწერს ბატონიშვილი, რადგან, როგორც თირმანით მატყობინებს დიდებული შაჰი, რუსები დიდს გაჭირვებაში არიან, შერცხვენილნი და თაე-ლაფ დასხმულნიო.

სიყვარულითა და ნდობითაა საესე ფარნაოზის წერილი, გაგზავნილი ფშაელეთთან. ჩემის გონებიდან განუშორებლო და მუდამ ქამს სიყვარულით მოსაგონებლო ხევის ბერო ხახა, კაკილაშვილო თორლო ხატულა, მცარია და ლიჟურიშვილო, დახანების და დაგვიანების ღრო აღარ არის, დადგა ქამი განთავისუფლებისა, იარადი აისხით და მევახელით, იცოდეთ, რომ საქმე საჭუმარო არ გეგონოთ და ამისათვის ქუღზე კაცი უნდა გამოხვიდეთ¹⁰⁾.

18 ენკენისთევს ბატონიშვილ ფარნაოზს უკვე სტეფან-წმინდაში ეხედაეთ, მაშასადამე ბატონიშვილი ამ ღროს აჯანყებითა და ამბოხებით მოცულ მიწაწყლის შიგ შუა გულ ალაგას გაჩენილა. აქედან კოშკელებს გამამხნევებელსა და თან მადლობით საესე წერილს უგზავნის. სიყვარულით მოგიკითხაეთ, კოშკელებო, — სწერს ფარნაოზი, გაგულაშვილო ხატა, ბაბათა და საზოგადოდ ყველა კოშკელებს. ჩვენ მოგვხსენდა თქვენი ერთგულობის ამბავი და იცოდეთ,

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 136—137. უკანასკნელი ალაგი ასეა ნათარგმნი რუსულად: на шапку по одному вы должны пойти. ექვი არ არის, რომ ეს თარგმანი ძველი უნდა იყოს. ძველი დასაჯერებელია, რომ ასე ეთარგმნოს ეს ადგილი ან ლაპიტრი პაქრაქს, ან ნიკ. პერძნიშვილსა.

რომ რუსების სახსენებელი გასწყდა და მხოლოდ მცირეოდენი-ღა შეხიზნულან ტფილისსა. სპარსეთიდან ჩვენი ძმა მოდის, აქედან ჩვენ თავს დავესხათ და, ღეთის წყალობით, სულ ამოვკლევტავთ. სამსახურისთვის დაუჯილდოვებელი არ დარჩებით, მხოლოდ დაგვიანება არ იქნება. ეხლავე, მიიღებთ ბარათს თუ არა, იარალით უნდა აღიჭურვოთ და საომრად უნდა გაემზადოთ.

მართალია, ბატონიშვილი ფარნაოზი დიდს მხნეობას იჩენდა, არაფის იფიწყებდა, ვისაც კი დახმარების და შემწეობის აღმოჩენა შეეძლო, ყველას წერილებსა და ბარათებს უგზავნიდა; მართალია თავაუტრელებს და თრუსოელებს ცალკე შიკრიკებსა და მოციქულებს უგზავნიდა, კავკასიის უღელ-ტეხილზე რუსები არ გამოატაროთ და გაჟლიტეთო; არ იფიწყებდა აგრედვე აქა-იქა გაბნეულ რუსის მხედრობას და ზრუნავდა რაიმე ვნება მიეცა მათთვის და ამიტომ ოტია და ივანე ზანდუკლებსა სთხოვდა, მიუხტით დუშეთში შეხიზნულ ჯარის-კაცთ და ამოსწყვიტეთო; დიღ, ყველა ეს საფიქრებელი და საზრუნავი იყო, მაგრამ მართო ეს არ აწუხებდა ფარნაოზსა. ვინ იტყვის, რომ ზემოდ დასახელებულ კერძო გავლენიან კაცთა და თემთა დახმარებას მნიშვნელობა არ ექნებოდა გამარჯვებისა და სამეფოს აღდგენისათვის, მაგრამ იყო ერთი ისეთი გარემოება, ურომლისოდაც საქმე ვერ დაგვირგვინდებოდა და ყოველივე ჩაიფუშებოდა. ეს საშიში და საფრთხილო გა-

რემოება, რომელსაც შეეძლო საქმე მოეცარა, იყო ერისთვიანთ უზომო ერთგულება მთავრობისადმი. თუ ერისთვიანი მტრულად მოექცეოდნენ ბატონი-შვილსა, ხელს არ შეუწყობდნენ, არა გამოვიდოდა-რა და, დღეს თუ არა, ხეალ მაინც ფარნაოზს იულონის ბედი არ ასცდებოდა. იცოდა ესა ბატონი-შვილმა ფარნაოზმა და სცდილობდა, ეგებ როგორმე ერისთვიანთ გული მოვიგოვო და მაშინ, დარწმუნებული იყო, რომ ერისთვიანთ შემწეობით რუსები აქ ველარ იბოგინებდნენ და იქავე წავიდოდნენ, საიდანაც მოვიდნენ.

ბატონიშვილს კარგად ეყურებოდა, რა ძნელი მოსახერხებელი იყო ეს შერიგება-შეერთება, რა დიდი უფსკრული გაჩნდა და რა დიდი გორა აეყუდა ერისთვიანთ და ბაგრატოვანთა შორის. დიდი მოხერხება, დიდი ნიჭი იყო საჭირო იმისთვის, ვინც მოინდომებდა საშინელის უფსკრულის ამოვსებას და მერმე ზედ მშვიდობით გასვლას, ან მათ შორის აწვდენილ მთის გადალახვას. ძველად, საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობის დროს, გაბუტებული ფეოდალის შერიგება აგრე საძნელო არ იყო; მეფე დაუყვავებდა გაწიწმატებულ ფეოდალს; რაიმე მალალ ხარისხს დაჰპირდებოდა, აჩუქებდა სოფელს, ან ციხეს, გაუგზავნიდა მოციქულად დიპლომატიაში დახელოვნებულ კარის-კაცს, ან დაუნათესავდებოდა, მორჩა და გათავდა. ეხლა სულ სხვა იყო. ბაგრატოვანთ ფასი დაჰკარგეს, მათგან რა წყალობის იმედი უნდა

ჰქონდათ ერისთვიანთ? სულ სხვა სურათს წარმოადგენდნენ ახალი ბატონები ქვეყნისა. ჩინ-ორდენ-ეპოლეტები ტყვია-წამალსავეთ მოდიოდა, პენცია-ჯამაგირებიც უხეი იყო და, თუ ასივნაციების სიპრაელით შეიძლება ადამიანმა აზრი შეადგინოს ხაზინის სიმდიდრეზედ, ერისთვიანთ სრული საბუთი ჰქონდათ ეფიქრნათ, რომ რუსების ხაზინა დაუსრულებელი და დაუშრეტელი სალაროა, საიდანაც მხოლოდ სულელი არაფერს ამოიღებს, თორემ კჭვათა მყოფელი ამას არ მოიქმედებსო. სამშობლო? სამწუხაროდ, როგორც ზემოდაცა ვსთქვით, ამ სიტყვამ დაჰკარგა თავისი დიდი ძალა და მაშასადამე, რა საბუთი გვაქვს ვუსაყვედუროთ ერისთვიანთ, რატომ მის გულისათვის სისხლი არ დასთხიეთ სხვებთან ერთად, როგორც არა ერთ გზობით გარჯილან თქვენი წინაპარნიო?

მეფე ერეკლემ ქსნის ერისთვიანთ სამშობლოს მოლალატობა დასწამა. მოლალატობა, რა გვარისაც უნდა იყვეს, საზიზღარია და დასაგმობი, მაგრამ იმისთანა მოლალატეობა, როგორიც ერეკლემ ქსნის ერისთვიანთ დააბრალა, სწორედ უმაგალითო იყო ჩვენში. ერეკლემ მოელი თავის ძალ-ღონე, გმირობა, ვაჟკაცობა, იმას მოანდომა, რომ დაეჩაგრა დაღესტანი და, თუ ამას ვერ შესძლებდა, შეეკავებინა მაინც ლეკობა, შიშა და მორჩილებაში ჰყოლოდა, ასეული ლეკები სწორედ სიშიშარნი იყვნენ საქართველოს მშვიდობიანობა — ყუღროებისათვის და, აბა

რა თქმა უნდა, ვინც ამ დიდებულ საქმეში ერეკლეს ხელს შეუშლიდა და ლეკობას წააქეზებდა საქართველოს დასარბევად, რაღა თქმა უნდა მეფის მოსისხლე მტერი გახდებოდა. ასეთი მტრობა გაუწიეს ერეკლეს ქსნის ერისთვიანთ, ლეკების წინამძღოლობას ჰკისრულობდნენ, დაღესტნიდან ახალციხეს გადაჰყავდათ და იქიდან კიდევ დაღესტანს. ძლიერი მონარქი ამ გეარ მოღალატეს თავაზიანობას არ მოუყვებოდა, ან დახვრეტდა, ან კიდევ საძუღამოდ განდევნიდა სამშობლოდან, რომ მათი სინსილაც კი გაწყვეტილიყო; დიად ძლიერი მონარქი და თვითმპყრობელი ასე მოიქცეოდა, გარნა თვით სახელოვანი გმირი მეფე შენუთული იყო შინა, დროსა და ქამს გადასულ სახელმწიფო წეს-წყობილებით, დროსა და ქამის შეუფერებელ ფეოდალიზმით და ამისათვის ჩამოხრჩობა-დახვრეტის, ან სამშობლოდან განდევნის მაგიერ, იძულებული იყო შეეკრიბა „დარბაზი“ და ისე გაესამართლებინა სახელმწიფო მოღალატენი. ერთ-მთავე რობისა და თვით-მპყრობელობის გასაძლიერებლად მეფე თეიმურაზმა მოსპო არაგვის ერისთაობა; ირაკლიმ იმის წაბაძვით მოისურვა ბოლო მოეღო ქსნის ერისთავობისთვის, რადგან, როგორც ზემოდ დაეინახეთ, ურჩი და თავგასული ფეოდალები მარტო მეფის ურჩობას არა სჯერდებოდნენ და სამშობლოს ლალატსაც კი ჰბედავდნენ.

ჩვენ არ ვიცით, როგორ მოჰხდა საერისთაოს ღირსების აყრა არაგვის ერისთავებისა მეფე თეიმუ-

რაზის დროს, ხოლო რაც შეეხება ქსნის ერისთავის ჩამორთმევას, ფრიად საინტერესო და საგულისხმიერო ამბებს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი. ამ ისტორიკოსის სიტყვით, სამეფო სასახლეში შეკრებილან მდივან-ბეგნი და მათ შორის ჭაბუა ორბელიანი, ეს სახელოვანი ორატორი-პატრიოტი მეტერამეტე საუკუნისა და იოსებ თუმანიშვილი. შეკრებილთ მოუხმენიათ „საქმე და ორ-გულება“, რომელთაც შესწამებდნენ ქსნის ერისთვიანთა, და დაუდგენიათ ასეთი განაჩენი: „სრულიად უკუნითი უკუნისამდე მოელოთ მათ საერისთავო“. ამ სასტიკისა და უღმობელის განაჩენის სიმტკიცისათვის მოიწვიეს უფრო რიცხვ-მრავალი კრება, მოახსენეს საქმის ვითარება და განაჩენი და ბოლოს დაიწერა **ძეგლის წესა**, რომელსაც მოეწერა ხელი და დაესვა ბეჭედი მეფისა და სამეფოს სახლისა წევრთა, კათალიკოზისა და რვა მღვდელ-მთაფრისა. კირილე მთაფარ-ეპისკოპოსმა მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესეცაო: „იყავნ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა გახსნას შეკრულება ესე და ჰსცვალოს განჩინება“ ¹¹).

ასე სასტიკად მოუკლა გული ერისთვიანთ ბაგრატიონთა გვარმა; მოკლული და დამიწებული გული გაუმთელა ხელმწიფე იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა თ. ჰაელე დიმიტრის ძის წარდგენილობით და, მაშ, რილას იმედი ჰქონდა ჭაბუკ ფარნაოზს და

¹¹) იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 94—95.

ან როგორ უნდა ეფიქრნა ერისთვიანი უღალატებენ თავიანთ მწყალობლებსა და მომემხრობიან მე, ჯერ ახალგაზდა ყმაწვილსა, სახელმწიფო საქმეებში სრულიად გამოუცდელსა, და რომელსაც ჯერ არ მიგემნია სამსალა ამა საწუთროებისაო? ფარნაოზს იმისი იმედი ჰქონდა, რომ ერისთვიანთ სიძე იყო და, მაშასადამე, პირველად ამან არ შეასრულა მამის სურვილი, გასტეხა ძეგლის-წერა და დაუნათესავედა იმათ, ვისი სახელიც წყევლა-კრულვით მოიხსენია უმაღლესმა სახელმწიფო საბჭომა¹²).

ნათესაობით დაიმედებულმა ბატონიშვილმა ფარნაოზმა წერილი მისწერა თ. მიხეილ ერისთავს. ფარნაოზი უთელიდა ერისთავსა, ღმერთმა არ დააგდო ჩვენი მართალი საქმე და შემწეობას არ გვაკლებს. რუსის მხედრობასა ესჯობნით, აჯანყებულნი მთის ხალხნი ხომ სანაქებო დახმარებას გვიწვევენ. ამ შესავალის შემდეგ ფარნაოზი პირდაპირ ასე განაგრძობს. რიგი ახლა თქვენზეა. ღმერთი და კაცნი ხელს გვიწყობენ და თქვენც მოვალე ხართ დახმარება ამოგვიჩინოთ. თუ **ადესმე ჩვენსა და თქვენ**

¹²) ძეგლის წერის წყევლა-კრულვას იხე უცქეროდნენ თურმე, რომ ერისთვიანთ არავენ არ უნდა მიჰკარებოდა. ფარნაოზმა მამის სურვილის წინააღმდეგ ცოლად მოიყვანა ანნა, ქალი ყულარადისის ერისთავისა. ფარნაოზს, ხანში რომ შესულა, უსინათლობა სწყვევია. პეტერბურგში, სადაც ბოლოს მისცეს ნება ცხოვრებისა და ტფილისშიაც, საზოგადოება იხე უყურებდა ამ უდრო-უდროდ თვალის დაკლებას, როგორც ღვთის სასჯელს, რადგან მამის ანდრობი გასტეხაო. (გაგონილი თ. ი. ნ. კ.).

შოწის უთანხმოება და უსიამოვნება ყოფილა, უნდა დაგვიწყებას მივსცეთ: დღეს განა დროა წარსულის ანგარიშების გასწორებასა? უსიამოვნო წარსული გონებადან უნდა ამოგეხვრათ, რადგან დადგა უძმა საერთო სიყვარულისა და მძუწის დახმარებისა¹³). ალბად ფარნაოზი დარწმუნებული არა ყოფილა, რომ მისი წერილი გასჭრიდა და თავად მიხეილს გულს მოუგებდა და ამის გამო იმავე დღეს, 23 ენკენისთვის, ცალკე წერილსა სწერს კნენა აბაშიძეს და ეხვეწება, თქვენც ურჩიეთ თ. მიხეილს, შეისმინოს ჩემი თხოვნა, მოხმანდეს აქ, ჩემთან, და თავისის თვლითა ჰნახოს ყველაფერი. დაარწმუნეთ აგრედვე, რომ ყოველი მისი სურვილი, რაც უნდა მცირედი და უმნიშვნელო იყოს, ასრულებული იქნება დაუყოვნებლივ. რადგან ფარნაოზს მაინცა და მაინც დიდი იმედი არც ამ წერილისა ჰქონდა, კახელ თავად-აზნაურობას წასჩურჩულა, მიეწერათ მიხეილ ერისთავისთვის საერთო წერილი და ეთხოვათ ბატონიშვილთან ერთად ემოქმედნა საქართველოს სამეფოს აღსადგენად. კახელები ძველებურად იწყობენ წერილსა, სწორედ ისე, როგორც ძველად იყო მიღებული სანიშნუშო წერილები. თქვენი ავადმყოფობის ამბავი შეგვესმა და დიდად შევწუხდითო, სწერენ კახელები და გულ-მხურვალედ ევედრებიან ღმერთსა, მალე განკურნოს ავადმყოფი თავადი მი-

¹³) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 139.

ხელი. თუ ჩვენ ამბავს იკითხამთ, გახლავართ ღვთით კარგად, ვიახელით ბატონიშვილ ფარნაოზსა და ამ ქამად ვიმყოფებით მთიულეთსა. დაივიწყეთ ძველებური უსიამოვნება და მძულვარება, არ გეკადრებათ ესა; საქართველოში პირველი კაცი ხართ, ტოლი არავინა გყავთ, იკისრეთ ჩვენი მეთაურობა, გაგვიძეხით წინა გამარჯვებისა და სამშობლოს განთავისუფლებისაკენ¹⁴). მაგრამ ამასაც არ დასჯერდა ფარნაოზი და არქიმანდრიტ ბესარიონსაც მიაწვრინა წერილი. მიუძღვნის რა ლოცვა-კურთხევას, ბესარიონი (ერისთავი) უთელის, ნუ გაკერძდები, ვახელ ვხლავე, ვიდრე დრო არ წასულა, ბატონიშვილსა, თორემ შემდეგ შეიძლება ისეთივე უბედურება გვეწვიოს, რაც უკვე ბარე ორჯელ იგემა ჩვენმა საგვარეულომამო¹⁵).

კლდესავით მაგარი და შეუძრკელი ყოფილა პოდპოლკოვნიკი თ. მიხეილ ერისთავი. ამოდენა ხალხის ხეწნა-მუდარამ ვერ შეაჩყია მასი ერთგულება რუსეთის მთავრობისადმი, ფიცი ვერ გაატეხინა და აი ეს პასუხი გაუგზავნა ფარნაოზსა: თქვენი ბრძანება მივიღე და ყველაფერი ესცანი. მამა თქვენი და ძმანი გაგვირისხდნენ, ხოლო თქვენ მუდამ ჩვენი

¹⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 139—140. წერილს აწერენ ხელსა: ანდრონიკაშვილები, ვახნაძიანი, ჩოლაყაშვილები, ჭავჭავაძიანი, ჯანდიერისშვილები, ყორჩიბაშვილები, კობულაშვილები, ავალიშვილები და ერთიან საყდრონის აზნაურშვილები. ხელივე უწერია ალექსანდრე გარსევანისძეს ჭავჭავაძეს, ჩვენს სახელოვანს მგოსანს და რუსეთის გამოჩენილ პოეტის გრიბოედოვას სიმამრს.

¹⁵) *ibid.* გვ. 140.

მწყალობელი იყავით და სცდილობდით აღგედგინათ გაწობილებული და შერცხვენილი ჩვენი სახლი; ამისათვის მოვალედა ვსთელი ჩემს თავს, სრული ჭეშმარიტება მოგახსენოთ და არაფერი დაგიმალოთ. მტკნარი სიცრუე მოუხსენებიათ თქვენთვის, ვითომც მთავარ - მართებელი თ. ციციშვილი გაჭირვებაში იყოს ჩაყარნილი ყიზილბაშებისაგან, თ. პავლე დიმიტრის ძე დაბრუნდა უკვე ლაშქრობიდან დიდად გამარჯვებული, მტერს შიშის ზარი დასცა და უკუ აქცია. შერცხვენილი და გაწობილებული ყენი სპარსეთს გაიქცა. გაიქცა აგრედვე ძმა ალექსანდრე. მხლებელნი: ადამ ბებურიშვილი, ვაჩნაძე და იმერელი პაატელა განშორდნენ ბატონიშვილ ალექსანდრეს და ტფილისს დაბრუნდნენ. დაწყნარდა აგრედვე ეული ხალხი და თავ-თავიანთ ბინაზე დაბრუნდა. აღელვების ნიშანი აღარსადა სჩანს.—ათაეებს წერილს თ. მიხეილი,—ყველაფერი მიყუჩდა, დასცხრა და სთხოეს, ირწმუნე, რომ ყოველივე ამ ბარათში მოხსენებული სრული და ხალასი ჭეშმარიტებააო¹⁶⁾.

თ. მიხეილ ერისთავმა პირდაპირ შეუთვალა ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილ ფარნაოზს, ვერ ეუღალატებ იმპერატორ ალექსანდრესა, შეეფიცე ერთგულება და რა საკადრისია „დიდებულისთვის“ ლალატი მეფისა და ამ უმგზავისა და უგვანო საქციელით გვარისა და სახელის დამცირებაო. შეიძლება

¹⁶⁾ *ibid.* გვ. 139.

თავ. მიხეილის ხასიათის სიმტკიცემ ბევრი თანამგრძობი მოიპოვოს და სთქვან, რა ექნა, შეჭვიცა ერთგულება და სწორედ მოვალე იყო მტკიცედ დაეჭირა ფიცი და ბატონიშვილისთვის უარი შეეთვალა, თუმცა ისიც დასაფიწყებელი არ არის, რომ თ. მიხეილის წინაპრებმა, ან შეიძლება პირადად თვითონაც ერეკლეს შეჭვიცეს აგრედვე ერთგულება და საჭიროდ კი დაინახეს იმავე დროს დაღესტნიდან ლეკები გაესეირნებინათ საათაბაგოს და იქიდან უკან გამოეტარებინათ ეს სამშობლოს დაუძინებელი მტერი, რომელიც სწორედ მაშინ გააღმასდა, გათამამდა და აღიერი წაისხნა პირიდან, როდესაც საქართველოს საპოლიტიკო სიციცხლის მაჯის ცემა მოდუნდა და მისუსტდა. თ. მიხეილი ერისთავი, არამც თუ უარზე დადგა, არამც თუ არ შეისმინა ხევწნამუდარა ფარნაოზისა, ნათესავის არქიმანდრიტის ბესარიონისა, კნ. აბაშიძისა და მთლად კახეთის წარჩინებულ გვართა თხოვნა, არამედ კიდევ გაჰბედა და დარიგება მისცა ფარნაოზს, ცოტა არ იყოს, დაცინვის კილოთი. თ. ციციშვილი გამარჯვებული დაბრუნდა, შენი ძმაც გაიქცა ყაზილბაშებთანაო, მისი მხლებლები აქ, ქალაქს ჩამოვიდნენ და სხვანიო. ერთის სიტყვით, თავი დაანებე სისულელეს, დაწყნარდი, უსიამოვნებას ერიდე და ჩემსავით ჩინისა და ორდენების ძებნის გზას შეუდექიო.

დიად, თავადი მიხეილის სიტყვა-პასუხს შეიძლება ბევრი აღმოუჩნდეს გამამართლებელი, მაგრამ

არა გვეონია, მოიძებნებოდეს ეინმე, თუნდ მთელ დედამიწის ზურგზედ, ისეთი, რომელსაც შეეძლოს კეთილად მოიხსენიოს საქციელი თ. გიორგი ამილახერისა. თ. გიორგი, ვფიქრობთ, ნათესავი უნდა ყოფილიყო საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ოჯახისა! იულონს ცოლადა ჰყავდა თ. რევაზ ამილახერის ქალი და, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ძველ საქართველოში ნათესაობა და ნათელმრონობა, საეკლესიო კანონის მიუხედავად, ათს, ხშირად მეტს თაობაზედ გადადიოდა, მოსალოდნელი იყო, თ. გიორგი ნათესაეც რომ არ ყოფილიყო თ. რევაზისა, მაინც ბატონიშვილებს ისე მოჰქცევოდა, როგორც ნამდვილ ნათესაეებს. ბატონიშვილი იულონი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო, ჯერ არ ეგემა სიამოვნება და სიტკბოება ეტაპით მოგზაურობისა ზედა-ველაზედ და ტირიფონის ველ-მინდვრებზედ¹⁷⁾, რომ იმანა და ფარნაოზმა საერთოდ წერილი მისწერეს თ. გიორგის ფრიად დიდის მნიშვნელობისა. წერილი ამტკიცებს, რომ ბატონიშვილები დიდად ცნობობდნენ თ. გიორგის, ისე უყურებდნენ როგორც ნათესავს, უფრო მეტს ვიტყვით, როგორც ღვიძლ-ძმას, რომელიც ყოველ ქვამ მზადაა თავი დასდოს მათთვის, არ შეუშინდეს მახვილსა, ტყვიასა, ჭირსა და ბოროტსა, ოღონდ რიგშივე ეასიამოვნო, ხელი მოუყუპართო და გამარჯვების კა-

¹⁷⁾ ქართლის გაშლილი ველ-მინდვრებია.

რამდენ მივიყვანო ჩემნი სისხლნი და ხორცნიო. თუ ბატონიშვილები ასე არ უყურებდნენ თ. გიორგი ამილახვარსა, ვერ მიეხვედრილვართ, მაშ როგორ გაჰბედამდნენ იმ გვარის წერილის მიწერას, რომლის შინაარსიც აგერ აქვე მოგვყავს შემოკლებით. დაწერილებით შეგვატყობინეო, სწერენ იულონი და ფარნაოზი თ. გიორგის, რას ჰფიქრობენ ქართლები, რა თვალთ გვიყურებენ ჩვენ და ჩვენ მიერ დაწყებულ საქმეს, ვინ გამოიწვია ამბოხება არაგვის ხეობაში და ვინაა არაგველების მოთავე, ეხმარებიან თუ არა არაგველებს ხეესურნი და ფშავლები, ომი ჯერ კიდევ არ შეწყვეტილა, თუ ჩანელდა და მყამბოხენი თაე-თაეიანთ სახლებში დაიფანტნენ. ნუ დაივიწყებ და შეგვატყობინე, სწერენ ბატონიშვილები, სადაა ამ ჟამად მთავარ-მართველი, რა ალაგებში სდგას რუსის მხედრობა, სადაა ყენი, ან ჩენი ძმა ალექსანდრე; რას აპირობს ქართლი და კახეთი, ან თქვენ რა სამზადისში ხართ, რუსები მცხეთას ზემოდ სად არიან დაბანაკებულნი და რიცხვით რამდენი იქ მნებიან. ყოველივე დაწერილებით აგვიწერე და შეგვატყობინეო, რომ იმის მიხედვით მოვიაზროთ და შემდეგ ვიმოქმედოთო, ამბობენ წერილის დასასრულს იულონი და ფარნაოზი¹⁸⁾.

ზნეობრივ სიფაქიზეს ვილა იტყვის, უბრალო ზრდილობა და თავაზიანობა, რაითაც ასე იყო გან-

¹⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 316—317.

თქმული ძველი ქართველი და რითაც ეხლაც თავი მოგვაქვს ჩვენ, მის შთამომავალს, მოითხოვდა, რომ, თუ თ. გიორგი ამილახვარს ღალატი არა ჰნებავდა რუსებისა, აეღო ეს წერილი, დაეფხრიწა, ნაკუწ-ნაკუწად ექცია და ცეცხლში აეპრიალებინა, ან, რადგან თიბათეის სიცხეების გამო ცეცხლი არ ენთებოდა, ქარისთვის მიეცა, ან კიდევ მტკვრის ტალღებისთვის გაეტანებინა. არც ერთი, არც მეორე და არც მესამე არ ინება თ. გიორგიმ და 18 თიბათეის თარიღით აღნიშნული წერილი ბატონიშვილებისა, 21 თიბათევს გორიდან ქ. თფილისს აფრინა, მაშასადამე, ერთი წუთიც არ გაუჩერებია წერილი სახლში, რადგან ლიხის მთა-გრეხილიდან, სადაც იმყოფებოდნენ იმდროს ბატონიშვილები, გორამდინ ორისამი ღლე მოუხდებოდა მგზავრი, თუ მაშინდელ მისელა-მოსელის ამბავს მიეიღებთ მხედველობაში. მარტო წერილის გაგზავნა არ იკმარა თ. გიორგიმ, თავისი საკუთარიც მისწერა საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის. ეს წერილი იმედნად საყურადღებოა, რომ არ შეგვიძლიან სრულად არა ესთარგმნოთ. ბატონიშვილები მთხოვენ, სწერს თ. გ. ამილახვარი თ. ვალკონსკის, რომ დახმარება აღმოუჩინო; ამის მაგიერ კი მე შეუთვალე, იმერეთის სამხლდერიდან ს. ყორნისზე გადმოიარონ და იქიდან ჩამოვიდნენ შიგ შუაგულ ქართლს, ს. ხურვალეთსა. აქ მე და თ. ელიზბარ ერისთავი დაეხედებით და ადვილად შეეიპყრობთ; საჭიროა მხოლოდ თან გეახლდეს რუსის მხედრობა.

იმედი მაქვს, ამბობს თ. გიორგი, რომ ღმერთი ხელს მომიმართავს და პირნათლად შეეასრულებ ამ მონდობილებას და ბატონიშვილებს შეეიპყრობთ. ჩემი იმედი იმიტომაც აქვთ ბატონიშვილებსა, რომ მე დაუჯილდოვებელი დაერჩი რუსებისაგან და ამის გულისათვის ჰფიქრობენ, გულ-ნატკენი და დაეიწყებულნი რუსის მთაგრობისგან უფრო ადვილად გაეცნენ ფიცსა და ბატონიშვილებს დახმარებას აღმოუჩინ. წერილის დასასრულს თ. ამილახვარი სთხოვს თ. ვალკონსკისა, ერთი ათი თუმანი კიდევ გამოგვიგზავნე, საჭიროა ყორნისეღ ოსების მოსყიდვა და დასაჩუქრება, რადგან ოსები ფულის გულისთვის ყველაფერს მოიქმედებენ და ბატონიშვილებს ხურვალეთს მოიყვანენ, სადაც მე და ელიზბარი მზად ვიქნებით იმათ მისაღებად¹⁵).

ასეთის შინაარსისაა ეს შესანიშნავი ისტორიული წერილი, დაბეჭდილი აქტების მეორე ტომის 317 გვერდზედ, პირველის სვეტის თავშივე. ეინც კი ცოტათიც არის იცის ჩვენი წარსული, ვისაც კი თვალის აჩრის გადაუვლებია ჩვენის საგმირო და სარაინდო ისტორიისათვის, ეინც კი მკირედაც არის უწყის, რა ღვაწლი მიუძღვის მაღალ წოდებას სამშობლოსა და რჯულის დაცვის საქმეში, ფიქრადაც ვერ მოიფიქრებდა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დამდევს უმაღლესისა და განათლებულის წოდების წევრი

¹⁵) *ibid.* გვ. 317.

ამგვარს სულის სიმდაბლემდის მივიდოდა ჯილდოს გულისთვის. პირდაპირაც ვერ გაუბედია ჯილდოს თხოვნა და მხოლოდ ჰბედავს სიტყვის გადაკვრას. ბევრი ბევრი თ. გიორგისთვის ებოძებინათ სისხლის ჯვარი მესამე, ან მეორე ხარისხისა და მაიორობა, ან, თუ გაჭირდა, პოდპოლკოვნიკობა. ამილახვრიანი, სილარიბით გულგატეხილნი არასოდესა ყოფილან, ყმა და მამული ბლომადა ჰქონდათ და, მაშასადამე, მცირედი პენსიონი სახარბიელო ვერ იქმნებოდა; ეტყობა სისხლის ჯვარის უქონლობ მოსვენებას არ აძლევდა თავადსა და ამისათვის იკადრა ასეთი უკადრისი საქციელი.

სისხლის ჯვარმა ისეთი დიდი ალაგი დაიჭირა ჩვენს ისტორიაში ამ საუკუნის დამდეგს, ისე მოიცივა ჭკუა და გონება ჩვენთა თანამემამულეთა მისის შოვნის სურვილმა, ზოგს ისე დაუბნია დაეთრები, რომ ამ ჯვარის ამბავმა თვით დიდებულ ყაენის ყურამდისაც კი მიაღწია. შაჰი განცვიფრებული იყო ამ უცნაურის ამბით და არ იცოდა, რა ეფიქრა, ეს რა ჯადო და თილისმა მოუგონია ჩემს დაუძინებელ მტერს, გიაურ—რუსებს, რომ სულ ერთიან გადაჭრიეს გურჯისტანის ხალხიო. მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს თან ახლდა ერევანს თ. იოანე ორბელიანი. სარდალი სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს და, პლატონ იოსელიანის სიტყვით, ოდეს ფათალიშაჰმა ჰნახა ესე იოანე და იხილა მისსა გულზედ ვარსკვლავი ანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, ჰყვედრა მრ-

ვალი, მისწვდა თვით ეარსკვლავსა, მოჰკლიჯა იგი, გარდააგლო და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო?“²⁰) ეინ იცის, სპარსეთის ყაენი რას მოელოდა და, რა იხილა პატარა ოქროს ეარსკვლავი, განცვიფრდა, ველარ მოითმინა და ზემოდ მოყვანილი მწარე და გესლიანი სიტყვები უთხრა საქართველოს უპირველეს თავადიშვილსა და გენერალსა, რადგან ძველად სარდლის ხარისხი, თუ ეხლანდელ გენერალ-ლეიტენანტს ვერ უდრის, გენერალ-მაიორობა ხომ უპრიანია ამ ხარისხისთვის და წინ ვერა დაუდგება-რა²¹).

დიდი იმედი ჰქონდა თ. გიორგი ამილახვარს ჯილდოსი, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ღმერთმა არ შეისმინა მისი ვედრება, ხელი არ მოუმართა და არ მისცა საშუალება გაეხაწრა ყოჩნისელ ხიზან ოსების დახმარებით საქართველოს სამეფოს მაძიებელი ბატონიშვილები. მართალია, ბატონიშვილები აპირებდნენ ყოჩნისზე გადმოვლას, მაგრამ ეს აღარ მოხერხდა, რადგან იულონი იქვე, იმერეთის სამზღვრებზე, შეიპყრეს და ფარნაოზმა, რა გზა აირჩია მთიულეთს ასასვლელად, ეს მხოლოდ ჯერ-ჯერობით მალაღმა

²⁰) იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 323—324.

²¹) იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 39. ასეთია აზრი თ. ციციშვილისა. სარდალს თ. იოანე ამილახვარს ებოძა გენერალ-მაიორობა და პენცია 2,100 მან.; მთავარ-მართებელი ამბობდა, რომ სარდლობა უდრის გენერალ-ლეიტენანტობას, მაგრამ გენერალ-მაიორის ჩინიც ეყოფაო. სარდალს ოთარ ამილახვარსაც გენერალ-მაიორობა ებოძა და პენცია დაენიჭა 2,100 მან. წელიწადში.

ღმერთმა უწყის. ამ სახით ცდამ თ. გიორგი ამილახვარს უნაყოფოდ ჩაუარა და გული ანნას ვარსკვლავით ვერ დაიმშვენა. არც ისაა მოხსენებული აქტებში, უბოძეს რაიმე სამხედრო ჩინი თ. გიორგის, თუ არა.

არ შეგვიძლიან აქვე უყურადღებოდ დავსტოვოთ ის ცილის წამება, რომელიც თ. გიორგი ამილახვარმა დააბრალა ოსობას, ვითომც ფულის გულისათვის ყველაფერს ჩაიდენენო. ყორნისელის ოსებისა რა მოგახსენოთ, იქნება მართლა ზნეობით დაცემულნი იყვნენ, თუმცა მათი მსაჯული აგრე რიგად სარწმუნო არ გახლამთ, მაგრამ საზოგადოდ მაშინდელ ოსობაზე არც ერთ ქართველს საყვედური არ ეთქმის; რაც შეეძლოთ ეხმარებოდნენ მეამბოხე მთიულებს და ბატონიშვილებს ხ.ამ მოწინებითა და საგანგებო სიყვარულით ექცეოდნენ. აქტებში ბლომადაა მოყვანილი ამის დასამტკიცებელი საბუთები; ჩვენც არა ერთი მაგალითი მოვიყვანეთ ამ წერილებში, აი თუნდ ოსის ახმეტა დუღარუკოს ისტორია და ამ აზრის უფრო გასამტკიცებლად ერთ საბუთს კიდევ მოვიყვანთ. ერეენის ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა თ. ციციშვილმა გაჰზაენა ლიახვის ხეობაში თ. მირმანოზ ერისთავი ხალხის დასამშვიდებლად. თ. მირმანოზი უქადაგებდა, დაწყნარდით, დამორჩილდით რუსის მთავრობას, თავსა და ცოლშვილს ნუ იღუპავთ. ამბოხებით ვერას გახდებით და თქვენ კი სამუდამოდ ბედს დაჰკარგავთო. ქვემოთ მოყვანილ წერილიდანა

სჩანს, რომ თ. მირმანოზ ერისთავს, რათა მისს სიტყვას უფრო ძლიერ ემოქმედნა, უთქვამს, ბატონი-შეილი ფარნაოზი შეიპყრეს და, აბა, ამის შემდეგ რაღას გარგიათ იარაღით ბრძოლა რუსობასთანაო. ამ ამბავს გული მოუკლავს ოსებისათვის და აი რა წერილსა სწერენ ვილაც ბარამი და გედევანი მირმანოზ ერისთავსა: მეგობა თქვენ მიერ წერილი, რომელმაც გული და გონება ჩვენი განგმირა და იფიქრე ჩემის ხელმწიფის მეფის-ძის ფარნაევზის დაქერის ხმა რაგევარი საბავთოს ხმის მოწვევადი არის და ვაი სასმენელთა ჩვენთა! მწყალობლობა მეგობრობით გეგბძანათ; შენ ნუ მომიკედები, თუ ფარნაევზ ბატონის-შეილი არა მყავს, ჩალად მჩანს ყოველი ქვეყანა. თუ ქრისტიანი ვართ, ვერც ხმალი, ვერც ცეცხლი, ვერც წყალი და ვერც სხვა რამ განაშორებს და განმდრეკს მის სიყვარულზედ და თუ იმისის გულისათვის კიდენ ერთს წელიწადს ხმალს არ ეიქნევთ, რა სიყვარული არის და, თუ იმის ერთგულებაზედ დაგეხოცს ეიწმე, ასე მგონია ღეთის მოწყალებით სასუფეველი მზა არს ჩვენთვის. გეგბძანათ, ამის უარესად თქვენს თავს ნუ გააუბედურებთო, და ფუ! ჩვენს კაცობასა, რომ, თუ ფარნაოზ მეფის ძე გაუბედურდება, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელი არ იყოს! ასე მოხსენდეს თქვენს მალალ-ბრწყინვალეობას, ჩვენც ამ ხეობაში ერთი ამათთანა მოძმე გახლავართ და გაფიცულნი გახლავართ: თუ გარიგება იქნება, ჩვენ და ეს ხეობაც ერთად ვაგირიგდებით. ვიცი მწყა-

ლობ, მაგრამ თუ მესერიან, მეც ვესერი,—ასე არის ჩვენი საქმე. როკამდის, კუდარომდის, ქურთაულამდის და ჩერქეზამდის²²⁾ გზა გვაქვს საეალი, არ გვეშინიან ჯარის მოსვლისა: აქ რომ მოვა, ზევით წავალთ. რა ექნა, ჩემო ხელმწიფე, თუ ფარნაოზ დაიჭირეს,—ალექსანდრე, თეიმურაზ და ლევან ხომ ისევ არიან და, თუ ფარნაოზ ამ განსაცდელს შემთხვევია, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელია. ჩვენ მოგახსენებთ, პირ-აქეთ გარდმოხედოთ, სულ აგრე არ იქნება, შენ ნუ მომიკვდები. ვითხოვთ, არ უგულვებელს გვყოთ და, თუ მართალია, ბატონიშვილის ნაწერი ბარათი გვებოდოს თავისის პატარა ბეჭდით დაბეჭდილი: წამოდითო, ქალაქს ვიმყოფებო და ჩვენც ყელზედ ხმაღს დავიკიდებთ და ისე შენ გიახლებით, თუნდა შენ დაგეხროცე და თუნდა ციციანოვმა,—ნება თქვენი აღსრულდეს და ამ ხეობასაც შემოირიგებთ, როგორც თქვენი ნება არის. საცა ათასი სული კაცი კაცთან მოკედება, იქ რომ კაცი განდრკეს, წაწყნდება. ჩვენი მოხსენება ეს არის და სხვას ჩვენს სიტყვას ეს უფროს-უფროსი კაცნი მოგახსენებენ²³⁾).

ასე თავგამოდებით და სიყვარულით არ შეუძლიან ლაპარაკი იმას, ვინც ათ თუმნად გაჰყიდის თავის ბატონიშვილსა.

²²⁾ იხ. დედოფრათელი აღწერა საქართველოსი ვახუშტისა, გვ. 258, 378 და 442. აქ ნაჩვენებია ქართული ტექსტის კაბადონება და არა ფრანგულისა. როკა, კუდარო და ქურთაული ესლაც ოსებიითა დასახლებული.

²³⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 145.

ბატონიშვილის ფარნაოზის ენერგიას არა აკლდე-
ბოლა-რა, რაც დრო და ჟამი გადიოდა, უფრო მო-
მეტებულ მხნეობას იჩენდა. აზნაური გოგია ნათა-
ლიშვილი დღე და ღამ ცხენს ეკრა და ბატონიშვი-
ლის ბარათებით ჰფენდა ქართლ-კახეთსა. ფრიად სა-
ინტერესოა ამ ბარათების შინაარსი: ზოჯ მათგანში
ბატონიშვილი ოხუნჯობს, ზოგს არცხენს და უკი-
ჟინებს გაუბედაობას. თუ ბარათი თავადებთანაა მი-
წერილი, აგონებს წარსულ სამსახურს და ზოგს კი
ჰპირდება მომავალში მრავალ წყალობას. ვიღაც
მოურავ ბარნაბე ზოდუკესშილსა სწერს, რუსებს რომ
ამოსდგომიხარ გვერდში, ნეტაეი კი ვიცოდე, რა სი-
კეთე გაგიწიეს მაგათა, რით მოგხიბლეს, ან რასა
გპირდებიან, რომ ადგილიდგან აღარ იძვრი. თუ
დღეს კაცად ითვლებით და ქვეყანაზე რამე ფასი
გდევთ, ეს ხომ ჩვენის ოჯახის წყალობით, მაშ, დაუ-
ხანებლივ გვიახელ, გვემსახურე და ძველებურად წყა-
ლობაც არ მოგაკლდებაო. თითქმის ამასავე სწერს
ფარნაოზი ვიღაც ფილიპე დეკანოზიშვილს. განსვენ-
ებულ ნეტარ ხსენებულ მამა ჩვენს ერეკლე მეფეს
ხომ ძალიან უყვარდი, ეს ხომ შენ კარგად იცი, მაშ,
რითი მოგაჯადოვეს რუსებმა, რას დაგპირდნენ ისეთ-
სა, რომ აღარ შორდებით, თუმცა არ ვიცით მიზე-
ზი,—სწერს ფარნაოზი,—რითი მოგიხიბლეს გული
და აგიბეს თვალი რუსებმა. მაინც, მიიღებ თუ არა
ამ ბარათს გოგიას ხელით, დაუყოვნებლივ გამოსწიე
ჩვენთან. სირცხვილი და თავზე ლაფის დასხმა არ

არის, რომ შენ ჩვენთან არა ხარ და შენი ნათესავი კი ქიზიყიდან აქ ამოიჭრა და ჩვენთან ერთად ათას გაჭირებას იტანს?—ათაეებს წერილს ბატონიშვილი. გოგონასავე ხელით გაუგზავნა ბარათი ფარნაოზმა მაჩაბლიანთ და ფალაქანდიანთ. თქვენი წინაპარნი ჩვენი სახლის ერთგულნი იყვნენ და თქვენც მოვალენი ხართ გვიჩვენოთ ერთგულება, გვემსახუროთ და შემწეობა აღმოგვიჩინოთ. უნდა იცოდეთ, რომ, თუ ჩვენ ბედნიერი ვიქნებით, მაშინ თქვენც ბედნიერი იქნებით, ამისათვის სთხოვს ბატონიშვილი, ოსებს ხელს ნუ უშლით და დახმარება აღმოუჩინეთო. ეს თ. მაჩაბლებთან და ფალაქანდისშვილებთან მიწერილი ბარათიც ახალი საბუთია იმისი, თუ რა ერთგულებას უჩინდა ბატონიშვილებს ოსობა და რამდენად უსაფუძვლოა ცილის-წამება დაუჯილდოვებელის თ. გიორგი ამილახერისა მის შესახებ. აქ მოყვანილ წერილში ფარნაოზი სთხოვს მაჩაბლიანთ და ფალაქანდიშვილებს, როგორც ოსების მებატონეთ, მფარველობა აღმოუჩინეთო. მიზეზი ასეთის შუამდგომლობისა ცხადია. ფარნაოზსა სურს, რომ მის ერთგულ ოსებს მებატონეებმა შევიწროება არ მიაყენონ და არამც თუ არ შეავიწროვონ, დახმარებაც აღმოუჩინონ ²⁴).

²⁴) იხ. АРТЫ, т. II, გვ. 140, 141. აქ მოყვანილი ბარათების და წერილების ნიმუშები ცხადად ამტკიცებს, რომ ჩვენს ხანგრძლივ ისტორიას ვერ შეუძუშავებია ოფიციალურ, ბიუროკრატიულ მიწვევამოწერის წეს-რივი და ენა. ნუ თუ ბიზანტიამ ამ მხრივ ვერ იმოქმე-

მსოფლიო ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც ადგილს, მდებარეობას, აგრედვე დროსა და ქამსა. ხშირად გამარჯვება იმაზედაა დამოკიდებული, რა დროს მოჰკიდევ ხელი საქმეს; ვიდრე მოქმედებას დაიწყებდი, შეუჩიე დრო თუ არა. მცირედ შეცდომას ამ მხრივ ბევრჯელ განძახული საქმე ჩაუფუშია და ზოგჯერ დიდისხნობით შეუჩერებია ისა, რის ასრულებაც ადვილად მოხერხდებოდა, თუ დროზე შეუდგებოდნენ საქმესა. სწორედ ასევე მოუვიდა ბატონიშვილ ფარნაოზსაც. მხნეობა, ენერგია ბევრი გამოიჩინა, საკვირველის გატაცებით მოჰკიდა ხელი სამშობლოს განთავისუფლებას და სამეფოს აღდგენას, თითქმის დაღალევას არა ჰგრძნობდა, ისე გაფაციცებით მოქმედებდა მთელი სექტემბერი, დღე და ღამ არ ეძინა, ერთი ხეობიდან მეორეში გადადიოდა, აქეზებდა ხალხსა, ამხნეებდა, აიმედებდა მომავლის სიტკბოებით, სწერდა ურიცხვ წერილებსა და ბართებსა სხვა-და-სხვა გავლენიან კაცთა. ერთის სიტყვით, ახალგაზდა ბატონიშვილი არასა ჰზოგაედა თვისის საყვარელის აზრის განსახორციელებლად, მაგრამ წინაღვე შეიძლებოდა გამოეცნო ადამიანს, რომ მისი ციებ-ცხელების მზგავისის მოქმედებიდან მთიულეთში არაფერი გამოვიდოდა და შეიძლება უფრო

და საქართველოზე? ბატონიშვილების წერილებს რომ ჰკითხულობ, ასე გგონია, ვისმე უბრალო, უბირი, კაცის წერილია და არა მეფის შვილისა და ისიც ტახტის მამიებელისა, რომელიც ეწინააღმდეგება და ებრძვის ისეთს ძლიერ სახელმწიფოს, როგორიც არის რუსეთი.

უბედურად დაესრულებინა თვისი დღენი, ვიდრე მისმა უფროსმა ძმამ იულონმა, რადგან ფარნაოზმა დრო დაჰკარგა და მაშინ მივიდა მთიულეთს, როცა საქმე სანახევროდ წაგებულ იყო და, მოგეხსენებათ, ძნელია წამოქცეული კედლების შეყენება და გამაგრება. თუ საძირკველი გამოთხრილია. მთელი ოთხი თვე, მაისი, თიბათვე, მკათათვე, და მარიამობისთვე იბრძოლეს მთიულებმა, ზედ შეალიეს თვისი ძალ-ღონე რუსებსა, ხან აქეთ ეცემოდნენ, ხან იქით, რადგან ერთი საზოგადო სარდალი არა ჰყავდათ, რომ ღონიერად შიგ ქეჩოში ჩაეელო ხელი საქმისთვის, გაფანტული ძალა შეეკრიბნა და ისე ემოქმედნა. ოთხი თვე მთიულეები მოუთმენლად ელოდნენ ბატონიშვილებს, ალექსანდრეს, იულონს და ფარნაოზსა; ამოდნა ხანს არც ერთი არ გამოჩნდა, მთიულეები კი ბრძოლით მოიქანცნენ და შემოდგომის პირს ისეთს მხნეობას ევლარ იჩენდნენ, როგორც დასაწყისსა. სამთავე ბატონიშვილებს ადვილად შეეძლოთ თავისს დროზე ამოსულიყვენ მთიულეთს ზაფხულში, სწორედ მაშინ, როცა მთიულებმა მაიორი მეღლა საშინლად დაამარცხეს და იძულებული გაჰხადეს მცხეთისკენ გამოქცეულიყო. მთავარ-მართებლის ჯარი სიციხისა და პაპანაქებისაგან ერევანსა და ეჩმიადინს შუა უწყლოობით იხოცებოდა და გენერალმა თ. ვალკონსკიმ დაეთრები სრულიად დაჰკარგა. ეინ შეუშლიდა ხელს ბატონიშვილს ალექსანდრეს დაღესტნის გზით ჩამოსულიყო მთიულეთს, ან იულონსა და

ფარნაოზს, რომ დუდარუკოს წამოჰყოლოდნენ ჩიმი-სა და დიგორიის გზით პირდაპირ თავაურსა და თრუსოს ჩამოსულიყვნენ და იქიდან ხეცსა და მთიულეთსა? არაეინა. სამთავემ სწორედ შეუფერებელი და საშიში გზები ამოირჩიეს. ალექსანდრე აპირებდა თრიალეთის გზით ასელას მთიულეთში, იულონსა და ფარნაოზს კიდევ უსათოდ ქართლზედ ჰსურდათ გამოეელოთ, იმ ქართლზე, საცა თავისუფლად დანავარდობდნენ მათი მტრები თ. ერისთვიანი, თავგორგი ამილახვარი, იაგორ ამირეჯიბი, ნიკოლოზ მუსხელაშვილი და სხვანი მათნი მზგავსნი. რუსის მხედრობის ყარაულები და პიკეტები ხომ კიდევ სხვა იყო. ესენი, რა თქმა უნდა, საშინლად აძნელებდნენ მოგზაურობას როგორც ქართლზე, აგრედვე თრიალეთ-ბორჩალოზე და აკი ამიტომაც ფარნაოზს თერთქმის სამი თვე მოუხდა, რომ ლიხის მთიდან მთიულეთს ასულიყო. ეს არაფერი. ამ მოგზაურობის დროს ბატონიშვილი იულონი მთაერობამ შეიპყრო და თვითონაც, როგორ გადარჩა დატყვევებას, ან სიკვდილს, ღმერთმა უწყის.

საზოგადოდ, შინაურ ამბოხებას არ შეუძლიან დიდხანს გასტანოს. თოფ-იარაღში ჩამჯდარი მამაკაცობა თავს ანებებს შინაურ საქმეს, ხენა-თესვა იგი, თუ საქონლის მოვლა. ამ ტკბილ და მყუდრო საქმისათვის მაშინ სადღა სცალიან, მაგრამ როდემდისინ? ომისთვის მოუშაადებელ თემს გაუჭირდება დიდხანს იბრძოლოს, რადგან შიმშილით გაწყვეტა

მოელის. უეჭველია ეს საზოგადო მიზეზიც იქონიება და გავლენას მთიულების ენერგიის შესუსტებაზე, როცა ფარნაოზი ავიდა ანანურსა და სტეფან-წმინდას. ამას გარდა, ზამთარი მთაში იქვე ენკენისთვეში იწყება ხოლმე, ზამთარი იცის მკაცრი და ღიღი. ეის არ გაუგონია, რა წყეულია საქართველოს სამხედრო გზა, რომელიც ახლაც თვეობით შეიკვრის ხოლმე. ოქტომბრის რიცხვებში თუშ-ფშაფ-ხეესურეთი, თითქმის სწყდება მთელ ქართლ-კახეთსა ღიღის თოვლის გამო და მხოლოდ ბილიკებით და ცალფეხა გზებით რის ვაი-ვაგლახით გადმოდიან ბარში ხორბლის გადასაზიდად, თუ შინ ნაკლულევენება აქეთ. ხშირად ასეთი მისვლა-მოსვლაც გასაჭირია და მთლად გამომწყვდეულები არიან გაზაფხულამდე.

ეინ ამბობს, ყველა აქ მოხსენებული მიზეზი და მოსაზრება ყურადღების ღირსია და არ შეიძლება, ამ გარემოებას ასე თუ ისე, გავლენა არა ჰქონოდა ამბოხების მიმდინარეობაზე, მაგრამ უპირველესი და უმთავრესი მიზეზი, რისთვისაც ვერ შესძლო ბატონიშვილმა ფარნაოზმა აჯანყებულის მთიულების შემწეობით დაებრუნებინა ტახტი, აღედგინა მეფობა და რუსები კავკასიის უღელ ტეხილის იქით გადაეღალა, ის იყო და არის, რომ, როცა ფარნაოზი მთას მივიდა, საქმე უკვე გაფუჭებული იყო და მისი გამოკვთება და გამობრუნება კერძოდ ფარნაოზისთვის შეუძლებელი იყო. თვით ბაბა-ხანიც რომ დახმარებოდა, მაშინაც ძნელად საფიქრებელია, რომ გაეწყო

რამე. ენკენისთვის, როცა ფარნაოზი მთაში გამოჩნდა და შეუდგა ქართლებების გამოფხიზლებას წერილებითა და ბარათების წერით, ან ერთგულ მოსამსახურეთა ჩაგონებით, პეტერბურგში უკვე იცოდნენ დაწერილებით საქართველოში გაბნეულ მცირე მხედრობის საშინელი გაჭირვება და შევიწროება. ერთი წუთიც არ დაუკარგნიათ: უმალ მიიღეს არა ჩვეულებრივი ღონისძიებანი. დაწერილებით ამ ამბავს ქვემოლ მოუთხრობთ მკითხველს, აქ ვიტყვიტყვი მხოლოდ, რომ რუსეთის თვით მპყრობელმა ყირიმიდან ერთი პოლკი და არტილერია ზღვით გამოისტუმრა საქართველოსკენ, ლინიიდან კიდევ გენერალ გლაზენაპს ებძანა დაუყოვნებლივ აღადგინე შეწყვეტილი მისვლა-მოსვლა რუსეთსა და საქართველოს შორისო. გლაზენაპი და ნესვეტაევი ქვეითის ჯარებით და ყაზახთა პოლკებით წამოვიდნენ კავკაეისკენ და მოახლოვდნენ აჯანყებულ მთიულეთსა სექტემბრის უკანასკნელ რიცხვებში. ამავე დროს, რაკი მთავარ-მართველმა ერევანი ვერ აიღო, სამჯობინოდ სცნო ერევნის დამორჩილება სამერმისოდ გადაედო, როცა უფრო დრო და ჯარის რაოდენობა ხელს შეუწყობდა და საქართველოსკენ გამოსწია. ამ გვარად მთაში მომწყვდეულ ბატონიშვილს ფარნაოზს და მთიულეთის მემამოხეთ რკინის რკალივით ოთხკუთხივ გარს შემოერთყა რუსის მხედრობა. ჩრდილოეთით ორი გენერალი—გლაზენაპი და ნესვეტაევი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაბრუნებული თ. ცი-

ციშვილი, დასაველეთით ერისთვიანი, რომელთა გასამაგრებლად სამეგრელოდან და იმერეთიდან აჩქარებულის მარშით მოდიოდა ბელევის მუშკეტერის პოლკი და არტილერია.

ამისთანა მდგომარეობაში თვით სახელოვან სარდალსაც ნასწავლ და გაწყობილ მხედრობით გაუჭირდებოდა გამაგრება, მტრის გულადად დახვედრა და უვნებლად გადაჩენა და, რა საკვირველია, რომ ბატონიშვილმა, ამ გამოუცდელმა ახალგაზდა კაცმა, ვერა გააწყო-რა, იძლია და ბრძოლის ველი მტერს დაუტოვა. მის სასახელოდ ის ითქმის, რომ ლაჩრობა არ გამოუჩენია, იბრძოლა, ვიდრე ძალა შესწევდა, თავის ნებით მტერს არ დაჰნებდა და შეიპყრეს ლტოლვილი მისისავე თანამემამულეთა შემწეობით სწორედ ისევე, როგორც მისი უფროსი ძმა, ბატონიშვილი იულონი.

XI

მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში ევროპა შეაძრწუნა საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ. ამ საშინელმა კორიანტელმა დედა-მიწის პირიდან მტვერით აღგავა ძველის საფრანგეთის სახელმწიფოს წეს-წყობილება და სამუდამოდ დაამხო ბურბონთა სამეფო სახლთან ერთად ის ძველის-ძველი და ჭეშმარიტებად მიჩნეული აზრი, რომ მეფობა კაცთა საქმე კი არ არის, არამედ ზეცაშია ნაკურთხი და

კაცთა საბედნიეროდ მოვლენილი ამ ქვეყნადაო. ევროპის მეფე-ბატონნი, მთავარ-გამკებელნი, ერთის სიტყვით, ყველანი, ვისაც კი ხელთ რაიმე უფლება ეჭირა, შიშითა ძრწოდნენ ამ საშინელის ვეშაპის წინაშე და ელდა-ნაკრავსავეთ აჩქარებით თათბირს შეუდგნენ, როგორ შეეჩეროთ და როგორ მოუღოთ ბოლო ამ უსიამოვნო და საერთო მყუდროების დამარღვეველ მოვლენასაო. ძლიერნი ამა ქვეყნისანი კარგად ჰკრძნობდნენ, რომ რევოლიუცია მარტო საფრანგეთს არ დასჯერდებოდა საასპარეზოდ და უეჭველია, დღეს თუ ხვალ, გამოინაწილებდა აღმოსავლეთისკენ, გადმოჰლახნებდა მდ. რეინს და თამამად შეუდგებოდა თვისის დედა-აზრის განხორციელებას და კაცთა შორის დამყარებას. ამისათვის ევროპის სახელმწიფონი და მთავარი მალე გაიფიცნენ და უღმობელი ომი გამოუცხადეს საფრანგეთის რევოლიუციას. ყოველი წუთი ძვირფასი იყო, დახანება და მოლოდინი, აცა საქმე რითი გათავდებოა, არაფერს ეგვანებოდა და გაიმართა საკვირველი და უმაგალითო ბრძოლა-ჭიდილი. ერთის მხრით იდგა გათამამებული, გაამყებუნი საფრანგეთის ჯერედ-გამოუცდელი, ახალგაზნა ჯარი, გამოუცდელისა და ჭაბუკის სარდლებით, მაგრამ აღფრთოვანებული სამშობლოს სიყვარულით და რევოლიუციის მიერ აღვიარებულ პრინციპებით და მეორეს მხრივ თითქმის მთელი ევროპა ძლიერისა და მრავალის მხედრობით. ვერც სიმრავლემ, ვერც სიძლიერემ და ვერც გამოცდილებამ ვერ უშველა გა-

ფიცულ მოკავშირეთა. რესპუბლიკის ჯარი ყველგან იმარჯვებდა და შემოსეულ მტერს გმირულად და ვაჟკაცურად ეგებებოდა. რესპუბლიკის ახალგაზდა გენერლები: ჟურდანი, მორო, მასსენა და სხვანი ზურგზე ბოლს ადენდნენ ჭაღარით მოსილ მოკავშირეთა სარდლებსა და დამარცხებულთ მალე პირი აქნეინეს თავ-თავიანთ სახლებსაკენ. რესპუბლიკამ არ იკმარა შემოსეულ მტრის დამარცხება და გაწბილება; გამარჯვებით წაქეზებული მალე თვით საკუთარ სამფლობელოებში შეუფარდა და იქ, თვით მტრის მიწა-წყალზე, მორიგების ისეთს პირობას უდებდა, რაიც მის გულს შეაჯერებდა.

ასე დიდებულად, თამამად, საშიშრად და გამარჯვებით დაიწყო თვისი არსება და მოქმედება ახლად დაფუძნებულმა რესპუბლიკამ, ასე გამარჯვებით იღვწოდნენ სამშობლოსთვის მრავალი მოღვაწე და სამხედრო კაცი, მაგრამ მალე ყველას გადააჭარბა კორსიკანელმა გმირმა ნაპოლეონმა. ამ საკვირველმა კაცმა სულ მცირე ხანში ისეთი სახელი და დიდება მოიხვეჭა, რომ მის სიდიადეს და სახელსა აღექსანდრე მაკედონელის, ან კართაგენელ ჰანნიბალის სახელსა და გმირობას თუ შევადარებთ, თორემ სხვა შესადარებელი მაგალითი არ ეიცით. ჯერ ისევ მეთვრამეტე საუკუნე არ დასრულებულიყო, რომ ბონაპარტეს სახელმა თვით საფრანგეთში ყველა დაჩრდილა, დააბნელა. მისს სხივითა და შარავანდელით მოსილ სახელსა ველარა ეღარებოდა-რა. ზუმრობა

საქმე არ არის, როცა ხუთი-ექვსი წლას განმავლობაში ვილაც გვარ-ტომობით უცნობი, ღარიბი, თითქმის უპატრონო პორუჩიკი, დიდებულ და ძლიერ-მოსილ გენერალად გამოდის, მერე ისეთ გენერალად, რომელმაც არ იცის, რა არის შიში, დამარცხება და მხოლოდ გამარჯვებისკენაა გაწვდენილი მისი მკლავი. ნაპოლეონის ხელ-ქვეითი ჯარის-კაცი დარწმუნებული იყო, რომ ამ კაცის დამარცხება, შედრეკა მტერს არ შეუძლიან; ასეთი ფიქრი და რწმენა ერთი ათად ამხნევებდა და ათაჰამებდა და, რალა თქნა უნდა, რომ ასეთის მხედრობით ნაპოლეონი სასწაულ-მოქმედებდა და შიშის ზარსა სცემდა მტერსა.

ვილაც რომანისტმა სთქვა კორსიკანელებისა, რომ კორსიკანელი, თუნდ უბრალო სოფლის ბიჭი, ან საწყალი მწყემსი იყევს, ბუნებითაც გმირია და ყოველი მისი საქციელი, მიხერა-მოხერა, სიტყვა-პასუხი გმირისასა ჰგავსო. არ ვიციოთ, რამდენად მართალია რომანისტი, შეიძლება მართლა კორსიკანელები ბუნებით გმირად იბადებიან, ან იქნება რომანისტი ეს პარადოქსალური აზრი იმისთვის სთქვა, რომ ნაპოლეონ ბონაპარტე კორსიკანელი იყო, მაგრამ ეს კი ჭეშმარიტებაა და ყოველს ექვს გარეშეა, რომ ნაპოლეონმა ბევრი საგმირო საქმე მოიქმედა ჯერ კიდევ ვიდრე მხოლოდ მხედრობის სარდალი და შემდეგ კონსული იყო. ევროპა მძულეარებით აღიესო ნაპოლეონისადმი, ან კი ვინ მოუწონებდა საქციელს ამ ადამიანს,—რომელიც ასე თაეხედად,

ასე თამამად და უღმობელად ეპყრობოდა მირონ-
ცხებულ გვირგვინოსანთა. საცა კი გაჩნდებოდა ნა-
პოლეონი, იქ, უსათუოდ, რაიმე ცვლილება უნდა
მოეხდინა, მომეტებულ ნაწილად საუკუნოებით არ-
სებულ მონარქიების მაგიერ ერთ მშვენიერ დღეს
ნაპოლეონი რესპუბლიკას დააარსებდა, გვირგვინო-
სან მფლობელს ტახტიდან ჩამოაბრძანებდა, მორჩა
და გათავდა. რალა თქმა უნდა ასეთი უზრდევლობა
და თავხედობა ნაპოლეონისა გულს უკლავდა ევრო-
პის გვირგვინოსანთა და დღე-ღამე იმის ფიქრში
იყვნენ, როგორმე ფრთები შეეკეცოთ ამ „კორსი-
კანელ მეტიჩარას“ და ლაზათიანად ჰკუთნებდნენ ვასწავლო-
თო. ყველაზე მეტად კონტინენტალურმა ევროპამ
იწვინა ნაპოლეონის უზრდევლობა და თავხედობა,
რადგან სწორედ აქ დანაწევრობდა და დაპარპაშებ-
და ნაპოლეონი. აქ იყო, რომ ძველს სამეფოებს ჩინ-
ჩხვარივით ამსხვრევდა და მათს ნანგრევებზე რესპუბ-
ლიკებს აარსებდა, თითქო ხუხულას, ან უბრალო ქოხ-
მასს აკეთებდნენ. მაგრამ დაუძინებელ მტრად ნაპო-
ლეონს ინგლისი გარდაექცა. ინგლისი მოსვენებას
არ აძლევდა კორსიკანელ გმირს და უსისიანებდა ევრო-
პას. ბრაზით გულზე სკდებოდა ნაპოლეონი და, რა-
დგან თვით ინგლისს ზღვით შემოზღუდულ ტერი-
ტორიაზე ვერას დააკლებდა, განიზრახა ეგვიპტე
ჩამოერთმია და სრულიად მოელო ბოლო ინგლისის
მფლობელობისათვის ამ ქვეყანაში. ამ აზრის განსა-
ხორციელებლად ნაპოლეონმა გაილაშქრა ეგვიპტი-

საკენ. რაკი ნაპოლეონი გაიგულეს საფრანგეთიდან, ევროპის სახელმწიფოებმა ხელ-მეორედ შეჰკრეს კავშირი საფრანგეთის საწინააღმდეგოდ. ამ კავშირში ინგლისმა მოახერხა რუსეთის ჩათრევაც.

დიდი ხანი იყო, რაც რუსეთის იმპერატორ პავლე პირველს გული ეთანაღრებოდა ბონაპარტეზე. თვითმპყრობელი იმპერატორი, ცხადია, ადვილად ვერ აიტანდა ნაპოლეონის სითამამეს და განიზრახა მისი დასჯა, როგორც თავწასულ მეტიჩარასი. მოგეხსნებათ, როცა კაცს ძალა შესწევს და მოისურვებს რასმესა, მიზეზს ყოველთვის ადვილად იშოვნის ხოლმე. ამ ჟამადაც მიზეზად ომისა, ან როგორც დიპლომატები და ისტორიკოსები ამბობენ, *casus belli*, იმპერატორმა უბრალო რამე დაიხვია ხელზედ და ნატკენის გულის გასამთვლებლად გამოიჩინილ მხედართმთავარ სუფოროვის უფროსობით ჯარი გაჰგზავნა საფრანგეთს. მამაცურად იბრძოდა სუფოროვი, ბევრჯელადაც გაიმარჯვა, მაგრამ ბრძოლის ველი მაინც საფრანგეთს დარჩა. გენერალმა მასსენამ რუსის გენერალი რიმსკი-კორსაკოვი უწყალოდ დაამარცხა. რაც ამ გენერალს დაუსრულებელი დარჩა, ის დაამთავრა ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა ნაპოლეონმა. ბრძოლის ველზე რუსები აღარ იყვნენ, იმპერატორი გაუწყრა აესტრიელებს და უკან დაიბრუნა ჯარები, და ამის გამო ნაპოლეონმა მარტო აესტრიელებზე იყარა ჯაერი. სოკელ მარენგოსთან, ჩრდილიეთ იტალიაში, ისე დაამარცხა აესტრიელნი 1800 წელსა, რომ

იუძლებული გახდნენ მშვიდობიანობა ეთხოვათ პირველი კონსულისთვის და ომიანობა შეეწყვიტათ.

ოთხი წელიწადი გავიდა ავსტრიელების დამარცხების შემდეგ ს. მარენგოსთან, ნაპოლეონი უკვე იმპერატორად აღიარეს საფრანგეთში, პავლე გარდაიცვალა და რუსეთის ტახტზე აბძანდა იმპერატორი ალექსანდრე კურთხეული. ალექსანდრე აგრე რიგად არ ეძებდა ნაპოლეონთან დაფი - დარაბის ატეხას, მაგრამ საფრანგეთის დაუძინებელმა მტერმა ინგლისმა კიდევ ჩაითრია რუსეთი კოალიციაში სწორედ იმ დროს და წელსა, როდესაც კავკასიონის უღელტეხილის ხევ-ხუეებში გამწარებული ბრძოლა იყო გაჩაღებული მთიულთა და რუსთა შორის. მართალია, რუსები 1804 წელს ჯერ არ მისულიყვნენ ბრძოლის ველზედ, მაგრამ ამ წელს მომზადება იყო საჭირო საომრად გასაგზავნის რაზმისა. მაინც დიდი დრო არ გასულა ამ ხანიდან და მეორე წელს, სახელდობრ 1805 წელსა, ნაპოლეონმა სოფელ აუსტერლიცთან ავსტრიელებისა და რუსების შეერთებულ ჯარებს ანდერძი აუგო და საშინლად დაამარცხა.

ასე აირ-დაირია და დაიხლართა საქმე ევროპაში, როდესაც მთიულებმა აჯანყების დროშა გაშალეს. საპოლიტიკო ჰორიზონტი ნისლითა და ბურუსით იყო მოცული. როდის გადიყრიდა ცა ღრუბელსა, რომელს სახელმწიფოს რას მოუტანდა, ვის გააბედნიერებდა და ვის დედა-მიწასთან გაასწორებდა, არავინ არა იცოდა-რა. რუსეთი ნებსით და უნებლიეთ

ევროპის საქმეებში გაერთო, ნაპოლეონს შეებრძო-
ლა, იმ ნაპოლეონს, რომლის სახელიც და გმირო-
ბა-მოქმედებაც საარაკო და ლეგენდარული შეიქმნა,
არამც თუ ჩვენთვის, არამედ თვით მაშინდელთათვი-
საც. იმპერატორმა პაველ პირველმა ხეირი ვერა ჰნა-
ხა ამ საკვირველ კაცთან ბრძოლაში, ალექსანდრე
კიდევ, რამდენჯერმე დამარცხებული, იძულებული შე-
იქმნა შემდეგ მიეღო მთელ მისის ერისთვის დამღუპავი,
ესრედ წოდებული კონტინენტალური სისტემა, რო-
მელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ ნაეთ-სადგურნი
დაუხშეს ნაპოლეონის ძალ-დატანებით ინგლისის გემ-
ხომალდებს. ამითი ნაპოლეონი ინგლისის ჯაერსა
ჰყრილობდა, მაგრამ ნიეთიერი ქონება, ეკონომიური
კეთილდღეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა უკან-უკან
მიდიოდა. დამარცხებული იმპერატორი ალექსანდრე
და მისი მხედრობა ჰგრძნობდნენ და თითქოს წინა-
გრძნობა დაჟინებით ჩასჩინებდა, რომ ბრძოლა
რუსთა და ფრანგთა შორის აესტრიასა და პრუსიის
მიწაწყალზე არ დასრულდებაო, რომ აუცილებელი
გახდება შეტაკება ორის დიდის ბუმბერაზისა, ერთის
მხრივ ტახტისა და სამეფოთა ნაფოტივით და ჩხირი-
ვით დამამსხვრეველ ნაპოლეონისა და მეორეს მხრივ
ძველ სამეფო საგვარეულო ოჯახთა და სამეფო
ტახტთა ჭირისუფალ—იმპერატორ ალექსანდრეს შო-
რის. ნაპოლეონი თვით იმპერატორობაშიაც უაღრე-
სი რევოლიუციონერი იყო, ხოლო ალექსანდრე ქამ-

სა ჰუმანიურ აზრებით აღფრთოვანება-გატაცებისა — განუსაზღვრელი კონსერვატორი.

აქ, ევროპის ამ დახლართულ საქმეთა შორის და ორის იმპერატორის ხასიათის განსხვავებაში უნდა ვეძებოთ მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველშივე უარზე იყო, არ მინდა საქართველოს შემოერთება, ვისა აქვს თავი მოუაროს მაგ სიშორე ქვეყანას, ან ვისა სცალიან ეხლა მაგ გადაკარგულ და უშველებელს უზარ-მაზარ მთებს ამოფარებულ ქვეყნისათვისაო. თუ კი რამ მოგვებოვება, ან ჯარის კაცი, ან რაიმე საღსარი, აქაა, შინაა საქირო და საქართველოს რილათი ეუშველოთო.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ზუსებით უგზავნიდნენ პეტერბურგიდან საქართველოს მთავარ-მართებელს, თ. პ. დ. ციციშვილსა საქირო ფულსა ქვეყნის მოსაწყობად და გასაძლოლად. სიუხვეს არც ჯარის გამოგზავნაში იჩენდნენ. კვირა—თვე ისე არ გაივლიდა, რომ არ მოეწერათ, ჯარებს ვერ მოგაშველებთ, აქაც საქირონი არიანო, როგორმე იოლად წადი იმითი, რაც ხელთა გაქვს და სხვა ამგვარი. 27 თიბათვის თარიღით აღნიშნულ რესკრიპტში მთავარ-მართებლის სახელობაზე იმპერატორი ალექსანდრე პირველად აღნიშნავს ამ გარემოებას და სწერს თ. ციციშვილს, მართალია გიგზავნით მანდ მყოფ მხედრობის გასაძლიერებლად ერთს მუშკეტერის პოლკსა არტილერიის ნახევარ როტათი და ექვსის სუბუქის ზარბაზნითაო, მაგრამ უნდა ეცადო, რაც შეიძლება,

კეთილ-გონიერების განკარგულებით მოაწყო მანდაური საქმენი და ჯარები აღარ მომთხოვოვო 1).

ასე ბჭობდა და სჯიდა იმპერატორი ალექსანდრე პირველი, ვიდრე კაველინი მივიდოდა პეტერბურგსა და შეატყობინებდა, რა გაჭირებაში ჩაცვიფდა საქართველოში დაბანაკებული რუსის მცირე მხედრობა, რომელსაც სრული ამოწყვეტა და ამოჟლეტა მოელოდა, თუ დახმარებას არ აღმოუჩენდნენ თ. ვალკონსკის. ეს ცოტაა, კაველინმა მოახსენა ხელმწიფეს, რომ თუ მალე დარიალის დახშული კარი არ გაიხსნა და ეხლავე ლინიიდან მაშველი ჯარი არ დაიძრა, რუსების ბატონობას საქართველოში სამუდამოდ ბოლო მოეღება და ტყუილ-უბრალოდ ჩაივლის ოთხის წლის ჯაფა და შრომაო. შეწუხებულს და შემფოთებულს იმპერატორსა ამ მწარე და უნუგეშო ამბით ეტყობა სულ გადააეიწყდა კორსიკანელი გმირი, მისი თავხედობა, ეტყობა გადააეიწყდა აგრედვე თვისი ნოკაეშირენი პრუსიელნი და აესტრიელნი და თვალ-წინ მხოლოდ უდგა თვისი მცირე მხედრობა, საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს გაბნეული, რომელსაც გარს მტერი შემოჰრტყმოდა და

1) იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 294. ნამდვილში ასეა გამოხატული ეს აზრი: „Впрочемъ, какъ внѣшнее существованіе обстоятельствъ не представляетъ удобства удалять войскъ отъ тѣхъ пунктовъ, на каторые они въ разныхъ случаяхъ потребоваться могутъ, то и нужно, чтобы благоразумными распоряженіями своими поставили вы себя въ состояніе обойтись безъ новой уже ихъ прибавки“.

უქადიდა განადგურებას. „პატივი და დიდება სამშობლო იარაღისა“ მოითხოვდა შურის ძიებას, შელახული სახელი ერისა ხელ-ახლა აღდგენასა და აბა ამისათვის რაღას დაზოგავდნენ ან იმპერატორი, ან მისი მინისტრები! არც არაფერი დაზოგეს. სეტყვასავეით წამოვიდა ახალ-ახალი ჯარი ყოველის მხრიდან, საიდანაც კი შეიძლებოდა მისი გამოგზავნა. ყირიმიდან წამოსულ პოლკს და არტილერიას თან მოაყოლეს ლინიიდან: ხუთი პოლკი დონელ ყაზახთა, 3,088 შეიარაღებული რეკრუტი, 100 ყაზახი მოზღოკის პოლკისა, ორა როტა არტილერიისა და ქვეითი ჯარი დიდის ზარბაზნით: ექვსი როტა ყაზანის მუშკეტერის პოლკისა, სამი როტა ვოლოგდისა და ერთი სრული როტა დრაგუნის პოლკისა²⁾).

კავკასიის ლინიაზე დაყენებულ ჯარების უფროსს, გენერალ-ლეიტენანტს გლაზენაპს იმპერატორი სწერს, პასუხს აგებ, თუ ვინიციობაა მალე ჯარები არ მიგიშველებია თ. ვალკონსკისათვის და შეკრული გზა არ გაგიხსნიაო. ამ რესკრიპტში, ჯარების დაუყოვნებლივ გაგზავნის გარდა საქართველოში დარჩალის ხეობით, სხვაც ბევრი რამაა საყურადღებო. იმპერატორი არიგებს გენერალ გლაზენაპსა, ვცადე, როგორმე შეატყობინო თ. ვალკონსკის, რომ მაშველი ჯარი დაიძრა ლინიიდან და გააერცვლე, განფანტე, ერთის სიტყვით, მთელ ქვეყანას მო-

²⁾ *ibid.* გვ. 296—297.

სდე ხმა, რომ ჩრდილოეთიდან დიდ-ძალი ჯარი წა-
მოვიდა საქართველოში შესასვლელადა-თქო. ასეთი
ხმაო, ბრძანებს იმპერატორი, რა თქმა უნდა, ერთი-
ათად გაზვიადებული, კაი სამსახურს გაგვიწვეს. ამი-
თაც ნუ დაკმაყოფილდები, უბრძანებს იმპერატორი
ალექსანდრე, ისარგებლე მანდაურ ხალხის დაუდგრო-
მელობით და თავ-ქარიანობით, მიჰპართე იმ საშუა-
ლებას, რომელსაც არა ერთხელ მაგ ქვეყნებში სა-
სწაული მოუქმედნია; უბოძე ჯილდოთ ფული, და-
ჰპირდი ჯამაგირს უფროს კაცებს და სხვა მრავალი.
ამგვარი საჩუქრები და ჯამაგირის აღთქმაო, ამბობს
იმპერატორი, ღროებითაც არის დაამშვიდებს და დაა-
შოშმინებს აღელვებულ ხალხსა და—რაც უფრო სა-
ხეირო და სასარგებლოა—ერთი-ერთმანეთის ნდობას
დააკარგეინებს, რის გამოც შეიძულებენ ერთმანეთს
და წაიკიდებიან³). აქტებიდან არა სჩანს და სხვა
წყაროდანაც არ ვიცით, რამდენად გამოიყენა, ან
როგორ ისარგებლა გენერალ-ლეიტენანტმა გლაზენ-
აჰმა იმპერატორ ალექსანდრეს დარიგებით, შესძლო
თუ არა ამ გენერალმა ჩამოეგდო შუილი კავკასიის
სხვა-და-სხვა თემთა შორის, განთესა თუ არა შხამი
უნდობლობისა და მძულვარებისა, ერთის სიტყვით,

³) დედანში ასეა ეს ადგილი: „... воспользуйтесь... и т. п. средствами, могущими съ одной стороны хотя временно ус-
покоить, а съ другою раздѣлять и посвять недобѣрчивость
между народовъ сихъ другъ къ другу“. იხ. Акты, т. II, 33-
295. რესკრიპტი 27 სექტემბრის თარიღისაა.

არ ვიცი, განახორციელა თუ არა ძველთა რომაელთაგან ანდერძად დატოვებული, გაცვეთილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ხმარებული პრინციპი: *divide et impera* (გააძალკევე და ისე იუფლე); დიად, არ ვიცი, როგორ მოიხმარა ბრძოლის ველზე დაბერებულმა გენერალმა ეს მოწხამული დიპლომატიური იარაღი. დარწმუნებული ვართ, რომ არც თვითონ იმპერატორ ალექსანდრესა სჯეროდა, რომ გამოიყენებდა ამ ნაზს, მაგრამ გესლიანს სადიპლომატო ისარს გენერალი, რომელიც მხოლოდ თოფ-ზარბაზნის ხმარებას იყო მიჩვეული, რომლისთვისაც ტყვია-ყუმბარის სტვენა-ზუზუნი მუსიკა იყო და ხმლის ტრიალი მუდმივი ვარჯიშობა, ჭკუა-გონებისა კი არა, არამედ მკლავისა და ხელისა. ეს მოსაზრება კეშმარიტებას რომ იყვეს მოკლებული, მაშინ იმავე რესკრიპტში, საიდანაც ეს ცნობები მოგეყავს, აღარ იქნებოდა მიმატებული, რომ მაინცა და მაინც, უკეთუ თქვენის უფროსობის ქვეშ მყოფი ჯარი საკმარისი არ აღმოჩნდეს, მაშინ მიჰმართეთ „შავის ზღვის მხედრობის“ ატამანს მაშველ ჯარისათვისაო. იმპერატორი დარწმუნებული რომ ყოფილიყო, გენერალი გლაზენაპი გონიერულად ისარგებლებს დარიგებითაო, მაშინ „შავი ზღვის მხედრობისაკენ“ აღარ გაუშევრდა ხელსა, რადგან ოსმალეთის ხომალდები ამ დროს ბუზებივით ირეოდა შავ ზღვაზე და უკეთუ ჯარებს დასძრავდნენ რუსები, ადვილად შეეძლოთ თვისი ჯარები ნაპირას გადმოესხათ და შეიძლება ყირიმი

დაებრუნებინათ უკან. მართალია, ოსმალეთი და რუსეთი ამ დროს მეგობრები იყვნენ, მაგრამ ნუ დაევიწყებთ, რა უბედური და მღელვარებით სავსე დრო იყო ეს დრო. ძალას უპირატესობა ჰქონდა დათმობილი და ვინც ვის დაასწრობდა, ის იგდებდა ხოლმე ხელთ საჭირო ადგილებს. რამდენისამე წლის შემდეგ ჩვენც ასე მოვიქვეცით. დაგვჭირდა ფოთი სამეგრელოს შეერთების შემდეგ, გავგზავნეთ ჯარი და ოსმალებს წაეართვით, თუმცა ომი არა ყოფილა რუსეთსა და ოსმალს შორის.

იმპერატორმა ალექსანდრემ მადლობა გადაუხადა თ. ვალკონსკის და ქებით მოიხსენია მისი გაბედულობა, რომ დროზე შეატყობინა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის გაჭირვებული მდგომარეობა. ჩამოვიდნენ თუ არა ჯარებო ლინიიდან, სწერდა იმპერატორი თ. ვალკონსკის, ერთი ნაწილი ჯარისა ერევანს გაგზავნე და აღადგინე შეწყვეტილი მისვლა-მოსვლა ერევანსა და ტფილისს შორის, რომ საშუალება მისცე მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს ხელ-გაშლით იმოქმედოს მტრის წინააღმდეგაო ⁴). მაგრამ თ. ციციშვილმა დიდ ხანს აღარ იცადა ერევანსა და, მაშველ ჯარის მოსვლამდინ, აჰყარა ბანაკი და ტფილისისაკენ გამოეშურა, სადაც ასე აიწიწდა იწიწა რუსის მთავრობის საქმენი. ტფილისს რომ მოახლოვდა მთავარ-მართებელი, შეიტყო, რომ ხელ-

⁴) იხ. АКТЫ, т. II, гл. 329—330; Забавк. Д—а, гл. 368.

მწიფე იმპერატორს, თავ. ვალკონსკის მოხსენების გამო, მალე მოგვხედე, თორემ ვილუპებითო, ჯარები გამოვეგზავნა. ამ გარემოებამ ცეცხლი მოუკიდა თ. ციციშვილს, როგორ თუ გაჰბედა ვინმე და ჩემდა დაუკითხავად აქედან სამწუხარო ამბები გაჰგზავნა პეტერბურგს და შეაშფოთა გულ-ჩვილი იმპერატორიო. დაბრუნება აღარც კი მოიცადა ტფილისსა, იქვე გზიდან გაუგზავნა ალექსანდრეს მოხსენება, ნუგეშითა და იმედით საესე. მაგარის ხასიათის და მხნე მთავარ-მართებელი გულს არას დროს არ იტყვდა და ჩეულებრივის სითამამით სწერდა იმპერატორსა, რომ ყოველივე დავამშვიდე, დავაწყნარე და თავის ღონეზე დავაყენეო. თათრებმა თავთავიანთ სახლებს მიაშურესო. მოხევენი და დიდისა და პატარა ლიახვის ოსები შიშითა ძრწიან, რადგან თავიანთის თავქარიანობის გამო ჩემს დაბრუნებას არ მოელოდნენო. ქსნის ერისთავნი მაიორი თ. მირმანოზი და სოლომონ ერისთავი გაეუგზავნენ და შეუთვალე დაწყნარდნენ და დამშვიდნენ, მიესწერე აგრედვე ბატონიშვილს ფარნაოზსა, მოინანიოს თვისი ცოდვანი და გამოცხადდეს ჩემთანა. თუ ჩემს დარიგებას არ შეისმენენ, მაშინ მე თვითონ გავსწევ ანანურს კავკასიის გრენადერის პოლკით და ჰკუას ვასწავლიო. სასურველია, რომ სისხლი არ დაიღვაროსო, ამბობს თ. ციციშვილი, მაგრამ რა ექნა, მეტი ჯანი არ არის, თუ საჭიროება მოითხოვს, იარაღი უნდა ეიხმარო, რადგან ფული და საჩუქარი ევრას არიგებს, დასაჩუ-

ქრებული მემამბოხენი უფრო თავს გადიან და ბრიყდებიან, ასეთია ჩვეულება ამ აზიელებისაო. თავმოყვარების შებლაღვას ასე თუ ისე მთავარ-მართებელი გაუძღვებდა, მაგრამ ის ფიქრი უწამლადედა გულსა და მუცელსა, რომ ღეთაებად მიჩნეული იმპერატორი დააღონა თ. ვალკონსკიმ კაველინის გაგზავნით. ღეთით, ყველაფერი კარგად მოეწყობა, სწერს მთავარ-მართებელი ალექსანდრესა, სამწუხარო და საგლოვიარო აქ არა არის-რა, მხოლოდ გულს ის მიწყულულებს და ცრემლს მადენსო, რომ ნაზი, ჩივლი და მგრძნობიერი თქვენი გული შეუშფოთებიათ აქაურის ვითომ გაჭირებულის ამბებითაო⁵). ასეთივე რიხიანი და იმედიანი მოხსენება გაუკზავნა თ. ციციშვილმა შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კოჩუბეის, ჩემის დაბრუნებით გულ-გახეთქილი ბატონიშვილები მალე გაეცლებიან მემამბოხე მთიულებსა და ყველაფერი სასიამოვნოდ გათავდება. ესეც რომ არ იყვის, შემოდგომა კარს მომდგარია და მემამბოხეთ, მეტი რა ჯანი აქვთ, შეწყალება უნდა ითხოვონ, თორემ ტყესა და ხეობებში, საცა ზაფხულობით საქმელ-სასმელს ადვილათა შოულობდნენ, შიმშილით გასწყდებიანო.

იმ დროს, როდესაც ასეთს ტკბილს და ყურისთვის სასიამოვნო ამბებს იწერებოდა მთავარ-მართებელი პეტერბურგსა, სულ სხვა ცეცხლი უტრიალებდათ გულში

⁵) idid. გვ. 330.

მთიულებს. ბატონიშვილი, თითქოს ციებ-ცხელებითაა აღგზნებულიო, ისე მოქმედებდა და მხნეობდა. ფარნაოზმა დაინახა თავისი გაჭირვებული მდგომარეობა, მაგრამ სულით არ დაერდომილა და მხნეობას უმატა, სწორედ იმ გვარ კაცივით, რომელიც გულში გადასწყვეტავს და სასოწარკვეთილებით დაიძახებს: ან ეხლა, ან აღარასოდესაო. 16 ოქტომბერს მთავარ-მართველი ჯარით დაიძრა ტფილისიდან ანანურისაკენ, კავკაიდან კიდევ მოდიოდა ქვეითის ჯარით, არტილერიით და ყაზახთა რაზმებით გენერალი ნესვეტაევი. ნესვეტაევს უკან მოსდევდა გენერალი გლაზენაპი. ჯარი ნელის მარშით მოდიოდა წინა, არა ჩქარობდა, ჩახერგილ და გაოხრებულ გზას ასწორებდა, თერგზე ხიდებს ჰმართავდა და თან მემამბოხე მთიულებს ებრძოდა. ყაზახთა რაზმთა უფროსი პოდპოლკოვნიკი ბიხალოვი იძულებული იყო სათითაოდ იერიშით აეღო გამაგრებული ადგილები, დარიალი, ლარსი, ყაზბეგი და სიონი, ანანურამდინ სისხლის ღერა არ შეწყვეტილა და სოფელ სიონთან მოხდა დიდი თვალ-საჩინო ბრძოლა.

ბიხალოვი ცდილობდა მალე ჩაეგდო ხელში ყაზბეგის ციხე, რადგან ბატონიშვილი ფარნაოზიც აქეთკენ მოეშურებოდა მთიულეებით ამ ციხის დასაჭერად და გასამაგრებლად. ბიხალოვმა დაასწრო ფარნაოზსა ყაზბეგის დაჭერა. ასე რომ ფარნაოზი იძულებული გახდა თავი შეეფარებინა ს. სიონის ციხე-

კოშკებში. ბიხლოვმა აქ მთიულებს სძლია და მოუკლა 100 კაცი და 55 ტყვედ წაიყვანა⁶⁾.

ამბოხების ასპარეზი და მოედანი მარტო ჩრდილოეთის მხრით არა მცირდებოდა. სამხრეთიდანაც გამარჯვება ვეღარა ჰნახეს მთიულებმა. 20 აგვისტოდან დაწყებული ქ. ღუშეთი თითქმის ხელში ჰქონდათ მთიულებსა, აქ გამართული ყაზარმა დასწევს და ბატონიშვილ ვახტანგის ვენახში ყურძნით პირს იმტკბანურებდნენ. კაპიტანმა მატუშევიჩმა ღუშეთის ციხიდან გამოლაღა მევამოხენი და კეისხევის მალღობებზე საშინლად დაამარცხა 2,700 კაცი, ასე მოგვითხრობს მატუშევიჩის ფორმულიარი⁷⁾. ამგვარად მევამოხენი ნელ-ნელა და ძალა-უნებურად იჯუჯგებოდნენ ანანურთან, სადაც ან უნდა შებმოდნენ მთიულნი რუსებს უკანასკნელად, ან დამორჩილებოდნენ. ღუშეთის დაკარგვამ მეტად მოუცარა ხელი მევამოხეთ, რადგან ამას შემდეგ ტფილისიდან თავისუფლად და გაუჭირვებლად შეეძლო წამოსულიყო თ. ციციშვილს და კავკასიის გრენადერის პოლკსა. ჩრდილოეთიდან მომდინარე ჯარს, ეტყობა, ღუშეთის ციხის აღება უმნიშვნელო გარემოებად მიუჩნევია, და ალბად ამისათვის თვედორე ახვერდოვი, რომელიც გენერალ ნესვეტაევის ჰზლებია, სტეფან-წმინდიდანა სწერს თ. ერისთავსა, კარგს იზამთ მანდელდანაც ისე შეაწუხოთ და შეჭხუთოთ მთიულე-

⁶⁾ Д—на Закавказ. 33. 370.

⁷⁾ ibid. 33. 369—370.

ბი, როგორც აქედან ჩვენ სულსა ვხდითო. წერილი მხიარულის კილოთია დაწერილი, სწორედ იმ კილოთი, როგორც შეეფერება გამარჯვებულს და ძღვეა-მოსილს სარდალსა, რომელსაც აღარაფრის შიში არა აქვს და მტერს ისე უცქერის, როგორც ყურ-მოჭრილ მონას და მასთან შეხვედრა მწუხარების მაგიერ სიამოვნებას აგრძნობინებს ადამიანს. დუდარუკოს თავ-პირი დავამტვრიეთო, ატყობინებს ახვერდოვი ერისთავსა, მის სოფლებს: ცეცხლი წაუეკიდეთ და ისე გადაეხუტეთ, რომ ნატამალიც აღარ დარჩა. ჩვენ სამი ათას კაცზე მეტი ჯარი გეყავს და 30 ზარბაზანი გვაქვს. მოწინავე რაზმი ზარბაზნებით სტეფან-წმინდაშია და ორ დღეს მთელი ჯარი აქ მოიყრის თავსა. მაშინ კაცს გამოვეზაფნი კაიშაურსა და ყველაფერს დაწერილებით შეგატყობინებო⁸).

როგორც მაღალს მთიდან დაგორებულ ქვას ძნელად თუ რაიმე გააჩერებს, ისე ბატონიშვილ ფარნაოზის და მოიუღების საქმე, რაც ხანი გადიოდა, უკან-უკან მიდიოდა, მხოლოდ, ეტყობა, ერთხელ კიდევ გაუღიმნია მათთვის ბედსა და თავიანთ საყვარელ სალოცავ ლომისასთან გაუმარჯუნიათ. ამ გამარჯვების ამბავი მეტის-მეტად მკრთალადაა და ბუნდოვანად მოთხრობილი აქტებში, ასე რომ კაცი ვერ მიხვდება, რა ღირსებისა იყო, ან რა ფასი ჰქონდა

⁸) ახვერდოვის წერილი აქტებში რუსულადაა დაბეჭდილი და თავში აწერია, რომ ქართულიდანაა ნათარგმნიო. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 332.

ამ გამარჯვებას. ანანურის სტრიაპჩის ხოღირვესკის რაპორტიდანა სჩანს მხოლოდ, რომ მთიულეებმა რუსის მხედრობა დაამარცხეს და მ ზარბაზანი წაართვეს. ამას შემდეგ მემბოხენი მისულან ანანურს, გაჩერებულან სამის ვერსის მანძილზედ და მოლაპარაკება გაუმართნიათ კომენდანტთან. ამასაც რეა კაცი გაუგზავნია მოციქულად და მათ შორის ერთი დეკანოზი. მემბოხეთ მოციქულები გაურეკიათ და დეკანოზისთვის კი ტანისიმოსი შემოუხეციათ, წვერ-ულეაში დაუგლეჯიათ, დაუჩეხიათ, მონარქისაგან ნაბოძი მკერდის ჯვარი აუძვრიათ და ასე გაუპატიურებული და შერცხვენილი მოძღვარი თავიანთსას დაუტოვებიათ, ანანურის კომენდანტისთვის კი შეუთელიათ, გასწი, გაგვეცალე, თუ სიცოცხლე გინდაო, თუნდა მოზდოკსა, თუ არა-და ტფილისსაო. რისთვის ჩაიდინეს ასეთი საქციელი, რაღა მართო ამ მოციქულზე მოიდეს თავიანთი რისხვა, რაპორტიდან არა სჩანს. წყალ-წადლებული ხავსს ეჭიდებოდაო, ეგება ასე დაემართათ მემბოხეთ. რაკი მტერი ყველგან ამარცხებდა, რაკი ველარ შეიმაგრეს მისი გამარჯვებული წინ-მსვლელობა, სიბრაზისაგან გონება დაჰკარგეს და ჯავრი ამ საცოდავ მღვდელზე იყარეს, ან ვინ იცის, შეიძლება იმიტომ დაივიწყეს წესი და რიგი ელჩის და მოციქულის პატივით მიღებისა, რომ მის მკერდზედ დაინახეს მტრისაგან ბოძებული ჯვარი, რაიცა ნიშნავდა რუსეთისადმი ერთგულებასა⁹⁾.

⁹⁾ ibid. გვ. 888.

რასაც გენერლები გლაზენაპი და ნესეცტაევი და მოწინავე რაზმის უფროსი პოლკოვნიკი ბიხალოვი¹⁰⁾ აკლებდნენ ბატონიშვილს ფარნაოზსა და მემამბოხე მთიულებსა, იმას მთაში გაგზავნილი მთაყარ-მართებლის მიერ თ. მირმანოზ და სოლომონ ერისთვიანი უსრულებდნენ. მათის წერილებიდანა და რაპორტებიდან ცხადადა სჩანს, რა მხნეობას და ენერგიას იჩენდნენ ეს მოციქულნი. გაფაციცებით თვალ-ყურს ადევნებდნენ ფარნაოზის ყოველს ნაბიჯს და, რასაც კი შეიტყობდნენ, უმაღ ან მთაყარ-მართებელს აცნობებდნენ, ან კიდევ ჯარის უფროსთა. მთას მოეფინა მათი ჯაშუშნი და სანდო კაცნი, საშეელი აღარ იყო იმათგან. ესეც არ იკმარეს მოციქულთ და მთიულთ დაუწყეს ჩაგონება, შეიპყარით ბატონიშვილი, მთაყარობას წარუდგინეთ და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთო. მართალია, ზოგჯერ თავგამოდებით სავსე პასუხს იღებდნენ მირმანოზი და სოლომონი, მაგრამ ასეთი პასუხი მათს მხნეობას და ერთგულებას არ ამცირებდა. ხელმწიფე იმპერატორს პასუხს გასცემთო, შეუთვალეს ერისთვიანთ თიანელებსა, თუ თქვენ მიწა-წყალზე გაატარებთ ფარნაოზსა და ხელ-ფეხ შეკრულს არ წარმოგვიდგენთო. თუ ჩვენ მამულზე გამოვიღოს ბატონიშვილიო, შემოუთვალეს თიანელებმა, ხელსაც ვერ ვახლებთ ბატონიშვილსა და და-

¹⁰⁾ ნან პოლკოვნიკადაა მოხსენებული ბიხალოვი და ხან პოდპოლკოვნიკად.

ჭერით ხომ როგორ გავებდავთ, ან როგორ შევკადრებთო ¹¹).

შევიწროებული, სულ-შეხუთული ბატონიშვილი ფარნაოზი, დამარცხებული გენერალ ნესვეტაევისაგან, საჩქაროდ გაეცალა ხეესა, სადაც ტყვეობას და შერცხვენას ვერ აიცილენდა თავიდანა. ფარნაოზი გადიჭრა ხეესურეთსა და ფშაესა, ეხვეწებოდა, ემუდარებოდა ამ გმირობით გათქმულ მთიულთ, ბედი ერთხელ კიდევ ვცადოთ, შევუტოთ რუსობასაო, მაგრამ ვერას გახდა, ხალხი აღარ გაჰყვა ბატონიშვილსა. თ. ციციშვილი ასე მოახსენებს ხელმწიფეს ამ გარემოებას: გული გაუჰსკდათ ხეესურთა და ფშაელებს ჩემის ერეწიდან დაბრუნებითო და ამისათვის ბატონიშვილს უარი უთხრეს, ველარ შევებრძოლებით რუსობასაო ¹²).

მთავარ-მართებელი ზეცას დაეწია სიხარულით, რომ ხეესურებმა და ფშაელებმა უარი უთხრეს ფარნაოზსა, რის გამოც ბატონიშვილი იძულებული გახდა სპარსეთისაკენ გაქცეულიყო. ანანურს რომ ამოველიო, მოახსენებს თ. ციციშვილი უქვეშევრდომილესად იმპერატორსა, საქმე გათავებული დამხვდაო. უჩემოდ მამაცმა გენერალმა ნესვეტაევემა და პოლკოვნიკმა ბიხლოვმა ბოლო მოუღეს მემამბოხეთ, თვითვეული მათი ბრძოლა სრული გამარჯვება იყო. შიშმა და თრთოლამ მოიკცა მემამბოხენი და ძრწიან

¹¹) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 331—332.

¹²) *ibid.* გვ. 143.

თავის მწარე ბედისათვის. ასეთის გამარჯვებისა და სანაქებო მოქმედებისათვის მთავარ-მართებელი სთხოვს იმპერატორს დააჯილდოვოს ნესვეტაევი მესამე ხარისხის ვლადიმრის ჯვარით და ბიხალოვი ამავე ორდენით, მხოლოდ მეოთხე ხარისხისა. მე აქ საქმე აღარა მაქვს-რა, მოახსენებს თ. ციციშვილი ალექსანდრე პირველსა, აჯანყების მოთავეთ გაებაწრავ და შემდეგ დიდსა და პატარა ლიახვზედ გადავალ, რათა დავიხსნა ტყვეობიდან რიშკოვის პოლკის ჯარის კაცნი, რეკრუტნი და აგრედვე ცხენებიო. ეს ბრწყინვალე მოქმედებაო, ამბობს მთავარ-მართებელი, სრულიად არა ჰგავს საქართველოში დარჩენილ ჯარის მოღვაწეობას ჩემის აქ არ ყოფნის დროსაო. მაგრამ მართო სანუგეშებლად და იმპერატორის დასამშვიდებლად არაა დაწერილი ეს მოხსენება. მთავარ-მართებელს მეტი შემთხვევა ეძლეოდა გამოეთქვა თვისი საყვარელი აზრი—უაღრესი ერთგულება ხელმწიფისადმი და აღენიშნა ის მწუხარება, რაიცა იმპერატორმა იგრძნო და გამოიარა თ. ვალკონსკის მიერ მიწერილ მოუფიქრებელ მოხსენების გამო. გული მომიკვდა მწუხარებისაგან, სული ჩემი სევდამ მოიკვა, როცა გენერალმა ნესვეტაევმა შემატყობინა, რომ საქართველოსი და ჩემის გაჭირებული მდგომარეობით ერევანს თქვენ შემოფოთებულხართ და გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაპისთვის გებრძანებინათ ყოველ დღე მოეხსენებინა თქვენთვის აქაური ამბები. მიზეზი ამ ჩემის ასეთის უბედურებისა, რომელიც

იმითი გამოიხატება, რომ შემფოთლა მგრძნობიერი და ჩხილი თქვენი გული ისაა, რომ გენერალი თ. ვალკონსკი, რადგან უფლება ჰქონდა უქვეშევრდომილესად მოეხსენებინა აქაური ამბები, მხდალ სომხებს და თაქარიან ქართველებს მიენდო და მოგახსენათ ჭეშმარიტებას და სიძარტლეს მოკლებული ცნობანი. სადაც ღმერთია, წმინდა სახელი თქვენის იმპერატორებითის უდიდებულესობისა და ძლევა-მოსილი რუსეთის მხედრობა, განა შესაძლებელია იქ აღამიანი მოელოდეს რაიმე უბედურებასა?—ჰკვირობს მთავარ-მაროებელი. საცა კი გაეჩნდიო, ათაეებს ასე თ. პავლე დიმიტრის ძე თავისს მოხსენებას, ყველა დაწყნარდა, დამშვიდდა, ყველა შეწყნარებასა და პატივებასა მთხოვდაო და მე მხოლოდ ის-ლა დამრჩენია, რომ გამოვიკელიეო, რა იყო მიზეზი საქართველოში აღრეულობისაო¹³).

ვიდრე თ. ციციშვილი აღრეულობისა და ამბოხების მიზეზს გამოიკვლევდა, ბატონიშვილ ფარნაოზს თავის გადარჩენისათვის უნდა ეფიქრნა რამე. ფიქრის დროც კი აღარ იყო, რაც შეიძლებოდა, მალე უნდა გასცლოდა სამშობლოს, თვის მიწა-წყალსა, რომლის სიკეთისათვისაც ჰფიქრობდა სისხლი თვისი დაეთხია.

მთიულეთიდან ბატონიშვილმა თავის ერთგულ მხლებლებით, რომელნიც უბედურებაშააც თავს არ

¹³) *ibid.* გვ. 334—335.

ანებებდნენ ფარნაოზსა, გასწია კახეთის გზით ერევნისკენ. გაქცევის დროსაც ბატონიშვილს ისეთივე შეცდომა მოუვიდა, როგორც მთიულეთში ასეღისას. იმის მაგიერ, რომ ხვესურეთიდან პირდაპირ დალესტანს გასულიყო, კახეთზე წამოვიდა. ამ დროს კი კახეთი გაიესო რუსის მხედრობით: ერევნიდან დაბრუნებული ლაშქარი ეხლა თავისუფალი იყო და ყველა საჭირო ალაგას ჯარები და ყაზახები ჩაუყენეს. მთავარ-მართველმა უბრძანა ლაშქრობიდან დაბრუნებულ გენერალ-მაიორ პორტნიაგინს, ან ცოცხალი, ან მკედარი უნდა მომგეარო ბატონიშვილიო. პორტნიაგინმაც რაზმ-რაზმად დააწყო მის ხელქვეით მყოფი ჯარი და განაზნა კახეთში. ძნელი იყო უნებლად გადარჩენოდა ბატონიშვილი ასე სიფრთხილით გაბმულ ბადესა. თიანეთში კიდევ თ. ციციშვილმა ჩააყენა ყაზარდოს მუშეკეტერის პოლკის კაპიტანი თ. სავარსამიძე ორის როტა ჯარით და ზარბაზნებით. ახსენა ღმერთი ფარნაოზმა და წამოვიდა კახეთზე. შეიტყეს თუ არა ჯაშუშების შემწეობით ბატონიშვილის წამოსვლა, პორტნიაგინი და თ. სავარსამიძე გამოეკიდნენ ლტოლვილ ფარნაოზსა. თ. სავარსამიძემ ქვეითი ჯარი და ზარბაზნები თიანეთს დასტოვა, შეპკრიბა სუმბუქი ყაზახთა რაზმი და წამოეწია კიდევ, მაგრამ ეხლაც, როგორც საწურბლესთან, სტიქიონმა იხსნა. ლამის წყედიადმა დაჰთარა ფარნაოზი და ამ ხანად გადარჩა ტყვეობას. კაპიტანი თ. სავარსამიძე პირში ჩალა-გამოვლებული დარჩა. შეიტყო თუ არა მთავარ-მარ-

თებელმა, ბატონიშვილი ხელიდან გაუსხლტა პორტნიაგინსა და თ. სევარსამიძეს და ნიავეით მიჰქრის სპარსეთისაკენაო, მაშინვე ტფილისიდან აფრინა ახალი რაზმი მაიორ გოკოლოვის უფროსობით. რადგან უქართველოდ დაქერა ბატონიშვილისა თითქმის მოუხერხებელი იქმნებოდა, თ. ციციშვილმა თან გააყოლა ბრიგადირი თ. თამაზ ორბელიანი, ძმა იმერეთის დედოფლისა და მახლობელი ნათესავი ფარნაოზისა¹⁴). დემურჩასალოსთან, ასე 40 ვერსის მანძილზე ქ. ტფილისიდან, ქვემოთ მტკერის ჩაყოლება, თვესა ოქტომბერსა 180± წელსა, ბრიგადირმა თ. თამაზ ორბელიანმა შეიპყრო ბატონიშვილი ფარნაოზი თავისის მხლებლებით. დემურჩასალოსთან აღვილი გასასვლელი ფონი ყოფილა, მაგრამ მაინც ბარე ორი დღე გაატარეს ლტოლივით მტკერის პირზე და ვერ გაბედეს გასვლა. ყაზახელ ალა-მუსტათას შეუთვალა ფარნაოზმა, მშიერები ეიხოცებით, პატარა პური და ხორცი მოგვაწოდეთ და გასასვლელი ნაეები გვიშოვნეთ. პური და ლენო კი მალე გაუგზავნა მუსტათა აღამ, მაგრამ ეტყობა, რადგან ნაეები არა ჰქონია მზადა, ღროზედ ვერ მიაშველა და ამასობაში თ. თამაზ ორბელიანი, მაიორი გოკოლოვი, ბორჩალოს თათართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშიკი ქანანოვი წამოეწივნენ და შეიპყრეს გაქცეულნი¹⁵).

¹⁴) დედანში ასეა: „Родной племянникъ царевичу по женѣ“.

¹⁵) *ibid.* გვ. 143; Д—на Закавказ. გვ. 370—371.

ტრაგედია შესაფერად ვერ დასრულდა და ნამდვილ კომედიად გარდაიქცა. ბატონიშვილის დამჭერელთ კინკლაობა და ჩხუბი მოუფიდათ, არა მე და ვიჭირე, არა მეო. ყველასა სურდა დაემშვენებინა გულ-მკერდი სისხლის ჯვართა. განსაკუთრებით წიწმატობდა IX კლასის მოხელე მერაბოვი, ყაზახთა თათართა ბოქაულის თანაშემწე. ეტყობა, საქმე ისე გამწვავებულა, რომ მთავარ-მართებელი იძულებული გამხდარა პეტერბურგს ხელმწიფესთვის მიეწერა, ოთხ-ხუთი კაცი ერთმანეთს ეღაებება ბატონიშვილის დაჭერას და ვიდრე საფუძვლიანად არ გამოვიძიებ, ვინაა მართალი და ვინ მტყუანი, ვერავის წარმოვადგენ დასაჯილდოვებლადო. ეს სასურველი გამოძიებაც მალე მოხდა, აღმოჩნდა, რომ ფარნაოზის დაჭერაში თავი ისახელეს თ. თამაზ ორბელიანმა, მაიორმა გოკოლოვმა და პრაპორშჩიკმა ქანანოვმა. ჯილდოც უხვი მიიღეს: თავ. ორბელიანს აწნას ჯვარი მეორე ხარისხისა შეუტყვალეს ამავე ხარისხის ჯვართა, მხოლოდ აღმაზნებით შემკული უბოძეს, გოკოლოვს მესამე ხარისხისა და ქანანოვს მისცეს თერგის ყაზახთა ჯარის კაპიტნობა. მეცხრე კლასის მოხელე მერაბოვი დარჩა ხახა-მშრალი¹⁶⁾. კაი გუნებაზე ვერც საწყალი მუსტაფა იყო. რაკი ვერ გააპარა ბატონიშვილი სპარსეთს და მთავარ-

¹⁶⁾ მერაბოვზე ასე მოახსენებს თ. ციციშვილი ხელმწიფეს: როცა მუსტაფა-ალამ საგზალი გაუკზავნა ბატონიშვილსა— „Мерабовъ о томъ ничего не вѣдалъ“. იხ. Акты, т. II, გვ. 144.

მართებელმა შეუტყო ცუდლუტობა, წერილი მისწერა, რუსების ერთგულობაში ამომდის სული, მუდამ ჟამს ვეძებდი შემთხვევას დამემტკიცებინა ერთგულება და აი, როდესაც მომეცა შემთხვევა, ჩემი თავი არ დავზოგე. საგძალი იმიტომ გაეფუგზავენო, რომ ჩემზე დანდობილიყვნენ, იარალიც და ცხენებიც იმიტომ ეუბრძანე მოეპარათ, რომ უფრო ადვილად შემეპყრო და სხვა ასეთი თავის მოკატუნების ამბავი. აქტებიდან სჩანს, რომ თ. პავლე დიმიტრის ძეს არ შეუწყნარებია ეს თავის გამართლება და, რაღა თქმა უნდა, თავისებურად გაუწევდა ანგარიშებს მუსტაფასა ასეთის რუსების ლაღატისა და ფარნაოზის ერთგულობისთვის 17).

დემურჩასალოს გაბაწრული ბატონიშვილი ფარნაოზი თავის მხლებლებით თ. ორბელიანმა ტფილისში ჩამოიყვანა და წარუდგინა მთავარ-მართებელს 18). ჭაბუკი ფარნაოზი ციხეში ჩააბძანეს და ულუფად მთავარ-მართებელმა დღეში 5 მან. დაუნიშნა, იულონზე ნაკლები ხუთი მანეთით, იმიტომაო, სწერს თ. ციციშვილი გრაფ კოჩუბეის, რომ ფარნაოზმა

17) *ibid.* გვ. 142, 144.

18) ფარნაოზთან ერთად დაიკირეს: არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი. თავადიშვილი: ალექსანდრე ჭავჭავაძე; ნინია თარხნიშვილი, ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, ნინია ანანიშვილი, მერაბ ანდრონიკაშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, გრიგოლ ვახვახიშვილი და გრიგოლ ნათალიშვილი. აზნაურნი: ნინია დუჩაძე, მლიუღეთის მოურავი ზაალ კობიაშვილი, იმერელი ივანე და ოსი დუღეთი. ამათ გარდა ახლდა ბატონიშვილს 18 კაცი გლეხი: ოსი და ქართველი და თავადებს — 5 კაცი.

იულონზე გაცილებით მეტი ზარალი მოუტანა საქართველოსათ. ფარნაოზს არ მიუღია მთავარ-მართველის წყალობა, უარი უთქვამს მის მიერ დანიშნულ ულუფაზე. ამ ამბით ისე გაცეცხლებულა და გაკაპასებულა თ. პავლე დიმიტრის ძე, რომ წერილით შეურაცხება მიუყენებია. გამოუტხადე ჩემს მაგიერად, უბძანებს თ. ციციშვილი თ. ვალკონსკის, დაუბრუნოს გაბრიელ ყაზბეგს, რაც რამ ნივთები წაართვა და უთხარო, რომ ძარცვა-გლეჯას და ავაზაკობას ხელმწიფის ულუფის მიღება სჯობიანო¹⁹).

ფარნაოზმა არც ციხეში მოისვენა და ერთ ვაივაგლასს უტეხავდა მთავარ-მართველსა. სულ ხუთი თვე იყო ციხეში დატუსაღებული ფარნაოზი და, ღმერთმა უწყის, რამდენჯერ დააკარგინა მოთმინება თ. ციციშვილსა. ერთხელ მოახერხა და ვილაც მეგობარს წერილი მისწერა, ორი ცხენი შემეგულე ქალაქს გარედ, გაპარვას ვაპირებო; მეორედ წერილი გაუგზავნა უცნობ მეგობარსა და ემუდარებოდა, საწამლავი რამ მიშოენე, აქ სიცოცხლეს სიკვდილი მირჩვენიაო. რუსეთში გაგზავნის ქამმა რომ მოატანა, თ. ციციშვილმა ფული გაუგზავნა ორთავ ძმებსა—იულონსა და ფარნაოზსა—სამგზავროდ და ქურკები. ფარნაოზმა არცერთი არ მიიღო, თავი დამანებეთ, თქვენი არა მინდა-რაო. მეტი ჯანი არ იყო, მთავარ-მართველმა უბრძანა ძალად წამოესხათ ქურ-

¹⁹) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 143.

ქი, რადგან აპრილის პირველ რიცხვებში სიცივით გაიყინებოდა საქართველოს სამხედრო გზაზედ უქუჩო-ქოლ. მაინც ვერ მოითმინა და საყვედურით დააჩიო-თ. ციციშვილმა ფარნაოზი ურჩობისათვის: ხელმწი-ფის საჩუქარს რომ უკადრისობ და ყველაფერს იწუ-ნებო, აბა გაიხსენე, შენ და შენმა უგანათლებლ-ლესმა ძამიებმა რამდენი უბედურება მიაყენეთ საქარ-თველოსაო. წყალობის ღირსი არა ხარ, როგორც მემამბოხე, მაგრამ მე მაინც 150 ბაჯალლო ოქროს გიგზენი და ოთხ ქურქსაო. ამას შემდეგ არც თქვენ-გან და არც თქვენ მეუღლისაგან არავითარ წერილს აღარ მივიღებო²⁰).

1805 წელს აპრილში თ. ციციშვილმა იულო-ნი და ფარნაოზი რუსეთს გაისტუმრა, ბინად იულონს ქ. ტულა აუჩინეს და ფარნაოზს ვარონეჟი, სატახტო ქალაქიდან უფრო მოშორებით, ვითარცა იულონზე უფრო მომეტებულად დამნაშავეს. დღეში იულონს 15 მანეთი ეძლეოდა სახარჯოდ და ფარნაოზს 10 მ. ორთავე უმაღლესნი ტუსაღნი თავიანთი სახლობით მთავარ-მართებელმა ჩააბარა ვასილიევეს და უბრძანა დანიშნულ ალაგას უვნებლად მიიყვანეო. გზის სა-ჭირო ხარჯი ისეთის დაწერილებით და სიმტკიცით გამოიანგარიშა თ. ციციშვილმა, ადამიანს ეგონება, საქართველოს მთავარ - მართებელი მეაფთიაქესთან ყოფილა შეგირდად და იქ უსწავლია ზუზვით და

²⁰) *ibid.* გვ. 146.

სიმტკიცით ყველაფრის აწონ-დაწონვა. სულ ორთავ ბატონიშვილების გადაყენას რუსეთსა და იქ—ტულასა და ვარონეს—დაბინავენბას მოუნდა 5,116 მ. 30 კაპეიკი. ასე იათად დაუჯდა მთავრობას ამ ორ მემბოზნისა და საქართველოს ტახტის მადიებელის ბატონიშვილების დაბინავენბა ისეთს ალაგას, საიდანაც საქართველოს ხმასაც ველარ მოაწედენდნენ, არამც თუ კიდევ რაიმე მდელეარება და ამბოზება გამოეწვიათ თავიანთ ქვეყანაში²¹).

ასე დასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

²¹) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ აქ იმათი სახელები, ვინც ბატონიშვილებთან მწარე ბედს თავისი ბედი შეუერთა და ნებსათ თუ უნებლიეთ სამშობლოდან გადახვეწა იკისრეს: იფლონის მეუღლე სალომე, შვილნი მათნი: ლუარსაბ და დიმიტრი, თამარ და ერთიც მცირე-წლოვანი ქალი; ამაღა: მღვდელი, მთავარი ანდრია, ექიმი სტეფანე; აზნაურნი: დავით აბაზაძე, ნონია არისოვი (?); მხლებელი: ნონია მეტრეველი და ივანე ალამდაროვი; მზარეული ქრისტესია, დალაქი მათე; მოახლენი: ძიძა სანდომისი, თვალღამაზისი, დედოფლისეული, იმედისეული, პირმარგალიტისა, დალარიმი და გულდასპა.

ფარნაოზის სახლობა: მეუღლე ანნა; ოთხი მცირე-წლოვანი ქალი; ამაღა: მოძღვარი, მთავარი ანდრია; აზნაურნი: ერალი შანშიევი და ანდრია ალექსეევი; მოსამსახურე მარკოზა ფარეშევი; მზარეული გლახა; აზნაურის ქალი ანნა სულხანიშვილისა; გოგოები: ძიძა თინათინა; ნანება, მარინე, კიკიისა, თვალღამაზისა და მამისეული.

იხ. АЕТЫ, т. II, გვ. 146—147.

XII

1804 წელს, ოქტომბერში ყოველივე გათავდა; აღდევებული მთიულეთი დაწყნარდა, იარალი დაპყარა და შიშითა და კრძალვით მოელოდა თავისს მწარე ბედსა. მთავრობამ თავისი გაიტანა; დარიალის დახშული ხეობა გაიხსნა და ძველებურად, დაუბრკოლებლივ, დაიწყეს მისელა-მოსელა მგზავრთა და ეაჭართა. რუსის ახალ-ახალი მხედრობა ხელშეუშლელად მოდიოდა ლინიიდან საქართველოს და იქა ბანაკდებოდა, საცა საჭიროება მოითხოვდა.

მთავარ-მართებელი პავლე დიმიტრისძე კარგს გუნებაზედ იყო, რაკი ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს უკანასკნელი იმედი მემამოხეთა, დაატყვევა და ციხეში უკრა თავი. თუ არ ეს, სიცოცხლითა და ენერგიით სავსე ჭაბუკი, ვინლა შეუშლიდა ეხლა ხელს მთავარ-მართებელს, ემოქმედნა ისე, როგორც მისი გუნება და მოსაზრება მოითხოვდა? მართლაც ფარნაოზის დატყვევების შემდეგ თ. ციციშვილის წერილებსა და ბრძანება-განკარგულებათა ძველებური, ჩვეულებრივი რიხიანი და მკაცრი კილო დაეტყო. მის სიტყვა-პასუხს, მოქმედებას და სამოქალაქო და სამხედრო განკარგულებას ემჩნეოდა კვლავინდებური სითამამე, უღმობელობა გამარჯვებულის სარდლისა და მხედართ-მთავრისა, რომელმაც ერთის წუთის წინად საშინელი ქარიშხალი გამოიარა და კი-

ნალამ, ცოტას გასწყდა, მთლად არ ჩაინთქა და არ დაილუპა სულით-ხორცამდე. ერთი წელიწადი და სამი თვე-ლა იცოცხლა თ. ციციშვილმა მთიულეთის დამშვიდების შემდეგ და ისე გულს-მოფონებული არასოდესა ყოფილა, როგორც ეხლა, როცა რუსეთისათვის დარიალის კარი გაიღო და ყრუ, მიშავებებულ ხეობიდან ღსნისა და გამარჯვების იმედმა შეაშუქა მის დარდითა და ნაღელით სავესე გულში. დიად, რაკი ლოდით შემოწოლილი დარდი მოიშორა, რაკი დანაოქვებული შუბლი გაიხსნა, მთავარმართებელმა მხნედ დაიწყო მოქმედება, რომ შემდეგში აღარ გამეორებულიყო ასეთი უსიამოვნო და საშიში ამბავი, როგორც იყო ამბოხება მთიულეთისა.

ოც და ოთხსავე ოქტომბერს თ. ციციშვილმა ბრძანება გაუგზავნა არაგველებს, მთიულებს და კავკასიონის უღელ-ტეხილის სხვა ხეობათა ნაცვლებსა. დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთან ანანურსო,—სწერს მთავარ-მართებელი,—ნაცვლები, თითო სოფლიდან ოროლი მოხუცებული და აგრედვე ყველასაგან პატივცემული კაცნი, სახელდობრ: პეტრე ჩოხელი და გერანა გუდამაყრელნი; გავა ხორეზოვი და ნაცვლისშვილი გიორგი ჩიტაური ჩარტალელნი; დიაჩოქი ცეველური, გიორგი სეტურიძე და პაპუნა მიდელაური—ხადელელნი; ხუთი კომლი ნარიმანიძე, ტონჩაელი ნინია ბურდული, არაგვეთელი აბრამა კობაიძე, ჩირიკელი ლიბასისშვილი კობაიძე, კობოლკორელი ბარათასძე ცხობელი, ფიცხელა ჩოხიევი პალიაურე-

ლი, მამისა იმედი ჩიპრიკოვი ხანდოელი და მოსახლისშეილი. პირადათ მე თვითონ გამოგვიცხადებთ და წერილითაც დაგიმტკიცებთ, რა გადასახადი და ხარჯი უნდა გასწიოთ, რომ გაიგოთ და შეიტყოთ, რა მოვალეობა გაწევთ კისრად. ამას შემდეგ ვერაინ დაგატანთ ძალას უსასყიდლოდ გააკეთოთ ისა, რისაც მოვალენი არა ხართ და უჯიათსაც ველარაინ გიზამთ. ამასთანავე ეხლა გაძლევთ ნებასა საქონელი გარეკოთ იქა, საცა წინად გიძოვებიათ, თორემ თქვენნი სიბრძნე და უზრდელობა თქვენვე დაგლუპავთ და ცოლშვილიანად შიმშილით გაწყდებითო. სიტყვას გაძლევთ, ასე ათაეებს ბრძანებას მთავარ-მართებელი, რომ თქვენს საქონელს ხელს არაინ ახლებსო¹⁾).

მთიული იმის მთიულია, რომ ჯიუტია და კერპი. მართალია, იარალი დაჰყარეს, პირდაპირ ბრძოლას ევლარა ჰბედავდნენ, მაგრამ ეს კიდევ იმას არა ჰნიშნავდა, რომ მტერს შიგ პირში ჩაუფარდიო. ყოველი მათგანი ამ ჟამად ცდილობდა, რაც შეიძლებოდა, შორს გასცლოდა კარზე მომდგარ მტერსა, მიმალუღიყო სადმე მიყრუებულ და გადაკარგულ ალაგას. მთავარ-მართებელი კი ანანურს იბარებდა, აქ მოდით ჩემთან, პირისპირ უნდა გელაპარაკოთ, დაგარიგოთ და ჰკუთა გასწავლოთო. ამას ვერ იზამდნენ და აკი არაინ გამოცხადდა ანანურსა. პავლე

¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II; გვ. 333.

დომიტრიძეს ბოლმა მოერია, როგორ მიბედავენ და ჩემს ბრძანებას არ ასრულებენო. „ათი დღეა ანანურსა ვარ, სამჯერ განოვგზავნე კაცი, გითელი-დით, გამოგვეზავნათ ჩემთან ნაცვლები და საპატო-კაცი და აქამდისინ ვერავისა ეხედავ ჩემს წინაშე, აქამდისინ მიბედავთ ურჩობას. არ მინდა დავანთხიო ქრისტეანეთა სისხლი და ამისათვის უკანასკნელადა გწერთ, თუ ხეალვე არ გამოცხადდებით, მაშინ დაი-ნახავთ, რა ბედისწერასაც შეეყრებით“. ამას შემდეგ მთავარ-მართებელი ცოტათი მოტკბება და ასე გა-ნაგრძობს: ეგებ ბატონიშვილის ფარნაოზის იმედი გაქვთ და იმიტომ არ გინდათ გამოცხადდეთ. იცო-დეთ, რომ ფარნაოზი უკვე შეპყრობილია და ციხე-ში ბძანდება; თუ არა გჯერათ, ამოირჩიეთ სანდო კაცები და ტფილისს გაჰზავნეთ, რომ თავიანთის თვალითა ჰნახონ დამწყვდეული ბატონიშვილი. ცოლ-შვილი შეიბრალეთ, ნუ ჩადგებით იმათს საცოდავო-ბაში და დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთანაო, ამ სიტყვებით აბოლოვებს ბრძანებას მთავარ-მართებე-ლი²⁾).

სულ ორი დღე არ გასულა ამ ბრძანების შემ-დეგ და მთავარ-მართებელი ხელახლა სწერს მთიუ-ლებსა და გუდამაყრელებს, მოურავად დაგინიშნეთ კაცი პატროსანი და სანაქებო საქციელისა, გრიგოლ კობიაშვილი. ყოველი მისი ბრძანება, მოვალენი

²⁾ idid. გვ. 334.

ხართ, შეასრულოთ უარის უთქმელად; ვინც კი გაჰბედავს და მის ბრძანებას არ ასრულებს, სასტიკად დაისჯება და იცოდეს, რომ შებრალებას ალაგი არ ექმნებაო. ამასთანავეო, — უთელის თ. ციციშვილი, — უკეთუ კობიაშვილმა შეგაეწიროვოთ და უჯიათი გაგიწიოთ, დაუყოვნებლივ მე მომართეთ საჩივრით და უდანაშაულოდ დასჯილი და დაჩაგრული პირდაპირ ჩემგან მიიღებს დაკმაყოფილებასაო³⁾).

აი ასეთს მზრუნველობას იჩენდა მთავარ-მართებელი პირველ ხანს აჯანყების დაწყების შემდეგ; ასე განგებ მოიდრიკა ქედი და წარმოიდგინეთ, მოურაედ პატიოსნებით საესე კაცი დაუნიშნა და, რაც უფრო საკვირველია და წინააღმდეგი „მოხელეობის პრინციპისა“, ატყობინებს წინაღვე, მართალია, რიგიანს კაცს გინიშნავთ, მაგრამ, ვინიცობაა, უკანონოდ მოგექცესთ მოურავი, საჩივრით მე თვითონ მომმართეთო. მთიულებმა არ შეისმინეს მთავარ-მართებელის მოწოდება და არ გამოცხადდნენ მის წინაშე დარიგების მისაღებად. ეტყობა მთიულებმა არ დაიჯერეს მთავარ-მართებლის დაპირება, წინადაც ბევრჯელ დაგვიპირებიან ათას სიკეთესა და სითარხნესა, მაგრამ თოვლის ხეცით სული ამოგვართვეს

³⁾ *ibidem*, გვ. 335. აქვე ნუსხაა მოყვანილი, რა ფასი უნდა იდონ მთიულებმა ნიუთების ვადმოზიდვაში საქართველოს სამხედრო გზით. მაგალითებრ ლარსიდან სტეფან-წმინდამდე 9—10 ფუთის გადატანაში უნდა აიღონ 2 მან., ცარიელის ცხენის ქირა კი 1 მან. და სხვა, იხ. *Акты*, т. II, გვ. 334.

და ზურგზე მართახის ცემით ტყავი ავეაძრეს. რაკი ამდენი სიმწარე გამოესკადეს და მრავალი შეურაცხება აიტანეს აღვირ-წახსნილ კაპიტან-ისპრავნიკებისაგან, აგრე აღვილად აღარ ენდობოდნენ მთავარ-მართებლის დაპირებას. განსაკუთრებულ ურჩობას იჩენდნენ გუდამაყრელნი, რომელნიც, არამც თუ არ დაწყნარდნენ, არამედ კიდევაც გაჰბედეს და საქართველოს სამხედრო გზა, რის წვითა და დაკვით აღდგენილი და შეკეთებული ჯარის-მიერ, რამდენსამე ალგას ჩახერგეს და გააოხრეს. ციციშვილმა რომ შეიტყო ასეთი თავხედობა გუდამაყრელებისა, თავი მოიკლა და სწორედ ცეცხლი დააფრქვია პირიდან სიბრაზითა. მართალია, დავიწყებას მივეცი თქვენი დაუღვრომელობა და გაპატივეთ დანაშაული,—სწერს პავლე დიმიტრისძე გუდამაყრელებს, მაგრამ მესმის, რომ საძაგელი და მაწანწალა ხალხის ჩაგონებით ისე იქცევით, თითქოს თქვენი თავის დაღუპვა გინდოდეთ. ამბავი მომიტანეს, რომ სანგლები გაკიკეთებიათ, კვლავინდებურად არც ახლა გინდათ მიიღოთ ისპრავნიკი, არა გსურთ სახელმწიფო ამუნიცია (ჯარის-კაცთა ნივთეულობა) გადაზიდ-გადმოზიდოთ, თუმცა ნუსხა ქირისა ყველა სადგურზე ჩემის ბრძანებით გაკრულია და შიგ დაწერილებითაა აღნიშნული, თუ რისა რა ფასი გერგებათ. ფასი ისეთივეა დაწესებული, როგორც განჩინებული იყო საქართველოს მეფეთა დროსა. რომ მოხელეთ არ შეგაწუხონ, ბძანება გავეცი, არავინ გაჰბედოს და უჯიათი არ მოგა-

ყენოს და ახალი კაპიტან-ისპრავნიკი განგიწესეთ. ვფიცავ უზენაესსა, უკეთუ ამ წერილის მიღების შემდეგაც, სისულელეს⁴⁾ არ მოიშლით, არ მიიღებთ ისპრავნიკსა, არ გამოიყვანთ კაიშაურს ბეგარაზე 150 ცხენსა სამის დლით, მაგდენსავე მარქაბად, დაგაწიოკებთ და ქეას ქეაზე არ დაეტოვებთ თქვენს ადგილ-მამულში. ჩემი ბრალი აღარ იქნება, თუ დაილუპებით თქვენსავე უკუნურების წყალობით და აგრედვე იმის გამო, რომ აპყოლიხარა ბოროტ კაცთა ჩაგონებას. უკეთუ დაწყნარდებით და დამშვიდდებით, მაშინ მე თქვენი მფარველი მამა გაეხდები, ხოლო უკეთუ არას გამიგონებთ და კვლავინდებურად არ დაიშლით ურჩობას, იცოდეთ, არ დაგინდობთ და ისე მოგექცევით, ვითარცა მძვინვარე მხეცი, თქვენს ჩასანთქავად მოვლენილი⁵⁾. ესთხოვ ყოვლად მოწყალე ღმერთსა, ასე ათაეებს პავლე დიმიტრის ძე ამ შესანიშნავს და საშინელს ბრძანებას, რომ კეთილ გზაზე დაგაყენოთ და მით დაგიფაროთ სისხლის-ღერისა, და ქონება და ცოლ-შვილის დაღუპვისაგან⁶⁾.

არ იქნა, არა ეშველათ-რა, არ მოისვენეს გუდა-მაყრელებმა, არ დაანებეს თავი „სისულელეს“ და ხან-დაზმით ასტეხდნენ ხოლმე აურ-ზაურს. მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი უკვე განისვენებდა წი-

4) დედანში ასეა: дурачество.

5) დედანში ასეა: увидите во мнѣ лютаго звѣря, на пагубу вашу стремящагося.

6) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 336—337.

აღსა შინა აბრამისასა, საქართველოს განაგებდა მოხუცებული გრაფი გუდოვიჩი. 1804 წლის აჯანყების შემდეგ ბევრმა ღრო და ქაშმა გაიარა, მაგრამ გუდამაყრელნი თავისას არ იშლიან, ეურჩებიან მთავრობის განკარგულებას და ვერ მოახერხეს, რომ დაჰმორჩილებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა. ჩვენა გვეგონია, რომ ამ დაუდგრომელობისა და გაუგონლობის მიზეზი მარტო ურჩობა და კერპობა არ არის. მთავრობამ ისეთი მძიმე ტვირთი დააეალა ამ მწირისა და ხრიოკის ქვეყნის მკვიდრთა, რომ ძალიანაც სდომოდათ მოეგოთ გული მთავრობისა, ვერ მოახერხებდნენ. ისიც დასამალი არ არის, რომ ფიცხელი ბრძანება მთავარ-მართველებისა—ნუ შეაწუხებთ მთიულთა, ქირაში პირნათლად გაუსწორდითო, მხოლოდ ცარიელი სიტყვა იყო, ქალღმერთზე გამოხატული; მისი ამსრულებელი კი ძვირად თუ მოიპოვებოდა მაშინდელ ღროსა. ქვემოლ მოყვანილი საჩინარი გუდამაყრელებისა ცხადად ამტკიცებს მათ მწარე სევბედსა და მოხელეობის თავ-გასულობას. გუდამაყრელნი სთხოვენ გრაფ გუდოვიჩსა, 1807 წელსა, მფარველობა და პატრონობა გაგვიწიეო. დასამტკიცებლად იმ აზრისა, რომ წესი და რივი მართვა-გამგეობისა, რამაც გამოიწვია მთიულეთში ამბოხება და არეულება, შეუცვლელი დარჩა და მთავარ-მართველი თ. ციციშვილის სიკვდილის შემდეგაც მდებო ხალხის, განსაკუთრებით მთიულთა, სამწუხარო მდგომარეობა ისევ წინანდებური იყო, მოვიყვანთ გუდამა-

ყრღების საჩივარს თითქმის შეუცვლელად. მართალია, საჩივარი დიდია, მაგრამ იმდენად საყურადღებოა, ისეთის კარგის ქართულითაა დაწერილი, ისე სავსებით ასურათებს მათს გაჭირვებულ ყოფას და ისე მკაფიოდ და პირდაპირაა აღნიშნული მიზეზი მათის ურჩობისა, რომ ვერ მოვითმინეთ და აგერ მოგვყავს აქა: „რა რუსეთის უძლეველის მხედრობისა საქართველოში გადმოსვლა დაიწყო, მოახსენებენ გუდამაყრელნი გრაფ გულოვიჩს, მას აქეთ ყოველთვის გულს-მოდგინედ გვიმსახურნია. როდესაც ჩვენის ქვეყნიდამ ცარიელის ხარის ან ცხენის გამოსვლა შეიძლება, ყოველთვის არ დაგვიზოგავს და როდესაც არც ცხენი და არც ხარი გამოვა, ჩვენის ზურგით გვიმსახურნია, თუმცა ხელმწიფე მოწყალებით ქირის ბოძებას ბრძანებს, ჩვენ არა გვეძლევა-რა; ამ წარსულ ჟამებში მთის გასაწმენდად რომ დაგვიძახეს, იასაულად მთიული ქათარაშეილი იყო, მაშინვე ნიჩბებით დავემზადენით,—გუდამაყრელთ რომ ვერა ვაჩუქეთრა*), დაგვემუქრა ზარბაზნებს მოგიყენებინებ და სალღათსაც გამოვართმევინებო; წამოვიდა მთიულეთის გზაზედ. ერთი ჩვენი სოფლის კაცი ჩაბალაური შემოჰყროდა, დაეჭირა, მთიულეთს მოეყვანა, თუ რამ ზურგთ კიდებოდა, ისიც წაერთმევინა, გათენებამდინ ბოძზედ მიეკრა, ანანურსაც მიეწვრინებინა: გუდამაყრელნი მთის გასაწმენდად არ გამოვიდნენ,

*) ესე იგი, რაკი ქრობი არ მივეციოთ იასაულსაო.

ბუნტობენო *), და რეომლნიც გუდამაყრელნი კაც-
ნი ნახოთ, დაიჭირეთო; ერთი გუდამაყრელიც ანა-
ნურს მოეხელებინათ და იქ დაეჭირათ. ჩვენ რომ
ესენი გავიგონეთ, შევშინდით და ველარ გამოვედით.
მასუკან ამბავი მოგვივიდა, ჯარი და ზარბაზნები მო-
დის თქვენ წასახდენადო და სალდათსაც ითხოვენო;
ვიციტ, რომ რუსეთის უძლეველ მხედრობის წინააღ-
მდეგობას ვერ შევიძლებთ, ჩვენს ცოლ-შვილში და-
ხოცას, ტყეში და მინდორში ჩვენი ყათლანი ვარჩი-
ვით**). მრავალ გვარი მწუხარება გვადგა, ყოვე-
ლივე რომ თვითოეულად მოგახსენოთ, შეუძლებე-
ლია და გაგრძელდება. რაც ჩვენი დებულება არის,
იმის უარი არც შეგვიძლიან და არც უარს ვიტყვიტ.
ცხვარში ერთი ორად თეთრს გვთხოვენ და სხვას
არას გვიჭერენ, ვითხოვთ, რომ რაც ჩვენს მამა-პაპათ
უმსახურნიათ და განწესება ჰქონიათ, ისე გვიმსახუ-
რეთ ჩვენის მოურავის ხელითა; ჩვენის ქვეყნისა მრავალნი
უდანაშაულო აზნაურნი და გლეხნი სა-
პურობილეში დაიხოცნენ,— ეხლაც რვა თვეა ერთი
ჩვენი სოფლის კაცი ადამ ანანურს დაჭერილი არის,
ყაზახისათვის თოფი გისროლიაო; არც ყაზახი ჩანს
მოჩივარი და არც მკვდარია, მტერობით დაბეზღებუ-
ლი არის; ვითხოვთ უბრალო სული განთავისუფლ-

*) დედანში ესე სწერია.

**) რუსულად ასე უთარგმნიათ: и потому вместо того, чтобъ быть умерщвленными въ средѣ нашихъ женъ и дѣтей, мы предпочли разбрестись по лѣсамъ и степямъ.

დეს. ამას წინათ ორი მცხეთელი კაცი ვილასაც მო-
ეკლა, გულამაყრელთ შემოეწამა სახელდობრივ, გაი-
გონეს — მაშინვე გარდასცვიედნენ: ახლა კაპიტან-ის-
პრაენიკმა იასაული დაგვიყენა*), ის კაცები საცა
იყენენ, უნდა თქვენ გულამაყრელთ დაჰქიროთ და
მოგვეცეთო; ჩვენ იმათი დაქერა არ შეგვიძლიან,
ძთაში ჩვენ ერთმანეთს გვრ დაგვიჭერთ).** ამ
საქმეზედ მცხეთელები ჩვენ დაუნაშავებლად გზას
გვიკვრენ, გვიჭვრენ, ვეცრციან, საგურამოში ცხვარი
გვიდგა, გეტაცებენ და გვაწუხებენ; ქალაქში აღარ
გაგვატარეს. ჩვენი ქვეყანა უნაყოფო და მწირი აღ-
გილია, საერისთოში ვისაც მუშაობით სულადი
ავილია, ანაურშიაც არ გვანებებენ, ტომრებს გვი-
ხევენ. თუ ბარიდამ არა შევიტანეთ-რა, რით ვი-
ცხოვროთ, — ვითხოვთ ჩვენს მწუხარებას სისუბუქე
მისცეთ“ 7).

ასე გარკვევით აღნიშნეს თვისი მწუხარება გუ-
ლამაყრელთ. რა თქმა უნდა, ამ გვარსავე ყოფაში
იქნებოდნენ ჩაცვიენულნი დანარჩენნი მთიულნიც და
მაშ რაღად ურისხდება მთაყარ-მართებელი ამ მწი-
რისა და უნაყოფო ქვეყნის შეილთ, რად ემუქრება,
მოვალ, დაგაწიოკებთ და ქვას ქვაზე აღარ დავტო-

*) ეხლანდელი ეკზეკუცია.

***) კურსივი ჩვენია. დამორჩილებულის ერის ენისა და ჩვეუ-
ლების უტოლინარობაა ხშირად ხოლმე მიზეზი ვამწუხავებულის ურთი-
ერთობისა მთავრობასა და მკვიდრთა შორის, აი როგორც ამ შე-
მთხვევაში.

7) იხ. АКТЫ, т. III, 33. 107 — 108.

ვებ თქვენს მიწა-წყალში და, რაც უფრო სამწუხარო და გულ-დასაწყევტია, ასე გონიერულად, დალაგებით და მოფიქრებით თხოვნის მიმართმეველთ თ. პავლე დიმიტრის ძე მხეცებს აღარებდა. როგორც უკვე ზემოდ მოვიხსენიეთ, მთავარ-მართველმა ხელმწიფესა სთხოვა დანაშაული ეპატიებინა მემამოხეთათვის, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ მემამოხენი ვითომ ველური, განადირებული ხალხია და აბა ამისთანა უგონო ხალხს რა მოეთხოვებაო.

გუდამაყრელების ურჩობა, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა საქმის მსვლელობას. მთავარ-მართველი, დაბრუნდა თუ არა ანანურიდან ტფილისს, იმის ზრუნვას მიეცა, რომ ამოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი ხელთ ეგდო და ბატონიშვილ ფარნაოზივით ციხეში დაემწყვდია. ყველაზე უწინარეს საჭირო იყო დაეტუსალებინა მთიულეთის მემამოხეთა მეთაურნი და შემდეგ ისინიც, ვინც მხარი მისცა და ზურგი გაუმაგრა ამ მეთაურთა. ამ საქმეშიაც დიდი სამსახური გაუწიეს მთავარ-მართველს ერისთვიანთა. ისე მარდად და სანაქებოდ, როგორც ერისთვიანი, ვერაფერ მოიქცეოდა ამ საქმეში, რადგან არც ყაზახთა უფროსთ და არც სხვა დანარჩენის ჯარის გამგებელთ არა ჰქონდათ ადგილის შესაფერი ცოდნა. დამარცხებულნი მემამოხენი, დამფთხალ ცხერის ფარასავით, გადილუბნენ მთიულეთის მიუვალ კლდე-ხეობაში და ამის გამო მათი იქ მოძებნა და შეპყრობა სწორედ დიდ გმირობასა, მხნეობასა და

შრომა-გარჯასა თხოულობდა. არც ერთი და არც მეორე ერისთვიანთ არ დაუშურნიათ, ოღონდ კი ვასიამოვნოთ უხვად ჯილდოს გამღებელს მთავარ-მართებელს და მოვიგოთ იმისი გულიო. მაგრამ, როგორც ეტყობა, მემბოხეთა მეთაურების შეპყრობა სასურველის სისწრაფით ვერ მოუხერხებიათ და ამიტომაც გულ-ფიცხმა თავადმა ციციშვილმა, მიუხედავად ერისთვიანთ ასეთის განუხაზღვრელის ერთგულებისა, ბევრი მწარე სიტყვები აკადრა და ჩამწარა უხვად გაღებული წყალობა. „უმთავრესი მემბოხენი ლევან ნაზგაიძე და „დეკანოზი“ შიო ბურღული, — რომელთაც ხელთ მრავალი საყურადღებო წერილები აქვთ, თქვენ საკუთარ სოფელ ქამურში იმალებიან, სწერს თ. ციციშვილი თ. მიხეილ ერისთავსა; — ოთხი ათასი კომლი ყმა გყავთ და ვერ მოგიხერხებიათ მოიმიარჩილოთ ერთი საკუთარი სოფელი. ნუთუ გგონიათ, მთავრობა იმისათვის არსებობს, რომ ძალით დაამშვიდოს ხოლმე თქვენისავე უზომო და უგევანო ხარჯის აკრეფის გამო გაბოროტებული გლეხობა?“ მიიღო თუ არა ეს ბრძანებაო, განაგრძობს მთავარ-მართებელი, დაუყოვნებლივ უნდა შეიპყრო ზემორე აღნიშნული მემბოხენი და ანანურს წარმოადგინო⁸⁾). რაც თ. მიხეილმა ვერ მოახერხა, ის შეასრულა თ. შანშე ერისთავმა. ოც და ცხრა ნოემბერსაო, მოახსენებს თავადი შანშე

⁸⁾ იხ. АКТЫ, Т. II, стр. 335.

მთავარ-მართველს, ჯარი შეეკრიბე და გავსწიე ქამურს ნაზგაიძისა და ბურდულის დასაჭერად, რომელსაც აქ დეკანოზს ეძახიან. ბურდული ჩემ მისვლამდე გუდს გაქცეულა და ხელში შემრჩა მხოლოდ მღვდელი მამუკაშვილი, პირველ კაცად მიჩნეული სრულიად მთიულეთსა. მღვდელი შევიპყარი. შეპყრობილმა თავედები მომცა, რომ, საცა უნდა იყევს, თუნდა ქვესკნელში, წავალ და მოვიყვან ბურდულსაო. თუ სიტყვას ვერ შეასრულებს და ბურდულს ვერ დაიჭერს, თვითონ ამ მამუკას წარმოუდგენ თქვენს ბრწყინვალებასაო, იწერება თავადი შანშე.

ამავე მოხსენებაში სხვაც ბევრი რამეა საყურადღებო. ის სოფელი, სადაც „დეკანოზი“ შიო ბურდული იმალებოდა და აგრედვე მეორე, სადაც მრავალი ავაზაკი თავ-შესაფარსა ჰპოულობდა, სულ ერთიან გადაეწვიო, ბრძანებს თავადი შანშე. შიოს განაყარი ძმა ქამურში შევიპყარი და ტფილისს გამოვისტუმრე, დაეიხსენი სამი ტყვე და ერთიც თოფიანად გაქცეული ჯარის კაცი და ოთხიენი ქალაქს გამოვგზავნეო. რაც კი რამ მოტაცებული ჰქონდათ შეამბოხნეთ, სულ წაეართვი და ტფილისს გამოვგზავნეო. ამასაც არ დასჯერდა თავადი შანშე და მთელი ერთი სოფელი, სახელდობრ ქვედა იფნევი, ოსებით დასახლებული, ცეცხლით გაღუბუჟავს⁹⁾.

⁹⁾ *ibid.* გვ. 335. რუსულად უკანასკნელი ალაგი ბუნდათაა მოხსენებული, ასე რომ ადვილად ვერ მიხვდება ადამიანი, თ. შანშემ მარტო სოფელი ვადაწვა, თუ ამ სოფლის ჰკვიდრნიც ცეცხლის აღმა

როგორც თვით ომი, მახვილი, თოფი და ზარბაზანი იმდენ ზარალს ვერ აძლევს ხალხს, რამდენი ნაენეცი მოაქვს ომის გათაების შემდეგ მოვლენილ გადამდებ სენსა და ჭირსა, ისე მთიულეთს მოუვიდა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ჭირის და სენის ალაგი დაიჭირა ისევე ულმობელმა ადამიანმა. დამარცხებულმა მთიულმა იარაღი დაჰყარა, იმალებოდა მიუვალ ალაგას; უპატრონოდ დატოვებულ სოფლებს მისიენენ და მრავალ მათგანს ისეთი მწარე დღე დააყენეს, როგორც დავითა თ. შანშე ერისთვის რაპორტში აღნიშნულ იფნეესა და ჟამურსა. აქტებში მარტო იფნეეი და ჟამურია მოხსენებული, მარტო ამ ორ სოფელს არგუნა ბედმა, რომ შთამომავლობას სცოდნოდა მათი მწარე ხვედრი. სხვა სოფელთა სახელი წყვდიადითაა მოცული, მაგრამ ყოველს ექვს გარეშეა, რომ ბევრი მათგანი ნასოფლარად გადიქცეოდა, ისე ჩვეულებრივი ამბავი იყო მაშინდელ დროს ურჩობისათვის სახლისა და კარის დანგრევა—აოხრება, რადგან თვით ადამიანის სიცოცხლე და მისი წვითა და დაგვიტ შეძენილი სარჩო-საბადებელი აგრე რიგად არა ფასობდა. რომ ეს მოსაზრება სიმართლესა და ჭეშმარიტებას არ არის მოკლებული, აქ მოვიყვანთ მართლის მოყვარე მოხელე ლოფიციკის მოხსენების ერთს ადგილს. ლოფიციკიმ, საქარ-

ჩანთქა. აი რუსულად როგორაა ეს ადგილი: „поселенныхъ въ пшжномъ Ипневѣ Осетинъ—разбойниковъ, бѣжавшихъ изъ заключенія въ Ананурѣ, всѣхъ предать огню“. ძველი დასაჯვრებელია, რომ თ. შანშეს თვით ხალხი დაეწვას ცეცხლში.

თველოდან დაბრუნების შემდეგ, სადაც მთელი ოთხი წელიწადი დაჰყო სხვა-და-სხვა სამსახურში, ვრცელი მოხსენება მიართვა იმპერატორ ალექსანდრესა საქართველოს შესახებ და აი რას ამბობს მეცამეტე მუხლში; „გენერალი თ. ციციშვილი დაბრუნებისათანავე ერევნიდან გაეშურა ოსეთს, რათა დაესაჯა ისინი, ვინც დაამარცხა რიშკინის პოლკი. ციციშვილის რაზმმა მრავალი სოფელი ააოხრა, დააწიოკა და ტყვედ წაიყვანა მრავალი გლეხთა სახლობა (МУЖИЧЬИ СЕМЕЙСТВА). ამოდენა ხალხი დაამწყვდიეს გორის ციხეში და, რადგან საკმარის საზრდოს არ აღევდნენ და ციხეში საშინლადა ციოდა, სულ ერთიანად გასწყდა“¹⁰).

რასაკვირველია, ძნელია და თითქმის შეუძლებელი აღამიანმა გაითვალისწინოს, რამდენი სოფელი ააოხრა მთავარ-მართებლის მხედრობამ, რამდენი ოჯახი დედა-ბუდიანათ ჩაამწყვდია გორის ნესტიანსა და ციეს სატუსალოში, სადაც შიმშილით ამოსწყეიტეს დატყვევებულნი. ცხადი მხოლოდ აქ ერთია, რომ მსხვერპლი მრავალი იყო.

ციხენი და საპყრობილენი საქართველოსი 1804 წლის დამლევს სავსებით აიესო შეთქმულთა და მემამოხეთაგან. ბრალიან და უბრალოს, დამნაშავეს

¹⁰) იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 1—8 და 8. ლოჭიცი იმ აზრისაა, რომ ოსებს არავითარი დანაშაული არ მიუძღოდათ ამ საქმეშიო და სხოლიოში შექნიშნავს: ხალხის მოთქმა-მოთქმას რომ დაუტკლოთ ყუბრი, დამნაშავენი თ. ერისთვიანი არიანო.

და უდანაშაულოს, ერთის სიტყვით, ყველას, ვისზე-
დაც კი მცირე ეჭვი შეიტანეს, სანდო და საიმედო
არ არისო, წესიერად ვერ ერთგულობს რუსის მთა-
ეროპასაო, თავი უკრეს სატუსაღოებში. თელავს, სილ-
ნალს, გორსა და თვით სატანტო ქალაქ ტფილისსა,
აღაგი აღარ იყო, სად წაეყვანათ და სად ჩაესხათ
შეპყრობილნი და გაბაწრულნი. მოხელეთ გონება
დაჰკარგეს, ამოდენა ხალხი სად მოვათავსოთ და ან
იმდენი ჯარის-კაცი სადაა, რომ ამათ უყარაულონო.
ციხის და სატუსაღოს ყარაულობა აგრე ძნელი არ
არის, ერთსა და ორს შეიარაღებულ ჯარის-კაცს
შეუძლიან მოუაროს და უპატრონოს მაღალ გალაფ-
ნით შემოზღუდულ საპყრობილეს, მაგრამ საქმეს ის
აძნელებდა, რომ ხშირად ყარაულს აყენებდნენ სოფ-
ლად რომელსამე დიდებულ თავადიშვილს, ამბობება-
ში შენიშნულს და მისი საქმე კი ჯერ-ჯერობით გა-
მორკვეული და გარჩეული არ იყო და არ იცოდნენ,
ჩაესვათ ციხეში, თუ თავი დაეანებოთო. გმინვა და
დრტინვა დატრიალდა ხელ-ახლად საქართველოში.
სამოცდაცამეტე კაცი უკვე დაქერილი იყო, 260
კაცზე ეჭვი ჰქონდათ აღებული და ხანდახმით სა-
მაზრო ქალაქს, ან თვით ტფილისს იბარებდნენ ჩვე-
ნების ჩამოსართმევად და პირის-პირ წასაყენებლად.
დარწმუნებული არაიან იყო, რომ ხვალ, ზევ, მაზევ
იმასაც არ წაიყვანდნენ, თავისუფლებას არ მოუს-
პობდნენ და ცოლ-შვილს არ გამოასალმებდნენ. და-
ტყვევებას ასე თუ ისე გაუძლებს ადამიანი, როცა

წინაღვე იცი, რამდენი ხანი უნდა გაატარო ოთხ-კედელ შუა, რისთვის შეგიპყრეს და რა დანაშაული მიგიძღვის მთავრობის ან მოყვასის წინაშე. ხოლო დატუსაღება, თავისუფლების მოსპობა აუტანელია, როცა არ იცი, რა მოგელის, რამდენი ხანი იქნები გამოსალმებული წუთი-სოფელს, ან დაუბრუნდები კიდევ ოდესმე ძზესა და მთვარესა, საყვარელ ცოლსა და შეილსა, მეგობრებსა და მოკეთესა, თუ არა. სულის შემხუთავია ასეთი ყოფა, გულჩამთუთქავი და დამღუპელი.

1802 და 1804 წელთ მომხდარმა ამბოხებამ მთავრობა დაარწმუნა, რომ ქართველებს ახალი წესწყობილება მაინცა და მაინც აგრე რიგად არ ეპიტნავენათ და შემთხვევას ეძებენ თავიდან მოიშორონ მძიმე ტვირთით. ქართველებმაც იცოდნენ, რომ მთავრობის წარმომადგენელთ უკვე გაიგეს მათი აზრი და სურვილი, რომ თითო-ოროლას გარდა, ყველანი უკმაყოფილონი ვართ ახალის წესრიგითაო. მაშასადამე, როცა მთავრობა შეუდგა ამბოხების და აღრეულობის მოთავეთა ძებნას, საფიქრებელი იყო, რომ დამნაშავედ მთელ საქართველოს იცნობდნენ და, მაშასადამე, მთელს ქვეყანას, მთელს ქართლკახეთს უნდა ეგო პასუხი. რაკი ასეთი იყო საქმის ვითარება, მაშ ვილას უნდა ჰქონოდა იმედი, რომ გადარჩებოდა დატყვევებას, სატუსაღოს, სამმართველოში თრევა-ხეტიალს, და ეინ იცის, ციმბირისკენაც, ამ საშინელს ქვეყნისაკენ გამგზავრება-გასეირ-

ნებას? არავის. შეპყრობა ან დაბარება ქალაქს რომელისამე ინიშნა ამოღებულისა ისეთის სასტიკობით სწარმოებდა, როგორც შეეფერებოდა მაშინდელს შავ-უკულმა დროსა. მაშინ სამოქალაქო მართვა-გამგეობა მეტის-მეტად სუსტობდა, პირველობდა და პარპაშობდა სამხედრო უწყება და ესეც თავისებურად ასრულებდა თავისს მოვალეობას, უცბად, მოულოდნელად თავს დაესხმოდა რომელსამე სოფელს „კამანდა“ აფიცერის მეთაურობით და, ვიდრე შეშინებული, გულ-გახვთქილი, დაფეთებული სოფელი გონს მოვიდოდა, ეს რა ღეთის რისხვა გვეწვიაო. უკვე ჯარის-კაჯნი შეპყრობილს მიაპანწილებდნენ ქალაქისკენ ჩვენების ჩამოსართმევად საიდუმლო კომისიაში, რომლის მარტო-ოდენ ხსენებაც კი თავზარსა სცემდა მაშინდელ ქართველობას.

ადვილი წარმოსადგენია, რა საშინელის საიდუმლოებით იქნებოდა მოცული მთავარ-მართველის მიერ დანიშნული საიდუმლო კამისია. ცხადისა და საჯარო სამმართველოებისა რომ არა ეყურებოდათ-რა მაშინდელ ქართველთ, საიდუმლოდ ნაწარმოების საქმისას რას გაიგებდნენ? დიდი და პატარა დარწმუნებული იყო, მთავარ - მართველმა „საიდუმლო კამისია“ ჩვენდა დასალუპავად შემოიღო და გულის ჩქროლით ელოდა თვითოეული აუცილებელ განადგურება—დანიავენას.

რომ არავენ დაგეწამოს, ვითომ განზრახ ვაზნეადებთ საქმეს, აქ მოვიყვანთ მართლ-მსაჯულების

მინისტრის თ. ლოპუხინის წერილიდან ერთ ალაცს საილუმლო კამისიის შესახებ. გენერალ-ლეიტენანტმა გლაზენაპმა სთხოვა თ. ლოპუხინს, საშინლად გაჭიანურდა საქმე საილუმლო კამისიაში, ბევრი უდანაშაულოდ იტანჯება საპრობილეში და ამისათვის საჭიროა, რაც შეიძლება მალე ვათავიონ საქმე, რომ დროზე მოელოს ბოლო ერის მწუხარებასაო. მრავალნი სრულიად უდანაშაულოდ იტანჯებიან საპრობილეში და ზოგმაც, რომელსაც, მართალია, დანაშაული მიუძღვის მთავრობის წინაშე, მაგრამ დიდს ხანს სატუსალოში ყოფნით გამოისყიდა თავისი შეცოდება და მით შეწყალების ღირსნი არიანო. ამის პასუხად აი რასა სწერს მინისტრი ლოპუხინი საქართველოს ახლად დანიშნულ მთავარ-მართველს გრაფ გუდოვიჩსა: აზრი გენერალ-ლეიტენანტის გლაზენაპისა, რომელიც ამბობს, გაუქმდეს საილუმლო კამისია, რომლისაგანაც საქართველოს ერი თრთის და კანკალებს ¹¹⁾, ხელმწიფე იმპერატორს მოვანხენე და მათმა იმერატორებითმა უდიდებულესობამ კეთილ-ინება და ბრძანა, საქმე საპრობილეში დამწყვდეულთა შესახებ მალე ვათავედეს და, ვინც უდანაშაულო აღმოჩნდება, დაუყოვნებლივ გაანთავისუფლეთო. ასეთი იყო აზრი გენერალ-ლეიტენანტის

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 8. ღვედანში აზრი ესეა გამოხატული: „По освобожденіи такимъ образомъ безвинныхъ и по удаленіи виновныхъ пзъ предѣловъ Грузіи, самую Комиссію, въ трепеть Грузинскій народъ приводящую, уничтожить“.

გლაზენაპისა საიდუმლო კამისიის შესახებ; ამ აზრს მართლ-მსაჯულების მინისტრი შეუცვლელად იმეორებს თავის წერილში და, როგორცა სჩანს, თვით ხელმწიფისათვისაც მოუხსენებია, საიდუმლო კამისია გულს უხეთქავს ქართველობასაო.

საიდუმლო კამისია დაარსა ტფილისსა საქართველოს მთავარ-მართველმა თ. პ. დ. ციციშვილმა თებერვლის ორს, 1805 წელსა. თავმჯდომარედ კამისიისა დაინიშნა საქართველოს გამგებელი სტატსკი სოვეტნიკი ტარასოვი და წევრებად საქართველოს უმაღლესის მმართველობის ექსპედიციების უფროსნი: ხორჟევსკი და ნაგელი. კამისიას უნდა გაეჩხრიკა და გამოეძიებინა, ვინ მოახდინა აღელვება 1804 წელს საქართველოში. ამასთანავე მთავარ-მართველმა გარდასცა კამისიას განსახილველად და მსჯავრის დასადებად მრავალი ჩვენება, რომელიც ჩამოერთმია სხვა-და-სხვა დროს საქართველოს გამგებელად ნამყოფს გენერალ-ლეიტენანტ თ. ვალკონსკის. თ. ციციშვილმა მისცა უფლება აგრედვე კამისიას, დაებარებინა და ჩვენება ჩამოერთმია იმათთვისაც, ვისაც საჭიროდ დაინახამდა თვით კამისია. პირველად კამისიას სულ 73 ჩვენება გარდაეცა, მალე თვითონაც დაინახა საჭიროდ გამოეკითხა საქმის ვითარება და გარემოება 260 კაცისათვის, ასე რომ კუთხე აღარ დარჩა ქვეყნისა, საცა არ მისულიყო ბრძანება კამისიისა, ესა და ეს კაცი აქ გამოჰგზავნეთ ჩვენების ჩამოსართმევად, პირის-პირ სალაპარაკოდ, ან მანდვე

ადგილობრივ გამოჰკითხეთ საქმის ვითარება, დაატუსაღეთ სამაზრო სატუსაღოში, ყარაული დააყენეთ ამა და ამ კაცის სახლ-კარსა, რომ არსად გაიქცეს და სხვა ამგვარი¹²⁾. აქტებში მოყვანილია სახელი და გვარი უმთავრესის მემბოხეებისა და ჩვენც არ შევეიძლიან, რომ მათი სახელი და გვარი არ ამოვწეროთ აქა. შეიძლება, ბევრის მათგანის შვილი, ან შვილის-შვილი დღესაც კოცხალი იყოს და მწუხარებით იგონებდეს საქართველოს წარსულს შეზნელ ამბავს, თვისთა მამა-პაპათაგან გაგონილსა და ნაამბობს¹³⁾.

1, თ. დიმიტრი ვახვახიშვილი; 2, თ. ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი; 3, თ. გრიგოლ ვახვახიშვილი; 4, თ. ნინია ვაჩნაძე; 5, თ. ივანე ჯანდიერიშვილი; 6, თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე. უკანასკნელი ხუთი თავადიშვილი შეიპყრეს დემურჩასალოს, ბატონიშვილ ფარნაოზთან ერთად. 7, თ. ლუარსაბ მაჩაბელი (თვითონ ვახლა კამისიას); 8, თ. სოლომონ ამირეჯიბი (დაიჭირეს სოფ. აელევში); 9, სოლომონ დავითაშვილი (იმერეთის მეფეს გამოუგზავნია); 10, ბერი იოსტოს ანდრონიკაშვილი. (კაცი დიდად სწავლული და წოდებული ფილოსოფოსად; იხილეთ მოსე ჯანაშვილის საქართველოს ისტორია, გვერ. 493—494), აზნაურნი: 11, გრიგოლ ნათალიშვი-

¹²⁾ *ibidem*, T. II, გვ. 355 და T. III, გვ. 9.

¹³⁾ ჩვენ პირად ვიცნობთ მოხუცებულს დურშიშხან ყურულს, რომლის მამას შალვას მონაწილეობა მიუღია 1804 წლის ამბოხებაში.

ლი; 12, ზაალ კობიაშვილი; 13, იაკობ აუშტროვი; 14, სიმონ ბუჩიძე; 15, ივანე დივანოვი და 16, ზურაბ თავყელიშვილი. ეს აზნაურშვილნი და ბერი ანდრონიკაშვილი ფარნაოზთან შეიპყრეს. 17, აზნაური შალვა ჟურული, დაუჭერია და წარუდგენია თ. გიორგი ამილახვარს; 18, სიმონ ანდრეევი (დაუჭერია თავ. ელიზბარ ერისთავს). 19, აზნაური გრიგოლ ქარუმიძე და 20, მღვდელი ბესარიონ ალექსეევი; თვითონ გამოცხადებულან. 21, სომეხი ალა ყორღანაშვილი (ყაზახებმა შეიპყრეს); 22, ლეკი ჰამზა ხასანოვი (დაიჭირეს სოფ. ქარელში); თათრები: 23, ჰუსეინა შარიფა და 24, ნური მაჰმადა ყურმანოვი; ქართველები: 25, იოსებ ჯანიაშვილი; 26, ლომია გულაშვილი და 27, ქანა ბამაშვილი. (არა სჩანს, ვინ შეიპყრო). 28, თათარი აბდულა ჰასან-ოღლი; ქართველები: 29, გოგია მაისურაძე; 30, გოგია გაბაშვილი, 31, იოსებ ცალქალამანიძე; 32, თ. ფარსადან თუმანიშვილი; 33, აზნაური სარათა მამაცაშვილი და 34, პოტა პიჩპერიძე. ესენი ბატონიშვილ ალექსანდრეს დასში ყოფილან და იმის მომხრეობისათვის შეუპყრიათ. 35, გოგია დავითაშვილი; 36, აზნაური იაკობ ბატიკაშვილი; 37, მთიული ბერო გაბიდაური და 38, კიპიო მირაბოვი. ეს ოთხნი მთიულთა დასისანი არიან. 39, აზნაურნი: სოლომონ დივანოვი და 40, ზაალ ახუცეროვი; 41, სომეხი სტეფანე აბოოვი და 42, თათარი იბრაჰიმ ჯაფარ-ოღლი. ესენიც ალექსანდრე ბატონიშვილის და-

სისანი არიან. 43, თათარი ახუნდი ტარივერდი ყორ-
ჩიბაშევი (თვითონ გამოცხადებულა); 44, ქართველი
გოგია სინაშეილი, დაიჭირეს ფარნაოზთან. ქართვე-
ლები: 45, დიმიტრი დავითაშეილი; 46, ბერი ფო-
ცხვეროვი; 47, გრიგოლ თამაზოვი; 48, გიორგი ხუ-
ცაიძე; 49, გლახა ზურაბოვი; 50, თავაურელი დუ-
ღარა ახმეტოვი; 51, ოსი ლევან ტაპაევი; 52, თავა-
ურელი სოლო ფუხაშეილი; ოსები: 53, პეტრე
ყულუმბეგაშეილი; 54, ივანე როჩახოვი; 55, ბაგი
გულდაროვი; 56, დჟერი ბეკოევი; 57, დჟალი კო-
ნოევი; 58, კეკი კონოევი და 59, ჩობი ქაბულოვი.
ესენი დაიჭირეს ფარნაოზთან: 60, ქართველი თარი-
მან ბასტანაშეილი; თათრები: 61, ჰასანა დალიევი;
62, ატაკიში ალი-ოღლი; 63, მაჰმად გუმეტოვი და
64, ნურსი კაბაკეტოვი. 65, თ. ზაქარია ბებური-
შეილი. ესენი დაიჭირეს იმისთვინ, რომ უნახულიათ
ალექსანდრე ბატონიშვილის ჯაშუშნი და მთავრო-
ბას კი არ გამოუცხადეს. 66, თ. სიმონ ბებურიშეი-
ლი, თვითონ გამოცხადდა. 67, ბატონიშვილი ფარ-
ნაოზი; 68, თ. გიორგი ორბელიანი; 69, აზნაური
იოსებ ზედგინიძე და 70, აზნაური ფირან ბაგრატო-
ვი¹⁴). დარჩა კიდევ ეოსახსენებელი სამი; ეს სამი
აღბად იყვნენ: ქეთევან ირაკლის ასული, ბატონი-
შვილი იულონ და ერთიც მათი ერთერთი მხლე-
ბელთაგანი.

¹⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 336.

საიდუმლო კამისიის მოქმედება მეტის-მეტად გაჭიანურდა. გადაჭრით ვერაინ იტყუადა, როდის გაათავებდა თავისს საქმეს და წარუდგენდა იმის მოხსენებას, თუ ვინ როგორ უნდა დასჯილიყო ხელმწიფე იმპერატორის ლალატისათვის, ჯერ მთავარ-მართებელს და შემდეგ თვით იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა. კამისიას უნდოდა თვისი სახელწოდება „საიდუმლო“ გაემართლებინა და არაეის შეეტყო, რა კეთდებოდა და რა ამბავი იყო მის ხშირ-ხშირს კრებაზედ; ამიტომ მარტო თვითონ უნდოდა ემუშაენა და არაეინ მოხელეთგანი არ მიეწვია დასახმარებლად. პირველად ასე ჰფიქრობდნენ, მაგრამ მალე დარწმუნდნენ, რომ შეუძლებელია მარტო ჩვენ გაუფიქვთ ამოდენა საქმეს სხვის დაუხმარებლადო და ორი მდივანი მიიწვიეს სამუშაოდ: ოლენიჩი და პლახოტინი. წელიწადზე მეტი იმუშაეა კამისიამ; წელიწადზე მეტი მთელი საქართველო ძრწოდა შიშით ამ გაუგებარისა და არა ჩეეულებრივის დაწესებულების წინაშე, მაგრამ მაინც ბოლო ვერ მოელო მის მოქმედებას, ვერ შეიტყეს ქართველებმა, რა სასჯელი მოგეისაჯეს ლალატისათვისაო; ვერ შეიტყეს, ვინ როგორ დაისჯეა, ვინ განთავისუფლდება და გადარჩეა ცოცხალი აშმორებულ ციხე-სატუსალოთა ჰეასაო. საქმის მსწრაფლად მსელელობას ხელი შეუშალა სულ უბრალო გარემოებამ. თავმჯდომარე კამისიისა ტარასოვი ბოროტ-მოქმედებისათვის მთავარ-მართებელმა სამართალში მისცა და

შინ, რუსეთს გაისტუმრა. დარჩა კამისია უთაფჯლო-მარეოდ; სხვა მაზედ უმფროსი მოხელე მაშინდელ საქართველოში არაეინ მოიპოვებოდა და ამის გამო საშინლად ბრკოლდებოდა საქმე. ბედმა დატუსაღებულთ მარტო ეს უბედურება არ აკმარა; წვერი კამისიისა ხორჟეესკი ავად გახდა და ლოგინად ჩაეარდა; დარჩა მარტოდ-მარტო ნაგელი და, აბა, ეს ერთი კაცი, თავიც რომ მოეკლა მუშაობით და ორისავე წვერის საქმეც რომ თვითონ ეკისრა, მაინც ხომ კამისიას ვერ შეადგენდა და, მაშასადამე, დაპატიმრებულთა შესახებ რა აზრს წარმოსთქვამდა, ან რას წარუდგენდა მთავარ-მართებელს? ერთხელ კიდევ გაჰბედა ნაგელმა და დაეკითხა თ. ციციშვილს, შეიძლება რომ ორმა წვერმა ჩვენი აზრი კამისიის სახელით წარმოგიდგინოთო? მთავარ-მართებელი ამ დროს ბაქოსაკენ იყო გალაშქრებული და პასუხიც არ აღირსა ნაგელსა¹⁵⁾.

ასე ზოზინითა და უთაფ-ბოლოდ მიდიოდა საქმე, ვიდრე საქართველოს გამგებელად და ამასთანავე საილუმლო კამისიის თაემჯდომარედ დაინიშნებოდა დეისტეიტელნი სტატსკი-სოვეტნიკი ლიტეინოვი¹⁶⁾. ლიტეინოვმა ჩამოართვა ნაგელს ყველა ქა-

¹⁵⁾ იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 9—10.

¹⁶⁾ ბევრმა, შეიძლება, არ იცოდეს, რა დიდი ალაგი იყო სა-მოხელეო იერარქიაში საქართველოს გამგებლობა. ეს თანამდებობა იყო მჯოთხე კლასისა და უდრის ეხლანდელ გუბერნატორების ანუ მთავარ-მართებელის კანცელარიის დირექტორის ადგილს. იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 709—710.

ლალდები შესახებ 1804 წლის აღწერებისა საქართველოში, კამისიის მიერ შემზადებული ოქმები და მარტო თვითონ შეუდგა მუშაობას. საქართველოს ახალ გამგებელის ასეთმა საქციელმა მეტად ააღელვა და ააშფოთა ნაგელი და ავადმყოფობისაგან განკურნებული ხორჟევსკი; ორიენი ადგნენ და შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოჩუბეის უშეცლვებელი რაპორტი გაუგზავნეს, წელიწადზე მეტი ვიმუშავეთ, თავი მოვიკალით, თვალები ჩავიწყვიტეთ, საქმე თითქმის გაეთავით და, თუ ვერ წარვადგინეთ, სადაც ჯერ არს, მიზეზი ის იყო, რომ თავჯდომარე არა გვეყნდაო; ამას არ მიჰხედა ახალმა გამგებელმა ლიტვინოვმა, ხელიდან გამოგველიჯა მზა-მზარეული, გაკეთებული და დამთავრებული საქმე და ისე წარუდგინა ხელმწიფე იმპერატორს, თითქოს იმისი ნამუშევარი იყოს. იმედი გვაქვსო, ათავებენ ასე რაპორტს ხორჟევსკი და ნაგელი, რომ ჩვენი ღვაწლი დაუჯილდოვებელი არ დარჩება, რადგან ვმუშაობდით ისეთ დროსა და თვით ბედნიერ დღეებშიაც, როცა ყოველ მოხელეს კანონით შეუძლიან თავისუფალი იყოს და მოისვენოს მუშაობისაგან¹⁷⁾. ვინ იცის, რა

¹⁷⁾ *ibid.* т. III, гл. 10. ამ რაპორტს დასასრული რუსულად ასეა: „...уповають, что не останутся безъ уваженія труды, столь долгое время ими по себѣ части предпріемлемые, которые употреблены были ими въ такіе присутственныхъ дней часы и въ самыя даже праздники, когда, по законамъ, служенію статскому упражненіе опредѣляющимъ, предоставлена имъ свобода отъ трудовъ и отдохповеніе“.

დიდ ჯილდოს მოელოდნენ საიდუმლო კამისიაში მუშაობის გულისათვის ხორჟევსკი და ნაგელი და ის კი არა თუ ლიტვინოვმა პირ-ცარიელნი დასხა, მათი გაკეთებული არხენად მიითვისა და მით უმაღლესი მთავრობის მადლობა დაიმსახურა, მისი გული მოიგო. მაშ, აბა, რაღა საკვირველია, რომ ასეთი უსამართლობა ხორჟევსკიმ და ნაგელმა ვერ მოითმინეს და შინაგან საქმეთა მინისტრს მოახსენეს: საქმე ასე და ასე იყო და გთხოვთ დაუჯილდოვებელი არ დაგეტოვოთო. ერთის სიტყვით, სწორედ ისე, როგორც ქართველები იქცეოდნენ და თავ-პირს იმტერვდნენ ერთმანეთის შეცილებით, ესა და ეს სამსახური მე გაუფწიე მთავრობასა და ღირსი ვარ ჯილდოსი და ჩინ-ორდენებისაო.

ლიტვინოვმა სულ სხვა თვალით შეხედა 1804 წ. საქართველოში მომხდარ აჯანყებას. ხორჟევსკი და ნაგელი გულმოდგინედ მუშაობდნენ, იკვლევდნენ და სჩხრეკდნენ საქმესა, ვის რა დანაშაული მიუძღვის მთავრობის წინაშე; მუშაობდნენ იმ გულმოდგინებით, რომლითაც ასეა განთქმული მოხელე, ბიუროკრატი, თავით-ფეხამდე გაჟღენთილი ფორმალისზმით, რომელთათვისაც ხშირად საქმის ვითარებას კი არა აქვს ძალა და მნიშვნელობა, არამედ ფორმას, გარეგნობას. ლიტვინოვი სხვა ჯურის მოხელე იყო და აკი ამისთვისაც სულ-სხვა ფერი, იერი და ხასიათი მისცა აქ აღწერილ ამბოხება-აღრეულობას. იმ ერს რა უნდა მოეთხოვოსო, მოახსენებს

ლიტვინოვი რუსეთის თვით-მპყრობელს, როგორ უნდა დასაჯო ისინი, ვის ენაზედაც სიტყვა „სამშობლო“ არ არსებობსო. ხუმრობაში არ ჩამოგვართვათ, სწორედ ასე სწერია ლიტვინოვის მოხსენებაში. მსურველს შეუძლიან თავისის თვალით იხილოს ეს ალაგი აქტების მესამე ტომის 104 გვერდზედ, სექტი პირველი, 30 სტრიქონი ზემოდან. ამისთვის ჩვენც იძულებულნი ვართ სიტყვა-სიტყვით ესთარგმნოთ ეს შესანიშნავი და თან საკვირველი ალაგი, სხოლიო-ში კი ამოეწეროთ თვით დედანი. ლიტვინოვი მასხარად იგდებს ქართველთ, დასცინის, პოლინეზიის ველურ ხალხს ადარებს, რომელმაც სამშობლო კი არა, თელაც არ იცის რიგიანად. ოლიმპიურის მედიდურობით ზემოდან დასცქერის ქართველობას, სიბრალოლით შეჰყურებს და ამასთანავე მოშხამულისა და გესლიანის ერთ ჰსურს შეჰბლალოს წმიდათა-წმიდა ერისა და წაართვას ისა, რის წართმევაც ყოველად შეუძლებელია. მართლაც, განა იმ ერს ერი ეთქმის, რომელსაც სახელი, სიტყვა სამშობლოც ვერ შეუქმნია? ასეთი ერი ხომ ნადირთა ხროვა, ან ბაღლთა კრებულია და აბა რა სამართალი, რა კეთილ-გონიერება იქნება, რომ ვინმემ დასაჯოს ბავში, სანთელზე თითი რად დაიწვიო. რომ მეორედ აღარ დაეუბრუნდეთ ლიტვინოვის ზნეობისა და ხასიათის დასურათებას და სამუდამოდ ავარიდოთ პირი და თვალი, საჭიროდ მიგვაჩნია ერთხელ კიდევ გავიხსენოთ, რომ საქართველოს გამგებელი ლიტვინოვი ის

ლიტვინოვია, რომელიც, შეწუხებული, სულ შეხუ-
თული სამეგრელოს ჭაობიანის ჰავით, ეხვეწებოდა
და ემუდარებოდა მთავარ-მართებელ თ. ციციშვილს,
ბოლო მოუღებოდა ჩემს ყოფნას ამ წყევულ ქვეყანაში
და შინ დამითხოვეთო. ვინ იცის, ვგებ სამეგრელოს
ჭაობებმა ცუდ გუნებაზე დააყენეს ლიტვინოვი და
ამის გამოჯავრებულმა მთელს საქართველოზე იყარა
ჯავრი?!

ლიტვინოვმა სამს კატეგორიად დაჰყო მემამო-
ხენი. პირველში მოაქცია ისინი, ვინც აჯანყების
მეთაურად იცნა და რომელნიც, თუმცა დაჯილდოვე-
ბულნი იყვნენ ჩინებით და ორდენებით, მტერს ეხმა-
რებოდნენ და სკდილობდნენ ღალატით მტრისთვის
გარდაცვატ ციხე-ქალაქნი, ან თვით რუსის მხედრო-
ბა დაელუპატ. მეორე კატეგორიაში მოჰყენენ ისინი,
ვინც შეჰფიცეს რუსეთის იმპერატორს ერთგულება, და
მიუხედავად ამისა ბატონიშვილ ფარნაოზს მიემხრნენ,
მაგრამ შემდეგ შეინანეს თვისი ცოდვანი, დაბრუნდნენ
სახლში და საპატიმროებში სხედანო. მესამე კატეგო-
რიას ლიტვინოვმა აკუთვნა ისინი, ვისაც ჯერ ერთგუ-
ლების ფიცი არ მიეღოთ, ვინც გაჰყენენ მხოლოდ ბა-
ტონიშვილ ფარნაოზს და შემდეგ ან თავისის ნებით
გამოცხადდნენ, ან ფარნაოზთან იქნენ დაჭერილნი.
ციხეში ესენი იმისთვის ჩაუსხამთ, ამბობს ლიტვინოვი,
რომ ეშინოდათ, ვაითუ მიწერ-მოწერა არ შესწყვი-
ტონ ბატონიშვილებთანაო.

პირველ კატეგორიაში სულ ხუთი კაცი მოაქ-

ცია ლიტეინოემა და მათი დანაშაულიც შემოკლებით ანუხსა. თ. დიმიტრი ვახვანიშვილმა, ამბობს ლიტეინოეი, ორჯელ შეჭფიცა ერთგულობა ხელმწიფე იმპერატორსა, მაგრამ მაინც ლალატი ვერ აიცილა თავიდანა. ბატონიშვილ ფარნაოზს აჩრდილიეთ თან დასდევდა და გვერდიდან არა შორდებოდა, ბაგრატიონთ გვარისათვის თავს არა ჰზოგავდა და ოდეს ფასანაურს მთიულეებმა ორი ბაირალი მოიტანეს, სხვებთან ერთად თ. ვახვანიშვილმაც ხელი შეახო ბაირალსა და წარმოსთქვა, სულს დაეღვე ბატონიშვილ ფარნაოზის ერთგულობაშიო. ნაკლები დანაშაული არც თუშების მოურავის შვილს თ. დიმიტრი ჩოლოყაშვილს მიუძღვისო, ბრძანებს ლიტეინოეი. ბატონიშვილ ბაგრატს ამისი მამის სახლში დაუტოვებია ერთი ბაირალი, რომელიც თ. დიმიტრიმ ფარნაოზს მიართვა. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ჩვენებით, ეს ბაირალი ფშავში ერთის გზღებნისთვის მიუბარებიათ, და შემდეგ სად მიეფარა, აღარავინ იცისო. თ. დიმიტრიმ სხვებთან ერთად მთიულეების ბაირალზე დაიფიცა, არ გიღალატებთ და თქვენთან თავს მოვიკლავო. ჩოლოყაშვილმა შეისყიდა სამი ხეცსური და უნდოდა მოეკვლევიებინა ტარასევიჩიო. თვითონ ჩოლოყაშვილმა უარი სთქვა, არავინ მომისყიდია ტარასევიჩის მოსაკლავადო, მაგრამ მოწმებმა ფიცით აჩვენეს, რომ ეს მართალიაო. თ. სვიმონ ქობულაშვილმა ოთხჯერ შეჭფიცა ხელმწიფეს ერთგულება და მაინც ლალატით შეჭლახა თავისი სახელიო.

იოსტოს ბერი ანდრონიკაშვილი—გაბრიელ ყაზბეგის დანადარებით ხალხს უკითხამდა სპარსეთის შაჰის ფირმანებს, სადაც ეწერა რუსების გაჟლეტის ამბავი. გაბრიელ ყაზბეგი პირში წაეუყენეთ იოსტოს ანდრონიკაშვილს, და აღმოჩნდა, რომ მშვიდობიანებში იოსტოსი ბატონიშვილ ალექსანდრესა და ფარნაოზს იხსენიებდა და ხელმწიფე იმპერატორს კი არა. ფურცელი, რომელზედაც ჩამოთვლილი იყო სამეფო საგვარეულო სახლი, ძირს დაანარცხა და ამით შეურაცხად ჰყო იმპერატორი. ამას გარდა, პურსა და ღვინოს ბლომად უზიღამდა მევამოხეთა. მაგრამ ყველას გადააქარბა აზნაურმა ზაალ კობიაშვილმაო, ამბობს ლიტენინოვი. მთიულების დეკანოზებმა დააფიცეს, იყავ ჩვენი ერთგული და მტერი რუსებისაო და ზაალსაც უკისრნია ასეთი ფიცი. დუდარუკოს წერილებსა სწერდა, რუსები არ შემოაუშვა საქართველოშიო. რამდენჯერმე მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაში რუსების წინააღმდეგ. ბატონიშვილი ფარნაოზი გუდამაყარს რომ ავიდა, ზაალ კობიაშვილს ხალხი შეეყარა და დიდის ამბით დაჰხვედროდა. მთიულეთიდან რამდენჯერმე ბარს ჩამოსულა, რუსებმა მთიულეთი აიკლესო და ხალხს აგულიანებდა, გამხნევდით და მტერს შეებრძოლეთო. დუშეთის აკლების დროს, ზაალი ებრძოდა რუსებს და შემდეგ ხალხი გაიტაცა და მთიულეთს ავიდა. ზაალი და გლახა ჭილაძე ყველას აგულიანებდნენ, რუსები გაჟლიტეთ, ბაბა-ხანისაგან დიდი წყალობა მოგივათო, ამის გუ-

ლისთვის ერთს თოფი აჩუქა და მეორეს ხუთი მანათი. ერთის სიტყვით, პირველი მეამბოხე და აღელვების უმთავრესი ამტეხი იყოვო. ასე ათავებს ლიტენოვი თავისს ატესტაციას¹⁸⁾.

საქართველოს გამგებელსა და საილუმლო კამისიის თავ-მჯდომარეს ლიტენოვს თითქოს შიში შეჰპარვია გულში, ვაი თუ პეტერბურგში ჯეროვანად არ დააფასონ ჩემი ახირებული აზრი ქართველების შესახებ, ვაი თუ არ ასწონ-დასწონონ ჩემი მოხსენება და ქების მაგიერ საყვედუროც მითხრანო, ან შეიძლება თვით განსვენებულის, საქართველოს მთავარ-მართველად ნამყოფის, თ. პ. დ. ციციშვილის აჩრდილი ელანდებოდა და ყურში ჩასძახოდა სამარიდან; მეც ხომ ქართველი ვარ ჩამომავლობით და არა ერთხელ მითქვამს საჯაროდ, განგებამ გამომგზავნა ჩემის სამშობლოს აღსადგენად და აბა რა საფიქრებელია, რომ ჩემს მშობელს და დამბაღებელ ერს სიტყვა სამშობლო არა ჰქონდესო. ეჭვი არ არის, ვიდრე უღმობელად დასწიხლავდა იმ ერს, რომლის გამგებელად იმპერატორმა ალექსანდრემ დააყენა, ლიტენოვი ბევრჯელ იფიქრებდა და მოისაზრებდა, რომ არც წვადი დაეწეა და არც შამფური, ე. ი. ქართველებისათვისაც გული მოეშხამა და თან პეტერბურგისთვისაც ეამებინა. ამის გამო ლიტენოვი შორიდან იწყებს თავისს მოხსენებას. ჩემს

¹⁸⁾ იხ. АРХИ, т. III, გვ. 104—105.

მოვალეობად მიმაჩნიაო, ამბობს ლიტვინოვი, აღნიშნო ის მიზეზები, რამაც გამოიწვია საქართველოს თავადიშვილთა საქციელი. ამ მიზეზების დაწვრილებითი განხილვა და გარჩევა დაგვარწმუნებს, რომ მემბოხეთა საქციელი შეეფერება მათს ზნეობას, ჩეულებას და ქამათავითარებასა, მაშასადამე შესაძლებელია ეპატრიოთ იმპერიის საწინააღმდეგო მოქმედებაო. საქართველოს ერთ დიდ ხანს ითელებოდა მეზობელთაგან, ბევრჯელ მტერად ქცეულა და სულერთიანად გაღეწილა მათ ფეხთა ქვეშე. სუსტი მეფენი ვერ ახერხებდნენ დაეცვათ, ეპატრონათ და მოეელოთ თავიანთ ქვეშევრდომებისათვის; აქედან ის წარმოსდგაო, ამბობს ლიტვინოვი, რომ თვით ქვეშევრდომნი მეფედ არ ენდობოდნენ და არც იმედი ჰქონდათ, რომ გაჭირვებაში გვიპატრონებენ და შეიძლებენ ძლიერის ხელით მტერი შემუხრონო. ყოველი ქვეშევრდომი იძულებული იყო თავის თავისათვის თვითონ ეზრუნა და ასე ამ ნაირად გადაეჩეია ნელ-ნელა პატივის ცემით მოპყრობოდა სამეფო ძალას. ამას გარდა ხელმწიფობა ხშირად იყოფოდა, იგლიჯებოდა, მრავალის ხელში გადადიოდა და ამ გვარად მკვიდრი უნებლიედ ჰკარგავდა პატივისცემას ხელმწიფების ერთობისადმი. აბა ის ხელმწიფება რა ხელმწიფებაა, როდესაც ერთის კაცის ხელში არ არის და დანაწილებულია მრავალთა შორის.

რაკი ხელმწიფებამ თვისი ძალა და პატივი დაჰკარგა, რაკი ვერ შეიძლო და ვერ შეინარჩუნა მი-

მზიდველი ხასიათი, მკვიდრიც მცირე უკმაყოფილების გამო, ბრძანებს ლიტენოვი, უნამუსოდ და უსირცხვილოდ სტეხაედა ფიცსა და ჰკარგაედა ერთგულებას¹⁹). ამასთანავე ქართველებს დიდად მოჰქონდათ თავი, რომ ასეთი მათი საქციელი საუკეთესო ხერხი და იარაღია საქართველოს დახსნისათვის და კეთილდღეობისათვისაო. ბატონიშვილთა უთანხმოება და ერთმანეთ შორის დავიღარაბა საბუთს აძლევდა ქართველობას ასე მოქცეულიყო. უმთავრესი დამნაშავენი სპარსეთს გარბოდნენ და იმდენ თავხედობას (Дерзости) იჩენდნენ, რომ ჰხედადნენ და პირობას უდებდნენ თავიანთ მეფეებს, ასე და ამ ნაირად თუ მოგვექცევით, სამშობლოში დავებრუნდებითო.

ლიტენოვი ამბობს: „სამშობლოს სიყვარული, რომელიც ისეთის ძლიერებით იძვრის კეთილ-გონიერთა გულში, საქართველოს მცხოვრებთათვის უცნობი და გაუგებარი გრძნობაა. ასე გასინჯეთ, სიტყვა **სამშობლოც** კი არ არსებობს ქართულს ენაში. ერთსულობა და თანხმობა უცხო ხილია მათთვის. კერძობით და პირადობით გატაცებულნი არიან და თავიანთ სარგებლობად ის მიაჩნიათ მხოლოდ, რომ უწესოება სუფევდეს და კერძოდ არავის საქმე არ მოეწყოს რიგიანად და კეთილად. აქედანა სჩანს, რომ

¹⁹) დედანში ასეა: „при малѣйшемъ неудовольствіи присягу и вѣрность мѣняли безъ всякаго стыда, поставляя сіе спасительнымъ средствомъ“. იხ. Акты, т. III, გვ. 104.

თვით-პყრობლობა და თავ-ქეიფობა ერთადა თავსდებოდა ამ ქვეყანაში. ცხადია, შეუძლებელი იქმნებოდა გვექონოდა იმედი, რომ ეს ერი წესსა და რიგს დაადგებოდა და დაიცავდა ერთგულებას ახალის ხელმწიფის წინაშე, როდესაც თავის საკუთარს ღალატსაც არა-რად აგდებდა“²⁰).

აქ მოხსენებულს ისიც უნდა დაემატოვო, ამბობს ლიტერინოვი, რომ აჯანყებას ხელს უწყობდა იმ ღრრინდელი გარემოებანიო. მთიულნი და მთის სხვა ტომნი აჯანყდნენ, რუსეთიდან შემოსასვლელი გზა საქართველოში სრულიად შეიკრა, ბაბა-ხანი უხვად გზავნიდა ფირმანებს საქართველოში და აქეზებდა ქართველებს ასაჯანყებლად. ამას გარდა, ხმა გაერცვლდა, რომ მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი მოჰკლეს ერევანსა და მთელი მხედრობა ყიზილბაშებმა გაჟლიტესო. აი სწორედ ამ საშინელ დროს ბატონიშვილები გაჩნდნენ საქართველოში და

²⁰) იხ. Акты, т. III, გვ. 104. აი თვით დედანიც „Любовь къ отечеству, столь спльно дѣйствующая въ сердцахъ благомыслящихъ, жителямъ Грузіи неизвѣстна, даже названіе отечества на грузинскомъ языкѣ не находится; единодушіе и согласіе для нихъ чужды; подвизаемы одною личностью, находили выгоды въ безпорядкѣ и разстройствѣ другихъ. Изъ сего положенія обстоятельствъ видно, что самодержавіе и свосначаліе были совокупны въ одномъ правленіи, то можно ли было имѣть надежду, чтобы народъ сей, слѣдуя положительнымъ правиламъ, могъ хранишь вѣрность къ новому Государю, когда поставлялъ за ничто измѣнить своему прирродепому?“ ლიტერინოვის მოხსენების ნაწყვეტი ნ. დუბროვინსადა აქვს მოყვანილი. იხ. მისი ამიერ-კავკასია—Закавказье, გვ. 372.

რალაზედ უნდა გვიკვირდეს, რომ ჯერ მტკიცედ არ მოქცეულნი ქვეშევრდომნი რუსობას გადაუღვნენ, სცდილობდნენ ბატონიშვილების გული მოეგოთ, მათის წყალობით დაეხსნათ თავი თვისი და ცოლშვილი აკლება-დაწიოკებისა და განადგურებისაგან და დაემსახურებინათ მათი წყალობა. რუსის მხედრობაზედ სულ სხვა წარმოდგენა ჰქონდათ. არ იცოდნენ, რა დახელოვნებულია ჩვენი მხედრობა ბრძოლაში და რა მამაცია ბრძოლის ველზედა. ქართველებს ეგონათ, რაკი ჯარის რიცხვი მცირეა, მაშასადამე უთვალავი მხედრობა სპარსეთისა ერთის შეტევით გაანადგურებს და ამისთვის რუსებისაგან აღარავითარს დახმარებას და შემწეობას აღარ მოელოდნენო. აქედან ცხადათა სჩანსო, ბრძანებს ლიტვინოვი, რომ ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის ხელმწიფის წინააღმდეგ რუსი და ქართველი ერთგვარად ვერ დაისჯება²¹). რაც ტანჯვა, უმადურება და ვაი-ვაგლახი გამოიარეს საპყრობილეში დატუსაღებით, იმითიც საკმარისად განიბანენ შეცოდებისაგან დამნაშავენი, ხოლო უდანაშაულონი დამშვიდდებიან და ჭკუას დაეხმობიან მოძვეალშიო.

დასასრულ, გაეგვდავ და ვიტყვიო, ამბობს ლიტვინოვი, რომ ბატონიშვილების რუსეთს გამოგზავნამ, ბოლო მოულო ყოველსავე ამბოჯებას, ხოლო რუსის მხედრობის გამარჯვებამ და ჯარების გამრავ-

²¹) რუსულად ასეა: „По одинаковымъ преступленіямъ равному съ Россіянами отвѣту подлежать не могутъ“.

ლებამ საქართველოში უიმედობა ქართველებს იმედ-
დათ შეუცვალა, დაუდგრომლობა მათი გაჭკრა და
ეხლა ისე ერთგულობენ რუსებს, როგორც წინედ
ბატონიშვილებსაო. თუ კი ხელმწიფე იმპერატორის
წყალობით გაბედნიერდნენ ბატონიშვილები იულონი
და ფარნაოზი და თ. ჭავჭავაძე—(ალბად ალექსანდ-
რე იგულისხმება)—ეს უმთავრესი დამნაშავენი ამბო-
ხება-აღრეულობისანი, იმედია, რომ დაუშრეტელი
წყალობა ხელმწიფისა უნუგეშოდ არ დასტოვებს
დანარჩენ დამნაშავეთაცა, რომელთაც უკვე საშინე-
ლი სასჯელი აიტანეს ციხე-საპატიმროებში, მით უმე-
ტეს, რომ ესენი მხოლოდ მოთავეთა ჩაგონებითა
ჰმოქმედებდნენო. ერთად-ერთ იმედათ ტანჯულთ
დარჩენიათ მხოლოდ დიდებული მონარქი, ეს კაცო-
ბრიობის გამაბედნიერებელი და თავის ქვეშევრდომ-
თა მამა, რომლისაგანაც მოწიწებით ელიან მოწყა-
ლებას, რასაც ასე ჩვეულია მისი ლმობიერი და
დავრდომილთათვის სიბრალულით საესე გულიო.

ასე მოიხსენია და შეამკო მაშინდელი ქართვე-
ლები დეისტეიტელნი სტატსკი სოვეტნიკმა ლიტეინ-
ოემა. ის ქართველები, ვინც დაჟინებით გაიძახო-
დნენ, სამშობლო უნდა აღვადგინოთ და ამ აზრის
განსახორციელებლად ფასანაურში მთიულთაგან მო-
ტანილ დროშაზე ფიცულობდნენ: გავწყდეთ და ჩვენი
გაეიტანოთო, ლიტეინოვის სიტყვით, ღირსნიც კი არ
აღმოჩნდნენ დასჯისა, რადგან ეითომ არც კი იცო-
დნენ, რას ჰმოქმედობდნენ და, ასე გაშინჯეთ, სი-

ტყვა „სამშობლოც“ კი არა აქეთ თავიანთ ენა-
შიო.

ასე ცვალებადია დრო და ქამი.

ლიტვინოვის შემდეგ თვით მთავარ-მართველმა
გრაფმა გულოვიჩმაც გაუგზავნა თავის აზრი მართლ-
მსაჯულების მინისტრს თავად ლოპუხინს, ლირსნი
არიან შეწყალებისა მემბოხენი გარდა იმათი, ვინც
პირველ კატეგორიაში მოჰყვა, და ზაალ კობიაში-
ლისაო. არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი
კი, რადგან ერთგულების ფიცი არ მიეღო, ერთ მი-
ყრუებულ მონასტერში გაიგზავნოს ცოდვათა მოსა-
ნანიებლადაო 22).

ნ. დუბროვინის სიტყვით, ლიტვინოვის აზრი
ხელმწიფეს შეუწყნარებია და ყველა დამნაშავეთათვის
უპატიებია დანაშაული 23). ან კი რა სამართალი მოი-
თხოვდა, რომ დაესაჯათ ისინი, ვინც ჭკუა-გონებით
ჩვილ ყრმათაკან არ განირჩეოდნენ და ვინც არ
იცოდნენ, რა დიდი დანაშაული ჩაიდინეს, როცა
რუსის მთავრობის წინააღმდეგ იარალი აისხეს და
ომი გამოაცხადეს, ჩენი ქვეყანა ჩვენ გვინდაო.

მართალია, ნ. დუბროვინი მოგვეთხრობს, რომ
ყველა დამნაშავე იმპერატორმა შეიწყნარაო და დანა-
შაული აპატივაო, მაგრამ ჩვენ ეს ამბავი სარწმუნ-
ოად არ მიგვაჩნია. საბუთიც გვაქვს ხელთა. აქტე-

22) იხ. АКТЫ, т. III, гл. 105—106.

23) იხ. Д—на Закавказ. гл. 372.

ბის მეორე ტომში მოთხრობილია, რომ ჭაბუკი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, სულ 16—17 წლისა, ტამბოვს გაისტუმრეს დასაბინავებლად. იმპერატორს დიჯად სწყენოდა ალექსანდრეს ლალატი, რადგან არ მოელოდა, რომ გარსევანის შვილი, დაჯილდოვებული მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის კარის კამერ-პაჟის ხარისხით და, რაც უფრო საკვირველია, ნათლული თვით იმპერატორისა, იკადრებდა ასეთს უკადრის საქმეს და ნათლიას თავის საქციელით ცუდს გუნებაზედ დააყენებდა. გარსევანს თხოვნით მიუმართავს ხელმწიფისათვის, მაჩუქეთ შვილი, აპატიეთ დანაშაულიო. იმპერატორი ალექსანდრე რესკრიპტით უბრძანებს მთავარ-მართველს თ. ციციშვილს, დიდი ღვაწლი მიუძღვის გარსევან ჭავჭავაძეს რუსეთის წინაშე და ამისათვის მიპატიებია მისის შვილისათვის დანაშაული, მით უმეტეს, რომ ყმაწვილია და უთუოდ სიყმაწვილით მოუვიდოდა, რომ ბატონიშვილს ფარნაოზს მიემხრო და მღელღარებაში მიიღო მონაწილეობაო. ალექსანდრე პირველმა სამის წლით გაუჩინა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ყოფნა ტამბოვს და თანაც იმედს არა ჰკარგავდა, რომ კეთილგონიერებით და კარვის ყოფა-ქცევით დანაშაულს გამოისყიდდა და არა თუ ხელ-ახლად დაიბრუნებდა ძველს წყალობას, არამედ ახალსაც მრავალს შეიძენდა. 1805 წ. შემოდგომაზე კამერ-პაჟი ალექსანდრე ჭავჭავაძე შტაბს-კაპიტანმა ქლევოვმა გადაატარა კავკასიის ქედზედ, მიიყვანა ქალაქ გეორგიევსკში და იქიდან

წაიყვანა ტამბოეს. გზაში ტუსალს მუდამ თან ახლდა ერთი აფიცერი და ორიც შეიარაღებული ცხენოსანი ყაზახი. ღამ-ღამობით ან ღლისით დასვენების დროს, შტაბს-კაპიტანი ქლეცოვი თხოულობდა თორმეტ ჯარის-კაცს. ასეთი იყო ბრძანება თ. ციციშვილისა. სიფრთხილეს თავი არა სტკივოა, და აღბად მთავარ-მარცხებელიც იმიტომ ფრთხილობდა, რომ შეპყრობილი მემბოხე არ გაქცეულიყო და მომავალში კიდევ არ აეტება მთავრობისათვის ვაი-ვაგლახი და რაიმე უსიამოვნება²⁴).

S. P. ამით ვათავებთ საქართველოში აღრეულობის ამბავს 1804 წელსა და ძველთა რომაელთა მიხედვით ვიტყვიტ ჩვენც: *fecit quod potui*. ვიტყვიტ აგრედვე, რომ ჩვენ არც მოცალეობა და არც განზრახვა გექონია, მეცნიერულად გამოგვეკვლია საგანნი ამ ისტორიულის ამბისა. ჩენნი განზრახვა და აზრი იყო მცირედადაც აგვენადა ფარდა იმ საშინელის ისტორიულის დრამისათვის, რომელსაც სამართლიანად ეწოდება ხანა საქართველოს საპოლიტიკო თვით-

²⁴) იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 337. რამდენადაც ვაკით, აღექსანდრე ჭავჭავაძე დიდად დაწინაურდა სამსახურში. იყო კამანდირად სახელ-განთქმულ ქვედა-ნოვგოროდელების დრაგუნთა პოლკისა. მიიღო ბოლოს ჩინი დენერალ-ლეიტენანტისა და ბოლოს თვით სახელოვანი პოეტი დაუსიამაშრდა რუსის სახელოვან პოეტს გრიბოედოვს. აღექსანდრე ჭავჭავაძის გენერალ-ლეიტენანტობას იხსენიებს პ. იოსელიანი. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება. გვ. 113.

არსებობის მოსპობისა. რაც შესაძლო იყო, მეცადინეობა არ დაეიშურეთ, რათა საესებით დაგვეხატა სურათი ჩვენთა წინაპართა სულის კვეთებისა, ვცდილობდით ჩაგვეხედა მათის სულის სიღრმეში და დაგვეშალა მკითხველის თვალწინ მათი ავიცა და კარგიცა, საქმენი საგმირონიცა და სააუგონიც. ბევრი მოღვაწე მაშინდელის შავითა და ბნელით მოსილის დროისა ავად და მწარედ მოვიხსენიეთ, ბევრს მათგანს კი სიყვარულითა და ნეტარებით ვადევნებდით თვალსა და ყურსა: მათი სიხარული ჩვენც გვახარებდა და მწუხარება გვაწუხებდა.

ბევრის მაშინდელ ავის მოღვაწის შვილი და შვილი-შვილი დღესაც ცოცხალია, მაგრამ ჩვენ განზრახ არავის წყენა არ გვინდოდა. ესეთი განზრახვა მიუტყვებელ ცოდვად მიგვაჩნია და, არც ეხლა, არც შემდეგ ამას ვერ ვიკადრებთ. თუ აწუხებთ ყოველივე, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიცოდეთ ჩვენი წარსული, დიდებულია და თავ-მოსაწონებელი იგი, თუ სამარცხენო და სათაკილო. ძველს სათაკილოს ამბავს, ძველს უბედურებას, დღეს ისტორიით გამომკვლავნებულს, ვაჟ-კაცურად უნდა დაეუბნებდეთ; გული არ გავიტეხოთ და მხნედ შევეუდგეთ წამხდარის საქმის გარჩევას, გამოტრიალებას. ჩვენ ღრმად გვწამს ბედნიერი მერმისი და მომავალი ჩვენის პატარა ქვეყნისა, რომელმაც ამდენი ჭირი და ვარამი გამოიარა და ეს ძვალსა და რბილში გამჯდარი რწმენა გვაბედნიენებს თამამად, მოურიდებლად აეს ავი უწუ-

დოთ და კარგს კარგი. თუ ჩვენ მიერ მოთხოვნილ ამბის წაკითხვის შემდეგ მკითხველს ის აზრი გაუზრუნველდა თაეში, ფიქრი არ არის, მართალია ბევრი შეცდომა მოსელოათ ჩვენთა მამა-პაპათა, მაგრამ თვით ამ შეცდომათა შესწავლა-გათვალისწინება მოგვეცემს ძალას აღარ გაეიმეოროთ მომავალში მაგისტანა შეცდომანიო, მაშინ ჩვენს თაეს ბედნიერად ჩაეთვლით და, სრულიად საესებით ვიქმნებით დაჯილდოვებული ამ მცირედის შრომისათვის.

რომ მეორედ აღარ დაგვეჭირდეს განმეორება, ეხლავე ვამჯობინეთ ესთქვათ, რომ ასეთისავე ხასიათისა იქნება ჩვენ მიერ განძრახული შემდეგი ისტორიული ამბებიცა: „საქართველოს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე“, „ბატონიშვილი ალექსანდრე“, „ტოტლებენი საქართველოში“, „სამეგრელოს უკანასკნელი დღენი“, „იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ მეორე“, „სპარსეთის შაჰი ალა მომედხანი“, „ბაბა ხანი და საქართველო“, „მთის არწივი შამილი“ და სხვანი.

ზეცდომის განწორება

გვერ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
3	სტრ. 7 ჰქონდა	ჰქონოდა
8	18 — 19 სტრ. უნდა ამოიშალოს.	
10	„ 13 სურგუნაშვილი	სურგუნაშვილი
17	„ 4 ქვემ. Археоло- гической	Археологической
25	სტრ. 6 სახლში,	სახლში.
„	„ 21 Акты, I,	т. II.
36	„ 5 ასლაგმავად,	ასლაგმავად.
43	„ 1 ქვემ. შემოსულ	შემოსეულ
69	„ 3 „ დამყვებოდა	დამოყვებოდა
191	„ 9 „ და ვძლიე	ვძლიე
218	„ 3 „ Російски- ми Государями	Російскими Государя- ми

